

KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

MƏHƏMMƏD HADİ

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

MƏHƏMMƏD HADI

III/6
H 17

235323

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKI-2005

*Bu kitab "Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild"
(Bakı, Elm, 1978) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edənlər: **Əliheydər Hüseynov**
Əziz Mirəhmədov
Əbülfəzl Hüseyni

İzah və qeydlərin müəllifi: **Əziz Mirəhmədov**

Lüğətin müəllifi: **İslam Qəribli**

894.3611 - dc 21
AZE

Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 464 səh.

XX əsr Azərbaycan klassiklərindən, dünya romantizminin orijinal simalarından olan Məhəmməd Hadi (1879-1920) ədəbiyyatımız tarixində şərəfli yer tutur. O, milli romantizmin ideya-estetik prinsiplərini zəngin bədii yaradıcılıq təcrübəsində və ədəbi-tənqidi əsərlərində əsaslandırılmışdır.

Hadi türk, Şərq və Avropa ədəbiyyatlarını, fəlsəfəsini dərinlən mənimsəmiş və bütün bu təsirləri şeirlərində yaradıcı şəkildə əks etdirmişdir. Əfsuslar olsun ki, dövrün bəzi başqa Azərbaycan və Türkiyə şairləri kimi M.Hadinin də dilindəki mürəkkəb ifadələr, ərəb-fars tərkibləri oxucunun bu böyük şairi lazımınca qavramasına, dərk etməsinə müəyyən çətinliklər törədir.

Əli bəy Hüseynzadənin "Füyuzat" jurnalının müəlliflərindən olan müqəddir şair keşməkeşli və faciəvi sonluqla bitən bir ömür yaşamışdır.

Seçilmiş əsərlərindən ibarət olan bu kitabında Hadinin öz romantik təbiətindən gələn bir güclə daim işığa çağıran şeirləri, qiymətli sənət nümunələri olan poemaları, eləcə də yüksək bəşəri duyğular aşılaman və müəllifin yaradıcılıq idealları ilə səsleşən iqtibas və tərcümələri toplanmışdır.

ISBN 9952-418-64-4

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

XX əsr Azərbaycan şerində romantizm cərəyanının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri Məhəmməd Hadidir. Keşməkeşli və faciəvi sonluqla bitən bir ömür sürmüş Hadi türk, Şərq və Avropa ədəbiyyatlarını, fəlsəfəsini dərinlən mənimsəmiş və bütün bu təsirləri şeirlərində yaradıcı şəkildə əks etdirərək, orijinal şair kimi ədəbiyyat tariximizdə özünə layiqli yer tutmuşdur.

Məhəmməd Hadi (Əbdüssəlimzadə Ağaməhəmməd Hacı Əbdülsəlim oğlu Hadi Şirvani) 1879-cu ildə Şamaxıda anadan olmuşdur. Atasız-anasız, məşəqqətli uşaqlıq həyatı keçirən Hadi əvvəlcə nənəsi Teyyibə xanımın, onun vəfatından sonra isə yaxın qohumu Mustafa Lütfinin (Şamaxının tanınmış aydını, Həştərxanda çıxan "Bürhani-tərəqqi" qəzetinin redaktoru olub) himayəsində böyümüş, ondan ərəb dilini öyrənmiş, daha sonra Şamaxıda mədrəsədə altı il o vaxtkı elmlərdən (tarix, ədəbiyyat, hüquq və şəriət fənnindən) dərslər oxumuş, müntəzəm şəxsi mütaliə yolu ilə klassik Şərq bədii-fəlsəfi fikrinə aşina olmuşdur.

Çox çəkmir ki, məhəllə məktəbi, mədrəsədə empirik-ruhani təhsil romantik ilhamlı, açıq fikirli gəncin hələ cilovsuz xəyal dünyasına, sərbəst, fitri şair ruhuna və ilhamına dar gəlir ("Qabiliyyət pərimə zəxm vurub ustadım", yaxud "Çirağı-huşimi söndürdü kömşüür ustad..."), daha geniş dünyaya çıxmaq, təhsilini Şərq elm mərkəzlərində davam elətdirmək arzuları isə kasıblıq ucundan daşa dəyib çilik-çilik olur:

Oxumaqçün nə qədər dadü fəğan etdimse,
Olmadı zərrə əsərbəxş bu istimdadım.
Dağa dərşən eşidir, sonra verir əks-səda,
Daşa dönmüşlərə əks eyləmədi fəryadım.

Sevdiyi gözəlin varlı taciri kasıb şairə tərcih etməsi və rəqibə ərə getməsi Hadinin gözəllik və həyat eşqinin digər qolunu və qanadını da sındırır, onsuz belə fəryadlı, qasırgalı ruhunu yenidən dalğalandırır. İlk oxu daşa dəyən şair bundan sonra heç kəsə könül vermir və ömrünün sonuna qədər evlənmir:

Xürama gəlmədi hurim görüb məram alayım,
Vüsali-yardan artıq mən olmuşam məyus,
Üyuni-cazibəsi baxmadı mənə, əfsus,
Şu sahiranə baxışdan doyunca kam alayım.

Lakin Hadinin könül verdiyi və ömrünün sonuna qədər "məyus olmadığı" bir "vüsali yar" həsrəti, əbədi nakam qaldığı, fəqət yolundan heç vaxt dönmədiyi bir vüsəl intizarı da var idi. Bəs o, nə idi?

Bilirsinizmi nədir mənə nuxbeyi-amal?
Könüldeki əməlim millətin səadətidir...
Ey Vətən! Ey pəriyi-vidcanım!
...Səni sevmək deyilmi imanım?

Hələ ilk gəncliyindən ("Bir əməlim" şeri) etiraf etdiyi bu nisgilin ünvanı və imzası şairin kamal və müdriklik dövründə daha dəqiq, daha əyani (relyefli) milli müəyyənlik kəsb edir:

İmzasını qoymuş miləl övraqi-həyatə,
Yox millətimin xətti bu imzalar içində...

Lakin əvvəl-axır ruhundakı fırtına və üstəlik, ayağının altındakı – Şamaxıdakı zəlzələ (1902) ona səbəb olur ki, şair Şirvani tərk etsin. O, evi-eşiyi dağılmış, əzizlərini itirmiş halda qohum-qonşu və qohum-qardaşla birlikdə Kürdəmirə gəlir.

İlk yazısı 1905-ci ildə "Həyat" (24 iyun, sayı 35) qəzetində çıxır: "Bəyani-həqiqət". Erkən qələm təcrübələrində ("Həyat"da çıxan "Lövhi-məkatib"də, Həştərxanda nəşr olunan "Bürhani-tərəqqi"dəki mənzumələrdə) əsas mövzu – məktəb, maarifdir. Xüsusən, məşhur birinci rus inqilabı (1905–1907-ci illər) və onunla başlayan daha sonrakı hadisələr ərəfəsində o, dalbadal silsilə şeirlər yazaraq, milli, mədəni, inqilabi oyanışı "əhraranə nəğmələrə" təbənnüm edir: "Təraneyi-qəmpərveranə", "Nəğməyi-əhraranə", "Düşizeyi-Hürriyyə", "Təraneyi-əhraranə", "Amali-vidcan", "Təraneyi-vətənpərəstanə". Ruhundakı fırtına əhrarlı misralara dönmək və təşnə köüllərə səpələnmək üçün ən yaxşı meydanı o vaxtkı mətbuatda – "Həyat"ın, "İrşad"ın və xüsusilə "Füyuzat"ın (1905–1907) səhifələrində tapır. Əli bəy Hüseynzadə onu dərgidə işləmək üçün Həştərxandan Bakıya dəvət edir (1906).

Növbəti illərdə Hadi digər mütərəqqi milli ruhlu qəzetlərin əksərində ("Təzə həyat", "Həqiqət", "İttifaq", "Tərəqqi", "Səda"...) və dövrün vətənsevər ziyalisini ürekdən narahat edən əksər mövzularda (milli keçmiş, əxlaq, etika, mədəniyyət, din, dil, etiqad, fəlsəfə, tarix, ictimai fikir, klassik Şərq və Qərb elmi və ədəbi-bədii irsi kimi problemlər, özü də ən çeşidli, fərqli üsul, forma və janrlarda icmal, oçerk, rəy...) əsərlər çap etdirir.

Orijinal yaradıcılıqla yanaşı, Şərqdə klassik irsdən – Xəyyamdan, Nizamidən, Sədiddən, Hafız Şirazidən, Cəlaləddin Rumidən zamanı üçün xüsusilə aktual və faydalı saydığı əsərləri (yaxud, əsərlərdən parçaları) ana dilinə çevirir.

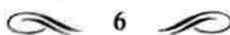
1908-ci ilin Türkiyə inqilabına böyük marağı və onun ideallarına inamı Hadinin İstanbul səfəri ilə nəticələnir (1910). Burada "Tənin" qəzetində tərcüməçi işləyir, həmçinin, "Rübab", "Şahbal", "Məhtab", "Hilal" kimi qəzet və dərgilərlə də əməkdaşlıq edir.

“İttihad və tərəqqi” firqəsinə, “Gənc türklər” hərəkatına inamın sarsılması, real türk gerçəkliyinə deyib parçalanan romantik xəyallar ona səbəb olur ki, şairin Türkiyədən yazdığı şeirlər də qatı müxalifət mövqeyindən səslənir. Hadini açıq siyasi çıxışlar şəklində alan etirazlarına görə Salonikə sürgün edirlər (1913). Şair böyük ümidlə can atdığı İstanbul səfərindən xəstə və pərişan bir halda Bakıya qayıdır (1914), “İqbal” redaksiyasında işə düzəlir. Lakin dinc həyat çox sürmür. Dünya müharibəsi başlayan kimi Bakı müsəlman diviziyasının tərkibində Hadi də Avropaya yola düşür, qaynar nöqtələrdə (Karpatlarda, Polşada, Qalisə, Lemberq və Stanislavada) olur. Bir sıra şeirləri, “İnsanların tarixi faciələri”, yaxud “Əlvahi-intibah” poeması (1918-1919) məhz cəbhə və səngər günlərinin məhsuludur. Türkiyə inqilabından sonra Rusiyada Fevral (1917) burjuva inqilabının qələbəsi haqda xəbər Hadi romantikasındakı yeni bədii yüksəlişə qida verir. O, bu inqilabı çarizmin devrildiyi və imperiya xalqlarının azadlığa çıxdığı “Hürriyyət inqilabı” kimi doğru dərk edir və alqışlayır (“Hürriyyət şənliyi və ülvi mənzərələr” məqaləsi, “Sovqat” qəzeti, 1917).

1918-ci ildə Bakıda qanlı mart hadisələri, erməni-rus tərkibli və rəhbərli bədnam “Bakı kommunası”, şəhərdə kütləvi müsəlman qırğınına gətirib çıxaran bolşevik-daşnak qəsdı və bütün bunlarla bağlı növbəti “dünya kədəri”ndən sonra Hadi şerində üçüncü intibah, üçüncü milli azadlıq romantikası dövrü başlayır: Şərqdə ilk Cümhuriyyətin Azərbaycanda bərqərar olmasını (ADR dövrü) şair bədii alqışlar və “Əhrarlı tərənlər”lə qarşılayır (“Azərbaycan hökuməti” novzadəinə”, “Şühədayi-Hürriyyətimizin ərvalinə ithaf”, “Zəfəri-nəhiyyəyə doğru”, “Əsgərlərimizə, könüllülərimizə”, “Məfkureyi-aliyəmiz” şeirləri). Ənənəvi herb, cəngavərlik ruhunda yazılan “Əsgərlərimizə, könüllülərimizə” şerinin döyüş ahəngi, cəngi və marş ritmi inandırır ki, öz hücum və mübarizə rübabını şair cümhuriyyətin qələbəsinə salamat və zədəsiz gətirib çıxartmışdır:

Payimalı-düşmən olsunmu çəmənzari-vətən?!
Yurdumuz sizdən bu gün çox ali hümmət gözləyir.
Hifz üçün əğyar əlindən dilbəri-hürriyyəti,
Müstəqil olmuş vətən əzmi mətanət gözləyir.
Qoymayın olsun xəzan gülzari-istiqlalımız,
Sizdən istiqlalımız parlaq tərəvət gözləyir.
Millətin heysiyyətin yüksəldin, ey qeyrətverən,
Millətim sizdən böyük şanü şərəfət gözləyir.
Şanlı ölmək ölməməkdir, anlayın bu hikməti,
Pürşərəf kim can verərsə ani rəhmət gözləyir.
Millətim istər yürəkdən çox şərəfli bir həyat,
Anlasın, etsin bunu idrak əhli-kainat!

(“Azərbaycan” qəzeti, 1919, 21 aprel, sayı 162)

Cəngi əhvalı, səfərbər edən şəhidlik və qəhrəmanlıq ruhu şairin eyni adda yazdığı ikinci şeirdə daha ali bədii-fəlsəfi apofeoza təşkil edir:

Qorxutmamalı bizləri yollardakı əngəl,
Məfkureyə doğru yürü, qoş, durma, çapıq gəl.
Millet tikəcək naminə, ölsən dəxi, heykəl,
Qoyma toxuna yurduna naməhrəm olan əl.
Bizlərdə bu gün olmalı bir məqsədi-əkməl,
Bir məqsədi-əkməl və bir ümmidi-mübeddəl,
Amalımıza doğru şitaban olalım, gəl!

İstərsən əgər yurduna hürriyyəti-nazan,
Düşmənləri ehraq üçün ol atəşi-suzan,
Tənviri-vətən etməyə ol nuri-füruzan,
Dillərdə bu gün olmalı bir əzmi-xüruşan,
Lərzidəqədəm olmamalı azimi-meydan,
Ehyayi-vətən üçün, əvət, verməli yüz can,
Amalımıza doğru şitaban olalım, gəl,
Milletlə vətən rahinə qurban olalım, gəl!

(“Qardaş sevgisi”)

Hadi təkə Cümhuriyyətin amalına – “Məfkureyi-aliyəmizə” iki şeir həsr etmişdi. Bakıda mart qırğını da ən ağırlı şəhid ağrısını, növhəsini (özü də hadisədən onca gün sonra) martın 31-də “Azərbaycan” qəzetində, Hadidə tapmışdı.

Utopik qardaşlıq çağırışına, birtərəfli “beynəlmilləlik idilliyası”na, ayıq, oyaq əks-səda da o zamankı ədəbi-bədii fikirdə yenə Hadi şerindən eşidilir.

Eyni istiqlal ovqatı Hadinin bu vaxta qədər yasaqda qalan digər iki cümhuriyyət dövrü şerində – “Zəfəri-nəhiyyəyə doğru” və “Əsgərlərimizə, könüllülərimizə” mənzumələrində də davam edir.

“Aydınlıq bir gecədə tefəkkür dəqiqələri”, “Kor soqqur”, “Baharın ilhamları və ictimai rəmzlər”, “Hərərətli şeir və yaxud qızdırmalı halımda saçmalarım” kimi ehtiraslı, klassik fəlsəfi lirika da Hadi şerində Cümhuriyyət dövrünün ovqatı və məhsuludur.

Cümhuriyyətin məhvi Hadinin də şerinin ovqatında, özünün ruhunda və səhhətində növbəti dəfə əks olunur, bu dəfə artıq son, ölümle noticələnen böhran şəklində tragik ifadəsini tapır.

Gəncədə vəfat edən şair (1920, may) burada da dəfn edilir.

Hadi – iyirminci yüzil Azərbaycan poeziyasında yeni romantizmin böyük nümayəndəsidir.

Keçmiş imperiya ərəzində ilk böyük rus inqilabının dalğasında üzə çıxan sosial azadlıq hərəkatı və milli İntibah dalğası öz qoşa qanadlı və qoşa

zirvəli təzahürünün realist-bədii qanadını Sabirin şerində tapırsa, romantik qanadını Hadidə tapır. "Gördüyüm nikü-bədi eyləyim izhar, yazım, Bədi bəd, ayrını əyri, düzü həmvar yazım" – əgər Sabir öz realist şeir təlimini belə ifadə edirdisə, Hadinin poeziya bəyanatı tamam başqa idi:

Nədir bilirmisiniz şeir? Nurdən məstur,
Xəyal gülşəninin nuridir bu zadəyi-nur.

"Amali-viddan" şerində o, bu bəyanatı bir qədər də açıqlayır, bütöv estetik proqram səviyyəsinə qaldırır:

Edər mürği-dilim pərvaz füşətgahi-lahute,
Nəzərdə gərçi cövləngahi-nasut aşıyanımdır.
Deyil süflayə mayil, etilapərvazdır ruhim,
Onunçun şeri-ülvi ciltvəarayı-bənanımdır.
Xəyalım hür, can sərbəst, fikrim laübalidir,
Məni azad edən sultani-əqli-nüktədanımdır.
Cahanda bərhəyat olduqca bitməz təbi-fəyyazım,
Məni intaq edən bir qüvveyi-möcüzəbəyanımdır.

Şairin "uçsaydım" – dediyi "o müəlla cahanlar", cismən də "Yüksəlmək istədiyini asimanlar", könlünün quşunun isə artıq çoxdan yuvadan uçuğu, "pərvaz etdiyini füşətgahi-lahute" məhz ağılı cahanı, maarifin asimanı idi. Bu "cahan" gerçək cahandan ona görə ali və ülvi idi ki, onun səma idilliyasında yer vəhşətləri, istibdad zülmü və cəhalət girdabı, "ərbabi-vəhşətlər" və nandan sürüləri, boynu epoletli məmurlar və əmmaməli jandarmar, nə də cəbr, zor və bıçaq stixiyası yox idi.

Milli, bəşəri və fərdi "mən" deyəndə dünyanı nəzərdə tutan, bütünlükdə xalq, bütünlükdə millət adından danışan romantik şair siyasi və iqtisadi cinahlara, dini, irqi və milli sərhədlərə parçalanmayan ələmi təkce uzaqda, zirvədə, asimanda xəyala gətirə bilirdi.

Öz bədii, publisist, elmi-fəlsəfi yazılarında Hadi əslində real gerçəkliyi də, cəmiyyətin özünü də ictimai cinahlara və silklərə, siniflərə və tayfalara, ümumiyyətlə heç bir sosial-siyasi intriqa qütblərinə, məhdud-subyektiv təmənnə və mənafe təbəqələrinə parçalamır, dövrünün milli azadlıq hərəkatını ümumxalq oyanışı, ümummilliyet kimi tərənnüm edirdi: nəinki bütün milləti, hətta etnik, irqi, sinfi mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, bütün müsəlmanları vəhdətə – "İttihad"a çağırırdı. Hadi poeziyasını məhz vulqar sinfi və qatı bolşevikvari mizan-süzgəc, qapan-tərəzi hesabı ilə "saygaca salan" və təftiş edən, saxta "sosialist realizmi" yarlıqlarında öz ifadəsini tapmış standart qiymətlərdən təmizləndə görürük ki, elə məhz bu cəhət şairin dünyagörüşündə "məhdudluq", "ideya ziddiyyəti", "mürtəcelik", "irtica ünsürləri" deyildi,

humanizmin bədii miqyası, ənənə gücü və bəşəriyyəti idi. Əbədi, əzəli, ümumbəşəri meyar və mizanlar güzgüsündə Hadi poeziyası özünün bütün bədii-fəlsəfi qövsü-qüzehi ilə, daha qabarıq, daha möhtəşəm görünür. Bu poeziyada bütünlükdə istibdad, əski dini-feodal həyat tərzini özü eybəcərdir, müstəbidin, nadanın, tüfeylinin, canının... milli mənsubiyyəti, irqi, sinfi çeşidi isə Hadi üçün maraqsızdır:

Qaldıq əlində bir sürüərbəbi-vəhşətin,
Olduq əsiri pəncəyi-qəhrü müsibətin...
Hər kəs gərək bərabər ola hər hüquqda,
Ehsanidir bu ərz bizə dəsti-qüdrətin.

("Dad istibaddan")

Yaxud:

Azadə gərək şəxs, süxən, fikr ilə xamə,
Hər kəs gələ hürriyyət ilə şövqə, xüramə.

Başqa sözlə, Əlibəy Hüseynzadənin ("Füyuzat" ədəbi məktəbinin) romantik-maarifçi ideya xətti bu şeirlərdə də əsas fəlsəfi leytmotivi təşkil edirdi. Kimdir müqəssir? Ruhaninin də, beyin də, köndlinin də, əsnafın da nadanı, cahili, vəhşisidir – müqəssir. Xalqın faciəsinin, bütün fərdi və ictimai bələlərin səbəbi və rəhni yalnız odur. Bu bələlərin hamısından xilas olmağın yolu – nicatı isə yalnız maarifdədir, Şərqə əskidən xas olan "daxili-əxlaqi təkamül", ənənəvi "fərdi mənəvi mükəmməllik" idealındadır. Lakin, min heyf, min təəssüf ki, xalq çoxdan bu ideallardan uzaq düşüb. Odur ki, istibdadın da, zülmün də, müsavətin və hürriyyətin yoxluğunun da səbəbini – cəhaləti faş etmək lazımdır:

Cəhalətdir əsası zülmü cövri-xanimansuzun,
Maarif olsa, zülmün məhv olur, əlbəttə bünyanı.

Yaxud:

Nə sitedadi-ülviyyət, nə də ürəyimiz vardır,
Fikirsiz, xeyirsiz yüz min sürü nadanımız vardır...
Deriz məqsudumuzdur kəbəyi-ülyayi-hürriyyət,
Fədayi-rahi-hürriyyət nə bir qurbanımız vardır...

("Nəyimiz var")

Nəinki daxili zülmün və sinfi bərabərsizliyin, hətta yada baş əyməyin də, müstəmləkə koləliyinin də səbəbi – milli, dini, mənəvi, mədəni, elmi cəhalətdir:

Bizim bu cəhlimizdən istifadə qıldı qərbiyyun,
Biz olduq naxələf övlad, çıxdı dəst sərvtədən.
Ərazimiz, vətənimiz, mülkümüz mal oldu əğyarə,
Bütün məhrum qaldıq malü cahü şanü şövkətdən.
Biz etdik bizlərə, yox kimsədə təşsir vallahi,
Düçari-zillət olmağımız deyildir başqa millətdən.

(*"Faciyyə-i-həyatımızdan bir pərdə"*)

Əlbəttə, "inqilab"a, "cəbr"ə, "bıçaq"a xitablar bu poeziyanın özündə də var. Lakin burada da söhbət yenə maarif inqilabından və şair, filosof, loğman "bıçağından" gedir; "xəstə bədənleri sağalda bilmək məqsədi ilə kəsən", yaran almasrəng bıçaqlardan gedir, "övham və xürafat mərzəsi ilə xəstələnən fikirləri, dimağları təşrih eliyən də inqilab bıçağıdır". Bu bıçağın nə Nikolayın edam çarmıxı ilə, nə Robespierin almas gilyotini ilə, nə də bolşevikin boz terror buldozeri və qırmızı "proletar" baltası ilə heç bir əlaqəsi yox idi (Belə bir "əlaqəni" bu vaxta qədər ancaq və ancaq "qırmızı ədəbiyyatşünaslıq" axtarır və zorla, inadla "tapmağa" çalışırdı). "Bu inqilab bıçağı" yazıçıların qara mürəkkəb axıdan "parlaq qələmləridir" (Hadi. "İnqilab fikri, yaxud müsəlmanların düşünməsi lazım gələn həqiqətlər" məqaləsi, 1914). Şair məhz bu ali, bəşəri, vicdani ideal uğrunda bütün türk dünyasını Qələmdə birləşib vəhdətdə mübarizə etməyə çağırır:

"Qan qardaşı, can qardaşı, şan qardaşıyız biz!"

(*Tofiq Fikrət*)

Öylə illərdir ki, gəlmişdir mürüvvət günləri,
Hüsni-şəfqət günləri, mehrü məhəbbət günləri.
Qaynasın canlardakı xuni-həmiyyətler bu gün,
Boylə icab eyləyir namusla qeyrət günləri.
Qəlblər təsirlənsin ahdan, fəryaddan,
Çünki doğmuşdur, görün, şəfqətlə rıqqət günləri.
Milli duyğuyla döyünsün, titrəsin dillər bu gün,
Odlu duyğu istəyir sizdən bu şəfqət günləri.
Milli duyğu, milli vicdan milli himmətlər diler
Türkün oğlundan bu gün milli üxüvvət günləri.

(*"Qardaş sevgisi"*)

Hadi dünyagörüşünün və fəlsəfəsinin su içdiyi ideya çeşmələri öz başlanğıcını milli nihilizm və bolşevizm təbliğ edən konyunktur mətbuatdan – "Qudok"dan və "Qoç-Dəvət"dən, "Kavkazski raboçi listok"dan yox... Xəyyamdan, Füzulidən və Sənaidən, Cəlaləddin Rumidən, Sədi və Hafizdən, Volter və Hüqodan, Namiq Kamaldan, Tofiq və Əbdülhəq Hamiddən alırdı.

"Firdovsi-ilhamat" (1908), "Eşqi-möhətşəm" yaxud "Əflatun sevgisi" (1914), "Şükufeyi-Hikmət" (1914), "Əlvahi-intibah" (1918) M.Hadinin Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər çap olunmuş əsas kitablarıdır. Bunlarda şairin ən müxtəlif mövzularda (İran inqilabından, Balkan müharibəsindən tutmuş rus Dumasına qədər) və çeşidli janrlarda (qəsidə, qəzəl, məsnəvi, rübai, qitə, poema, hekayə, mənsur seir, oçerki, məqalə, rəy, xatirə, məktub, reportaj) yüzlərlə şeri, yetmişə yaxın məqaləsi, bir hekayəsi ("Səadət-i-zailə"), bir elmi oçerki ("Budda kimdir?") bir yerdə cəm olunub oxucuya çatdırılmışdır. Bütünlükdə onların hamısının ruhunda, pafosunda kədər tərənnümdən, ittiham kədərdən güclü idi. Belə ki, bu romantikada az qala satira və Sabir səviyyəsində tənqid, ittiham və ifşa pafosu var idi. Təsədüfi deyil ki, hətta bezi romantik ifşalarını Hadi Molla əmiyə xitab kimi səslənən rədiflə və nəqəratla qurtarırdı:

Zənn etmə bizi qabili-ülviyyət, a Molla!
Hala deyilik layiqi-hürriyyət, a Molla!

(*"Molla Nəsrəddin"ə*)

"Molla Nəsrəddin" özü realist ictimai satiralarında romantik Hadiyə dəfələrlə əsaslanmış, Sabir isə Hadinin "Rəhgüzəri-mətbuatda", "İstiqbalımız parlaqdır", "Ümüdi-vüsali-canan, yaxud qəm yemə" (Hafizdən tərcümə) əsərlərinə nəzirə-parodiyalar yazmışdı ("Ey dilbəranə tərzdə...", "İstiqbalımız lağlağıdır", "Qəm yemə"). 1905-ci il hadisələrinə, Bakıda yerli müsəlmanlara qarşı bolşevik-daşnak qəsdinə hər iki şairin münasibəti, hər ikisinin barmaqla göstərib, dəqiq işarə etdikləri qatil çarizm (!) eyni idi.

Həmçinin, Arazın o tayındakı dostlara və düşmənlərə münasibətində də Hadi və Sabir heç nə ilə fərqlənmirdi: Təbriz inqilabının, Səttarxan hərəkatının müstərək bədii sənədləri onların şeirləri idi. "Bariqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir" (1909) şeirilə "Səttarxan" şeirini eyni romantik alqış, eyni təbrik və əhsən nidası birləşdirirdi. "Təraneyi-zəfər", "Bir iranlının lisanından" (Seyid Əşrəf Gilani), həmçinin "Bir sərgüzeşti-xunun" (Katull Mendes) poeması kimi hərəratlı tərcümə və iqtibasların da ideya pafosu Şərqdə sosial və milli azadlıq hərəkatına Hadinin böyük marağından xəbər verirdi.

Özünün "Məfkureyi-aliyə"sini, şəhidlik və hürriyyət himnini Hadi bütünlükdə (bölünməmiş!) Azərbaycan və vahid türk dünyası miqyasında ifadə və elan edirdi:

Qaldır səmayi-şövkətə necmi-məalini,
Göstər bu ərzini əhlinə cahü cəlalini!
İsbat qıl həyatını əqvami-ələmə,
Bəxş eylə bir həyatı-novin Şərqi-əzəmə.
Ey türk dövləti, ey bəxti-növcavan!

Olsun da qibtəbəxşi-miləl hər siyasətin,
Şayani-afərin ola bilsin fərasətin.
Ədəyi-namüradə sübut et ləyaqətin,
Bilsin nədir ləyaqəti bu canlı millətin!..
Qoş nura, qoş ziyaya, qoş ürfana, hikmətə,
Bir şahrahi-bariqədar aç bu millətə.
Millət bu yolda xitvələr açsın da qayəyə,
Çıxsın təkamül eyləyərək ülvi payəyə.
Türk aləmində parləsın ənvari-intibah,
Gülsün həyatımızda da əzmari-intibah.

(“Məfkureyi-aliyəmiz”)

Hadinin təsirləndiyi, nəzirelər yazdığı və tərcümə etdiyi nümunələr sırasında birinci yeri – qardaş Türkiyədə milli intibahın, inqilab ideyasının və azadlıq ruhunun təbii çalanları və carçıları, “fikri hür, vicdanı hür” şairlər – böyük osmanlı maarifçiləri və romantikləri tutur (Şairin “Nasıl yüksəlməli?”, “Ulduzlar”, “Faciəyi-həyatımızdan”, “İranda hürriyyət qəhrəmanlarına”, “Canlı şəkillər”, “Ümməhati-həyat”, “Bir isticayə-möhriq” və s. kimi şeirlərini xatırlamaq kifayətdir).

Onlardan təkə birinə – xüsusi məhəbbətlə sevdiyi Tofiq Fikrətə o, özünün “Şükufeyi-hikmət” kitabını (“Böyük Tofiq Fikrətə kiçik töhfə” ithafı ilə) və ayrıca dörd şeirini həsr etmişdi: “Bir isticayə-möhriq”, “Tofiq Fikrətə”, “Xəluqun pədəri” və “Fikrət!”. Tofiq Fikrətin milli intibaha və mənəvi azadlığa çağırış idealları Hadinin üsyankar romantikasına daxilən yaxın və doğma idi:

Ey inqilab şairi, nəğmənlə inlədin!
“Dünya dəyişdi, əski dimağı atın!” – dedin...
“Əski düşünmə, əski həyatı atın!” – dedin,
“Zülmət, ölüm doğan bu yeri parlatın!” – dedin.

Tofiq Fikrət kimi Hadinin də xəlqiyyəti – bəşər, milliyyəti – türk, zehniyyəti – islam və irfan olub; türk xalqlarından hər biri Hadini də öz doğma şairi və oğlu hesab edə bilər:

Yaşa, ey ittifaqi-millətəfruz!
Yerə bat, ey nifaqi-xanimansuz!

Nə sünnü-şie var Quranımızda,
Üxüvvət ləfzi var fərhanımızda.

Elə ona görə də Hadi bütün yaradıcılığı boyu bütün türklərin şairi olan Tofiq Fikrətlə yanaşı Abdulla Cövdətə, Mahmud Əkrəm Rəcəzadəyə, Əbdülhəq Hamidə dəfələrlə xitab edir, onlardan misra, beyt, bənd, sitat götürür, onlara ayrıca şeirlər həsr edir.

Onları, böyük türk poeziya münəvvərlərini birləşdirən ən böyük bayraq isə eyni bir “məfkureyi-aliyə” dir:

Məfkurəmiz yolunda nə lazımsa etməli,
Məqsudə doğru əzmi-xüruşanə getməli.
Çıxsın dilərsə qarşımıza hər məzarımız,
Qorxmaz məzardan bu dili-əzmkarımız.
Guş eyləsin bu fikrimi əqvami-kainat.
Amali-zülcəlalımız işte gözəl həyat!
Vidani-millətə yazılıbdır bu ayəmiz,
Ən şanlı, ən şərəfli həyat işte qayəmiz.

(“Məfkureyi-aliyəmiz”)

Bu ideyaların həm keçmişi, həm də gələcəkdə diriliyi üçün (hürriyyət üçün!) tökülən qanlara, bütün dövrlərin böyük şəhidlərinə borcluuyq:

Sizin məzarınız işte qulubi-millətdir,
Bu sözlərim ürəyimdən qopar həqiqətdir.
Sizi unutmayacaq şanlı millətim əsla,
Əmin olun buna, ey ziynəti-cahani-fəna.
Sizinlə buldu bu millət şərəfli isticlal,
Sizinlə buldu bu millət həyatı-püriqbal.
Bu gün də etmədə əhli-vətən sizi yad,
Salamlayır sizi işte bu milləti-azad.

(Şuhədayi-hürriyyətimizin ərvahına ithaf)

“Beşikdən məzaradək bəşərin əhvalı” (1909) epik mənzuməsində böyük türk romantiklərlə yanaşı, böyük fransız maarifçilərinə, xüsusən, Jan Jak Russoya da açıq-aşkar yaxınlıq hiss olunur.

Məhəmməd Hadi Monteskyö, Volter və Russo ilə məhz osmanlıcaya tərcümələr vasitəsilə tanış olmuşdu. (Bütünlükdə Azərbaycan romantiklərini Qərb və dünya romantizminə qovuşdurən körpü rolunu türk romantik ədəbiyyatı öz öhdəsinə götürmüşdür).

Əslində, burada təsirlənəndən yox (baxmayaraq ki, Hadinin açıq-aşkar iqtibas şeirləri də var), bədii səsleşmədən söhbət gedə bilər. Ümumiyyətlə, XIX-XX yüzillərin böyük Türk romantizmini Əbdülhəq Hamid, Namiq Kamal, Mahmud Əkrəm, Tofiq Fikrət, Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abbas Səhhet, Abdulla Şaiq, Divanbəyöglü... demək olar ki, birlikdə yaratmışlar. Məhz onların bir sənətkar, ideoloq və mütəfəkkir xidmətindən (hünərindən!) dünya romantizminin Qərbdən və Rusiyadan (M.Y.Lermontovdan) sonra ikinci klassik intibahı Asiya-İslam, Şorq dalğası yaranmışdır. Həm fəlsəfə və kədər, həm də xitab, üsyan və poeziya kimi rə-

mantizm Bayrondan və Şillerdən sonra yeni zirvəyə Namiq Kamalın və Tofiq Fikrətin, Məhəmməd Hadinin və Hüseyn Cavidin simasında yüksəlmişdir:

Ürək al qanə dönmüş, Hadiya, hüzni-ümumidən,
Bu hüznü bəxş edən kimdir dilü vicdanə, bilməm ki?!

(*"Təraneyi-qəmpərvərənə"*)

Lakin bu "hüzni-ümumi" həm də məlum "dünya kədəri"ndən, onun Nəsimi, Füzuli və Bayron təzahüründən fərqlənirdi. Qlobal Eşq burada "vətən sevgisi", qlobal "tale" – millət və xalq üçün şəxsi nigarançılıq çaları kəsb edirdi:

Vətən seylabi-istibdaddan viran olub yeksər...
Vətən əhrar üçün bir guşeyi-zindan olub yeksər...

Yaxud:

Mən ölmədən əvvəl vətənim oldu məzarım,
Ərbabi-zəka düşmənidir indi diyarım...

Yaxud:

Ey Nuh! Açıb da çeşmini pak et qubardan,
Sən qoyduğun kimi dururuq, bax məzardan!

Göründüyü kimi, burada artıq "iki cahan" haqqında Nəsimi, "iki dünya" haqqında Füzuli (ürfan, təsəvvüf!) təlimi yoxdur, "iki məzar" haqqında Hadi konsepsiyası vardır və bu iki məzarın ikisi də torpaq, ikisi də Vətəndir:

Əməl yolunda əgər ayrılırsa can təndən,
Bu ayrılıq özü fikrimcə, eyni-vüsətdir.

(*"Təkamüli-məkusə"*)

Özü də məhz konkret, milli Azərbaycan mənasında "Vətən" anlayışı Hadi poeziyasında həmişə və hər yerdə əsas mübtədani təşkil edir.

"Ah, kimsəsiz vətən", "Vətən" "Muxatibim Şirvandır", "Vətənin nidası", "Faciəyi-həyatımızdan bir pərdə", "Tövsiyyəyi-mürğ", "İranın hüriyyət qəhrəmanlarına"... hamısı iyirminci yüzilin əvvəlində Azərbaycanın real ictimai gerçəkliyindən ayrı-ayrı canlı, diri səhnələrdir – "əlvahi-Azərbaycan"dır. O qədər canlı və diri ki, onları romantik kainatın intəhasız arzu, xəyal ərazisindən ayırmaq və ön dünyəvi, xalis bir realist ədəbiyyatın tənqidi, satirik ərazisi olan "Veyilabad", "Danabaş", "İtqapanlı", "Dəccalabad", "Xoruzlu"... kəndləri ilə müqayisə etmək olar. Onlar hamısı artıq böyük bir tənqidi-realist ədəbi-məktəbin ("Molla Nəsrəddin"çilərin) çağdaşı olan romantik ədə-

biyyatın kəndləri və şəhərləridir. Həm "Füyuzat", həm də "Molla Nəsrəddin" bu dövrdə eyni bir sosial-millət gerçəklikdə dinc yanaşı mövcud ola bildikləri kimi, "Ah kimsəsiz Vətən" də bu bədii ərazidə "Aləmi-müsavətdən məktublar"la yanaşı yaşaya bilirdi. (Necə ki, romantik hərarət və ehtiras Səbirdə də natural satira ilə eyni stixiyada "bioloji ahəng" və estetik müvazinət tapa bilirdi):

Ey zindələr məzarı olan aşıyan, ah...
Afaqın üzrə durmada bir pərdəyi-siyah.
Məsdud qıldı bizlərə səhrahi-intibah,
Qalma zülmə, ağıl et sübhi-inşirah.
Ey cənnəti-maarifi viran olan Vətən,
Ey zülmətin dəruninə qəltan olan Vətən.

İstər vətən, istərsə də cahan miqyasında gələcəyi, sabahı, taleyi Hadinin harada axtarmasını, şairin dinini, tərqiətini və utopiyasını, xüsusilə qabarıq, əyani şəkildə göstərən əsər onun "Aləmi-müsavətdən məktublar"ıdır (1908). Bu "müsavət aləmi" ilə ürfan və təsəvvüf aləmi arasında yox, Yəsevindən Füzuliyə və Cavidə qədərki ilahi ruhlar səltənəti arasında yox, mistik "o dünya" idilliyası arasında yox, məhz Nizamının "Xəmsə"sindəki ideal cəmiyyət utopiyası arasında birbaşa səsleşmə var. Heç olmasa bu beytləri müqayisə edək: "Yox burda hökumət, nə də hakim, nə də məhkum" (Hadi) və "Bizdə bərabərdir hamının varı, Bərabər bölərək bütün malları" (Nizami).

"İnsanların tarixi faciələri, yaxud əlvahi-intibah" (1918) və "Aləmi-müsavətdən məktublar" (1908) Hadi yaradıcılığında və iyirminci yüzil Azərbaycan ədəbiyyatında iki bədii-fəlsəfi şədevr olub, ilk baxışda iki müəllifin iki müxtəlif zamanda və məkanda yazdığı iki müxtəlif ovqata və etirafa bənzəyir.

Bəşər tarixində ya keçmiş, ya da gələcək barədə yazdığı şah əsərlə tarixə düşən dahilər vardır. Ulu keçmişə, yaxud uzaq gələcəyə xitab və monoloq olan əsərlər yazması onları (iztirabı, yoxsa ümmidi? – seçən şairləri) birbirindən ayırır. "Gördüm" yazan Füzuli də ("Kimi kim bivəfa dünyada gördüm, bivəfa gördüm"), "Görmədim" yazan Vaqif də ("Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim"), "Zamanın bağları qırılıb" – deyən Şekspir də ("Saxtalıq hökm verir qəlbə, ağla, kamala", 66-cı sonet) və "Cahanın bağı qovrulur" – deyən Cavid də ("Öylə bir əsr içindəyəm ki, cahan Zülmü-vəhşətlə qovrulub-yanıyor") keçmişin ibrətini poeziyanın hikmətinə çevirən şairlərdir. Ən uzaq gələcəyin "ideal cəmiyyətini" əvvəldən görən və göstərənlər (Nizami və Şehriyar, Kampanella və Akvinski...) isə tarixə və poeziyaya sabahı və istiqbalı xəbər verən peyğəmbərlər kimi daxil olmuşlar. Əbədiyyətə iki şah əsərlə daxil olan – həm "Əlvahi-intibah", həm də "Aləmi-

müsavat" yazan şairlərə isə dünya poeziyasında çox az tay tapmaq olar. Yalnız Hadi ruhunun və şerinin möhtəşəm, təzadlı, polifonik dünyası öz çoxsəsli, simfonik ovqatında iki zidd xitabı, iki əks monoloqu – hərbi və sülhü, ittihamı və alqışı – belə təbiiliklə birləşdirə bilərdi:

Həyatın səsləri guşumda həp feryad şəklində...
Cahan başdan-başa meydanı-matəmzad şəklində,
Fərəhlər həbs olunmuş, hüznlər azad şəklində,
Müsibətlər, bələlər, qüssələr abad şəklində...

("Əlvahi-intibah")

Yaxud:

Şu "maziyyun"ə baxdım, həpsini matəmdə gördüm mən,
Şu "haliyyun"ə baxdım, ağlayırlar, qəmdə gördüm mən,
Şu "atiyyun"ə baxdım, örtülü aləmdə gördüm mən...

Yəni bir tərəfdən, bu vaxta qədərki bütün keçmiş ("maziyyun") "Bir sərgüzeşti-xunun" deməkdir, digər tərəfdən isə:

Küsmüşmü bu yerdən, əcəba didəyi-qəmnak,
Üzlərdə səadət gülüyor, qəlb fərəhnak...
Təbim kibi səhnində çiçəklər gülüşürlər,
Fikrim kibi quşlar uçuşurlar, ötüşürlər...
Bir qəhqəhə, bir zümrümə, əlhani-xuruşan,
Ənvaci-məsərrət oluyor ruhda cuşan.

("Aləmi-müsavatdan")

Bu iki səsin biri keçmişdən, biri gələcəkdən, ikisi birlikdə isə Məhəmməd Hadinin poeziyasından gəlir. Dövrün bütünlükdə romantik şerinin qövsü-qüzehini təkcə Hadiyə, təkcə bu iki şərə qulaq açıb eşitmək, görmək, dinləmək olar...

Yaşar Qarayev
2002

235323

1906

NƏĞMEYİ-ƏHRARANƏ

Göründü mətəi-ümmidimizdən bari-hürriyyət,
Təbəssümürizi-istiğnaydır rüxsari-hürriyyət.

Əsarət zülməti məstur edirkən vəchi-afaqi,
Üfüqdən doğdu nəgəh şəmsi-pərtövbari-hürriyyət.

Müəssəm bir xəyalət, ya həqiqətsənmi sən cana?
İnanmaq istəməm ənzərə, ey didari-hürriyyət!

Niqabi sal üzündən, ərzi-ruyi-ibtisam eylə,
Görənlər söyləsinlər dilbəri-səhhari-hürriyyət!

Nə gülşən növnihali, hansı cənnət hurizadisən?
Görənlər hüsnünü məftundur, ey dildari-hürriyyət.

Nə dilşeyyad ahusən! Xuram etdikdə, üşşaqın –
“Ənəlhəqq* nəğməsin söylər, olur bərdar hürriyyət.

Nə huri-dilrübəsən kim, görən nurun təcəllasın
Eder pərvaneyi-canın fədayi-nari-hürriyyət.

Sən azad eylədin qəmdidə hürriyyətpərəstanı,
Sənə ləbrizi şükrandır bütün əhrar, hürriyyət!

Əsarət bərqi-xurşidi-ziyadarınla məhv oldu,
Meyi-eşqinlə olmuş qəlblər sərşar, hürriyyət!

Nəsimin cəhtizaz etdikcə gülşənzari-əfkərə,
Həqiqət gülləri yer-yer olur bidar, hürriyyət!

Əcəbmi şə'şəatından tənəffür etsə cahillər?
Gələr ə'mayə naxoş şöleyi-ənvəri-hürriyyət.

Səbükmeğzan həp ülviyyətidən kəmsüurandır,
Onunçün eyləyirlər qədrini inkar, hürriyyət!

Bu ol firdövsi-mə'nadır ki, solmaz rəngi-əzhəri,
Lətafətbəxşdir daim güli-gülzari-hürriyyət.

Kamalin* bu kəlamilə xitam et nəğməni, Hadi:
"Nə əfsunkar imişsən, ah, ey didari-hürriyyət!"

MƏKTƏB

Məktəb nə demək? Xadimi-qüdsiyyəti-millət,
Məktəb nə demək? Baisi-ülviyyəti şövkət,
Məktəb nə demək? Cilvəgəhi-nuri-həqiqət,
Məktəb nə demək? Rəhbəri-irşadü səadət.
Övladi-vətən etmək üçün bizdə təali
Məktəblər açıb kəsb edəlim elmü kəmalı!

* * *

Məktəb nə demək? Hey'əti-milliyəyə candır.
Məktəb nə demək? Ruhü dili-mürdədilandır.
Ariflərə həmvərə bu söz virdi-zəbandır:
Əlməktəbü, əlməktəbü, ey millət, amandır.
Övladi-vətən etmək üçün bizdə təali
Məktəblər açıb kəsb edəlim elmü kəmalı!

* * *

Məktəb nə demək? Əncüməni-əhli-səfadır,
Məktəb nə demək? Bariqeyi-fikrə səmadır.
Neyyirləri həp şə'şəbəxşayi-dühadır,
Pərvərdeyi-ağuşi olanlar üdəbadır.
Övladi-vətən etmək üçün bizdə təali
Məktəblər açıb kəsb edəlim elmü kəmalı!

* * *

Məktəblə bulur təsfiyə ayineyi-vidcan,
Məktəblə edər kəsbi-şərəf zadəyi-insan,
Məktəblə görür tərbiyə həp gülşəni-ürfan,
Təzkar edək ixvanımıza şu sözü hər an:
Övladi-vətən etmək üçün bizdə təali
Məktəblər açıb kəsb edəlim elmü kəmalı!

MƏKTƏB ŞƏRQİSİ

Məktəb nə demək? Şəm'i-şəbistani-cəhalət,
Məktəb nə demək? Gülşəni-ürfan, kəmalət,
Məktəb nə demək? Ümmətə bir babi-inayət,
Eylər qələmim sizlərə həqqilə vəsayət:

Darüledəbin bilməliyiz qədrini, millət,
Göstərməli ikmalına olduqca həmiyyət.

Məktəb nə demək? Rəhbəri-övladi-vətəndir,
İrşadına məzher bulunan əhli-fətəndir,
Məktəb düri-adabü kəmalatə ədəndir,
Atidəki söz bizlər üçün zibi-dəhəndir:

Darüledəbin bilməliyiz qədrini, millət,
Göstərməli ikmalına olduqca həmiyyət.

Məktəb nə demək? Ruh, dilə feyzrəsandır,
Gəhvareyi-canpərvəri-rövşənnəfəsandır,
Aşıqləri darüledəbin nəvhəvəsandır,
Bu söz bizə hər şamü səhər zikri-lisandır:

Darüledəbin bilməliyiz qədrini, millət,
Göstərməli ikmalına olduqca həmiyyət.

Məktəblə qılar növ'i-bəşər dəf'i-bəlaya,
Məktəblə çıxar zahirə əsrari-xəfaya,

Məktəblə yaşar rahatü məs'ud rəaya,
Eylər qələmim şu sözü təkrar vəsaya:

Darüledəbin bilməliyiz qədrini, millət,
Göstərməli ikmalına olduqca həmiyyət.

Azmışlar üçün elmü ədəb nuri-səhərdir,
Cəhl ilə kor olmuşlar üçün köhl bəsərdir,

İnsana şərəfbəxş fəqət elmü hünərdir.
Bimə'rifət adəm canı yox xüşk şəcərdir.

Darüledəbin bilməliyiz qədrini, millət,
Göstərməli ikmalına olduqca həmiyyət.

BİRİNCİ Q[OSUDARSTVENNAYA] DUMANIN İN'İQADI MÜNASİBƏTİLƏ SÖYLƏNMİŞDİR

Olub əfradi-millətdən bu gün təşkil bir məclis,
Nə dadlı meyvəpərvərdir görün bustani-hürriyyət,
Tələb qılmaqda hər bir üzv ümumin ehtiyacatın,
Qurulmuş paytəxt içrə bu gün divani-hürriyyət.
Vücudə gəlmək üçün mə'dələt, həqqin, müsavatın
Gərək əvvəlcə olsun ən geniş meydanı-hürriyyət.
Ədalət zahir olmaz ləm'əpaş olmazsa afaqə,
Zühuri-ədlə lazımdır xuri-tabani-hürriyyət.
Hüquq isbatinə lazımdır olsun fikrlər azad –
Ki, hasil eylesin vicdanlar itminani-hürriyyət.
Gədanın baydən, bayın gədadən olmasın fərqi,
Hamı övladı-insandır deyir hər an hürriyyət.
Kimi təxti-səadətdə, kimi qalsın səfalətdə,
Buna razı deyildir, şübhəsiz, vicdani-hürriyyət.
Buna qarşı cahan olsa cəbinsayi-übudiyyət,
Deyil cayi-təəccüb, ey olan heyrani-hürriyyət.
Çalışmaqlıq gərək hər kəs bu yolda qədrü səyincə,
Edər kəsbi-mətanət sə'y ilə bünyani-hürriyyət.

Vətən övladı qəmpərvər, vətən viranəzar olmuş,
Xərababad bir mülkü edər imran hürriyyət.
Bu ədvəri-maarifdə bütün millətdən əfzuntər –
Gərək biz milləti-islam olaq cuyani-hürriyyət.
Neçin kim, binəsibiz biz hüquqi-adəmiyyətdən,
Həqi-məşruimizçin olmalı qurbani-hürriyyət.
Bu ol əsri-təməddündür əsasü rükni həqqiyyət:
Müsavat, ədalət, bir dəxi ünvanı-hürriyyət.
Basıldı ləşkəri-bidad, məqhur oldu istibdad,
Livayi-nüsretin dikdi bu gün sultani-hürriyyət.
Bəşarət, əyyühəl-ixvan, tiği-ədlpərvərlə –
Edib pakizə şəhrin zülmədən xaqani-hürriyyət.
Kimi hürri-əmir olsun, kimi əbdi-əsir olsun –
Bunu cayiz görər zənn eyləməm divani-hürriyyət.
Ucaldıb rayəti-ədli, de ayati-müsavati,
Elə eyvani-zülmü xak ilə yeksan, hürriyyət!
Bizə sənədən yetər imdad, sənədən rəhbəri-irşad,
Sənə hər dəmdə vacibdir qılaq şükran, hürriyyət.
Bu rahi-pürxətərdə ey bəsa əhrari-qəmpərvər –
Edib ibrazi-qeyrətlə özün qurbani-hürriyyət.
Həqiqət hürri olanlar sə'y edər nəf'i-rəayayə,
Keçib ən sevgili candan verərlər can, hürriyyət.

İNSAN NƏ İLƏ MÜKƏRRƏM OLUR?

Olursa mə'rifətpərvər – mələkdən mükərrəmdir.
Yaşarsa aləmi-vəhşətdə – heyvandan da kəmtərdir.

Dəyanət elminə kəsbi-qənaət eyləyən bədbəxt
Sənayepərvəran indində naqisdir, mühəqqərdir.

Otuz il elmi-ədyanə həyatın həsr edən "alim"
Həyat ərbaabına düşmən olub mövtayə rəhbərdir.

Fünuni-sən'ət ilə can verirlər cismi-biruhə,
Fəqihi-mürdədil can almaq elmində hünərvərdir.

Otursan məclisi-vəzində ləzzətyab olmaqçın,
Görürsən kim, dilində nəzrü fitrə virdü əzbərdir.

Olubdur filisufanın əlində masiva təsxir,
Bizim əllamə sehr elmində Harutə bərabərdir.

Ədibi-ruhpərvərlər olublar tərcümanülvəhy,
Bizim fəhhamə, əlhəq, lafzənlikdə süxənvərdir.

Nəzərəndazi-diqqət olsanız adəm görər filhal,
Bu bədbəxtandan xeyr olmamaq gündən də əzhərdir.

Ayıl, biçərə millət, iktisabi-elmü sən'ət qıl,
Sənaye əhli ülvıyyati-alül'alə məzhərdir.

Sənaye şahrahın teyy edən əqvami-məs'udə
Tərəqqıyyati-fövqəl'adə ilə kəmpərvərdir.

Fünuni-nəf'bəxşalə qılıblar aləmi mə'mur,
Bizim elmi-əsəfbəxşə dirəxti-xüşkü bibərdir.

Və "kərrəmna bəni-Adəm..."* nişanın hifz üçün, Hadi,
Maarif kəsbi qılmaq bizlərə əmri-peyəmbərdir.

BİZ NƏ HALDAYIQQ?

Əcanib qıldı hər bir karın itmam,
Biz isək əski tacdır, əski həmmam.

Nələr icad edirərbabi-sən'ət,
Sənayelə qılır təhsili-sərvət.

Tutub sən'ətlə dünyanı əcanib,
Fəqət biz qalmışıq məhrum, xaib.

Əfəndim söyləyir-minbərdə hər an:
"Bizə lazım deyildir elmi-əbdan.

Deyir: – "Üqba gerək, dünya fənadır,
Cahan islamə zindani-bələdir".

Siz etdiz bizlərə dünyanı zindan,
Yıxılısın xanəniz, ey kəmpşüuran!

Sənaye rahını kəsdiz həmişə,
Dediz lazım deyil islamə pişə.

Sənaye nolduğundan bixəbərsiz,
Həqiqət meyvəsiz, bərsiz şəcərsiz.

Ağac bomboş olursa kəmbəhadır,
Kəsib yandırmağa ancaq səzadır.

LÖVHEYİ-TƏSVİRİ-MAARİF

Vətən övladı! Ha qeyrət qılın təhsili-ürfani,
Qalan mə'naydır ancaq, bu nəqş, əlbət, olur fani.
Maariflə olur nail bəşər hər dürlü amalə.
Maariflə edər ehrazi-şövkət növ'i-insani.
Maarif bir həqiqətdir, silər mir'ati-idrakı,
Maarif bir ziyadır kim, qılar tənvir vicdani.
Maarif vaqif eylər şəxsi-əsrari-xəfayayə,
Maarif kəşf edər insanə mə'nizari-imbani.
Maarifsiz olardı sirri-xilqət cümlə əfsanə,
Maarif kəşf qıldı aləmə əsrari-pünhani.
Maarifsiz cahanda qabil olmaz bəxtiyar olmaq,
Maarif bir səadətdir edər məs'ud insani.
Kəmalı-şövqlə talib olaq kəsbi-kəmalatə,
Beşikdən qəbrədək təhsil edək adabu irfani*,
Əgər Çin ölkəsində olsa cüyəndə olaq elmi*,
Qılıb kəsbi-fəzail, edəlim tövsi'i-ruhani.
Ülümə talib olmaq fəzdir mərđanü nisvanə,
Edib mə'mur elmə bizləri məhbubi-yəzdani.
Yeter qəflət, yeter zillət, yeter bu xabi-bipayan,

Deyil yatmaq zamanı, sübh açılmış, dəhr nurani.
 Cəhalətpərvəranın xoşca bir tənzir edək halın,
 Düçari-möhnət olmuşdur gərək ruhani, cismani.
 Olurmu elmpərvərlə bərabər cəhlpərvər? Heç!
 Deyil dürri-ziyadəmə müadil səngi-zülmani.
 Buyurmuş fəxri-aləm*: "Elm bir nuri-ilahidir",
 Cəhalət isə bir zülmət, edər gümrah insani.
 Demiş ol fəxri-kövneyn: "Aləmi seyri-sülukimdə –
 Cəhalət əhlini gördüm düçari-qəhri-rəbbani".
 Maarif müflisi dünyadə, üqbədə siyəhrudur –
 Ki: "əlfəqrü səvadül vəch"* ...cəhlin oldu bürhani
 Oturma cüseyi-qəflətdə, təhsili-fünun eylə,
 Maarif "kənzi-layəfn", qəni eylər fəqirani.
 Cəhalət bir mərəzdir, yox əlacı elmdən başqa,
 Cəhalət şum bir bayquş, qılar viran imrani.
 Cəhalət əhli nabina, ülumərbabi binadır,
 Cəhalətpərvəran zülmət, maarif əhli-nurani.
 Qılar elmü ədəblə kəsbi-vüs'ət ne'məti-adəm,
 Olur rizqi kimi dar cahilin həmyani-əz'ani.
 Demiş fəxri-rüsül: "Rəbbim, mənim əfzun qıl elmim",
 Şu bəhri-elmə bax, istər düri-şəhvari-ürfani.
 Cənabi-Xızrdə çün var idi elmi-lədünniyyat.
 Ona şagird oldu dinlə, gör Musayi-imrani
 Xızrvəş sən də olmaq istər isən arifi-mə'na,
 Maarif çeşməindən iç doyunca abi-heyvani.
 Əzəl nazil olan surə rəsulüllahə "iqrə..."dir –
 Ki: "iqrə bismi rəbbik"* ...eyləyir təzyin Qur'ani.
 Buyurmuş həzrəti-heydər: "Pədərsiz kəs yetim olmaz.
 Yetim ol kimsədir, əlhəq ki, yoxdur elmü ürfani".
 Hədisi-qüdsədə vardır: Təbiət kənzi-məxfidir,
 Bunu kəşf etməyə olsun gərək insanın ürfani.
 Maarif olmasaydı, kənzi-məxfi kəşf olunmazdı,
 Qalardı hər kəs avarə, tutardı rahi-xüsrani.
 Dilərsən ağəh olmaq gər bu tilsimgahi-nasutə,
 Nəfəs olduqca təndə, qeyrət et, kəsb eylə ürfani.
 Maarif bir nigari-dilpəsəndü şivəpərvərdir,
 Gələndə cəlvəyə məftun edər cənnətdə hurani.

Maariflə qılıbdır əhli-aləm kəsbi-ünsiyyət,
 Maarif eyləmiş heyvandan təmyiz insani.
 Maarifsiz bu aləm bir xərababadi-vəhşətdir,
 Maariflə təməddün eyləmişdir aləmi-fani.
 Maarif sayəsində kəşf olundu bunca sən'ətlər,
 Maariflə tərəqqi eyləmişdir qövmi-nəsrani*.
 Dağılmaz küfrlə bir mülk, zülm ilə olur viran,
 Budur: viran edibdir zülm darülmülki-İrani.
 Cəhalətdir əsası zülmü cövri-xanimansuzun,
 Maarif olsa, zülmün məhv olur, əlbəttə, bünyani.
 Bədayegahi-sün'un bilmək istərsən rümuzatın,
 Bu yolda ittixaz et kəndinə rəhbər "Dəbistan"*i*.
 Dəbistan olmasa aləm deyilmə saheyi-vəhşət?
 Dəbistan ilə vəhşətdən çıxıbdır növ'i-insani.
 Sizə neypareyi-atəşfəşanım söyləyir hər an:
 Deyil yatmaq zamanı, sübh açılmış, dəhr nurani.
 Ülumun sizlərə qüdsiyyətin söylər xülusanə –
 Məhəmməd Hadiyi-Əbdüssəlimzadə Şirvani.

MAARİFƏ DAİR

Şükufəzari-ədəb nəfəhbəxşi-viddandır,
 Ədəb çiçəklərinə gülstan – dəbistandır.
 Təqdir qılın, əhli-vətən, işbu məqali,
 Ta kim, olalım zivəri-övrəngi-təali.
 Baziçə zamanı deyil, ədvari-ədəbdir,
 Dövri-mədəniyyətdir, edək kəsbi-məali.
 Rüksarənüma dilbəri-dilpərvəri-ürfan,
 Afaqi tutub şə'səeyi-hüsnü cəmalı.
 Par-par yanıyor şəmsi cahantabi-kəmalat,
 Əxa eyləyəlim biz dəxi zərrati-kəmalı.
 Hər millət edib elmlə ehrazi-məratib,
 Bu sayədə təhsil qılıb sərvətü mali.
 Hər qovm maariflə bilir kəndi hüququn,
 Əlbəttə, hüquq əhli bulur cahü cəlalı.
 Zənciri-əsərətdə yaşar əhli-cəhalət,

Məhkumların gün kimi bəsbəlli zəvali.
 Elm ilə dərəgüş olunur şahidi-nüsrət,
 Elm ilə zəfərpərvər olub avropali.
 Biz də düzülək silsileyi-əhli-ülümə –
 Öyrənmək ilə elm, hünər, fənn, məali.
 Təşkil edəlim “əncüməni-elmü maarif”,
 Tə’sis qılaq “Darfünün”, “Məktəbi-ali!”
 Məktəb nə demək? Bəhri-füyuzati-məani,
 Məktəb nə demək? Mə’dəni-almas, ləali.
 Məktəb nə demək? Bir ülvi bürci-səadət,
 Məktəbdir edən bədri-ziyadar hilali.
 Məktəbdir olan mətə’i-ənvari-təali.
 Söylər sizə Hadi: oxuyun, milləti-islam!
 Xaməm də bu yerdə ediyor xətm məqali.

QƏLƏMƏ

Əla, ey bülbüli-ürfan, vətən bağında fəryad et,
 Qon övraqi-fünuni, nəğmeyi-milliyə inşad et.
 Cəhalətlə vətən bir leyli-zülmətnak edir təşkil,
 Zəbani-nurpaşınlə rəhi-ürfanə irşad et.
 Qələm şükrfəşani-mərifətdir, guşi-huş istər,
 Dilərsən həzzyab olmaq şu nəshin dinlə, dəryad et:
 Əgər aqilsən, olma hirsə dildadəyi-sərvət,
 Rizayi-həqqi istərsən, ibadullahe imdad et.
 Həmiyyət düşkünü olma, güşad et xani-ehsanın,
 Dili-ərbabi-hacati kərəmkarəne dilşad et.
 Yapış axizlərin dəstindən, ey sərməsti-istiğna!
 Demə əhli-ğınayəm, baziyi-dövrani dəryad et.
 Əgər istərsən adın zibi-tarixi-cahan olsun,
 Dirəxti-sayədar ol, meyvə ver, ən şanlı bir ad et.
 Xəzanə üz qoyan növrəstəgani-baği-islamə –
 Nəzər sal, tərbiyətbəxş ol, əlindən cəhlin azad et.
 Əgər əmalın iqbalı-vətəndir, ürma boş lafi,
 Həzizi-məskənətdən milləti balayə is’ad et.
 Müavin olmaq ilə zalimə ağılatma məzlumu,
 Səzayi-rəhmət olmaq istər isən, tərki-bidad et.
 Xuda Qur’anda “qövmüz-zalimin”ə mөл’ənətxandır,

Dilərsən məğfərət həqdən, ədalətpərvər ol, dad et.
 Könül sındırma, ev yıxma, əziyyət vermə məxluqə,
 Yıxılmış xanəni mə’mur, sınımış könlü abad et.
 Dilərsən müstəfid olmaq hüquqi-adəmiyyətdən,
 Ziyayi-elmi dərdəst eylə, nəfsin elmə mö’tad et.
 Əgər məqsudin isə kəsbi-hissiyati-ruhani,
 Bu pəndi-hissəbəxşi qəlblə təzkar, övrad et.

AMALI-TƏRƏQQİ

Həqiqi arizumuz intizami-hali-millətdir,
 Məsaimiz bütün məsrufi-istikmali-millətdir,
 Əsasi-fikrimiz tə’mini-istiqbali-millətdir,
 Ürəkdə bəslənən əmalımız iqbalı-millətdir,
 Yeganə nöqtəyi-mətlub istiqlali-millətdir.

Olubdur dağdari-qəm vətən nari-cəhalətdən,
 Sönüb, nuri-maarif tündbadi-cəhlü qəflətdən,
 Yox əsari-səadət, dop-dolu xari-şəqavətdən,
 Vətən gülzarı xar olmuş yədi-ərbabi-şərrətdən,
 Bizim məqsudumuz islahi-hali adəmiyyətdir.

Vətənpiraydır bir qönçeyi-növxizi-ruhani,
 Soluq baği-həyatə tabbəxş olmaqda ürfani,
 Füyuzat ilə ehyə etmək istər baği-viddani,
 Nəsimi etmədə təhziz hissiyyati-insani,
 Rəvayihəxşü bəhcətzayi-gülşənzari-millətdir.

Cahanə gəlmədən məqsud təhsili-məanidir,
 Məani bəisi-neyli-həyatı-cavidanidir,
 Məani şəhrə-insaniyyətə üssül-məbanidir,
 Məani-pərvər olmaq bizcə əqsayi-əmanidir.
 Ən istekli əməlmiz irtiqayi-mülki-millətdir.

* * *

Həqiqət sayəsində kəsb-i-qüdsiyyət qılar millət,
Həqiqətlə edər növ'i bəşər təhsili-hürriyyət,
Həqiqətlə olur bağı-vətən gülzari-əmniyyət,
Həqiqət zahir olsa, parlayar ənvari-ülviyyət,
Həqiqətbin olanlar vasili-fövizü hidayətdir.

QIZLAR BAĞÇASI

İştə bir aliheyi-hüsnü cəmal,
İştə bir malikeyi-fəzlü kəmal.
İştə bir düxtəri-pakizəxısal,
Şəmsi-rəxşəndeyi-afaqi-cəlal.
Hər səhər çantası dərdəsti-ədəb,
Nöqtəyi-məqsədidir darülədəb.
Əməli, fikri bütün kəsb-i-kəmal,
Nə müqəddəs əməli fikri xəyal!
Anlamış elmdir əsbabi-nicat,
Elmdir bəisi-neyli-dərəcat.
İşbu mə'sumeyi-fərxəndəxısal
Çalışır ki, edə ehrazi-kəmal.
Qoşuyor məktəbə bir nur kimi,
Gediyor cənnətə bir hur kimi.
Zahiri zivərə yoxdur həvəsi,
Zivəri-batinə çoxdur həvəsi.
Elmdir hilyeyi-insaniyyət,
Elmdir zinəti-islamiyyət.
Elmdir aləmə ən şanlı şərəf,
Milləti-cahilə olmazmı tələf?

Elmdir məs'ədətəfzayı-həyat,
Sən də qıl elmlə təzyini-sifat.

A çocuq! Ey şərəfənduzi-kəmal!
Ey mələksiyət, a lahutixısal!

Oxu, ey bülbüli-növxanı-çəmən!
Sənin ilə edəcək fəxr vətən.

Şimdiden tərbiyə qıl bağı-dili,
Bitsin ol bağçada ürfan güli.

Nə gözəl söyləyib ol "məzhəri-elm":
Tərbiyətbəxşi-maarif "dəri-elm"*:

"Zinəti-zahirəni sanma cəmal,
Zinəti-batinədir əsl cəmal".

Zinəti-candır ədəb, fəzl, kəmal,
Adəmin zirvədir yaxşı xısal.

Qəlb mir'ati-mücella kimidir,
Fikr bir abi-müsəffa kimidir.

Ləkədar olsa əgər lövhi-xəyal,
Safləndirmək onu əmri-məhal.

Seyqəli-ruhdur adabü fünun,
Edəlim təsfiyeyi-lövhi-dərun.

AMALİ-İSTİQBAL

Həmvərə bahar ol bizə, ey gülşəni-amal,
Aləm sənin ilə oluyor naili-amal.
Sənsən bizə hər dəmdə əməlbəxşi-səadət,
Minlər yaşa, ey şiveyi-ənvari-hidayət.
Tə'lim ediyorsən bizə mə'nayi-həyati,
Zülmətğədəyi-yə'sə saçırsən ləmə'ati.
Ümmidinə ümmidlə ümmid edəriz biz.

Sənsən bizə həm dəmdə əməlbəxşi-səadət,
Məqsudi-əvalimsən, əya şiveyi-fitrət!
Amal qılıb ələmi ülvyyətə məzhər,
Amali-təfəyyüzlə olur şəxs hünərvər*.
Vabəstədir ancaq əmələ şövkəti-millət,
Millət edər ümmidlə kəsbi-mədəniyyət.
Ümmid olmazsa, bu cahani-ələmavər –
Bir faciəza lövheyi-qəmpərvərə bənzər.
Ümmid ediyor adəmi varəsteyi-möhnət,
Ümmidsiz adəm görəmöz ruyi-məsərrət.
İnsanlığı insandan alır yə'slə hirman,
Bir valiyi-vəhşətdə qoyar adəmi xüsrən.
Ümmidi-təalilə olur kəsbi-təkamül,
Ümmid ilə insan ediyor teyyi-mərahil.
Amal ilə dərdəst olur əsbabi-məali,
Biz də olalım millət, əməlcuyi-təali!
Dərguş qılın tövsiyeyi-əqlpəsəndi.
Ümmidlə yazdım sizə atidəki "bənd"i*:
Ümmid ilədir binayi-ələm,
Ümmid mühəndisi-cahandır.
Zövqavəri-fikr, qəlbü candır.
Ümmid ilədir bəqayi-adəm.

TƏRANEYİ-QƏMPƏRVƏRANƏ

Cahanə gəlmədən məqsəd nədir insanə, bilməm ki?
Həqiqətmi bu xilqət, yoxsa bir əfsanə, bilməm ki?

Mən idrak etmədim dünyayə gəlməkdən nədir hikmət,
Yaratmaqdan nədir hikmət bizi sübhənə, bilməm ki?

Müəssəm bir xəyalə bənzəyir timsalı imkanın,
Neçin dildadəyişövqüz xəyalistanə, bilməm ki?

Kitabi-kainatın sirri heyrətbəxşi-im'andır,
Bu sirri kəşfə yoxdur yol neçin im'anə, bilməm ki?

Bütün zərrati-ələm məzhəri-əsrari-qüdrətdir,
Bunun həllində acizdir neçin fərzanə, bilməm ki?

Düşündükcə fəcayegahi-dəhrin hali-dilsuzun,
Neçin aşiq olur dərdü ələm vicdanə, bilməm ki?

Bu zülmabadi-giytidə fəqət bir namı var ədlin,
Olurmu ədl ilə* mə'mur bu viranə, bilməm ki?

Sitəmpərvərlərin çoxdur müinü yarı ələmdə,
Neçin rəhm eyləyən yox hali-məzlumanə, bilməm ki?*

Neçin fəxr eyləsin əhrarə zülm etməklə istibdad?
İlahi, tabəkey bu zülmi-qəddaranə, bilməm ki?

Cünunpərvərlərin fikri olub alimpəsəndənə,
Neçin mə'yubdur rə'yi-fəlatunənə, bilməm ki?

Olubdur müstəbiddan calisi-övrəngi-istiğna,
Neçin zillət nəsib olmuşdur əhraranə, bilməm ki?

Ziyavü zülməti təmyizə yoxmu didəyi-idrak,
Niyə nuri-həqiqət çıxmayır meydənə, bilməm ki?

Olub arayışi-bağı-səadət cəhlpərvərlər,
Neçin arif yaşar dünyadə bədbəxtənə, bilməm ki?

Həzaran bülbulan bağı-fənədə naləpərvərdir,
Nə məcbur eyləmişdir bunları əfğanə, bilməm ki?

Ürək al qanə dönmüş, Hadiya, hüznü-ümumidən,
Bu hüznü bəxş edən kimdir dilü vicdanə, bilməm ki?

Nəsibi xuni-dildir bu fəna mülkündə əhrarın.
Əcayib bir müəmmamı bu tilsimxanə, bilməm ki?

MƏNAZİRİ-TƏBİƏT

Baxılsa eyni-həqbin ilə aləm Turi-Sinadır,
Giyahi-mövcəzən ahəngi-lahut ilə guyadır.
Şecərlərdən, vərəqlərdən gəlir gülbəngi-ya Musa!
Lisani-xilqəti dərğuş edər ol kəs ki, şinvadır.
Təcəllabəxşi-kuhsari-cahandır nuri-atəşrəng,
Çiçəklər, qönçələr, güllər təcəlligahi-mə'nadır.
Cahan mir'ati-hüsni-dilfiribi-dilbəri-hikmət,
Gəhi zülmət olur, gəh qəlbi-arif tək mücəlladır.
Büluri-kainatə in'ikas etdikcə hürriyyət,
Təcəddüdpərvəranə rənglərlə çöhrəpiradır.
Cahan büllurasa rəngi-gunaguni cəzb eylər,
Həqiqət bir, təcəlla latənahi, gör nə imadır!
Nələr parlar, həqiqət, şəmsi-aləmtabi-hüsündən –
Ki, hər bir zərrəsi heyrətəsi-idraki-danadır.
Nələr eylər təzahür lövhi-məhfuzi-təbiətdən –
Ki, hər bir nöqtəsi gəncineyi-sirri-xəfayadır.
Nələr peyda olur seyli-xüruşani-həqiqətdən –
Ki, hər bir qətrəsi ümməni-bipayani-mə'nadır.
Nə müdhış mövcələr təşkil edir bu bəhri-dəhşətnak –
Ki, hər bir mövcü hövləngiz, yə'samiz, qəmzadır.
Həqiqi abid olsa, bir ibadət xanədir aləm –
Ki, hər bir kövkəbi Hadiyi ərşi-rəbbi-ə'ladır.

KİTABİ-HƏYAT

Bir nişangahi-fəlakətdir sərəsər xakdan,
Tiri-cansuzi-bələyayə nişandır xakiyan.
Gördüyün öncümmüdür pirayəbəxşi-asıman?
Tiri-möhnətdən dəlinmiş, göz-göz olmuş, kün-fəkan,
Dəsti-cəlladi-qəzadən zəxmdar olmuş cahan.

Şol fəzadə seyr edən sanma səhaibpərədir,
Ahi-şivəngahi-candır, dərddən min pərədir,
Qəlbi-qəmpərvərdi-əhraran kimi avarədir.

Hadiya, hüznü-ümumi çəkmədən dil yarədir,
Yox məsərrətdən əsər, möhnəşüar olmuş cahan.

Sanma barandır yağın matəmgəhi-ünsiyyətə,
Halımız tə'sirbəxşi-qəm olub qüdsiyyətə,
İştə ağlar qüdsiyan əhvali-insaniyyətə,
Bizdə asari-mürüvvət hissi yox cinsiyyətə,
Bir sürü cəllad əlindən əşkbar olmuş cahan.

Teyri-sərvistani-qüdsüz, olmuşuz zibi-qəfəs,
İstəriz azad olaq zindani-qəmdən bir nəfəs,
Qiyməti-hürriyyəti təqdir edir əhrar, bəs –
Zülmə, istibdadə insaniyyət eylərmə həvəs?
Ah kim, dəsti-sitəmlə tənqü tar olmuş cahan!

Zibi-zindani-səfalətdir tərəqqipərvəran,
Zivəri-baği-səadətdir dənətgüstəran,
Dari-zülm olmuş cahan, yoxdur ədalətdən nişan,
Təlx-i-abi-cövr ilə aludədir nasutiyan,
Tabdari-mə'dələt olmazmı gülzari-cahan?

Ey həqiqət, zəhrin ilə təlxdir vicdanımız,
Tiri-möhnətbarına san kim, hədəfdir canımız,
Bəhcətabad olmadı bir an dili-viranımız,
Rəhgüzari-qəm deyilmə bu xəyalistanımız?
Rəhrövi-mülki-fənayə rəhgüzar olmuş cahan.

Boylə söylər "Məntiqüt-teyr"i* bilən guyani-raz:
Şol gözlər quşlar deyil bica yerə şivəntəraz,
Hər kəs öz alamına bir şivə ilə növhəsaz,
Sevgili quşlar, qılın dəsti-cəfadən ehtiraz,
Bir bölük səyyaddən bizarü zar olmuş cahan.

Nəğmərizi-ibtihac ikən çəməndə bülbülən,
Ərzi-rüxsari-lətafət eyləyirkən qönçəgan,
Tündbad əscək olur gülşən vərəqrizi-xəzan,
Laneyi-həsərdə qərqi-hüzn olur gülpərvəran,
Bir müğiləngahi-möhnətdir çəmənari-cahan.

Sahəpirayi-çəmənlə olmuş ərusani-bəhar,
Gülmüdü? Yox, hər biri bir çöhreyi-huriüzar,
İştə qılmışdır fələk təslimi-ağuşı-məzar,
Mədəri-namehribandır ruzgari-kəcmədar,
Ey bəsa ahuyə şiri-canşikar olmuş cahan.

Bir vücudu eyləyir bir arifi-hikmətnümun,
Calisi-təxti-maarif, zivəri-ərşi-fünun,
Dəsti-səyyadi-əcəldə axır eylər sərnigun,
Kəşfi-əsrari-cahanda aciz olmuş arifun,
Həddi-əqli-muşikafə sığmaz əsrari-cahan.

Qəmfəza bir mənzərə təşkil qılmış kainat,
Sərnüma olmaqda hər dəm qəmli-qəmli faciət,
Təlx bir mə'na ilə ləbrizdir cami-həyat,
Saheyi-vəhşət deyilmə kainati-hadisət?
Cəngi-fitriyyə-bəşərçin karzar olmuş cahan.

Xəmeysi-möhnətnəvisim qəlbi-səngi mum edər,
Şe'ri-cansuzum fərəhpərvərləri məhmum edər,
Qəm nədir dərk etməyən qafilləri məğmum edər,
Bu məsaibgahi-dəhrin nolduğun mə'lum edər.
Möhnəti yə'sü ələmlə dilfəkar olmuş cahan.

Ey qələm, bəsdir əritdin qəlbi-riqqətpərvəri,
İştə təsvir eylədin bir lövhəyi-yə'savəri,
Neyləyə, övraqi-möhnətdir həyatın dəftəri.
Məktəbi-qəmdə şu dərs olmuş lisanım özberisi:
Tiri-atəşbari-qəmdən dağdar olmuş cahan.

BƏDAYEYİ-TƏBİƏT

Ərzi-rüxi-bəhcət ediyor lövhi-təbiət,
Feyzavəri-viedan oluyor sanki həqiqət.
Bir kuhi-sərəfraz oluyor zivəri-ənzar,
Baxdıqca fərəhyabi-hüzuz olmada əbsar.
Payındə şu kuhun axıyor nəhri-səfadar,
Nurdan yazılan xətt kimi sahədə parlar.

Zibi-ləbi-cu, rayihəbəxşa gülü lələ.
Növbərə kimi, bə'zi erib həddi-kəmalə.
Baxdıqca gülə, lələyə, şol qönçeyi-ələ,
Bu gül, bu çiçəklər sahyor yarı xəyalə.
Qarşımda bir orman ediyor ərzi-lətafət.
Guşi-dilə gəlməkdədir ahəngi-təbiət.
Mə'suqeyi-dil mənzərəyi-nəş'əfəzası,
Vəcdavəri-can məşçərəyi-didərubası.
Güllər gülüyor, quşlar oxur, feyz saçır bad,
Ol sevgili quşlar ediyor naləvü fəryad.
Möhnətzədələr hər biri bir dürlü nəvadə,
San şivən edirlər bu çəmənzari-fənədə.
Səyyadi-sitəmpərvərə nifrin ediyorlar.
Cəlladi-cəfəgüstərə təl'in ediyorlar.
Zülm əhli xərab eylədi gülzari-vücudi,
Eyvah, sitəm məhv elədi bağı-şühudi.
İştə axıyor hüznü bir səslə bulaqlar,
Dərxatir edib tişəni şaxlar üçün ağlar.
Əvvəlcə məsərrətli könül yə'slə doldu,
Gülezari-fəna qönçəsivəş çöhrəsi soldu.
Aya bu nəsil mənzərəyi-faciəzadır,
Hər "pərdə"si, hər "fəslisi" səzavəri-bükadır?
Hər zərrədə məşhud olur asari-fələkət,
Bir cövhəri-qəmdənmi doğub tifi-təbiət?

HİSSİYYATI-MADƏRANƏ

İştə növzadın edib zibi-kənar,
Gah öpər, oxşar onu, gəh qoxular.

Mədər öpdükce bu məhparəsini,
İylədikce rüxi-canparəsini,

Oynayır tərzi-lətifanə ilə,
Dadlı bir şivəyi-tiflanə ilə.

Anası olduqca busərubə
Xəndələr saçmada tifi-rə'na.

Gah öpərkən oluyor giryəfəşan,
Madəri-müşfiq olur pürxələcan.

Tifli-nazikəridir qönçeyi-tər,
Üzünə gözləri san jalə səpər.

Şu səmavi gözü yağdırmada ab,
Gülşəni-ruyine bəxş etmədə tab.

Duruyor oxşamağa zadəsini,
Sevgili, nazlı xudadadəsini.

Üzünü, gözlərini silmədədir,
Yenidən nazlı çocuq gülmədədir.

Nə şirin, dadlı həqiqətdir bu,
Hissbəxşayi-təbiətdir bu.

Nə gözəl mənzərəyi-şəfqətza,
Nə lətafətli, nə ruhani səfa.

Əvət, övladı ana sevməlidir,
Ən gözəl tərbiyəni verməlidir.

Safü şəffafdır övraqi-dili,
Nazənin bərgi gözəl bəsləməli.

Baxmasaz yaxşı çiğərpərelərə,
Yazıq olmazmı şu biçərələrə?

Tifl ayinə kimi əksnüma,
Necə baxsan olacaq çöhrenüma.

Biədəb bəsləməyin tiflanı,
Mə'rifətpərvər edin sibyanı.

Saflandır, ana, zəhnü huşun,
Məhdi-adab oluyor ağışun.

Oluyorsun ana fərzanələrə,
Sən sədəfsən düri-şəhdanelərə,

Şirbəxşəndeyi-övladı-zəman,
Ədəbamuzi-ümumi-insan.

Millətin nisfini təşkil qılan –
Siz deyilsizmi, a nisvani-cahan?

Bədənin nisfi məriz olsa əgər,
Göstərərmi bu bədən fəzlü hünər?

Cismi-ifliczədə bir xüşki-dirəxt,
Verəməz meyveyi-insaniyyətdir.

Qabili-feyzi-təcəlli olamaz,
Naili-məqsədi-ali olamaz.

Nə zaman kəsbi-ülum etsə nisa,
Cismi-millət tapacaq onda şəfa.

Elmlə ruha müdavat olunur.
Elmlə kəsbi-füyuzat olunur.

Elmdir şəmsi-səbahi-əzəli,
Elm tənvir edər afaqi-dili.

EL FƏRYADI

Hürriyyət ilə millət edər kəsbi-məali,
Hürriyyət ilə mülkün olur qiyməti ali,
Avropalı hürriyyət ilə tapdı kəməli,
Əlbəttə, əsərlə olur məhv əhali,
Hürriyyəti sərbəstlik imrani-vətəndir.

Azadə görək şəxs, süxən, fikrlə xamə,
Hər kəs gələ hürriyyət ilə şövqə, xüramə,
Ta kim, ola insan qədəməndaz mərəmə,
Sərbəstlik ilə olunur mülk idamə,
Gər qalsa qüyudatdə, viran vətəndir.

Hər kəs həqi-məşruinə sahib gərək olsun,
Qayətdə ədalətli qəvanin qoyulsun,
Ən fəidəli qaidələr cari olunsun,
Mizani-ədələt və müsəvat qurulsun,
Mizani-ədələt demək imrani-vətəndir.

Fəsid olub əlhəqq vətənin abü həvası,
Hürriyyət ilə qabil olur üssi-əsası,
Bişübhə pozulmuş bunun əvvəlki binası,
Meydanə qoyulsa yeni qanuni-əsası,
Qanuni-əsası isə dərmani-vətəndir.

Sövq etmək üçün milləti şəhrahı-fünunə,
Mınlərcə əhali olub ağışteyi-xunə,
Diqqətli nəzər qıl, bunu həml etmə cünunə,
Boş laf uran kəslərə olsun bu nümünə,
Bunlar şühədayi-rəhi-canani-vətəndir.

Zülm atəşi hər yanə saçır dudeyi-zülmət,
Biçərə vətən sanki olub məhşəri-şərret,
Səhrayi-bələdə gəzir avərə rəiyyət,
Övladını bəslərmi belə mədəri-şəfqət?
Bu zillətə, bu möhnətə gıryan vətəndir.

İSMƏT,

y a x u d

ƏFİF OLAN ZATLARIN XƏSƏİLİ

Kimşeyə qılmaz təməllüq həqpərəstan nan üçün,
Çaki-ismət eyləməz əlicənaban nan üçün,
Abi-nayabi-ifafı tökməz insan nan üçün,
Tərki-məslək eyləməzərbabi-ürfan nan üçün.

Babi-ərbabi-qınadə durma, ey qeyrətpərəst,
Eyləmiş səhbəyi-istiğna onu məxmürü məst,
Həli-riqqətbəxşinə rəhm etməz ol sağərbədəst,
Olsun ər tənnuri-qəmdə qəlbsuzan nan üçün.

Kəsri-şə'ni-adəmiyyət qılmaz iffətpərvəran,
Dünbəcünbani-riya olmaz həqiqətgüsteran,
Qeydi-minnətdə yaşarmı hürri olan rövşəndilan?
Rübəhə etməz təbəsbüs şiri-mərdan nan üçün.

Dürri-yektayi-həyanı satmayın nanparəyə,
Gövhəri qoymaz bərabər, lə'li səngi-xarəyə,
Nan bir xərmöhre, ismət oxşar almazparəyə,
Verməz əldən cövhəri çövhərşünasan nan üçün.

Zəhri-cansuzanədən kəmtərmi nani-imtınan,
Atəşi-Nəmruddən* kəskin rüxi-xissətvəran,
Nişi-əqrəbdən daha bədtər lisani-nakəsan,
Bunlara etməz rica ülvinihadan nan üçün.

İzzlə getməz məzarə ən böyük bir şandır,
Xəlqə minnətdarlıqdan mövt pək şayandır!
Məncə əhraranə ölmək mucibi-qüfrandır,
İstəməm çəksin cəhənnəm ruhü vicdan nan üçün!

Nəfsi-paki abirusuzluq salar tə'sirdən,
Abi olmaz isə kəskinlik gedər şəmşirdən,
Ərzi-hacət etsə, getməzmi bəsalet şirdən?
Eyləməz məhvi-bəsalet ölsə şiran nan üçün.

Şəhbəzi-e'tilapərvaz olurmu fəzləxar?
Enməz alçaq yerlərə şahini-ülviyyətşikar,
Olmaz ənqa dəsti-zağə didəduzi-intizar,
Qafi-himmətdən düşərmi əhli-vicdan nan üçün.

Şə'ri-rə'nasında söylər arifi-Rumi Ziya*,
Olma gər insan isən üftadəyi-zərqu riya,
Lə'n ola ol malə kim, kəsbində alətdir həya,
Etməz insaniyyətin insan qurban nan üçün.

TÖVSIYYEYİ-MÜRĞ

Xitab eylər bizə bir mürğ, der: insanlar, insanlar!
Nədir tutmuş cahanı nalövü əfğanlar, insanlar?!
Neçin gülzari-insaniyyəti eylərsiniz ehraq?
Nəyə lazım cahan bağında bu niranlar, insanlar?!
Yanan kim, yandıran kim, nar olan kim, kül olan kimdir?
Bütün ixvanınızdır sineyi-suzanlar, insanlar!
Silinmiş lövhi-dildən sanki ixvaniyyət asarı,
Görünməz hissi-şəfqət sizdə, ey ixvanlar, insanlar!
Atılmış guşeyi-nisyanə nəssi-“təhkümü bil’ədl”*,
Ədalətdən uzaqdır bu əbəs üdvanlar, insanlar!
Cahanı tənəna eylərsiniz vicdanı-cahil tək,
Nüfuz etməz cahana pərtövi-ürfanlar, insanlar!
Yezidin dəsti tək qanla müləmmə’dir vətən ruyi,
Səzadır ağlasa qan, çeşmi-əşkəşanlar, insanlar!
Cahanı titrədir ahü ənini qəlbi-məzlumun,
Sizə tə’sirsizmi aləmi-lərzanlar, insanlar?
Bu əlhanım nədəndir sizlərə bəxş etməyir tə’sir?
Təhəccür etdimi yoxsa dilü vicdanlar, insanlar?!
Könüllərdən olub nabad hər bir hissi-lahuti,
Əsərbəxşə deyildir kimsəyə əlhanlar, insanlar!
Nasıl razı olur səfki-dimayə hissi-ixvani?
Bu fe’lə qarşı lə’nətxandır heyvanlar, insanlar!
Severmi həzrəti-bari bu zülmi-xanimansuzi,
Fəramuş oldumu həqdən gələn fərmanlar, insanlar?!
Baxın çeşmi-həqiqətlə, cahaan bir qətləğah olmuş,
Cəhalet eydinə kəsməkdəsiz qurbanlar, insanlar!

1907

TƏBRİKİ-EYDİ-ƏZHA

Bəşarət, əyyühəl-ixvan, bu gün bir eydi-zişandır,
Könüllər, ruhlər nəvvari-ülviyyətlə rəxşandır,
Məhəbbət nuru parlar, çöhreyi-millət dirəxşandır,
Bu gün asarı-şəfqət kainatə pərtövəfşandır,
Müqəddəsdür, mübarəkdür, böyükdür, ruzi-pürşandır.
Bu gündə seyyidül-kövneyn* islame səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Bu gün beyti-müəzzəm nöqtəyi-icma’i-ümmətdir.
Məali-həccdən məqsəd nədir? Şurayi-millətdir.
Buyurmuş seyyidi-aləm: cəmət feyzü rəhmətdir,
Bu gün islamiyan ləbrizi-şəhdabi-məsərrətdir,
Bu gündə seyyidül-kövneyn islame səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Bu gün qurban kəsir eşq əhli meydanı-məhəbbətdə,
Durub səfbəsteyi-hörmət cəmət babi-izzətdə,
Açıb dəsti-təmənnə, gözləri rəhmü inayətdə,
Yağar barani-rəhmət olsa istehqaq ümmətdə,
“Durur ehkəmi-nüsət ittihadı-qəlbi-millətdə”.
Bu gündə seyyidül-kövneyn islame səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Səlahi-hali-millət bəsteyi-həblül-üxüvvətdir,
Əsasi-şövkətü izzət vifaqi-paki-ümmətdir,
Vifaq ərbabı ən məs’ud, ən sətvetli millətdir,

Nifaqū büğz insaniyyətə layiqmi xislətdir?
Binayi-şər'imiz ədlü müsavatü məvəddətdir.
Bu gündə seyyidül-kövneyn islamə səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Edin nuri-təməddünlə münəvvər qəlbü vicdani,
Qılın nəşri-maariflə müzəyyən bağı-imkani,
Vətən övladi etsin iqtibasi-feyzi-ruhani,
Cəhalət dərdinin yox mə'rifətdən qeyri dərmani,
Maarif eyləyir ayineyi-idraki nurani,
Bu gündə seyyidül-kövneyn islamə səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Mədari-fəxri-islam Bu Əlilər*, Fəxr Razilər*,
Edən "Ehya ülumiddin"i Mövlana Qəzalilər*,
Cahanə naşirül-ənvər Rumilər*, Sənailər*,
Fəzayi-feyze bəhcətbəxş Sə'dilər*, Bəhailər*,
Maarif bağının məsuludur işte bu dahilər.
Bu gündə seyyidül-kövneyn islamə səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Bu dahilər edib tə'lif min asari-ürfani,
Rəhi-ürfanə bunlar eyləmiş irşad dövrani,
Edək dərxatir ol əsri-maarifhəsri-zişani,
O parlaq dövrdə keçmiş idik əmsalü əqrani,
Üxüvvət ilə ehraz eyləmişdik rütbəvü şani.
Bu gündə seyyidül-kövneyn islamə səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Bu gün səhrayı-qəmdə qəlbi-aşiq tək pərişanız,
Yox əldə mayə, bazari-cahanda əhli-xüsranız,
Yetib həmrəhlar mətlubə, biz qəflətdə puyanız,
Bu gün şayani-ehsan bir ovuc ərbabi-üsyanız,
Açıl, ey babi-rəhmət! Müstəhəqqi-feyzi-qüfranız.
Bu gündə seyyidül-kövneyn islamə səlam eylər,
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

Dəyanətpərvəran həbli-xudayə e'tisam eylər,
Mühübbi-mülkü millət ittifaqə ehtimam eylər,
Vifaq olduqda əbnayi-vətən ehrazi-nam eylər,
Üxüvvət ilə hər kəs iktisabi-ehtişam eylər,
Şu miskiyyül-xitam ilə qələm xətm-i-kəlam eylər.
Bu gündə seyyidül-kövneyn islamə səlam eylər.
Vifaqi-milləti gördükcə ərzi-ibtisam eylər.

8 zilhicca (24 yanvar)

TƏRANEYİ-MİLLİ

Çiraği-müzlimi-ümmid işıqlanmazmı, yanmazmı?
Siyəhrü bəxtimiz gədrü cəfasından utanmazmı?
Məzari-cəhlde xabideyi-qəflət oyanmazmı?
Maarif qönçəsilə gülşəni-ümmət donanmazmı?
Usandı xamələr təhrirdən, millət usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Girib biganələr ehramə oldu məzhəri-ne'mət,
Hicaz əhli hələ məxmürü məsti-badəyi-qəflət,
Buna qabilmi insan olmasın dəmbəsteyi-heyvət?
Müqəddəs həqqin istirdadə sə'y etməkdə hər millət,
Hüququn anlayıb da bu səfalətdən usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Rəhi-millətdə himmətpərvəran ibzali-mal eylər,
Həmiyyətə vətən təhsili-ikmalü cəmal eylər,
Həmiyyət olsa, övladi-vətən kəsbi-kəmal eylər,
Ricalın himməti-mərdanəsi qəl'i-cibal eylər*,
Dənəətdən, xəsasətdən, ləamətdən usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Əsasi-şər'imiz cövdət, həmiyyət, sə'yü qeyrətdir,
İlahi, bəxtiyar olsun o kəs kim, əhli-himmətdir,
Vücudi aləmi-islam üçün fəxrü-şərəfətdir,
Buyurmuş fəxri-aləm əsxiyə əshabi-cənnətdir.

Hədisi-Mustafayə qəlbü vicdanlar inanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Ümumun rahatın dərpiş qılmaq şani-insandır,
Ümuri-xeyrə ehsan etmək ən məqbul ehsandır,
Təvün baisi-hürriyyəti-əbdi-əsirandır,
Edən kəsbi-təməddün qibtəbəxşi-əhli imkandır,
Olub huşyar bilməm novmi-səkrətdən usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Həmiyyətpərvərani-aləm oldu vasili-amal,
Həmiyyət ilə etmişdir miləl tə'mini-istiqlal,
Nə yerdə himmət olsa, ol yerə məftundur iqbal,
Edər himmətlə millət iktisabi-şani-alülal.
Həvayi-nəfsə uymuş bihəmiyyətlər usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Ziyane uğradı sərsamayeyi-ömri-giranmaye,
Və "zəllə sə'yühüm"* bürhandır isbati-də'vayə,
Təalipərvəran şəhpərgüşadır ərşi-mə'nayə,
Olur infaq ilə insan nail birrü təqvayə,
Olub da nişvəyabi-cudi' xissətdən usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Kərəmkaran edər sərfi-məsan nəf'i-ümmətdə,
Səzadırmı sən izzətlə yaşa, məxluq zillətdə?
Təhəmmül etməz insaniyyət, olsun xəlq zəhmətdə,
Olur məhzuz vicdan görsə xəlqi əmnü rahətdə,
Həya etməzmi nəfsin bəsələnlər, bir utanmazmı?
Açıldı sübhü sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

İrişdi hümmət ilə milləti-məs'udə məqsudə,
Keçirdik ömri-qiyətdarı biz bihudə-bihudə,
Biz olduq əhli-xüsrən, həmsəfərlər yetdilər sudə,
Bu gün bizlərdən istikrah edir əqvami-mövcudə,
Dözərmə nifrətə, bilməm, həqarətdən usanmazmı,
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

Həyatın mə'niyi-əslisi şəfqətdir, məhəbbətdir.
Cahanə gəlmədən mətlub xəlqüllahə xidmətdir,
İbadə xidmət etmək ən müqəddəs bir ibadətdir,
Şu ati beyti-naçizim kəlamı-xatəmiyyətdir:
Olub bidar, bilməm, bu əsarətdən usanmazmı?
Açıldı sübhi-sadiq, xabdən millət oyanmazmı?

7 zilhicə (22 yanvar)

BÜLBÜL

Məftuni-şükufəzar bülbül,
Xanəndeyi-xüldzar bülbül,
Pirayeyi-laneyi-məani,
Bəhcətgəhi-eşq tərçümani.

Oturmuş gülşeni-amaldə irşad edər bülbül,
Oxur əlhani-ürfan, nəğmələr inşad edər bülbül,
Müəssir ləhcələrlə könlü oxşar, şad edər bülbül,
Şaqır, cəh-cəh vurur, ibrazi-iste'dad edər bülbül,
Əməlzarinə bir ümmid üçün fəryad edər bülbül.

Əməlzari-fənada sanki doğmuş sübhi-amali,
Edər nəşri-ziya afaqə necmi-bəxtü iqbali,
Uçar sərbəst gülşendə açılmış şəhpəri bali,
Əsarətpərvəranə qibtəbəxş olmaqda əhvali,
Şu hürriyyət baharında nələr dəryad edər bülbül!

Solub övraqi-bərraqi səfa qalmazsa sünbülde,
Bitəndə xarü xəslər cilvəgahi-qönçövü güldə,
Olanda xeyməzən zağan tərənnümgahi-bülbüldə,
Bu hissiyyəti-riqqətza olur surətnüma dilde,
Cahanı titrədir, fəryadi-istimdad edər bülbül.

Nə dem ağazi-pərvaz etsə şəhbazi-cəfamö'tad,
Olursa xətvəndazi-çəmən səyyadi-istibdad,

Olur cəm'ıyyəti-mürğan yədi-bidad ilə bərbad,
Şu ülfətgahi-əmniyyət kəsilməmiş şimdi zülmabad,
Dəmadəm nifrəti-övladi-istibdad edər bülbül.

Məzalim bəzmgahi-işrətində zövqyab olsun,
Nə qəm, yansın, yaxılsın, zülm görmüşlər kəbab olsun!
Dilərsə seyli-istibdad ilə aləm xərab olsun!
Şu işrətgahın, ey zalim, düçari-inqilab olsun!
Cəfadən, zülmədən gülşəndə ahü dad edər bülbül.

Nə yerdə eyləsə dərdəst sazin mütribi-bidad,
Qaçar huri-ədalət, rəqs edər ifriti-istibdad,
Şu yerdə ərzi-didar eyləməz dildari-iste'dad,
Edər hürriyyət ilə kəsbi-rövnəq təb'ü iste'dad,
Boşansa həbsdən, ehrazi-iste'dad edər bülbül.

Nəsimi-sübhi-hürriyyət vəzan olduqda əfkərə,
Səmərbəxşayi-feyz olmazmı fikri-bikr əhrərə?
Verilməz isə abi-tərbiyyət əzharü əşcarə,
Edərmı kəsbi-iste'dad gülşən barü əsmarə?
"Edək təhsili-hürriyyət" sözün övrad edər bülbül.

Bahari-feyzə irməzmi xəzanistanımız, bilməm?!
Səbahi-vəslə yetməzmi şəbi-hicranımız, bilməm?!
Təcəlla eyləməzmi dilbəri-viddanımız, bilməm?!
Rəvayihbəxş olmazmı güli-ürfanımız, bilməm?!
Çiçəklər ərzi-əndam eyləsə, fəryad edər bülbül.

17 zilhicca (2 fevral)

VƏTƏNİN NİDASI

Bəsdır, yetər artıq, dur, oğul, dur, daha yatma!
Namusu, həyanı, ədəbi uyquya satma!
Ey sevgili övlad, ayıl, Allahı sevsən,
Gün doğdu, hamı durdu, yatan bircə özünə.

Yoldaşlarına, sil gözünü, yaxşı bax, oğlum,
Onlar yetib istəklərinə, sən uzaq, oğlum.
Başdan papağın, ya başını qapdıracaqdır –
Ol yol gedən adəm ki, yol üstü yatacaqdır.

FƏZAILİ-İNSANİYYƏ

İnsan o zətdır ki, vəzəifşünas ola,
Nəxli-əməl misali səmərbəxşi-nas ola.
Fəyyaz ola günəş kimi gülzari-fitrətə,
Pərtövfeşani-feyz ola biği-şəhadətə.
Bir abi-saf tək çəmənı xəndəzar edə,
Amalımız şükufələrin təbdar edə.
Meydan qəhrəmanı, hüquqəşına gərək,
Nuri-həqiqət ilə dili rövşəna gərək.
İfa edər vəzifəşünasan xidmətin,
Məs'udü bəxtiyar qılar mülki-millətin.
Şayani-e'tibar olur ol zati-alışan,
Nəcmi-muradımız olar onda ziyafəşan.
Bir gözde, bir nəzərdə tutulsun gərək miləl,
Ta meyvəbəxşi-ələm ola şaxeyi-əməl.
Dünya vətən, bütün bəşər ixvani-tiyndir,
Əqvamı bir görər o ki, əhli-yəqindir.
Bir cənnəti-üxüvvət edin bağı-ələmi,
Hifz eyləyin kəraməti-əbnayi-Adəmi.
Dəfn eyləyin məzari-ədəmdə ədavəti,
Ehya edin cahanda nami-məhəbbəti,
Daxil olanda səhneyi-Şurayi-ümmətə,
Təslim edin hər işləri dəsti-ədələtə.
Dərpiş edib vəzəifi-övladi-milləti,
Məmnun edin düçari-qəm olmuş cəmaəti.
Sizlər həkimi-dərdşünasi-ənamsız,
Bir şanlı qəhrəmanı-zəvil' ehtişamsız.

SAQIYƏ BİR NİYAZI-RİCAMƏNDANƏ

Saqi, ələ al cami-səfəbəxşi-rəvani,
Lütf eylə dəmadəm bizə ol ruhi-rəvani.
Sun bizlərə ol badəni kim, əqlrübadır,
Huşyar olan adəm çəkəməz bari-girani.
Səhbəyi-dili-arifi ləbrizi-şərab et,
Ta ərzi-cəmal eyləyə əsrari-nihani.
Ol mey ki, onu nuş ediyor zümreyi-əhrar,
Şayani-mələmət görəməz kimsə cavani.
Azad olayım dərən əgər dəsti-bələdən,
Dərk etmə şüunati-xirədsuzi-cahani.
Yüz min həsəd ol cahili-gümkərdəşüurə –
Bilməz qəmi möhnətkədəyi-kövnü məkani.
Qabilmidir aqil ola tabavəri-möhnət?!
Əql olsa cavan, pır qılar şanlı cavanı.
Bilmək nə demək? Salibi-asayışı-candır.
Bilmək edər, əlbəttə, qəməbad cinani.
Rahətmi yaşar mə'rifətənduzi-məali,
Eylərmə təbəssüm rüxi-ərbəbi-məani?
Ol dil ki, edib hüznü-ümumi ilə ülfət, –
Zənn etmə görər bir daha rüxsari-məsərrət.

20 zilhicca (5 fevral)

PƏRIYİ-VİCDAN

Düxtəri-napakdamən sanmayın hürriyyəti,
Hər kəs olmaz rahyabi-hicləgahi-vüsləti.

Oylə bir huriyi-ismətdir şu yarı-işvədar
Şövqməndani-vüsalə boylə istiğna satar.

Ey behişt-i-tilanın huriyi-canpərvəri,
Zinəti-dar oldu eşqin ilə əhrarın səri.

Pərdədə saxlanma, çıx, ey sevgili dildarımız,
Xəndəzari-bəhcət olsun könlümüz, rüxsarımız.

Zəxmdari-hüzndür dil tiri-istibdaddən.
Sənsən, ey hürriyyət, ancaq bizləri azad edən!

Qayeyi-ümmid insaniyyətin iqbaldır,
Cümlə qövmü millətin əmniyyəti-əhvaldır.

Cami-pürzəhri-əcəl Hadini bihuş etmədən,
Sineyi-leyli-ədəm cismin dərağuş etmədən,

Girməz idi həsrət ilə mədfənə, görsəydi, ah,
Milləti-məzlumədə asari-feyzü intibah!

10 məhərrəm (7 mart)

ARZUYİ-DİL

Olmarızmi həqqi-insaniyyədən biz zövqyab?
Yoxsa dünyədə nəsibi-millət olmuşdur əzab?
Kimsəyə olmur əsərbəxşa fəğanü dadımız,
Aləmi yandırmayı, bilməm, neçin fəryadımız?
Sanma atəşdir ki, rövzənlərdən olmuş şö'lədar,
Ahi-cangahi-fəqirandır könullərdən çıxar.
Ah!.. əmniyyətlə olmazmi vətən cənnətmişal,
Etmərizmi yarı-ümmidi dərağuşı-vüsal?
İştə atəşzarə dönmüşdür vətən bidaddən,
Dağdari-hüznü qəmdir qəhri-istibdaddən!
Qeyrə şəkkər, bizlər üçün zəhr səhbəyi-həyat,
Duzəx olmuşdur bizə, san kim, behişt-i-kainat.
Ey nəzərgahi-əməl, ey şö'leyi-iqbalımız,
Sizlərə vabəstədir tə'mini-istiqlalımız!
Gözlərim sızdən bu gündə ən böyük bir iqtidar,
Eyləyin ibrazi-qeyrət, millət olsun bəxtiyar!
İn'iqad etməkdədir "şurayı-hürriyyətnişan",
İştə meydanı-hünərdir, bəkləyir bir qəhrəman.
Siz də əhrarənə əzmi-ərseyi-meydan edin,
Pişi-ənzari-cahanda e'tilayi-şan edin.
Eyləyin çeşmi-ümumiyyətdə isbati-həyat,

Bizləri zənn etməsin mövtayız əhli-kainat.
 Qayeyi-amalımızdır: millət olsun sübhü şam –
 Zümreyi-əhrrar ilə sağərbədəsti-ehişam.
 Mövceyi-nurü ziya saçsın cahana yuhimiz,*
 Nəş'əyabi-kövsəri-hürriyyət olsun ruhimiz.
 Çöhreyi-amal olanda xəndərizi-ibtisam,
 Eylər əqvamü üməm ehraz namü ehtiram.
 İstəriz bir səslə sizlərdən, eyərbabi-fəten,
 Tam hürriyyət ki, məs'ud olsun övladi-vəten!
 İstəriz rəhyab ola qeydi-əsarətdən miləl,
 Naili-hürriyyət olmaq bizcə əqsayi-əməl.
 Sizdən ümmid eyləriz "əfvi-ümum"un çarresin,
 Madəri-qəmdidə görsün çöhreyi-canparəsin,
 Qönçeyi-elmü ədəblə xüldzar olsun vətən,
 Zibi-ədlü dad ilə pirayədar olsun vətən*.
 Sizlərə təslim olunmuş xidməti təqdir edin,
 Bir "vəten", bir "millət"i lövhi-dilə təhrir edin.
 Xeyri-məxluqi qılın dərpəsi-çəşmi-e'tibar,
 Bəxtiyar olsun cəmaət, məmləkət darülqərar.
 Sanma şəxsiyyətperəstan eylər ehrazi-zəfər,
 Adəm oldur kim, sala nəf'i-ümumiyyə nəzər.
 Mərd lazımdır ki, hifz etsin hüquqi-millət, i
 Məzhəri-təqdir olsun məsləki-qüdsiyyəti,
 Hübbi-şəxsiyyət, yəqin kim, salibi-tövfiq olur.
 Şol dua ilə sizi alqışlayır ixvani-din,
 Sizlərə tövfiqbəxş olsun ilahül-aləmin!
 Niyyəti-xalis ilə meydanə girsək, Hadiya,
 Bəxtimiz nəcmi olur zinətfəzayi-e'tila.

SEVGİLİ ŞAĞİRDƏRİMİZƏ ƏRMƏĞAN

Dəbistan bir baharistan, onun əzhari ürfandır,
 Dəbistan bir nihalistan, onun əsmari ürfandır.
 Dəbistan qönçəzari-bülbülani-eşqpervərdir,
 Şu bağı-dilgüshanın bari-qiyətdari ürfandır.
 Baxılsa çəşmi-imanla, bütün kaşaneyi-aləm

Xərababad bir xanə, onun me'mari ürfandır.
 Dəmiryollar, balonlar, bunca asari-tərəqqibəxş,
 Bu imrani-cahanın mənşəi-asari ürfandır.
 Bütün əsrari-məchulə parıldar sübhi-məktəbdən,
 Dəbistan bir günəş, ənvari-pərtövbari ürfandır.
 Dəbistan bir qəfəs, şagirdlərdir, bülbüli-lahut,
 Dəbistan – lərz... onun mə'nayi-mə'nidari ürfandır.

BİR ƏMƏLİM

Təbəssüm eyləmədi xüldzari-amalım,
 Cahanda qismətim olmuşmudur hümümü qümum?
 Düşəri-hüznü qəm etdi məni bu talei-şum,
 Güli-muradım açılmazmı gülsün iqbalım?

Xəyal etmə budur baisi-mələli-dilim,
 Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Xürama gəlmədi hurim görüb məram alayım,
 Vüsali-yardən artıq mən olmuşam mə'yus,
 Üyuni-cazibəsi baxmadı mənə, əfsus,
 Şu sahiranə baxışdan doyunca kam alayım.

Xəyal etmə budur baisi-mələli-dilim,
 Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Gəzər büraqi-xəyalım fəzayi-lahutu,
 Cahani-nurdə suzan olur pəru bali,
 Şu nazənin behişt-i-xəyaldən ali,
 Edərmi dərk həqiqət bu əql nasutu?

Xəyal etmə budur baisi-mələli-dilim,
 Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Əməl çiçəklərim oldu düşəri-cövri-xəzan,
 Çırağı-huşimi söndürdü kəməşür ustad...

Riyazi-fikrimi yandırdı badi-istibdad*,
Xərif-i-zülmədən olduqda tündbad vəzan,

Xəyal etmə budur bəisi-mələli-dilim,
Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Şu bəxti-qarə məni bəslədi əsarətdə,
Gözüm yolunda, açılmaz bəhari-hürriyyət,
Tülü' etmədi hala nəhari-hürriyyət,
Qürub qıldı həyatım ləyali-zülmətdə.

Xəyal etmə budur bəisi-mələli-dilim,
Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Açılmadan soluyor növşükufeyi-əməlim,
Bu bağban cəfadanmı xoşlanır əcəba?
Nədir şu sirri-xəfa? Kimsə bilmiyor, əsəfa,
Baxar, susar, biləməz dağdari-yə'si-dilim.

Xəyal etmə budur bəisi-mələli-dilim,
Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Bədizari-sürurə ürəkdə yox rəğbət,
Qəmin müsafiri-xani-dilimdə mehmandır,
Xəyali-yarə vicdan beyti-əhzandır,
Ümid Yusifi məhbəsdə... Ah, hürriyyət!..

Xəyal etmə budur bəisi-mələli-dilim,
Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Şəbi-zülamdə ahımla şö'ləbar oldum,
Dəhəndə nəğməyi-dilsuz, sinə purnəvəhat.
Nə bir ənis, nə yaran görünməyir, heyhat!..
Şu kimsəsizliyimə baxdım əşkbar oldum.

Xəyal etmə budur bəisi-mələli-dilim,
Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Sovurdu badi-fəlakət şu nazənin gülümü...
Düçari-sərsəri-qəhr oldu cilvəzari-nəbat,
Xəzanzəd oldu baharında qönçəzari-həyat,
Şu qəmli mənzərə kəsdi nəvayi-bülbülümü.

Xəyal etmə budur bəisi-mələli-dilim,
Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.

Bilirsinizmi nədir mənə nuxbəyi-amal?
Könüldəki əməlim millətin səadətidir.
Bu, arzularımın müntəhayi-qayətidir.
Edərmi millətim ehrazi-şani-alülal?

Ey vətən! Ey pəriyi-vicdanım!
Kəsmə bizdən nigahi-şəfqətini,
Eylə ilqa dilə məhəbbətini,
Səni sevmək deyilmə imanım?

Dili məhzun edən bu halətdir,
Qıldım izhar işte həsrətini,
İstərəm bəxtiyar millətini.
Qəlbə bəslənən bu niyyətdir.

20 səfər (3 aprel)

LÖVHEYİ-BAHAR

Kitabi-təbiətədən bir vərəq

Xürrəm olur bahar görəndə xüramini,
Gülməzmi qönçələr görələr ibtisamini?

Xüramə gəl, a sevgilim, nihali-sərvzari gör,
Çıx, ərzi-ibtisam qıl, bahari-feyzbari gör,
Gəzib çəməndə, bülbülüm, güli-şükufəzari gör,
Şu növşükufə güllərin üzündə əksi-yari gör,

Şüküfələrdə bərq uran ziyayi-ibtisamə bax,
Əsəndə nəfheyi-səba, çəməndə bir xüramə bax,
Nəsim önündə səfbəsəf səlamı-çhtiramə bax,
Nəzərfiribi-nəzirun şu cilveyi-qəramə bax:
Bu cilvəgahi-hüsndə cəmali-gül'üzarı gör.

Parıldayır gümüş kimi çəməndə cuyi-mövcədar,
Axar dərüni-bağdə, qılar riyazı tabdar,
Bulaqlar əşkrizi-qəm, tərənəsdır həzar,
Bu lövhəyi-həyatdan al aqıl isən e'tibar:
Rümüzi-sün'ü anlamış, nəşaidi-həzarı gör.

Çiçəklərin vərəqləri kitabı-e'tibardır,
Vərəqlər üzrə sətrlər xütuti-dəsti-yardır,
Bu lövhəzari-mə'rifət dəlili-kirdgardır,
Baxılsa çeşmi-huş ilə cahan ki, vəhyardır,
Hicabi-əqli çək edib cahanda vəhyarı gör.

Əşi'ərizi-feyzdir səmadə şəmsi-xavəri,
Nəsimi-ruhbəxş edir çəməndə zində gülləri,
Bu mənzəri-nəzərrüba oyandırır könülləri,
Fərəhfəzayi-ruhdır yaşıl-yaşıl çiçəkləri,
Behiştədən nişan verir, fənədə xüldzarı gör,

Təfərrüc ilə seyr qıl bədayeyi-təbiəti,
Cahan ki, bir cəridədir əgər bilinse qiyməti,
Keçir gözündən, ey gözüm, cərideyi-həqiqəti,
Bu təb'gahi-sün'də çıxan kitabı-hikməti
Nigahi-intibahə al, sərairi-nigarı gör!

ŞİRVAN XATİRATI RÖVŞƏNAYİ-LEYLDƏ BİR XƏRABƏZARIN MƏNZƏRƏSİ

Mehtab bir şəb idi, hava müşkbar idi,
Afaqə nur axardı, səma ləm'əzar idi.

Azadəyi-küdurət idi səhni-asiman,
Dahilərin xəyalı kimi tabdar idi.

Tabiştəgəhi-həqiqət olan lövhi-kainat,
Mir'ati-şə'ni-aliheyi-ruzgar idi.

Safiyyəti-fəzayə axanlar sanardı kim,
Ayinədir fəza, qəmər əksi-nigar idi.

Bir tərzi-nəşvəzadə məsabihi-xəndəriz...
Bilsən, ziyaları nə qədər dilşikar idi!

Bənzərdi asiman sədəfi-dürpərvərə,
Səyyarələr içində düri-şahvar idi.

Dəryayi-bihüdüdü idi çərxi-zümürüdin,
Könlüm misalı mövcənü biqərar idi.

Bəhri-zümürüdüdü bu fəvveyi-ziya,
Yə'ni ki, mah ələmə pərtövnisar idi.

Ə'maqi-ruhdən gəliyordu həzin səda,
İlhami-qeybə qarşı dilim guşdar idi.

Cəbrili-ruh, rəfrəfi-qüdsəşyanənin -
Tutmuş zımamın, əzməgəhi bəzmi-yar idi.

Fikrim sarındı rəfrəfi-lahütmənzərə,
Pərvaz qıldı məşəri-əsrəpərvərə.

Seyr eylədim bu ələmi-balayı-vəhdəti,
Zibi-nigahi-ibrətim əsrari-yar idi.

Gəzdi, dolaşdı rəfrəfi-ruhim cahanları,
Məşhud olan sərair ilə nəş'ədar idi.

Düçari-zillət olmağımız deyildir başqa millətdən.
 Bu məşhur məsəldir: "Gər köpəklər eyləsə qövğa,
 Bunu gördükdə eylər istifadə yolçu fürsətdən".
 Kılabi-nəfs işte bizləri sövq etdi qövğaya,
 Şudur ki, pəhrovlar müstəfid oldu bu halətdən.
 Biz etdik qilü qalı, qövmlər kəsb etdi əmvalı,
 Vətən qurtarmayır hala yədi-fəqrü səfalətdən.
 Bu beşgünlük həyatı fikrimiz tək etmişiz müzlim,
 Usan, ey düşməni-ənvər, vəhşətəgahi-zülmətdən!
 Səbükməğzani-millət eylədi pəmal islamı,
 Həzər, yüz min həzər olsun səbükməğzani-millətdən!
 Sədayi-"Ərrəhil" iyqaz qıldı cümlə əqvamı*,
 Ayıl, ey milləti-məzlumə, bu xabi-bətalətdən!
 Cahan bir vadiyi-düzdan, həramilər mühəyyadır,
 Bu səhrədə yatanlar kəssin ümmidin səlamətdən.
 Əgər nuri-hüda istərsən, işte vadiyi-eyməni,
 Qədəməndazi-Tur ol, feyz al nuri-hidayətdən,
 Əgər zülmətə qane olsa idi həzrəti-Musa*,
 Haçan rəhyab olurdu durduğu səhrayı-vəhşətdən?
 Əsayi-sə'y ilə tabişgəhi-ənvərə iqdəm et,
 Münəvvər eyle fikrin pərtövi-nuri-həqiqətdən.
 Dirəxti-elmdən qıl iqtibasi-feyzi-hürriyyət,
 Gəlib azad qıl əqvamı Fir'oni-əsərətdən.
 De: "Rəbb işrəh li sədri"* , qoy qədəm meydanə mərdanə,
 Xilas et qövmünü bu bari-taqətsuzə xidmətdən.
 Bax işte qibtian övrəngpirayı-təalidir,
 Düşüb dami-zəbungiranə sibtilər rəzalətdən.
 Biz ol nəsl-i-nəcibi-milləti-islamianız kim,
 Qədəm basdıqda meydanə cahan titrərdi dəhşətdən.
 Açıb guşi-dərüni dinlə nitqin bir fədakarın*,
 Durub bəhrin kənarində nə söylərdi həmiyyətə:
 "İlahi olmasaydı, işte bu ümmani-bipayan,
 Və yaxud keçsə idim işbu bəhri-pürməhəbətədən,
 Edər ismi-cəlalın nəşri-darülmülk nasutə,
 Qılardım kainatı bəhrəmənd feyzi-vəhdətdən".
 Cahanda parlayan asar həp məhsuli-himmətdir,
 Olub məhzuz aləm meyveyi-bustani-himmətdən.

Həmiyyət bir dirəxti-meyvədari-məs'ədətdir kim,
 Nə yerdə kölgə salsa, qurtarır insani zillətdən.
 Bu gün əqvami-məs'udə bu meydani-rəqabətdə
 Qılıb kəsb-i-mənafe kənzi-layəfnayi-qüdrətdən.

27 rəbiül-əvval (11 may)

AMALİ-VİCDAN

Nihali-eşqi-əbnayi-bəşər xatirəşanımdır,
 Məhəbbət meyvəsi məhsuli-nəxlistani-canımdır.

Zülami-büğzdən pakizədir misbahı-vicdanım,
 Buna bürhani-sadiq fikrəti-pərtövfeşanımdır.

Qaralsın ol könül kim, boşdur ənvəri-üxüvvətdən,
 Bu cümlə daima təzkarü övrədi-lisanımdır.

Bütün övladi-adəm hasili-baği-təbiətdir,
 Onunçün növxahi-nəqşi-əlvahi-nihanımdır.

Ürək ərzində bəslənmiş əməl hübbi-ümumidir,
 Güvah istərmisən? İşte kəlamım tərcümanımdır.

Könül istər ki, olsun dəhr sülhabadi-ünsiyyət,
 Məni sövq eyləyən bu fikri-alışanımdır.

Bəşər ixvani-tinət, həm vətəndir aləmi-imkan,
 Bu hissiyyəti-qüdsiyyə səfabəxşi-rəvanımdır.

Mühibbi-lanə olmaq şivəsin bülböldən öyrəndim,
 Məvəddət gülləri xəndan olan yerlər cinanımdır.

Əgər zülmətpəsəndan hərbcuyi-ixtilaf olsa,
 Nə qəm, əhli-vifaqəm, tiği-rəxşanım zəbanımdır.

Bəyənmem xəlv ətvarın, əcəb müşkilpəsənd oldum,
 Həqiqət çünki əksəndazi-mir'ati-cünanımdır.

Edər mürği-dilim pərvaz fəhətgahi-lahutə,
Nəzərdə gərçi cövlanğahi-nasut aşıyanımdır.

Deyil süflayə mail, e'tilapərvəzdır ruhum,
Onunçun şe'ri-ülvi cilvəarayı-bənanımdır.

Xəyalım hürr, can sərbəst, fikrim laübalidir,
Məni azad edən sultani-əqli-nüktədanımdır.

Cahanda bərhəyat olduqca bitməz təb'i-fəyyazım,
Məni intaq edən bir qüvveyi-mö'cüzbəyanımdır.

Zülali-fikri-səyyalım mühiti-latənahidir,
Məni dilsir edən mənəbə füyuzi-laməkanımdır.

Mən ol mərđi-süxəndanəm ki, sönməz məğzi-nəvvarım,
Mənim feyz aldığı aləm vərəyi-xakidanımdır.

Bəharistani-ömründə tərrennünsaz olur bülbül,
Həzari-naləkarəm, bağı-aləm gülsitanımdır.

8 rəbiül-axir (22 may)

TƏXƏTTÜRİ-MAZİ

Bir zaman, ah ki, bir tair idim azadə,
Əcəba, kim məni saldı bu xərababadə?

Pürsürür idi könül, qüssə nədir bilməz idim,
Nəş'ədari-meyi-hürriyyəti idim mənədə.

Pərküşayi-mələkut olmada mürği-dilü can,
Seyri-xüld eylər idim cilvəgəhi-baladə.

Hürr uçurkən məni seyd eylədi şəhbazi-qəza,
İndi dərqeydi-cəfayəm qəfəsi-dünyadə.

Qəm nədir bilməyərək hürr yaşardım, heyhat,
Düşməmiş olsa idim saheyi-qəhrabadə!

Batar ümmani-xüruşandə zövrəqçeyi-ömr,
Baxaram hər tərəfə, yox yetişən imdadə.

Bəsləyib bir gülü min nazlə gülzari-fəna,
Doymadan xəndəsinə tərki ediyor həp badə.

Ələmi-layətənahinin əlindən, Hadi,
Yeri vardır nə qədər gəlsən əgər fəryadə.

20 may 1325

ULDUZLARA

Ey aləmi münəvvər edən cürmi-afitab,
Müşkati-şö'lədar, şəbəfruzi-mahitab,

Kövkəblər! Ey fəzadə məsabihi-xəndədar,
Pirayəsaz qə'ri-səməvati-biqərar.

Uçsaydım, ah, mən o müəlla cahanlara!
Yüksəlmək ən böyük əməlim asimanlara.

Artıq xilas olur da əlindən fəlakətin,
Görməm vücuhi-dəhşətini ərzi-vəhşətin

Mən də sizin kimi olub azadəsər o dem,
Eylərdi tərki bəlkə məni pənceyi-ələm.

Nifrət edər könül bu gün ətvari-adəmə,
Döndərdilər əvalimi bir dari-matəmə.

Kövkəblər! Ey səmani-müzəyyən qılan nücum,
Ətmışmidir o yerlərə də seyli-qəm hücum?..

Sizlərdə də bəşər kimi qəddar varmıdır?
Qan tökməyə həris, sitəmkar varmıdır?

Azadəsər deyilmisiniz qilü qaldən?
Ləzzətlənirsinizmi bəşər tək qıtaldən?

Siz də bizim kimi əcəba ibtiladəmi?
Meydani-hərbə gecə-gündüz vəcadəmi?

Zənnim budur ki, sizdə də xunkar yox deyil,
Can almağa şəriri cəfakar yox deyil.

Bu iş uzaqmı? Qabili-iskan denir sizə,
Bədbəxt ərzimiz kimi imkan denir sizə.

Əxtərlər! Ey ziyaları titrək sitarələr,
Baziçə eyləmişmidir sizi də pənceyi-qəder?

Zərrati-kainat bədayənümundur,
Hər zərrəsi dəlaili-rəbbül-şüundur.

Asari-həqqə biz kimi yox sizdə iştibah,
Tə'lifdir cahan, müəllifinin namıdır ilah.

Afaqə həp baxılsa ki, darülfünundur,
Zibi-üyun edər o ki hikmətnümundur.

* * *

Cahan sərəsər meydani-cəngi-fitrətdir,
Mükəvvinat bütün saheyi-rəqabətdir.

Cahan mübarizə səhrasıdır həqiqətdə,
Vədiədir bu həqiqət məvadi-xilqətdə.

Həmişə acizi qalib zəlilü zar edəcək,
Qəvi zəifi zəbunü səfilü xar edəcək.

Cidalgahi-fənədə yazıq fəqirlərə,
Yazıq, günah şu məhkum olan əsirlərə.

Müəmmər olduca növhezər fitrətdə,
Səfalet ilə yaşar təhti-bari-zillətdə.

Qəmin əlindən, ilahi, ürək dönüb qanə,
Qanadım olsa da, uçsam vərəyi-imkanə!

20 may

MOLLA NƏSRƏDDİNƏ

Zənn etmə bizi qabili-ülviyyə, a Molla,
Halə deyiliz layiqi-hürriyyə, a Molla,
Xasiyyə olub millətə əbdiyyət, a Molla,
Bizlərdə geri getməyə var niyyə, a Molla,
Məhkumluq olubdur bizə mahiyyə, a Molla.
Hürriyyəyə var bizdə böyük nifrət, a Molla.

Zənn eyləmə, dostum, bizi ərbabi-həyatız,
Zülmətkədəyi-cəhlə əshabi-məmatız,
Şətrəncdir aləm, belə san, biz şəhi-matız,
Gümgeştələriz, vadiyi-zillətdə üsatız.
Biz istəməriz feyzü kəmalat, a Molla!
Kafi bizə övham, xürafat, a Molla!

Biz şəbpərəyiz istəməriz nuri-hidayət,
Çirkin gəliyor bizlərə huri-mədəniyyə.
Sanma yaxışır millətə dibayi-həqiqət,
Əbdanımıza biçmədi xəyyati-təbiət.
Haq sözlərini dərci-sütun etmə, a Molla.
Aqil bulun, izhari-cünun etmə, a Molla.

Alati-tərəb, dinlə, nə təqdir ediyolar:
Gizlin içiniz badeyi, təkfir ediyolar.
Bər vermədi ta indiyədək şaxeyi-övham,

Batıl bu xəyalat da ki, iksir ediyolar.
Bədbəxtiyi-millətdən ol agah, a Molla,
Əski sudur, əski dibək, ey vah, a Molla.

Aləm ola gər xitvəbərəndazi-səadət,
Əbnayi-zaman qılsa bütün kəsbi-şərafət,
Bizlərdə sönüb atəşi-hissi-bəşəriyyət,
Gündən-günə millət eləyir maziyə ric'ət.
Madam ki, zağan bizə rəhbərdir, a Molla,
Ümmidimizin şaxəsi bibərdir, a Molla.

Şayəd gələcək olsa yədi-qüdrətimizdən,
Hürriyyəti imha edəriz fikri-bəşərdən,
Tabəndədir afaqə ziya sübhi-hünərdən,
Bilməm niyə nifrət edəriz nuri-səhərdən?
Biz düşməni-xurşidi-ziyadariz, a Molla,
Xabideyi-ağuşi-şəbi-tariz, a Molla.

Nisvan nədir, həqqi-müsəvat nədir ya?
Aya görüyorsunmu yatıb aləmi-rö'ya?
Pürnəş'əmişən, ay kişi, divanəmişən ya?
Get əqlinə yazdır duadan, zaddan, a Molla.
Bıçarə, yazıq, layiqi-şəfqətsən, a Molla,
Vallahı səzavari-nəsihətsən, a Molla.

Nisviyyəti insanlığa şayanmı sanırsan?*

Nisvanı da insan deyə insanmı sanırsan?
Heyvanı da insan ilə yeksanmı sanırsan?
Xatunlara azadəliyi şanmı sanırsan?
Nisvan sözün at guşeyi-nisyanə, a Molla,
Bu işləri ver bir para nadanə, a Molla.

Qul olmaq olubdur bizə pirayəvü ziynət,
Biz istəmiriz ədlü müsəvatü üxüvvət,
Millətlə bərabər doğub əfkari-əsarət,
Əhrrarlığa eyləmədik kəsbi-ləyaqət,
Hürriyyəti sil lövhəyi-fikrətdən, a Molla!
Bunlara danış vadiyi-zülmətdən, a Molla!

BÜKAYİ-TƏBİƏT

Bəxti-namərdanəmizdən ruzgar ağlar bizə,
Oylə bədbəxtiz ki, bəxti-nabəkar ağlar bizə,
Ətfi-çəşmi-intibah etdikcə yar ağlar bizə,
Hər səhər gülşəndə dad eylər, həzar ağlar bizə,
Qönçələr, güllər, çiçəklər, mürğzar ağlar bizə.

Didəmə məşhud olur aləm bütün darül-mələl,
Olmasınmı həqqimiz məhzumi-ərbabiz-zələl.
Ətfi-ənzari-həqiqət eylə, ey sahibkəmal,

Payimal olmuş hilali-şərmsar ağlar bizə.

Kürreyi-ərzə bütün oldu əcanib hökəmrən,
Qalx, ey naim, açılmışdır səbahi-imtəhan!
Qanə dönmüşdür bu gündə qəlbi-millətpərvəran,
Qəbri-pakində rəsuli-kirdgar ağlar bizə.

Ümməti-mə'sumə etmiş xabi-cəhlə inhimak,
Bir nəfəs olsun belə qəflətdən etməz infikak,
Boylə getse hal, əlbəttə, təbiidir həlak,
Şahrahi-intibahə qılmaz isək insilak,
Çəşmi-istiqbali-millət zar-zar ağlar bizə.

Bir xərababadi-qəmdir sanki gülzari-vətən,
Qəlbi-qəmpərvərdəmiz ləbrizi-alamü mihən,
Vətəyi-zillətdə məhkumi-fənadır mərdü zən,
Seyli-cuşani-fələkət hər tərəfdən mövcən,
Dalğalar, girdablər, mövci-bəhar ağlar bizə.

Qabili-itfa deyilkən nuru islamiyyətin,
Söndü əfvahi-nifaq ilə ziyası vəhdətin,
Şimdi yalnız nami qalmış bizdə insaniyyətin,
Ümməti-mərhumədə yox ruhu mövcudiyətin,
Oylə mövtayız ki, əshabi-məzar ağlar bizə.

Olmayır məşhud hala bizdə asari-nədəm,
Qaliba vurmaqdayız bihudə dəmlər dəmbədəm,
Olmadıq rahi-nicatə xitvəəndazi-qədəm,
Kəştiyi-islam olub mə'ruzi-girdabi-ədəm,
Əl'əman, ey naxuda, xəlqi-bəhar ağlar bizə.

Eylə işgə pəndi-atiyi, əya əhli-kərəm,
Söyləmişdir Müslihəddin*, ol ədibi-möhtərəm:
"Dər təriqət dəm nəmibayəd qədəm bayəd qəder"*.
Eylər insaniyyəti məs'udərbabi-qələm,
Bunlar olmaz isə bəxti-dağdar ağlar bizə.

İzzəti-nəfs ilə ölmək bir məziyyətdir bizə!
Ömr sürmək min səfalətlə əziyyətdir bizə!
Şanlı ölmək, şanlı ölmək – şanü şöhrətdir bizə!
Bərheyat olmaq əsarətlə xəsarətdir bizə!
Gər ölürsək şirasa, Zülfiqar* ağlar bizə.

30 may

NƏVAYİ-RİNDANƏ

Fədakarənə çıx meydana, əhraranə cuş eylə,
Sipəhsalar olub təftişi-əhvali-cüyuş eylə.

Bu taqi-şö'lədari-rif'əti ehraz lazımsa,
Livayi-fəthü kəşfi heydərəsə zibi-duş eylə.

Edir pürvəlvələ təbli-rəqabət səhni-imkanı,
Təzəlzülbəxşi-hissiiyyat olan avazı guş eylə.

Müsəmməmsə xəyalında əgər amali-istiqlal,
Atıl meydana şiranə, mühibanə xüruş eylə.

Açıqdır bəzmi-ünsə ünsi-meynuşani-hürriyyət,
Şərəfyabi-düxul ol, badeyi-ürfanı nuş eylə.

Şitaban ol da işrətgahi-nuşanuşi-rindanə,
Əbayi-zərqi payəndazi-piri-meyfuruş eylə.

Nə gördün mənşəi-vəsvas olan günci-mədarisdə?
Qılıb tərki-vəsavis, guş ilhami-süruş eylə.

Nədir kəsbın əmaimpuş olan əhli-təğafüldən,
Təəssüb xirqəsin yax, kisveyi-insafı puş eylə.

Təsəvvüfdən, təəbbüddən nədir əqsayi-amalın?
Təriqi-əzmini, zahid, təriqətgahi-huş eylə.

Burax bu qiylü qali-biməali, əhli-mə'na ol,
Çıraqi-həqqi rövşən qıl, xürafatı xəmuş eylə.

Əgər mə'mulun isə kəsbi-hissiiyyati-hürriyyət,
Fədakarani-həqqin pəndi-rə'nasın niyuş eylə*.

Dilərsən feyzdar olmaq ülul-əlbabdən, Hadi,
Açıb mə'na qulağın, zahiri guşi furuş eylə!

12 iyun

AXŞAM TƏNƏZZÖHLƏRİ

Baharın abü həvasından istifadə üçün,
Müseyrələrdə xüramidədir əhali bütün.

Nəsimi-ətri-şəmim əsmədə xəfif-xəfif,
Saçar məşamə füyuzatını lətif-lətif.

Bəhari-şə'səəbarın həvayi-səfvətini,
Duyardı seyr qılan didələr təravətini.

Gəzir nəzakət ilə mərdü zən, siğarü kibar,
Çoluq-çocuq qoşuyor hər tərəfdə misli-həzar.

Kimi qonuşmadadır yarı-qəmküsari ilə,
Kimi düşünmədədir qəlbi-qüssədari ilə.

Kimi qünudeyi-fikrət, qəriqi-bəhri-xəyal,
Kimi rübudeyi-səbrü vəsiləcuvi-vüsal.

Həyatdən kimi olmuş cərihədari-ələm,
Zəbuni-dəsti-məsəib, əsiri-pənceyi-qəm.

Kimi tükənməz ələmlər ələddəvam əzər,
Kimi mənim kimi laqeydü laübalı gözər.

Kimi cəlisi-nişimən, ənisi-hurliqa,
Baxanda xatirə gəlməkdə xüldzari-bəqa.

Təbəq-təbəq kimi tutmuş əlində qönçeyi-tər,
“Gözəl çiçək, güli-növdür...” – mədihələr söylər.

“Gözəl çiçək, alınız” cümləsilə guyandır,
Şu güllər iştə səfabəxşi-baği-viddandır.

* * *

Şu qönçə dəstələri zibbəxşi-saneyi-hur,
O şanlı yerdə olur xəndəriz zövqü sürür.

Dəmətlər olmada pirayəbəxşi-dəsti-məhan,
Dəmətlər olmadadır busədari-güldəhənan.

Dəmətlər olmada avizə zülfi-zibadə,
Bir ataşın topa bənzər ləyali-leyladə.

Budur nümuneyi-darülqərarı-hürriyyə.ət,
Tərənnüm eyle, oxu, ey həzari-hürriyyə.ət!

Şu səmtədən oluyor musiqi tərənənəvaz,
Simaxi-müstəmiinə olur tənindəz.

Edincə əhviyəsin gah-gah musiqi pəst,
Gəlirdi güşimə guya tərənnümati-ələst.

Nəvayi-musiqə etməkdə dilləri təhziz,
Nişat, şövq, şətarətlə ruhlar ləbriz.

Gəlincə naləyə birdən dəhani-musiqar,
Dərüni-musiqədə san ötər həzari-bəhar.

Bir, iki, üç çocuq əldə cəridələr tutuyor,
Onu bitirmək üçün hər tərəf gəzir, qoşuyor.

Çocuqlar olmada yer-yer qədəmnəhadi-xüram,
Deməkdə hər birisi: iştə “ruznameyi-şam!”*

Alır, oxurdu əcanib kəməli-ləzzət ilə,
Yanında dinlər idi həmdəmi məhəbbət ilə.

Görünməyirdi fəqət bir cərideyi-islam.
Bu hal qəfləti-islamı göstərirdi təmam.

Böyük, kiçik hamı dildadəyi-kəmələt idi,
Bütün əhaliyi-islam qəriqi-qəflət idi.

Gəzərdi sərsəriyanə, səfilü avarə,
Bütün əsiri-əyadiyi-nəfsi-əmmarə.

Bu halə qarşı təhəssürlə giryəbar oldum,
Tutuşdu odlara könlüm, püriztirar oldum.

* * *

Oturmuş idi şu bir yanda düxtərani-səğir,
Kitabı zinəti-ağuşı-istifadə edir.

Ələddəvam səhaiflə iştiğaldə həp,
Qəriqi-bəhri-xəyal idi, sərbəduşi-ədəb,

Çəkib səhifələri pişgahi-əzhənə,
Bu mənzərə veriyordu hüzzuz insanə.

Nə mənzərə, nə məlahətli bir həqiqətdir!
Bu görmüş iştə lətafətnümayi-cənnətdir.

Buna nə gözlə baxır çeşmi-millət, ey əfsus,
Şu məktəbi-mədəniyyətdən almıyormu dürus?

DAD İSTİBDADDAN!

Qaldıq əlində bir sürü ərbabi-vəhşətin,
Olduq əsiri pəncəyi-qəhrü müsibətin!

Hər səmtədən atılmadadır tiri-cangüdəz,
Yoxdur* önün alan bu xədəngi-fələkətin!..

“Layəs’əl”in* məalına meydan olub vətən,
Keyfi idarələrdə* nə karı ədalətin?!

Hər yerdə eyləyir sitəm icra hökmünü,
İştə budur nizami kilabi-dənaətin!

Hər kəs nə bilse etsin, əvət... kimsə dinməsin,
Məmnü’dur denilməsi sidqin, həqiqətin.

Ehraq olundu zülm ilə nazəndə şəhrlər,
Yaxmaqdadır cahanları ahi cəməətin.

Bari-girani-zəhmətə yox səbri qulların,
Yarəb, nədir bu rütbə təhəmmüldə hikmətin?

Qan ağlayır əhali, könüllər cərihədar,
Gülməzmi, ey xuda, yenə rüxsari-rəhmətin?

Hər kimsə öz mənafeyi-şəxsiyyəsin arar,
Əshabi-fəqr* olmada qurbanı zillətin.

Minlərcə binəva quru yerlərdə can verir,
Beş-on ləim nail dəryayi-ne’mətin.

Hər kəs görək bərabər ola hər hüquqda,
Ehsanıdır bu ərz bizə dəsti-qüdrətin.

Mənsux olunsa qaideyi-keyfəmayəşə,
Tərtil edilsə ayəsi şurayi-ümmətin,

Kəsbi-səadət eyləriz, azadi-qəm olub,
Məs’udluqla ömr edər əfradı millətin.

Qət’i-ümid etməyərək kuşış eyləyin,
Eylər cibalı qəl’ hümməti-ərbabi-qeyrətin.

Həmdəsti-ittifaq olunuz, ey rəfiqlər!
Birlikdə fəth olur sizə bəbi səadətin.

Xabi-nifaq saldı bizi bu səfalətə,
Məhkum qıldı cümləmizi qeydi-möhnətə.

HƏSBHAL, YAXUD BİZİM HADİNİN İZTİRABI

Hadi – nədir o?

Mürəttib – Gəncədən bir kimsə göndəribdi sizə.

Hadi – nə?

Mürəttib – E’tiraz ediyorlar keçənki şerinizə.

Hadi – Bu gün lisanə, yarın dinə e’tiraz olunur,

Sanırmısınız ki, bu şeylərdə bir fikir bulunur?

Bular ki, can sıxacaq şey, xəyali incildir,

Bularla uğraşa bilməz mənim kimi şair.

Mən oyle başə düşürdüm ki, indi dünyədə

Hüzur varsa, gərəkdir cahani-xülyədə.

Bu yanda məst qəzəllərlə Hafizi-Şiraz,

Olur piyaləkəşi şuxpərvəri dəmsəz.

Qulamlar tərəbəfzayü rəqspərvədir,

Piyalələri üfqi-fikrə nurgüstədir...

O yanda Sə’di vəqurane çöhrəsilə baxar,

Bu yanda nayü dəfü çəng kainatı yıxar!

O yanda Sə’di vəqurane çöhrəsilə baxar,

Yıxar gəlağili eyvansərayi-İrani.

Şərab dolduraraq, müğbəcə xüram edərək,

Döner mənim yana naghə ibtisam edərək...

Sərimdə nəşveyi-səhba, gözümdə nuri-cəmal,

Onun xüramini təqlidə başlaram dərhal:
 "Gəzər büraqi-xəyalim fəzayi-lahuti,
 Cahani-nurdə suzan olur pəru bali"...
 Görürmüsüz ki, şu bir ləhzədə şu bir beyti –
 Cahani-mə'rifətə eylədim hədiyyə... vəli
 Buraxmayır ki, məni mütləq indi bir qəzətə,
 Ya e'tiraz edəcəkdir bizim "Fyuzat"ə –
 Və ya ki, Şuşədə bir sərsəmin xurafati
 Səhifələr ilə məşğul edər "Füyuzat"i!*
 Və ya ki, mətbəedən tazə-tazə təshihat
 Məzarlar açılmış kimi cüyufi-həyat...
 Daha nələr gələcəkdir, nələr, nələr, eyvah!
 Həyat üçün bu bəlalər əkilməyir billah!..
 Həyatdan məni tənfir edən bu halətdir,
 Məfai'lün, fə'ilatün... təhi əziyyətdir!
 Quş ovlayır kimi mən arxasınca qafiyənin
 Peyində tairi-pərran nəgmeyi-vəznin
 Dəqiqələrlə deyil, bəlkə ah günlərcə...
 Dəqiqələrlə, günlərlə, ah, gün və gecə
 Qoşar, qoşar da, nəhayət, şikəstə tabü təvan –
 Düşər də, ağlaram! Əş'ar olur bütün bu fəğan!..
 Fəqət bu hali gəl anlat şu hey'əti-cəhlə!
 Mühərrirəm – deyə çıxmış şu bir yığın cəhələ!..
 Bu yanda bir "dekadan" zülməti-xəyalilə*
 Nazirəsaz olur əlvahi-qəsvəti-leylə!
 Boyar nükatü məzaminini... rəng-rəng əfkar...
 Zavallının bu da zə'mincə şe'r olur... Daha var:
 O yanda bir dəli doktor vücudi-islami* –
 Mərizə bənzədir!.. Ən doğrusu bu övhəmi –
 Edər təşəxxüs önündə!.. Bu halə külməlidir!..
 Əvət! Fəqət bunu tənqid edən də bir dəlidir!
 Əgər gedərsə bu işlər nizamsız, başsız,
 Dərsiz bu mətbəyə biz də bir "xudahafiz!.."

GÖZLƏRİN

Qıldı, ey ahu, məni vəhşi qəzali gözlərin,
 Etdi səhragərđi-cənnət laübalı gözlərin.

Xanəbərduş eylədin zülfün kimi aşuftəni,
 Qıldı dil cəm'iyyətin məhv ol bəlalı gözlərin.

Taleim bənzərkən, ey afət, səbahi-hüsnünə,
 Eylədi halın kimi Şami Bilalı gözlərin,

Çəsmi-əfsunpərvərində vardır iste'dadi-cəzb,
 Dilrübadır, dilruba, əfsunla mali gözlərin.

Etsə də tənzir, xovfum yox, məni şami-fəraq,
 Daima təbşir edir sübhi-visalı gözlərin.

Dideyi-səhharının vardır iki xasiyyəti,
 Gah səlbü gah cəlb eylər məlalı gözlərin.

Bunca kim, əhli-niyazə nazü istigna satar,
 Ədlgahi-həqdə verməzmi sualı gözlərin?

Abidi-məscidnişini eylədin sağərbədəst,
 Eyləyir təhmil üşşaqə vəbalı gözlərin.

Məncə məchul idi hala rəmzi-"vəscüd, vəqtərib"*,
 Bəndənə mə'lum qıldı bu məalı gözlərin.

Anlamazdım mən nədir dərd içrə əfvaci-xəyal,
 Eylədi rövşən, həqiqət, bu xəyalı gözlərin.

Hər zaman qılsam nəzər ayineyi-nəzzarənə,
 Pişi-çəsmə ərz edər ol məhcəmalı gözlərin.

Dideyi-xunbarımı gördükdə xəb eylər fərar,
 Sübhü ərz etməkdə, mahim, ol ləyalı gözlərin.

İnqilab ərbabı görsün çöhreyi-gülrəngini,
Onlara ifham edər tərz-i-qitalı gözlərin.

İnqilabiyyun olur həp zövqyabi-inqilab,
Onlara bəxş etdimi zövqi-cidalı gözlərin,

Sanma eylər xovf Hadi tiği-istibdaddən,
Çoxdan etmiş qətl onu, yarım, qitalı gözlərin.

BİR AŞIQI-HÜRRİYYƏTİN EHTİSASATI-RUHİYYƏSİNİ TƏSVİR VƏ İRAƏ EDƏN BİR LÖVHƏDİR

Süyuli-qəm ediyor qəlbimi xərab mənim,
Cahanda sanki nəсібimdir iktirab mənim
Rəmidə olmada məndən şu huri-kəpkixüram,
Bu seydəhdə şikarım olur qurab mənim.
O rütbə qət'i-ümidəm ki, abi-vəslindən –
Bütün cahən görünür didəmə sərəb mənim.
Saçın kimi günüm oldu siyah qürbətə,
Cavanlığım gülünü tökdü iğtirab mənim.
Tükəndi səbrim, ilahi, yox ehtimali-vüsəl,
Əritdi cismimi nirani-iztirab mənim.
O rütbə təşnələbi-sağəri-vüsələm kim,
Ətəşmi dəf' edəməz kasələrlə ab mənim.
Fəraqının səmi qılmış məzaqimi təsmim,
Gəlir dimağıma şəhdab zəhrab mənim.
Bu dağdarinə bax, mərhəmət qıl, ey qəddar,
Rəvamı qismətim olsun bu piçü tab mənim?
Tələmmüati-cəmalın görünməyən dəmlər
Nigahıma kəsilir zülmət afitab mənim
Dilərsə könlüm əgər bir çiçək, o gülfəmdən,
Gəlir qulağıma qəhr ilə bir xitab mənim.
Edərsəm, ah, əgər arizuyi-vüsletini,
Ümidimə verilir rədd ilə cavab mənim

Bu yanda tə'neyi-əğyar, o yanda nazi-nigar
Dili-həzinimə verməkdədir əzab mənim.
Səvab işləyəcəkmi şu yar bilməm ki?
Məzarədək çəkəcəkmi dilim iqab mənim?
Bələkəş aşiqinə satma bunca istiğna,
Bu nazın etmədədir könlümü kəbab mənim.
Nə hüznlər, nə ələmlər, nə qəmlər, ey afət!
Təhəssüratımı yazsam olur kitab mənim.
Xilas olmağa, Hadi, yədi-bələyadən
Dəvayi-dərdir dilimdir şərabi-nab mənim.

ƏLVIDA, YAXUD ACI BİR İQRAR

Ah, bədməstü xərabız cümləmiz bir camdən,
Min günəş doğsa, oyandırmaz şəbi-övhamdən.
Dinləyin iqrarımı, yaran, dili-nakamdən:
Qət'i-ümmid eyelədik biz doğrusu islamdən.

* * *

Ah, yox bir hal əməlbəxşayi-istiqlal ola!
Yox iki qardaş belə islamdə yekbal ola!
Qorxuram bu ixtilafın ardı izmihlal ola!..
Qət'i-ümmid eyelədik biz doğrusu islamdən.

* * *

İntibah etsin deyə islam fəryad eyeləriz,
Min nəva, min növheyi-dilsuz inşad eyeləriz,
Zənn edərdik ümməti-islamı irşad eyeləriz,
Qət'i-ümmid eyelədik biz doğrusu islamdən.

* * *

Çünki elmü dinü dəhrə iltifatın yox sənin,
Yox deməkdir, yox deməkdir, yox həyatın, yox sənin!
Eyyühəl-islam, ümmidi-nicatın yox sənin,
Qət'i-ümmid eyelədik biz doğrusu islamdən.

* * *

Nuri-ürfanla gərək tənvir qəlbü qalibi,
“Ütlübül elmə vəlov bis-Sin...” buyurmuşdur nəbi,
Rəxnədar etdik cəhalətlə əsasi-məzhəbi,
Qət'i-ümmid eylədik biz doğrusu islamdən.

* * *

Başqa bir vadidə puyandır Firəngistan bu gün,
Onları təhqiri, heyfa, sanmışız iman bu gün!
Bu gedişlə onlarındır atiyi-imran bu gün,
Qət'i-ümmid eylədik biz doğrusu islamdən.

* * *

Düşməni-ənvar olur ol çeşm kim, binurdur,
Nəzreyi-xəffaşdə, əlbət, günəş mənurdur,
Didə görməz, guş eşitməz, fikrimiz məsturdur,
Qət'i-ümmid eylədik biz doğrusu islamdən.

* * *

Daşlara tə'sir edərdi naleyi-cangahımız,
Olmadı tə'sirbəxşi-əhli-islam ahımız,
Nifrət etmiş sanki bizdən, Hadiya, Allahımız,
Qət'i-ümmid eylədik biz doğrusu islamdən.

NƏYİMİZ VAR?

Nə iste'dadi-ülviyyət, nə də ürfanımız vardır,
Dəyörsiz, xeyirsiz yüz min sürü nadanımız vardır.

Deyil inkarı qabil, pək bəidiz adəmiyyətədən,
Çox azdır bizdə insan, çox da, çox heyvanımız vardır!

Bu iblisənə işlər kim, görürsən qılma istiğrab,
Əvamünnas söylər ki, “bizim şeytanımız vardır”.

Nə kəsb etdik, bəradər, göstərin, bazari-sevdədə?
Bəsirətlə baxarsaq, pək böyük xüsrənımız vardır.

Bütün əfradımız laf vurmada insafü vicdandan,
Fəqət, heyhat!.. Nə insafü nə vicdanımız vardır.

Maarif əhlini təkfirə hər an hazırız, lakin –
Səzayi-xəndə bu, nə küfrü nə imanımız vardır.

Yədi-cühhələ olduq, ah, gərdəndadəyi-təslim,
Xəzəflə dürrü vəznə əldə nə mizanımız vardır.

Deriz məqsudumuzdur Kə'beyi-ülyayi-hürriyyət,
Fədayi-rahi-hürriyyət, nə bir qurbanımız vardır.

Könül istər ki, könlüncə bu yolda əsbran olsun,
Bu çövləngahi-vase'də nə bir meydanımız vardır.

Olurmu lal xamə düşməsək biz qəbri-nisyanə,
Sükut eylərmiyiz madam tən ilə canımız vardır?

Biz ol tutiləriz kim, şəkkəristani-maarifdə
Bəqayi-nam üçün asarımız, dastanımız vardır.

MÜCAHİDİ-MİLLƏT HƏSƏNBƏYİN RUHUNA İTHAF

Tiri-bəlayə sinəsüpərdir düha'lər,
Mə'ruzi-tə'neyi-hüməqadır zəka'lər.
Gördünmü bir dühanı ki, olduqca bərhəyat –
Ənzari-xəlqədə ola şayani-iltifat?
İştə bu sirri-mübhəmidir kim, təbiətin –
Ömründə qədri olmayır əhli-ləyaqətin.
Olduqca bərhəyat düçari-məlam olur,
Mehdi-məzarə girdimi, məhbubi-amm olur!
Əqlilə iftixar edən, ey zadəyi-bəşər!

Nürü zülami fərqə neçün sizdə yox nəzər?
Mə'muliniz nədir şu quru ehtiramdən?
İnsanə varmı faidə bir xüşk namdən?
Tiği-lisanla könlünə min yərə vurdunuz,
Bazuyi-ictihadini tən ilə qırdınız.
Ey düşməni-ziyayi-həqiqət olan zəvat,
Əfvahınızla söndü bütün şöleyi-həyat.
Danışvəranə işte budur hörməti-əvam:
Öldükdə göstərir ona tən'zimü ehtiram.

Ey toxmpaşi-məzrəeyi-elmü mə'rifət!
Oldun qəriqi-mövceyi-ənvari-məğfirət.
Bir heykəli-mücəssəm idin, ey vücudi-pak,
Şol məsləki-bülənd ilə oldun dəfini-xak.
Ə'layi-şani-qövm idi əqsayi-məqsədin,
Ləbrizi-rəhmət olsun o pakizə mərqədin!
Fə'al bir "Əkinçi"* idin, ey ədib sən,
İslahi-kəştzar idi mətlubin, ey Həsən.

Bağı-fənədə toxmi-bəqa əkmisən, düha!
İfayi-xidmət etmisən, ey piri-canfəda!
Nəşri-maarifə nə böyük xidmət eylədin,
Tövsi'i-saheyi-ədəbə qeyrət eylədin.
Cəhd eylədin izaləyə afati-milləti,
Əfsus, görmədin ki, mükafati-xidməti!
Ey məş'əli-təyəqqüzü iqad edən ədib,
Tarix namın ilə edər iktisabi-zib.

Aldın şu nuri qoynuna, ey sayeyi-ədəm,
Vurdun qülubi-ümmətə min zəxmi-pür'ələm.
Qıldı üful dəhrdən ol nuri-intibah,
Xaki-siyah içində doğub şimdi bir səbah.
Ey tirə xak içində təvəttün edən həvam!
Sizlər də eyləyin şu gözəl pирə ehtiram.
Tiği-təhəssür ilə dili zəxmdardır,
Rəncidə qılmayın onu, pək ixtiyardır.
Cismın qocaltdı görmək üçün gənc ümmətin,

Girdi məzarə görmədi məs'ud millətin.
Tabavəri-təhəmmül olub çox müsibətə,
Tabü təvanı qalmayıb artıq əziyyətə.
Azürdə etdi xəlx onu, siz şəfqət eyləyin,
Cismi-nəzarinə baxınız, hörmət eyləyin!
Ol zat kim, qünudeyi-xaki-məzardır,
"Va ümməta!.." sədasi ilə naləkardır.
Ey tirə xak içində təvəttün edən həvam,
Sizlər də eyləyin şu gözəl pирə ehtiram!
Çeşmanına toxunmayın, ol intizardır,
Amalının hüsuluna həp didədadır.
Fikrin kimi münəvvər ola mərqədin sənin,
Millətdən özgə olmadı bir məqsədin sənin.

Ey pир, çıx hüzüri-cənabi-peyğəmbərə,
Bizlərdən et şikayət o Hadiyi-əkberə,
Bir nitqi-atəşinlə de: Ey fəxri-kainat,
İslamiyanə bağlı durur cadəyi-nicat.
Ol din kim, çəkəndə süyufi-bəsaləti,
Təsxir edərdi hökmünə ən şanlı dövləti,
Ol din ki, fəthpərvərü şərəfəfzayi-nam idi,
Hər yerdə haizi-zəfərü ehtişam idi,
Ol din kim, naşir idi nuri-vəhdəti,
Yüksəldiyordu dəhrə livayi-məhabəti,
Əğyar əlində millətin işte zəbundur,
Şol rayəti-zəfər necə gör sərnigundur!
"İqrə..." əsası üzrə qonulmuş o dini-pak,
Zilzali-cəhl ilə bu gün olmaqda lərzənak.

DÜNYA SAHEYİ-QƏMDİR

Gülşəni-ələmdə bir gül varmı bixar olmasın?
Hansı bülböldür cəfayi-xardən zar olmasın?

Gördünüzü bir çiçək bağı-fənədə solmasın?
Hansı bir nəxli-əməl vardır ki, bibar olmasın?

Göstərin bir Yusifi* məhsudi-ixvan olmadı,
Hansı bir Yə'qubdur* məhcuri-didar olmasın?

Atdılar nari-bəlayə həzrəti-İbrahimi*,
Varmı bir Yəhya şəhidi-tiği-qəddar olmasın?

Hansı Musa görmədi zülmü sitəm fir'ondan*,
Varmı bir İsayi*-canbəxşa ki, bərdar olmasın?

Hansı peyğəmbər olubdur çəkməsin yüz min əza,
Varmı bir Əhməd* düçari-tə'ni-əşrar olmasın?

Ey bəsa Sokrat* kim, nuş etdi zəhrabi-məmat,
Hansı hikmətpərvərandır dəhrdə xar olmasın?

Hansı Bəstamidir ol kim, xəlq təkfir etmədi,
Varmı bir Mənsur* kim, zibi-səri-dar olmasın?

Hansı aşiqdir cahanda naili-didari-yar,
Varmı bir pərvanə məhvi-şö'leyi-nar olmasın?

Vermədi Fərhədə çərxi-bivəfa Şirinini,
Hadiya, kimdir fəna mülkündə xunbar olmasın?

1908

KİMDƏN KİMƏ ŞİKAYƏT EDƏLİM

İnləyir bari-qəm altında vətən, imdad yox,
Kisveyi-matəm bürünmüş cümlə, bir dilşad yox.

Olmuş övladi-vətən puyəndeyi-rahi-zəlal,
Bunları irşad üçün bir şö'leyi-irşad yox.

Bir taqım biçarələr mə'ruzi-tiri-intiqad,
"Müntəqidlər" nolduğun tənqidə bir nəqqad yox!..

Milləti-məğdurəyə hər işdə min irad var,
Əhli-iradə neçün, bilməm ki, bir irad yox?!

İrqi-millətdə təfəssüd eyləmiş xun, ey "həkim!"
Etməyə ixraci-dəm cərrah yox, fəssad yox!

Xəstənin nəbzini tutub dərdaşına olmaq görək,
Yoxsa fəryadın həbadır, meyveyi-fəryad yox.

Gərçi millətdə mühəqqəqdır vücudi illətin,
Səndə təşxisi-mərzə etməkdə iste'dad yox.

Fəxri-ustadanə ilə, ey olan sərşari-kibr,
Cəhl ustadsın, ürfan üçün ustad yox!

Milləti-məzlumədə var qabiliyyət cövhəri,
Heyf, onu parlandıran bizlərdə iste'dad yox.

Gördüyün əhli-qələm xüddami-istibaddır,
Həqqə təslim olmağa millətdə istib'ad yox.

Danələr nəşvü nüma bulmuş bu sünbülzardə,
Neyləyək, bu zər'gahi biçməyə həssad yox.

Tərki-əğraz etməyi hər şəxs eylər tövsiyə,
Tərki-əğraz eyləyən, ey vah, bir əfrad yox.

ƏDİBİ-ŞƏHİR HƏSƏN BƏYİN RUHUNA İTHAF

Bu gündə qədrşünasan qəriqi-möhnətdir,
Bu gündə çeşmi-ədəb əşkrizi-həsərətdir.

Bu gündə qırxı tamam oldu ol ədibin kim,
Demək olurdu ona qəhrəmani-hümmətdir.

Bu xabgahi-əbəddə yatan vücudi-əziz
Qəriqi-lücceyi-qüfran, qərini-rəhmətdir.

İtirdik, ah, əcəb bir vücudi-fəyyazi!
Demək olurdu mücəssəm o bir həmiyyətədir.

"Həsən, Həsən!" – deyə dillər bu gündə növhəsərə,
Həsən! O piri-müqəddəs, ədibi-ümmətdir.

Fəraği-xatir ilə yat məzari-pakində,
İlələbəd sənə millət rəhini-minnətdir.

Bu gün vətəndə nümüvv eyləyən nihali-kəmal,
Sən əkdüyün o gözəl daneyi-həqiqətdir.

Cahanda məzrəələr danəpərvər olduqca,
Cahaniyanə adın mayeyi-şərafətdir.

RƏHGÜZARİ-MƏTBUATDA BİR ŞÜKUFƏYİ-MƏARİF

Sabahleyin odamdan çıxıb mətbəəyə gedirdim. Kitab çantasını ziynəti-duşi-şətarət edən bir xristian balasına rast gəldim. Bu sevimli tifli-növxanın bir ədayi-mələkanə, bir vəz'i-vicdanpəsəndanə, bir tərzi-dilrübə ilə gülşəni-ətfal olan məktəbə gedişi həqiqətən nəzəri-diqqətimi cəlb etdi. Hənzur 8-9 yaşında bulunan bu gülqönçeyi-ürfanın könlümə ilqa etdiyi hissiyyati-mə'sumaneyi-kudəkanəsi şe'r olaraq dodaqlarımdan tökülməyə başladı:

Ey iktisabi-elmə şitaban olan çocuq,
Ey talibi-şükufeyi-ürfan olan çocuq,
Bir tərzi-dilrübədə xüraman olan çocuq,
Ağuşı-məktəbü ədəbə can atan çocuq,

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Kəndi çocuq, ruhdə bir intibaha, bax!
Salik bulunduğu o gözəl şahrahə bax,
Ruyində parlayan ləməati-fələhə bax,
Bax, bax, o dideyi-ülviyyətpənahə bax.

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Dildadəyi-xüraminəm, ey kəpki-cilvədar,
Xətvəndə qaldı gözlərim, ey mürği-xüldzar,
Şövqü şətarətin vələhəfzayü cəzbədar,
Ey qönçeyi-məali, a rəşkavəri-bəhar!

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Bax, bax, xüramına, nə əcəb dilfiribdir,
Mə'sum bir çocuq nə əsilü nəcibdir,

Sanki şükufəzərə uçur əndəlibdir,
Ey nuri-çeşmə can, ədəb insanə zibdir.

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Məktəb yerindi, şüglün, işin iktisabdır,
Kəsbün fünuni-aliyə, elmül-hesabdır,
Fikrin ziyalı, şö'səəli afitabdır,
İslam çocuqları, a quzum, dilxərabdır.

Me'mari-elm ilə dili imran olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Ey zadeyi-ədəb! Həsəd olsun bu halinə!
Vermiş müəllimin nə təravət nihalinə,
Məczubdur dilim şu münəvvər xəyalinə,
Baxdıqca bəxtiyar deyirəm yolu balinə,

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Yavrum, quzum! Ülum ilədir qiyməti-bəşər,
Təhsili-mə'rifətlə olur rüf'əti-bəşər,
Qabilmi elmsiz ola hürriyyəti-bəşər?
Vabəsteyi-kəməldir ülviyyəti-bəşər.

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Olsun həsəd şu madərə kim, elmə yardır,
Ənvari-mərifətlə dili şö'ledardır,
Gül bəsləmək üçün qucağı növbəhardır,
İslam xanımları niyə zülmətşüardır?

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Bizlərdə yox ki, kəşfi-kəmələt xanımlara,
Olmuş həlal pərdəyi-qəflət xanımlara,
Hürriyyəti hüquq "zələlət" xanımlara,
Pirayədir qüyudü əsarət xanımlara.

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Əvvəl müəllimə çocuğa olsa madəri,
Övlad olurmu tihi-cəhalətdə sərsəri?
Olsun gərək də validə canparə rəhbəri,
Yox dinləyən, fəsanə bilirlər bu sözləri.

Sən dinlə, ey nümuneyi-ürfan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

Nisvan sözü alındımı kilki-kitabətə,
Bir daşdı sanki bu düşüyor rə'si-millətə!
Olsun tüfü, tüfü, bu cühulanə qeyrətə!
Layiqmidir, quzum, belə millət siyədətə?

Sən söylə, qorxma, sahibi-viddan olan çocuq,
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!

TƏSVİRİ-BƏDAYE

Bu sün'gah nədir? Zadeyi-təbiətdir –
Ki, hər səni'əsi heyrətfəzayi-fikrətdir.
Bu asimani-məkövkəb kitabı-qüdrətdir –
Ki, hər səhifəsi tarixi-sərmədiyyətdir.

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyretdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nədir bu əncümi-rəxşan fəzayi-minadə?
Nədir bu mövci-xüruşan sūtuhi-dəryadə?
Nədir həqiqəti-cuşan cəhani-xülyadə?
Nədir bu fikri-pərişan dili-qəməfzadə?

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nədir bu cəvvi-vələhza ki, yoxdur ib'adi?
Nə üzrə rəzk qılınmış bu dəhr bünyadi?
Derəm təsəvvürə aldıqda bu qəmabadi:
Bu kainatü həyatın kim olmuş ustadi?

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nə məqsəd ilə yaranmış cidalgahi-həyat?
Nədir həyat ilə də'va edən cünudi-məmat?
Nədir imarəti tə'qib edən bu təxribat?
Gəlir xəyalə bu sirri edəndə tədqiqat:

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nədir rəvabitü eşqü məhəbbət əşyadə?
Nədir bu nəzmi-mükəmməl həzizü baladə?
Nədir o mənbəyi-pərtöv səmayi-xəzradə?
Nədir bu nuri-həqiqət zülami-mə'nadə?

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nədir bu fikri-təcəddüd üquli-adəmdə?
Nədir bu namütənahi təğəyyür aləmdə?
Birər libas geyir kainat hər dəmdə,
O dilrübayi-təməddün bu gün təbəssümdə.

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nədir hüviyyəti-fikrətdə iştiaqi-cidal?
Nədən vücudə gəlib xəlqdə məraqi-qital?
Nədir həyatü məmat, nədir fəraqü vüsəl?
Bəşər bilirmi bu sirri, zəhi xəyali-məhal!

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Nədir bu buyi-lətafət behiştü-rə'nadə?
Nədir o şiveyi-ismət güli-fərəhzadə?
Nədir tərənəyi-riqqət həzari-şeydadə?
Nədir şüküfələre qəsdi bu təmənnadə?

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Səhabələr töküyor bağzərə əmtarı,
Bu giryə güldürüyor gülşən içrə əzharı,
Nəsim oynadıyor bərxü-səbzü əşcarı,
Nəsil ki, oynadır aşiq üzari-dildarı.

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

Səmadə quşlar olur pərgüşayi-hürriyyətdə,
Nə dadlıdır o fəzayi-səfayi-hürriyyətdə,
Yaşa, yaşa, yaşa, ey dilrübayi-hürriyyətdə!
Bəşərdə yox hələ zövqi-həvayi-hürriyyətdə.

Bütün sərairi-həsti səzayi-heyrətdir,
Bu sayəzari-müşə'sə' dəfini-zülmətdir.

NƏVƏHATİ-HƏYAT

Cahan didəmdə durmuş bir zülamabad halında,
Edir isbat mövcudiyyətin fəryad halında.

Riyahi-zülm ilə fərsudələnmiş bağı-əməniyyət,
Uçar ruhum quşu bağı-fənyə bad halında.

Çəkildi həcləgahi-ismətə nazəndə hürriyyət –
Görəndə cilvəgahi-hüsnün istibdad halında.

Olub məsləkfüruşan aləti-özvaqi-istibdad.
Bu alçaqlar görür bu halı iste'dad halında.

Nasıl fərq eyləsin biçarə millət nurü zülməti,
Zəlalət cilvələnməşdir bu gün irşad halında.

Hanı hürriyyəti ədlü müsəvat, ey riyapərvər?
Müsəmmadan xəbər yox, qaldı bunlar ad halında.

Vətən meydanı olmuş saheyi-baziçeyi-tiflan,
Çəkilmiş mərdi-meydan inzivayə dad halında.

Bu vəhşətgahdə əyləncəyiz dəsti-cəhalətdə,
Nasıl istərsə oylə oynadır nərrad halında.

Nəyə nəsbə-nigah etsəm, təzəllümlər, təəllümlər –
Səvaiqpaşdır dünyaya istimdad halında.

Kimə ağuşi-şəfqət açdı bu namehriban mədə?
Bu matəmzarı kim seyr eylədi dilşad halında?

Təfərrüc eylə sərvistanı, gör şol sərvə-azadı,
Məzarından çıxıb azadəgan azad halında.

Bu mövcudat həp məhsuludur bir cövhəri-fərdin,
Nəçin etmiş təşəkkül kainat əfrad halında?

ŞƏRAREYİ-RUH

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

Hüquqi-milləti imha edən zənn etmə hükkamı,
Cəhalətdir ki, itfa eyləmiş mişkati-islami,
Cəhalətdir ki, jəngalud edib mir'ati-islami,
Cəhalətdir ki, atəşzar edib cənnati-islami,
Cəhalətdir ki, bərbad etdi tə'sisati-islami.

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

Qaraldan atəşi-əfkarı sindani-cəhalətdir,
Büküldən qəddi-iste'dadı zindani-cəhalətdir,
Qılan təsxir Çini-elmi xaqani-cəhalətdir,
Edən İrani viran işte'imrani-cəhalətdir.
Behiştəsa vətən övrəngi-şeytani-cəhalətdir.

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qərarı nuri-iste'dad istibdad altında!
Həyatın bağını ehraq edən nirani-qəflətdir,
Təməddün hurini məstur edən övhamü vəhşətdir,
Maarif şəmsi çıxmaz, məşriqül-ənvar zülmətdir,

Vifaqın rıştəsin qət' eyləyən seyfi-ədəvətdir.
Ədavət, zülməti vəhşət həp övladi-cəhalətdir.

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

"Fəğan! Sultani-qəflət verməyir İranə hürriyyət",
Bu lafi dinləsə, gəlməzmi ya xəndənə hürriyyət?
Deyil napakdamən qız baxa hər yanə hürriyyət,
Gözəldir, pakdır, iffətlidir fərdənə hürriyyət,
Tənəzzül etməyir ən ali bir vicdanə hürriyyət.

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

Verilməz huri-zürriyyət, bu sözlər cümlə bicandır,
Bu fəttani-cəhanın mehri yüz minlərcə qurbandır,
Fədakarənə aşiq lafə gəlməz, böylə fəttandır,
Keçər candan o kəs kim, talibi-rüxsari-canandır,
Bizim də karımız boş-boş, səmərsiz ahü əfğandır.

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

Əgər şayani-hürriyyət olursa zadeyi-insan,
Əsarət zülmünün gərdünəsin çəkmək deyil asan.
Ağır yük çəkməyə məhkum edilmiş cahilü nadan,
Təbiidir, ölüncə zəhmət altında yaşar heyvan,
Bu füşətgahi-sərbəsti kəsilməşdir bizə zindan,

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

Əzizim, iştika etməkdəsən alimnüməldəndən,
İmamı-Cüm'ə*, Şeyx Fəzlü* əshabi-cəfalərdən,
Əsadən, xirqədən, təsbihdən, tiftik əbalərdən,
Bir az da bəhs qıl əmrəzi-cəhlə mübtəlalərdən,
Zülamabadi-övham içrə dalmış biziyalərdən,

Tükəndi ömri-qiyətdarımız bidad altında!
Qarardı nuri-iste'dad istibdad altında!

Şu İran kim, qucağı məhdi-ərbabi-zəka idi,
Nücumi-elm ilə pırayələnməş bir səma idi –
Ki, hər bir məşriqində min günəş pərtövfəza idi,
Hanı Sə'diyü Firdovsi? Birər bunlar düha idi,
Səməvati-ədəb, təl'ətgəhi-nurü ziya idi.

Bu gün gümgəştədir İran Zülamabad altında!
Vətən dəhşətnümundur cəhli-istibdad altında!

Təəssüf!.. Şeyx Fəzlüllahə İran aşıyan olmuş,
Təməddün dilbəri fərtutə, vəhşət növcəvan olmuş,
Maarif cənnəti solmuş, vərəqrizi-xəzan olmuş,
Xəmuşabadi-nisyanda bu bülbüllər nihan olmuş,
Zəğənlər, bumlər bağı-vətəndə növhəxan olmuş.

Bu gün övladi-millət inləyir bidad altında!
Gəl ey nazəndə tale, gör bizi fəryad altında!

Mən ol avarə mürğəm zəxmdar olmuş pərü balım,
Düşər ağuşi-xakə zəxmli cismimlə amalım,
Neçin xülmət kəsilməş fikri-millət misli iqbalım?

Mənə küsdünmü, bilməm, ey vətən, ey dilbəri-balım?
Məzarımda açan gül şərh edər əxlafe əhvalım:

Birər girdik məzarə penceyi-bidad altında!
Tükəndi ömrümüz ahü fəğanü dad altında!

Bu ol ərzi-ədələtdir ki, əmniyyətnişan olmuş,
Bunun əndamına ruhi-ədələt sanki can olmuş,
Əvət, bu mülk mə'muri-yədi-Nuşirəvan olmuş,
Təəssüf! İndi zülm ilə müşəri-bilbənən olmuş,

Bu gün zülmət kəsilməşdir vətən bidad altında!
Qarardı nuri-hürriyyət, bax, istibdad altında!

Yazıq olsun sənə, ey mətləi-əhrar olan İran!
Sitem dəstilə misbahi-fəlahi tar olan İran,
Sürurabadi-istiqlalı matəmzar olan İran,
Olub nazəndə övladın nasıl gör tar-mar İran!

Bu gündə inləyirlər penceyi-bidad altında!
Gəl, ey nazəndə tale, gör bizi fəryad altında!

Biz ol biçərə ahuyuz ki, min səyyadımız vardır.
Bu vəhşətgahdə, bax kim, nə çox cəlladımız vardır,
Nə səmtə ətfi-çəşm etsək, nə bir imdadımız vardır,
Nə fəryad etməyə avazi-istimdadımız vardır.

Usandıq bunca fəryadü fəğanü dad altında!
Vətən amadəyi-ifnayıdır bidad altında!

Nədir bu xabi-müdhiş kim, tutub əqvami-islami?
Deyil puşidə, parlaqdır bunun dəhşətli əncami,
Təbiətdə yazılmış böylə qövmin hökmi-e'dami,
Gedərsə böylə islamiyyətin ancaq qalır nami,

Ayıl, ey xəbə dalmış, yatma istibdad altında!
Vətən ifnaye getmək üzrədir bidad altında!

Ey islam oğlu islam! Sən də adəmsən, ayıl bir an,
Yetişdi nöqtəyi-ümmidə səndən başqa həmrəhan,
Məzaristani-qəflətdən atıl meydana, göstər can,
Hücum etməkdədir düşmən, difa'i-nəfsə hazırlan,

Ayıl, ey xəbə dalmış, yatma istibdad altında!
Vətən ifnəyə getmək istəyir bidad altında!

Fədakarani-aləm gör nasıl təhsili-şan etmiş,
Birin meydana-qovğadə ədu tirə nişan etmiş,
Bu millət qəhrəmani nəfisdə mövtün əyan etmiş,
"Vətən! Ah, ey vətən!" əlfazi ilə tərki-can etmiş.

Ayıl, ey xəbə dalmış, ölmə istibdad altında!
Ölürsən öl yenə bir şanlı, ali ad altında!

MƏLƏKİM, NƏDİR O?

Nuri-vəfamıdır nigəhindən uçan ziya?*

Gözlər könül açılmaq üçün gül dodağını.

Gülşən pərisi açmağa əndami-ibtisam,
İstər nəsimdən duya bilsin sorağını.

Mürği-məhəbbətim uçuyor bağı-qəlbine,
Ey gülnehal, göstər ona gül budağını.

Tiflə tərz ilə gəlir ağuşi-nazinə –
Tifli-dilim, aç ona, gəlsin, qucağını.

Ol gördüyün qaramı düşüb qəlbi-laləyə?
Qəlbim kimiydi bəsləmədə lalə dağını.

Düşsə nigahı çöhrənə tüffahi-əhmərin,
Məhcub olur görəndə bu əhmər yanağını.

Yusifləri əsiri-çəh etməkçin, ey sənəm,
Aç, aç, əyan qıl o zənəxli buxağını!

Gizlətmə zülfünü, qıl onu ziynəti-ūzar,
Tök ruyi-qönçərənginə rəvnəqlə bağını.

Mahiyyə-dil ki aşiqdir dami-hüsnünün,
Ümmani-eşqdən, gözəl, çəkmə ağını,

Ey kainati-ruhumə sultan olan pəri!
Yandır biladi-qəlbimi, pozma dimağını.

Nuri-xəyalın ilə həqiqət dilimdədir,
Könüləmdən əksik etmə xəyələt çirağını.

Ey mütribi-hərəmgəhi-lahut, dəmbədəm –
Çal sazi-dilnəvazını, göndər bəlağını.

Gözdən iraq Hədimi, qəlbindən etmə dur,
Bir lütfün ilə oxşa, a hurum, iraqını!

Ərbabi-zilalın əməli cümlə həbadır,
Bu mənərə, əlhəq ki, səzavari-bükadır.

Türklər nə gözəl məsəl demişlər:
"Dünyanı ümid ilə yemişlər".

TƏRANƏYİ-VƏTƏNPƏRƏSTANƏ

Vətən seylabi-istibdaddən viran olub yeksər,
Vətən övladı qürbət içrə sərgərdan olub yeksər,
Vətən əhrar üçün bir guşeyi-zindan olub yeksər,
Vətən gülşənsərası bir müğilistan olub yeksər,
Vətən bülbülləri sər ziri-pər, nalan olub yeksər,
Vətən bir dəşti-hövləngizü gülistan olub yeksər.

* * *

Olarkən Məğribü Məşriq təcəlligahi-hürriyyət,
Vəsət əhli, səbəb nolmuş, edə ikrahi-hürriyyət?
Təcəlla eyləməz çərxi-vəsətdə mahi-hürriyyət,
Bular Fir'oni-istibdad üçün Haman* olub yeksər,
Fəsadü məl'ənətdə taliyi-şeytan olub yeksər.

* * *

Vətəndə rəhmdil yox, qatili-səffaklər çoxdur,
Tapılmaz gərçi Gavə*, ah... kim, Zöhhaklər* çoxdur!
Zəkidir gərçi millət, sahibi-idraklər çoxdur,
Nə hasil, Şeyx Fəzlüllah tək napaklər çoxdur,
Vücudu qədri məkrü hiyləvü tüğyan olub yeksər,
Xəyalı məhvi-mülkü milləti-İran olub yeksər.

* * *

Təməddündən əsər yox, zillətü vəhşət firavandır,
Qəsavət gün-gün artar, qəhtiyi-insafü vicdandır,
Cəfa yox, zülm çoxdur, nari-istibdad suzandır,
Bu təzyiqətdən əhrarü məzluman cigərqandır,
Vətən əhli cəfavü cövrədən nalan olub yeksər,
Mücəssəm bir ənini-naləvü əfğan olub yeksər.

* * *

Oyan, ey milləti-mərhumə, vəqti-sə'yü qeyrətdir,
Əsarət rəxnələnmiş, sə'y edin, fürsət qənimətdir,
Edin tə'mini-istiqlal madam əldə fürsətdir,
Əgər mətlubunuz ehyayi-dinü mülkü millətdir,
Bugün şah ilə millət misli-cismü can olub yeksər,
Qərəz əhli zəlilü naili-xizlan olub yeksər.

* * *

Əgər dövlət riayət qılmasa, millət olur fani,
Şərakət qılmasa millət əgər, dövlət olur fani,

Bular gər ittifaq etsə, qəmü möhnət olur fani,
Vətən xoşbəxt, millət şad, həm zillət olur fani,
Görürsən kim, vətən mə'murü abadan olub yeksər,
Müğilistan dönüb bir rövzeyi-rizvan olub yeksər.

* * *

İlahi! Dövləti-məşrutəni sən payidar eylə,
Müsavət ilə hürriyyət əsasın üstüvar eylə,
Ədalət təxti üzrə şahı-adil bərqərar eylə,
Vətən xainlərin məxzulü xarü şərmisar eylə,
Necə kim, daima xain işi xüsrən olub yeksər,
Cəzadə müstəhəqqi-həfreyi-niran olub yeksər.

AH, KİMSƏSİZ VƏTƏN!¹

Ey atəşi-cəhalətə büryan olan vətən!
Pirayeyi-ülumdən üryan olan vətən!
Ey didəyi-təhəssürü giryan olan vətən!
Baxdıqca əhlinə ürəyi qan olan vətən!*

Ey kövsəri-maarifə ətşan olan vətən!
Ey səhneyi-fəcayə'ü ey məhşəri-əza!
Ey məzhəri-veqayə'ü meydani-Kərbəla!*

Xaməm deyir şu növhəni hər dəmdə bərməla:
Zilzali-qəflət ilə pərişan olan vətən!
Tufani-zillət ilə xüruşan olan vətən!
Her zərən, ey vətən, mənə matəmnümaydır,
Her bir evin laneyi-şivənfezaydır,
Ol dudlər ki, haili-ruyi-səmaydır,
Girmiş səhab şəklinə ahü nəvaydır.
Ey sübhü şam adəti əfğan olan vətən!
Ey möhnətü səfalətə qurban olan vətən!

¹ Müxatəbim Şirvandır.

Qılmış üful nəyyiri-iqbalü şövkətin,
Olmuş nikun heykəli-iclalü izzətin,
Gündən-günə ziyadələşir hali-vəhşətin,
Vəhşətləmi təxəmmür edilmiş hüviyyətin?
Dərrəndəgani-vəhşətə meydan olan vətən!
Baziçəgahi-zümreyi-tiflan olan vətən!

Məxrubə mənzərəni ki, nəzərdə əyandurur,
Hər mənzərəni ki, canı yaxan bir fəqandurur,
Viranə evlərin sənə ağlar lisandurur,
Bunlar zavallı halına həp tərcümandurur.
Ey laneyi-səadəti viran olan vətən!
Üssi-əsası xaklə yeksan olan vətən!

Ey zindələr məzarı olan aşıyan, ah!..
Afaqın üzrə durmada bir pərdəyi-siyah,
Məsdud qaldı bizlərə şəhrahi-intibah,
Qalma züləmdə, açıl, ey sübhü-inşirah.
Ey zülmətin dəruninə qəltan olan vətən!
Ey cənnəti-maarifi viran olan vətən!

Gəldim təsadüfən yetişib ehtizarına,
Tökdüm sirişki-alimi solmuş üzərinə,
Yanmaqda, mədərim, ürəyim hali-zarına,
Şimdi geriyə fatihəxanəm məzarına,
Ey zibbəxşi-guşeyi-nisyan olan vətən!
Ey vüsləti rəsəideyi-hicran olan vətən!

Növxəndə güllərin niyə aya həzindir?
Bülbüllərin şikəstəpər, üzletgüzindir,
Əshabi-cəhl cümlə səadətqərindir
Ərbabi-mə'rifət hamu sərbərzəmindir,
Ey tündbadi-cəhl ilə lərzan olan vətən!
Ey qönçəzari-bəhcəti rizan olan vətən!

Gəldim qucağına əməyim şiri-şəfqətin,
Biganə gəldimi sənə övladi-qərbətin?

İşte budurmu zadənə ənzari-rə'fətin?
Ey validəm, tükəndimi artıq məhəbbətin?
Ey zadəyi-kəmalinə niran olan vətən!
Ey cənnəti-məhəbbəti viran olan vətən!

Ey fitrətə müariz olan əhli-iştibah,
Siz sönsəniz sönüz, sönəməz nuri-intibah!
Afaqi-kainatdan doğuyor şö'leyi-səbah,
Gül, ey cəməli-həqq ki, gülsün rüxi-fələh!
Sən də bir az ağla, a viran olan vətən!
Könlüm misali əhli pərişan olan vətən!

EY MÜTRİBEYİ-DÖVRİ-TƏMƏDDÜN

Çal nəğməyi-hürriyyətinə, guş edəlim, çal!
Sun badəyi-canpərvərini, nuş edəlim, çal!
Huri-əməli biz də dərağuş edəlim, çal!
Keçmişləri mətrükü fəramuş edəlim, çal!

Çal, halımıza aləmi heyran edəlim, çal!
Bu hal ilə müstəqbəli şadan edəlim, çal!

Ey aləmi məftun qılan dilbəri-vicdan!
Sövdazədələr eşqin ilə olmada suzan!
Sən eylə təcəllə, ola zülmat girizan,
Şö'lənlə olur məş'əleyi-ruh füzuzan,

Çal əhviyəni, dilləri çuşan edəlim, çal!
Nurunla dili-müzlimi rəxşan edəlim, çal!

Ey cilveyi-fəyyazeyi-fəyyaztəbiət!
Ey şiveyi-rəqqasə və ey nuri-həqiqət!
Çıx, ərzi-cəmal eylə ki, gülsün bəşəriyyət,
Biz də tapalım nəş'eyi-vəslinlə səadət,

Çal, nəğməni ilə gülləri xəndam edəlim, çal!
Hicranzədə bülbülləri guyan edəlim, çal!

Olduqca vəzan bəhri-dilə ənfüsi-canan,
Eylər dilimi mövceyi-ilham ilə çuşan,
Zənn eyləyirəm kəndimi ümmani-xūruşan,
Düşməklük üçün sahilə dürdaneyi-ürfan,

Çal, aləmi müstəğrəqi-ürfan edəlim, çal!
Afaqi kəmalat ilə taban edəlim, çal!

Təbrik edəriz sə'yini əhrari-zəmanın,
Biz də görürüzmiş üzünü huri-cinanın,
Əhsən, nə gözəl bəhcəti var tazə cahanın!
Duymaqlıq üçün zövqünü dünyayi-cəvanın,

Çal, ləhceyi-Davudini im'an edəlim, çal!
Pirani də, şəbbani də rəqsan edəlim, çal!

Bir nəzreyi-lütfünlə, əya huri-füsunkar,
Minlərcə həqiqət olar aləmdə nümudar,
Dünya kəsilər cənnəti-hürriyyəti-əfkar,
Kəşf eylə ilahi ruxünü, seyr edə əhrar,

Çal, dilləri, vicdanları rə'san edəlim, çal!
Alamı sürurunla pərişan edəlim, çal!

Hürriyyət ilə kəsb edəlim-feyzi-məali,
Biz də olalım paybərəndazi-təali,
Düşdükcə dilə şə'sə'eyi-hüsnü cəmalı,
Alqışlayalım həzrəti-Midhətlə* Kəmalı,

Qəbrində Süaviləri* xəndan edəlim, çal!
Ərvahi-şəhidani də rəqsan edəlim, çal!

Atidəki əlhani edək biz dəxi təkrar:
Ey həsrəti-hürriyyət ilə can verən əhrar!
Həqqın yoluna oldunuz ən şanlı fədakar,
Şimdi olunuz aləmi-nasutə nigəhdar.

Ey mütribə, çal gözləri vəlhan edəlim, çal!
Dünyaları aşüftəvü heyran edəlim, çal!

Ey bədrəqəvü rəhbəri şəhrahi-həyatın!
Vabəstə deyilmi sənə müftahi nicatın?
Tənvir ediyor səhni-cəhani ləməatın,
Gəldikcə dərəm guşimə hərdəm nəğəmatın:

Çal, dilləri balalərə pərran edəlim, çal!
İnsanları amalə şitaban edəlim, çal!

Meyvəndir, əya nəxli-məali və səmərdar,
Bağı-mədəniyyətdə təcəlla edən asar,
Sayən düşən iqlim oluyor qərqeyi-ənvar,
Sən nirdə təbəssüm eləsən, ağlamaz ənzar.

Çal sazını, ağlar gözü xəndan edəlim, çal!
Hürriyyətə düşmənləri giryar edəlim, çal!

ŞIKVAYI-AŞIQANƏ, YAXUD ƏLHANI-PƏRİŞAN

1

Ey atəşi-eşqi məni hər dəmdə yaxan yar!
Aya bu bürudət neredən oldu şərərbar?

Bir bilsə idim rahət edərdi dilü ruhum,
Netdi səni, ey sevdiciyim, nifrətə icbar?

Tərk eyləyib işrətğəhi-yarani-səfanı,
Olmaqdasan arayışi-cəm'iyyəti-əğyar.

Bizdən kəsərək rabiteyi-məhrü vəfani,
Qoydun, gözəlim, gözəlim, gözləri həsrətkeşi-didar.

Məhbubi-qülob oldumu ən sevmədiyinlər?
Ən sevdiyini nifrətə kim qıldı səzavar?

Dəfn oldumu ərzi-ədəmə tifli-məhəbbət?
Ey əqli çocuq! Doğru sözü eyləmə inkar.

Biqədr elədin qiymətini gövhəri-eşqin,
Mehrin kimi, ünsiyyəti də xar elədin, xar!

Tökdün üzünün ismətini düxtəri-eşqin,
Şayistəmi hər div ola həmməclisi-əbkar?

Biganələri məhrəmi-razi-həram etdin,
Şimdi sənə biganə gəlir məhrəmi-əsrar.

Mən bilməz idim dürri-məhəbbət satılmış,ş,
Satdın, mələkim! Səhvini kəndin də qıl iqrar.

Zənn eylər idim mən səni naqabili-iğva.
Məşhur kim etdi səni, ey didəsi səhhar?

2

Oldunmu bu gün silsiləcünbani-əsərət?
Çeşmində mühəqqir görünür zümreyi-əhrrar.

Ey zatını pamali-həqarət edən adəm!
Zənn etmə olur hörmətə şayan riyakar.

Halın edəcək olsa nigahında təcəssüm,
Bir xilqəti-mənfurə olur onda pədidar.

İnsan ona derlər ola bir məsləkə salik,
Denilsə sözadır buna ən şanlı fədakar.

Bilsən sənə bir dərdir əcrami-səmavi,
Kövkəblərə bax, hər biri bir nöqtədə dəvvar.

Bir saniyə gər eyləsə təbdili-mərakiz,
Düşməzmi fəzayi-ədəmə əncümi-nəvvar?

İbqai-vücut etməyə bir nöqtə gərəkdir,
Şol nöqtədə sabit duraraq olmalı səyyar.

Məslək də vücudi-bəşərin mərkəzi-seyri,
Təbdil edəmez məsləkini hürr olan əbrar.

Öz məsləkini həq bilən ərbabi-fəzail –
Olmuş da nasıl aləmə gör nəşiri-ənvar!

Həllac “ənəlhəq” dedi, həq, həq dedi, əlhəq*,
Həqqiyyətinə eylədi mahiyyətin isar.

Aya bu deyildirmi həyati-əbədiyyə –
Ehyayi-kəmalat üçün insan ola bərdar?

3

Zülmətdən əgər olsa idi nur girizan,
Olmazdı cahan bərqi-həqiqətlə ziyadar.

Takey olayım sətreyi-övhamə qünudə
Sönsünmü bu üzdən əcəba şö'leyi-əfkar?

Yansınmı cəhaletlə bu nazəndə çiçəklər,
Bihudəmi cənnati-təbiətdəki ənhar?

Dilsiri-füyuz eyləyəlim təşnələbanı,
Olsun vətənin gülşəni bəhcətresi-ənzar.

Əshabi-cəhaletlə nədir fərqi-bəhaim?
İnsan ona derlər ola ürfanə həvəskar.

Hər bir əsərin mucidi ürfanü fünundur,
Məhsuli-hünərdir bütün aləmdəki açar.

Cəhl əhli bu gündən belə məhkumi-ədəmdir,
Bu halə baxıb olmalıyız biz dəxi huşyar.

Ovlanmayalım, ovlayalım feyzi-zəfərle,
Biz də olalım seydəhi-dəhrə hökəmdar.

Takey olalım rıbqəpəzirayi-əsərə?
Hürriyyət ilə oldu miləl vasili-dildar.

Nəfx olmadadır, dinləsəniz Suri-sirafil*,
Ey qəbri-cəhalətdə yatan, ol dəxi bidar!

Qalxıb da tamaşa elə hövlün ərəsətın,
Əshabi-zilalə denilir: "İdxülü finnar..."*

Hər kəs əməlin çəkməyə mizani-ədələt –
İştə qurulub, gəl baxalım əldə nəyin var?

Xalislə dəğəl vəzn olunur səhni-fənədə,
Gəlməkdədir əfvacə əbrar və əşrar.

Şayani-behişt olmadaərbabi-maarif,
Şayisteyi-niran oluyor hizbi-siyəhkar.

Ərbabi-təməddün edir ehrazi-məratib,
Əsfəllərə layiq görölür vəhşiyi-xunxar.

Hürriyyətə, ülviyyətə, qüdsiyyətə, millət!
Amali-səadətə olaq biz dəxi təyyar.

İSTİQBALIMIZ PARLAQDIR

Açar firdovsi-hürriyyət, füyuzabad olar ələm,
Gülər sübhi-həqiqət, mə'dələtmö'tad olar ələm,
Şüaati-müsavat ilə səhni-dad olar ələm,
Kəməndi-eşqi-insaniyyətə münqad olar ələm,

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar ələm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar ələm!

Səhabi-zülmü qəhr uçduqda parlar nuri-hürriyyət,
Qaçanda divi-istibdad oynar huri-hürriyyət,
Gedər qəmlər, gələr dəmlər, çalar sənturi-hürriyyət,
Cahanı surgah eylər, dili məsurur hürriyyət,

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar ələm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar ələm!

Oxur, təhsil ilə ehrazi-hürriyyət qılar insan,
Hüquqi-pakın anlar, təxti-nəfsində olar soltan,
Təbəsümlər təkər elmü maarif, cəhl olar giryan,
Həyatın mə'niyi-əslisi ərzi-ruy edər şol an.

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar ələm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar ələm!

Təcəllə eyləyən dəm ələmə hüsni-dilarami,
Görən nəsbə-nigah eylər, olar məftuni-əndami.
Edər mənsux ayati-həyati, hökmi-e'dami,
Bu ol səyyaddir məhkumu azad eyləyər dami,

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar ələm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar ələm!

Əvət, biz görmədik əzvaqini gülzari-əkvanın,
Cahanda dərmədik əzharın azadiyi-vicdanın,
Təhəssürle atıldıq qə'rinə ümmani-nisyanın,
Dönər bir gün behiştə sahəsi meydani-imkanın.

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar ələm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar ələm!

Ey ol vəqti görən məs'ud, unutma bizləri, yad et,
Bu yolda həsrət ilə can verən əhbabi te'dad et,

Məzarım üzrə gəl, dur, qəmli-qəmli ağla, fəryad et,
Oxu bu şe'ri qəbrimdə, ələttəkrar övrad et:

Dur, ey zindani-nisyanda yatan, azad olub aləm,
Sürurabadi-hürriyyət gəlib, dilşad olub aləm!

Biz iman əhli ikən, xalq layiq gördü təkfirə,
Köküs gərdik, dayandıq tiri-taqətsuzi-təhqirə,
Vuruldu payi-hürriyyətvəran əğlalü zəncirə,
Görər müstəqbel evladı bizi şayan təqdirə.

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar aləm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar aləm!

Həqiqət ruyu gülməkçin fədayi-rahi olduq biz,
Əziyyət qıldı cahillər, səadətxahi olduq biz,
Vücudi-kainatın ruhbəxş ərvahi olduq biz,
Bu leyli-müzlimi tənvir edən misbahi olduq biz,

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar aləm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar aləm!

Qurur əşcari-məl'unə, olar pakizə məşcərlər,
Dönər bir "bəzmi-feyzafeyzi-şura"yə bütün yerlər*,
Oxur bülbül, gülər qönçə, dili oxşar bu mənzərlər,
Cəməhirül-tüyur işte bu şe'ri yer-yer əzbərlər:

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar aləm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar aləm!

Xiyami-qəlbədən parlar, edər mahiyyətin isbat,
Təbiət cənnətində bəslənən hurati-məqsurat,
Bu gün məhrəm deyildir onlaraərbabi-mövhumat,
Cəhənnəm əhlinə layiqmidir pərvərdeyi-cənnat?

Behiştabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar aləm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar aləm!

Çıxar səhni-təməşayə o gün rəqqasi-hürriyyət,
Gülər, oynar, oxur, alqışlanar yer-yerdən ol afət,
Tamaşagərlərin ruhun edər məclubi-ülviyyət,
Tamaşagahi-nasutun o gün nami olar cənnət,

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar aləm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar aləm!

Səməvati-həyatın, ey zəkayi¹-aləmarasi,
"Füyuzat"ınladır "Firdovsi-ilhamat"ın ehyasi,
Açar, sən nur verdikcə onun övraqi-rə'nasi,
Açıl, ey babi-cənnət, ta gülə ümmid hurasi,

Sürurabadi-hürriyyət gələr, dilşad olar aləm,
Bu istibdad əlindən qurtarar, azad olar aləm!

O dem ki, ibtisam eylər əməl, xəndan olar Hadi,
Mənim zərrati-cismim qəbrdə rəqsan olar, Hadi,
Qubar olmuş gözüm ağlar, dilim suzan olar, Hadi,
Lisanım cismlənsə, böyləcə guyan olar, Hadi:

Dur, ey ağuşi-nisyanda yatan, azad olub aləm,
Sürurabadi-hürriyyət gəlib, dilşad olub aləm!

HƏQİQİ BİR XƏYAL, YAXUD BİR LÖVHEYİ-CƏMAL

Ey kainati-fikrətimin şəmsparəsi,
Bilməm üful qıldımı bəxtim sitarəsi?

Eşqin cəhənnəmi yaxıyor xüldi-ruhumu,
Yandırmayırmı könlünü ahim şərəsi?

Rəhm eylə, ağlayır ürəyim bir çocuq kimi,
Güldür, yetimdir, sənə qalmış idarəsi.

¹ Zəka - günəş mə'nəsindədir.

Ruhum qədər səmələrə pərvaz edən mələk!
Ümmani-zülmünün niyə yoxdur kənarəsi?

Cövrünlə, dilbərim, dilim olmuş cərihədar,
Mühlik cərihədir dilimin eşq yarəsi.

Məndən əgər fəraqi-müəbbədsə niyyətin,
Ersin xitamə səfheyi-ömrün şümarəsi.

Bikəslərə nəzarət edər sayədarlər,
Miskininə budurmu o yarın nəzarəsi?

Gözdən düşürmə bəndəni, ey hökmdari-hüsn!
Aldatmasın səni bu vəcahət əmarəsi.

Məğrur hüsni-ani bu meydani-hüsndə –
Çox görmüşəm piyədə qalib şəhsüvarəsi.

Qıldım səne hədiyyə bu cami-məhəbbəti,
Ənguri-təb'immin budur işte üsarəsi.

Hər dəmdə nəğmələr töküyor, nəğməsaz olur –
Gülqönçeyi-həqiqətə fikrim həzarəsi.

Vəslin səbahi çıxmasa ruzum ləyaldır,
Aram edən xəyalımı ancaq xəyaldır.

BİZ HƏQİQƏTƏ GÜLÜRÜK, HƏQİQƏT BİZƏ AĞLAYIR

Həqiqəti görürüz biz xəyal şəklində,
Hidayəti oxuruz həp zəlal şəklində.

Süturi-nur ilə məstur ikən kitabı-həyat,
Üyuni-ümmətə çarpar zilal şəklində.

Miləl gözündə mələkçöhredir bənati-həyat,
Bizə nasıl görünür pirezal şəklində!..

Bu gülşən içrə çıxar sədhəzar mənbeyi-nur,
Nigahımızda kəsilmiş ləyal şəklində.

Əlində sağəri-şadi, qolunda huri-əməl,
Məsərrət əhline bax infial şəklində!

Hüzubəxşi-üməmdir bu nəşvəgahi-sürur,
Kəsildi bizlərə darülməlal şəklində.

Səlibi-şə'sə'əpaşi-zəfər görəndə derəm:
Zəvali-milləti seyr et hilal şəklində.

Zülamü vəhşətə məğruq olub da qaldıq, ah,
Şu çöhreyi-mədəniyyətdə xal şəklində.

Süxənvəran oxuyur atəşin təraneləri,
Bizi bu bağdə kim qoydu lal şəklində?

Yetişdi, dəydi səmərlər şümusi-hikmətlə,
Bizi "müəllimimiz" qoydu kal şəklində!..

Bax ol "pəisə" ki, minbərnişini-nəxvətdir!
Görür nəvaqisin əmma kəmal şəklində.

"Yəqulü qalə və qilə və fihi qəvlane*,
Bütün məvaizi bir qilü qal şəklində.

Nədir o calibi-vəhşət şu "əngərül-əsvat"?..*
Siyah fikrdir onlar məqal şəklində.

Kimin dilərsə behişte, kimin cəhimə atar,
Nasıl görür özünü zülçələl şəklində.

Nə gəlsə ağzına söylər bilamüvazine həp,
Bütün cəmaəti bilmiş xəyal şəklində.

LƏYALİ-VÜSAL, YAXUD KEÇƏN GECƏ

Bu şəb o dilbər ilə bağzari-ülfətdə –
Gözəl-gözəl qonuşurduq, nə dadlı söhbət idi!

Onunla olmada həmduşı-inşirahü nişat,
Bütün müsahibəmiz eşq idi, məhəbbət idi.

Mən eyləyirdim ona kəşf sureyi-eşqi,
O da zəminə baxar, guşdari-diqqət idi.

Müəllimənə kəlamım müəssir olmalı kim –
Ki, gah-gah təbəssümnisari-iffət idi.

Xəyalə daldığını hiss edirdi vicdanım,
Əvət, düşünmüş idi sözlərim həqiqət idi.

Üzündə bərq uruyordu həzin-həzin xəndə,
O hüznü-xəndənüma ləm'eyi-məsərrət idi.

Fəda o çöhrəyə kim, mövcədari-iffətdir,
Fəda o gözlərə kim, xəndərizi-ismət idi.

EY PƏRİYİ-İSTİĞNA!

Hicrin misalı canımı yandırdı vüslətin,
Hirani-eşqirmi behiştü təbiətin?

Ehraq edir də eşqin, ey afət, dərunimi,
Baxdıqca halıma acıyor çeşmi şəfqətin!

Ey müstəbid! Zülmə çıx, çıx əlalərə,
Bir gün udar da qə'ri səni əsfəliyyətin!

Bığarənəm də lütfünü bəklər bu gözlərim,
Olsun inayətin mənə, olsun inayətin!

Ey xislətilə ruhumu məczub edən mələk,
Nerdə o şiymeyi-ülüviyyət-məziyyətin?

Qıldım mutaliə nigəhi-ziməalını,
Gördüm yazıldığın mənə qarşı küduretini.

Zənn eyləməzdim a... səni naqabili-vəfa,
Aya dəyişdimi o lətafətli xislətin?

Həqqində söylənənlərə ya münfəilmisən?
İştə bu da nümunəsidir naqisiyyətin!

Bilməm nədir gözündə o şirənə həmlələr,
Könlüm zəbunu oldu şu aşuyi-vəhşətin.

Dürri-məhəbbəti əgər almaq xəyalı var,
Sənduqeyi-vəfadədir, al, al əmanətin!

Ərzi-dilim məqərrü ilahi vəfaydır,
Qabil deyil fənayə ilahi məvəddətin.

Pirayəbəxşi-məhdi-dilimdir ilələbəd –
Ağuşı-sinəm içrəki tifli-məhəbbətin.

Aramsız çocuq məni narahət eyləyir,
Aç, aç, qucağına gəlir, olsun mürüvvətin!

Ərzi-dilim ki, mədfəni olmuş xəyalinin,
Qəlbimdə həyydir, mələkim, bil həqiqətin!

Cismimdə sən! Ruhdə sən! Fikrətimdə sən
Ayineyi-vücaduma əks etdi fitrətin.

İRANIN HÜRRIYYƏT QƏHRƏMANLARINA

Fəcri-zəfərdə gülüyor intibah,
Tiği-fütuhat ilədir inşirah.
İştə əməl, iştə səbahül-nücah,
Həqqü həqiqət sizə olsun pənah,
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”*

Səhni-vətən səhneyi-bidaddır,
Guşə gələn naləvü fəryaddır,
Əhli-vətən layiqi-imdaddır,
Dəhrdə ancaq yaşayan addır.
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

Etməlidir sə'ylə ehrazi-şan,
Tiğinizi görməli pərtövfeşan,
Nüsrətə mənkuh oluyor məhvəşan,
Hər gün olmalı heydənişan!
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

Kərbübelədə sizə ruhi-Hüseyn,
Əkbərü Əbbas şəhadətgüzin,
Yetmiş iki hür, deyirlər yəqin:
Sizlərə hürriyyətimizdir müin.
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

Qəlbi-vətəndə yatan Abbas Ağa*,
Ziri-ləhəddən sizə eylər nida:
Xidməti-milliyəyi qıldım əda,
Mən vətəni-pak üçün oldum fəda.
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

Kəsbi-ləyaqət üçün ülviyyətə –
Olmalı qurban rəhi-hürriyyətə,
Fəthü zəfər bağıdırur qeyrətə,
Qeyrətə, mərdənəliyə, himmətə,
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

Ərzi-Nəcəfdən dəhəni-Mürteza –
Sizləri alqışlayır, eylər səda:
Sovləti-şirənənizə mərhəba!
Nüsrət edir tiğinizi pişva!
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

Qibtəyə şayan görülür halınız,
Övdət edir izzətü iclalınız,
Ərzi-cəmal eyləyir amalınız,
Şanlı yerişlə gəlir iqbalınız.
“Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,
Arş, igidlər, vətən imdadinə!”

TƏSVİRİ-MƏHƏBBƏT, YAXUD VƏRƏQİ-EŞQÜ MƏVƏDDƏT

Könlüm cəhimi-eşq, zəbanim zəbanədir,
Şe'rim odur ki, qəlbi yaxar, müriqənədir.

Məndən sual qılma şüunati-aləmi,
Bir aşiqəm, nəşidələrim aşiqənədir*.

Övraqi-fikrimə yazılan min-min ayələr –
Ayati-eşqdır, gözəl, hadiyanədir.

Hər sübhü şam ruha gəlir sanihati-eşq,
Bilsən nə sanihat, nasıl şairənədir!

San kim, nəsimdir, əsior kuyi-yardən,
Ruhumda eşq güllərin oxşar tərənədir*.

Hiss eylərəm şu dəmdə ki, yarim dilimdedir,
Bax sanihati-eşqə nasıl dilbərənədir!

Ümmidlər kimi güli-şe'rim gülür mənə,
Eylər tərənə, təb'im o dem bülbülənədir.

Açdıqca ağzını uçuyor şe'r qönçəsi,
Bülbül fəmində gül, quş özü valehanədir.

Bülbül niyazpərvərü gül fəmgüşayi-naz,
Mə'suqlər həmişə qinagüstərənədir.

Bilməm bu da bir üqdəsidiymi təbiətin:
Hüsn əhlinin xəsailli həp sərkeşənədir?!

Məftunuyam onun, o cəməli-həqiqətin,
Təb'im kimi lətafəti pək nazikanədir.

Mən istərəm də, istəməz ülfət mənimlə o,
Müşkilpəsəndmi, məşrəbi, ya aliyanədir?

Min-min fusun ilə məni iğfalımız nədən?
Məqsəd fərar, üzrlərin həp bəhanədir.

Nifrətlə baxsalar mənə xəffaşdidəgan,
Layiqmi heyrətə? Günəşim lamianədir.

Ahim cəhim olaydı, səni yandıraydı, ah!
Onda bilərdin eşqi cəhənnəmzəbanədir.

Mən istərəm çıxarmağa könlümdən eşqini,
Qılmaz itaət əmrinə, pək amiranədir!

Könlüm nə rütbə olsa da bir qəhrəmani-əzm,
Ahu baxışların necə şirəfkənanədir!

Dildadəyi-məhəbbətəm, aləmdə sözlərim –
Hübbülbəşər tərənəsidir, sadiqanədir.

Mən istərəm səadətə-əbnayi-növ'imi,
Əfkarıma baxılsa bəşərpərvərənədir.

Eşqü məhəbbəti niyə təhqir edir bəşər?
Xislətləri bütün-bütünə düşmənənədir.

Bilməm vəfadən nə fənalıq görüb bəşər?
Yox sidqdən əsər, əməli xainənədir.

Ümmani-pürtəlatümi-xilqətlə uğradım –
Bu sahili-həyatə kim, tufannişənədir.

Məhdi-vücutə düşdüyümə nadim olmuşam,
Bu səhvə söylərəm: qələti-alihanədir*.

Seyr eylədim həqiqəti, gördüm xəyal imiş,
Əlfazi-ələmi oxudum, biməal imiş!

MƏN BİR KİTABƏM

Mən bir kitab, hər vərəqim min kitabdır,
Ayati-məhkəmati bütün inqilabdır.

Qılsın mütaliə məni ərbabi-inqilab,
Görsün bu ayələrlə nasıl feyziyabdır!

Sönmüş həvəsə şö'le verir nuri-fikrətim,
Ruhum füyuzvərvər olan afitabdır.

Olmuş vətən qünudə ləyali-cəhalətə,
Zülmətə qarşı mə'rifətim mahtabdır.

Hürriyyət ilə etməli mə'mur milləti,
Yarım, əsarət ilə vətən pək xərabdır!

Tiği-məzalim ilə əvalim cərihədar,
Ey ədl, sür'ət eylə, zəmani-şitabdır!

Əshabi-zülm ziynətidir xətti-rahətin,
Məzlumlər dilim kimi püriztirabdır.

Bax, bax, şu hürə, qoynuna girmiş səfalərin!
Dildadəyi-cəməli düçari-əzabdır.

Ağuşuma atılma, a zalim, dayan, dayan!
Son xabgahın işte kənari-türabdır.

Aldanma rəngü buyinə gülbərgi-hüsnünün,
Beş gün sürər də, sonrası bibuyi-tabdır.

Çox süzdü gözlərim bu riyazi-təbiəti,
Hər qönçənin tərəvəti mərrüssəhabdır.

Gəl müstəfid olaq, məlakim, gəl, həyatdən,
Hər dəmdən istifadə edən kamiyabdır.

Şeyxuxətin şitəsi gəlir, qafil olma kim,
Fürsət zəmani işte bəhari-şəbabdır!

Yoxsa başında kövsərü huri həvası var?
Olsun nəticəbəxş, nə ləzzətli xabdır!

Tihi-xəyal içində şitaban olan səfil!
Yortma! O parlayan su deyildir, şəbabdır.

Sun badəyi-məhəbbəti hürriyyət eşqinə,
İnsanə intibah verən bu şəbabdır.

Çıx, çıx məzardən, ərəsati-həyatə gəl!
"İqrə kitabəkə"*... bu ki yövmül-hesabdır.

Zülmətpəsəndlər giriyorlar cəhənnəmə,
Rövşəndilani-əlm behiştiməabdır.

Əsfəllərə tənəzzülü şayistə görməyən –
İnsanə afərin, necə alicənabdır!

Elm əhlidir cahanda səzavari-iltifat,
Cahil həmişə məzhəri-qəhrü itabdır.

Cahil sənə edərsə cəhulanə bir xitab,
Mə'nalı bir sükut ona ə'la cavabdır!

Şeytani-cəhli yaxmağa əflaki-elmdən –
Bu xaki-tirənəkə yağanlar şəhabdır.

İnsanları birər ediyər əsr imtahan,
Bu dövri-irtiqə, məhəki-intixabdır.

Çıxdı niqəbdən o həqiqət çiçəkləri,
Millet xəyalət ilə hələ dərhicabdır.

ƏŞ'ARİ-PƏRİŞAN, YAXUD SOLĞUN ÇİÇƏKLƏR

Dəryadə kəfü mövceyi-cuşan pərişan,
Qə'rindəki əsdafi-dürəşan pərişan.
Səhradə axan seyli-xüruşan pərişan,
Əflakdəki öncümi-rəxşan pərişan,
Gülşəndə açan qönçeyi-xəndan pərişan,
Eşqi-gül ilə şairi-mürğən* pərişan.
Ağzından uçan nəğməvü əlhan pərişan,

Şövqi-vətən ilə ürəyim qan, pərişan,
Ol əhdşikən dilbəri-vidan pərişan,

Zərrati-ləvame' ki, yağar cürmi-zəkadən,
Bax, bax, şu səhaib ki, uçar ruyi-fəzadən,
Şəbnəm ki, düşər qönçələrə çeşmi-səmadən,

Yaşlar ki, təqəttür edər ənzari-bükadən,
Seyr eylə riyahi ki, əsər bağı-fənadən,
Quşlar ki, qatar ilə gedər vəchi-həvadən,
Naliş ediyolar yədi-səyyadi-cəfadən,
E'lani-qəm eylər həpsi zülmü bələdən,

Göydən eniyor təqreyi-baran pərişan,
Yerdən göyə çıxmaqdadır əfğan pərişan.

* * *

Fərz eylə bir ormandasan, ey sahibi-im'an,
Bülbüldə nəgəm, güldə qına, şəmsdə taban,
Bir səmtə qəhqəh vuruyor kəkki-xüraman,
Bir nəfheyi-dilpərvər edir onları lərzan,
Gül, bülbül, dil nəşveyi-əzvaqlə şadan,
Birdən-birə bir əbri-siyəh oldu nüməyan.

Qopdu o gözəl məşçərədə qəhrli tufan,
Kəklik nerədə, gül nerədə, nerdə həzaran?
Oldu demək artıq o gülüstan pərişan,
Ol qəhqəhəzən kəkki-xuraman pərişan.

* * *

Al çeşminə bir məzrəyi-feyznümayi,
Sünbülləri bəxş etmədədir ruha səfayi,
Gəlmiş biçilən vətəni, hülul eyləmiş ayi,
Dehqan bu il əldə edəcək çoxlu qidayi,
Ümmidlə imrar ediyor sübhü məsəyi,
Birdə-ikidə fırlatıyor işbu sədayi:
Qoy bircə satım yaxşı fiətlə bu qidayi,
Oğlum! Qızım! Allam sizə gül-güllü xarəyi.

Ləzzətli əməllərlə bu tıflan pərişan;
Əfkəri-fiətlə dili-dehqan pərişan.

* * *

Bu rəncbərin işte budur nöqtəyi-rə'yi:
Sən saydığını say, fələki gör ki, nə sayı!
Birdən-birə bir əbri-siyəh tutdu həvayi,
Rə'din səsi sarsıtmadadır ərzü səmayi,
Şaşqın nəzəri seyr edir afati-qəzayi,
Bədbəxt, zavallı açaraq dəsti-duayi,
Yalvarmada, imdada çağırmaqda xudayi,
Olsun ki, dua rədd edəcəkdir bu bələyi,
Heyhat ki, nuş etdi əkin cami-fənayi,

İşte əli qoynunda o dehqan pərişan,
Gül-güllü xara gəlmədi, tıflan pərişan!

* * *

Hər kəs bir əməlçin çalışır ruzü ləyali,
Gözlər kimi ümmid ilə əyyami-vüsali,
Cəhd ilə edər bə'zisi təhsili-kəmali,
İstər ola bilsin şərəfənduzi-məali,
Bə'zi dilər ehraz qıla izzü cəlali,
Ürfandən artıq biliyor bə'zi mənali,
Tərcih ediyor bə'zisi ənvərə zilali,
Bir firqə huda anlamış, eyvah, zəlali,
Bə'zi üzüyor mən kimi ümmani-xəyali,

Ol üzdüyüm ümmani-xuruşan pərişan,
Könlüm kimi ol dilbəri-vidan pərişan.

MİLLİ NƏĞMƏLƏR

Ey bağı-vətəndə açılan tazə nihalan!
Şamü səhər olmaq gərək ürfanə şitaban.
Adab ilədir tərbiyyəyi-cənnəti-vidan,
Elm ilə edər kəsbi-şərəf zadəyi-insan.
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-"Nur"i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Ey tazə çiçəklər! Sizə olsun bu vəsiyyət:
Düşməz ələ, ey qönçələrim, dövri-səbavət!
Təhsili-kəmalə ediniz eşqü məhəbbət,
Bir gün vətən eylər sizi gördükcə fəxarət.
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi – “Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Məktəb nə demək? Zinətidir zatü sifatin,
Məşşatəsidir huri-dilarami-həyatın,
Xurşidi-ziyadarıdır afaqi-nicatin,
Mə'nasına tə'zim edək işbu nəğəmatın:
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Əqvam bütün elmlə kəsb etdi kəmalı,
Qonşularımız məktəb ilə qıldı təali,
İstərsək əgər biz dəxi ən şanlı cəlali,
Tənvir edəlim nuri-təməddünle xəyali,
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Vardırımı cəhalət kimi dəhşətli fəlakət?
Cahillər olur dəhrdə məhkumi-səfalet,
Hürriyyət ilə etmək üçün kəsb-i-səadət,
Ürfanə, kəmalə edəlim kuşışü qeyrət,
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Təhsil ediniz keçməsin övqat fəsanə!
Tənbellik üçün düşməmişiz məhdi-cahanə,
E'dam ediyər cəhlperəstani zəmanə,
Biz də olalım şöylə həmahəngi-təranə:
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Məktəb nə demək? Şə'sə'əbəxşayi-cəhandır,
Miftahi-dəri-gəncü künuzati-nihandır,
Ülviyyəti calib, səbəbi-izzətü şandır,
Zülmətdə yatan dillərə ənvarfəşandır,

Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Yetməlik üçün gülşəni-ümmidü məramə,
Biz də gələlim şövqü şətarətlə xüramə,
Pərvaz edəlim, xüldbərindir, bu məqamə,
Payan verəlim qəflətə, övhəmə, zülamə,
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Bu göydə təlalə' ediyər nəyyiri-hikmət,
Bu yerdə təfəyyüz qılıyər toxmi-həqiqət,
Bu bağdə xəndan oluyər qönçeyi-fikrət,
Məktəb nə demək? Üssi-əsasi-mədəniyyət,
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Şərq üzrə salır sayəsini şəhpəri-amal,
Müzlüm vətəni parlatıyər pərtövi-iqbal,
Parlaq olacaqdır gələcək, şahididir hal,
Ey didəsi məhrumi-ziya! Al sənə timsal:
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Hala yazılıbdır, oxu, ülviyyəti-ati!
Bu güzgüdə seyr eylə şu lahuti sifati!
Parlaqdır, əzizim, gələcək, gör ləmə'ati!
Öyrənmək üçün, bilmək üçün dərsi-həyati
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

Ey bağı-vətən gülləri, ey tazə çiçəklər!
Ey cənnəti-elm içrəki nasuti mələklər!
Balaləri pərvazə qılın sə'yü əməklər,
Sizdən vətənin gözləri hürriyyəti bəklər,
Firdovsi-maarif biləlim məktəbi-“Nur”i,
Alqışlayalım xidməti-əşxasi-qəyuri!

RƏHGÜZARİ-MƏTBUATDA LÖVHEYİ-ŞƏFQƏT, YAXUD ÜÇ ZAVALLI

Nədir bu lövheyi-şəfqət ki, rəhguzardədir?
Nədir o xətti-mihən səfheyi-üzardədir?

Nədir o mənzərəyi-qəm, süruru ağladıyor?
İki sevimli şükufə düşüb qübardədir?

İki çocuq – iki güldür, türabə düşmüş, ah!
Zavallı başları, seyr eylə kim, kənardədir.

Sükutə dalmış o qızlar türabi-zillətdə,
Keçənlərə baxıyor, madər itirardədir.

Pədərləri nerədə? Başqa bir diyardəmi,
Şərabi-mövtü içib yoxsa ki, məzardədir?

Nədir şu yə's, təbəssümnümayi-simadır,
Nədir şu qəmli baxış, çeşmi-hüzndardədir?

Üzündəki ələmi tərcümani-möhnətidir,
Nədir o leyli-siyəh çöhreyi-nəhardədir?

Könül sərairinin əksqahidir rüxsar,
Çıxar üzə qəmi kim, qəlbi-qüssəardədir.

Mənim də ruyum, əvət, tərcümani-qəlbimdir,
Gəl anla ol qəmi Hadiyyi-dilfikardədir.

ƏDVARİ-TƏCƏDDÜD, ƏS'ARİ-İNQILAB

Tutmuş bütün əvalimi tufani-inqilab,
Dəhhətnümuni-hövdür ümmani-inqilab.

Həp qəzteyi kəşideyi-ənzari-diqqət et,
Gör kim nə söyləyir sənə tibyanı-inqilab.

Baxsan cidalgahi-həyatə görər gözün –
Başdan-başə kəsilmədə meydani-inqilab.

Xilqət təcəddüd istəyir, istərsən istəmə,
Təsdiq edir bu fikrimi vicdani-inqilab.

Bu bəzmgahi-fitrətə ətf eylə güşini,
Hər bir dəhəndən uçmada əlhani-inqilab.

Gördükcə xəndədar bəhari-təcüddüdü,
Əşki-sürur tökmədə mürğani-inqilab.

Asayişin behiştə açılmaz şu yerdə kim,
Ta yağmasa o gülşənə barani-inqilab.

Ruhunda bir sükun əcəba mündəmicmidir?
Təşrih edilsə tiğ ilə əbdani-inqilab.

Əmniyyəti-rəiyyəti təkmil üçün bu gün –
Açılmış livayı-sətvəti sultani-inqilab.

Minbərnişin millətə lay-lay çalır hənuz,
Bolğar elində yüksəlir azani-inqilab*.

Yat-yat, balam! – deyir, – hələ rahat zəmanidir,
Amma doğub şümusi- dirəşani-inqilab.

Baxdıqca ümmətin bu sükutu sümütuna
Vallahi ağlayır bizə çeşmani-inqilab.

Bilməm ki, müstəid deyilizmi təcəddüdə,
Yoxsa düşünürüzümü nədir şani-inqilab?

Bizlər hələ qunudeyi-ağuşı-xəndəyiz,
Bu hala qarşı olmada giryan inqilab.

Hər qövmədə bulunmasa əfkari-növvühur,
E'dam edər şu milləti divanı-inqilab.

Ey Nuh! Açıb da çeşmini pak et qübardən,
Sən qoyduğun kimi dururuz, bax, məzardən!

HƏQİQƏT ACIMI, DADLIMI?

1

Derlər ki həqiqət acıdır, dadlıdır, amma,
Vardır bu böyük sözdə həlavətli bir iyma.

Bittəb deyildir acı şəhdabi-həqiqət,
Ləzzətlidirərbabı üçün abi-həqiqət.

Əzvaqımıza nisbətən ol abi-müsəffa –
Can yandırıcı zəhrdir, əslən özü əhla.

Bir çeşmeyi-fəyyazdır, ayrılmış əzəldən,
Çirkabi-xürafatı yusun lövheyi-dildən.

Hər dil olamaz, olmadı məcrayi-həqiqət,
Ən ali gönüllərdir olan cayi-həqiqət.

Hər fikr olamaz, olmadı övrəngi-cəlali,
Hər ruh olamaz, olmadı mir'ati-cəmalı.

Hər hüsn olamaz, olmadı tabişgəhi-ani,
Hər ləfzə hülul eyləyəməz ruhi-məani.

Hər cism deyil layiqi-ərvahi-lətifə,
Hər ləfz deyil zərfi-məaniyi-zərifə.

Var isə nəşibin azacıq nuri-zəkadən,
Dinlə bu sözü xameyi-ərbabi-dühadən:

Naz eyləyir ən ali xəyalətə bu afət,
Əfkari-səfilə nerədə, neredə həqiqət?"

İştə bu sözü etməliyiz hafizəpira,
Mə'nayi-həqiqət nə böyükmüş, nə müəlla!

İndi sürəlim xaməni meydani-məramə,
İfraq edəlim fikrimizi şəkli-kəlamə.

Əshabi-ədəb başlayıb etdikdə hekayət –
Zərbülməsəl ilə edər ifhamına qeyrət.

Anlatmaq üçün biz dəxi məzmuni-dərunu,
İrad edəlim bir məsəli-fikrümunu:

Getdikdə şita canlanıyor feyzi-təbii,
Xaki-siyəhi parladyor nuri-rəbii.

Gül qönçədə xəndə, dönür afaq cinanə,
Sərbəst dodaqlar kimi quşlarda tərənə.

Güllər salıyor pərdəni rüxsarlarından,
Göz nur alıyor çöhreyi-nəvvarlarından.

Azad dəhənlər kimi arayışi-gülşən,
Yə'ni ki çiçəklər açılıb, bağçə rövşən.

Göydən tökülür feyzli fəvvarəyi-ənvar,
Yerdən duyulur nəfəyi-canpərvəri-əzhar.

Oyanar güneşin şə'sə'əsi məşcərələrlə,
Zərrin kəpənəklər necə kim məzhərələrlə.

Qayətdə xəfifənə əsən badi-baharı,
Təhziz edər, oxşar, öpüyor məzhərəzarı.

Quşlar, kəpənəklər ediyor şövq ilə pərvaz,
Bülbül oluyor eşq ilə, sevdə ilə dəmsaz,

Sevdayi-vətənlə nasıl amalpəristan –
Hər sübhü məsa çəkmədədir ah ilə əfğan.

Bir sövqi-təbiilə o mürğani-xoşəlhan
Ümmidi olan güllərə qarşı atıyor can.

Gülden gülə pek neş'əli pərvaz ediyorlar,
Müzmər bulunan sözləri ibraz ediyorlar.

Bir gizli məkanda iki sevdazideyi-eşq,
Yekdigərinə sanki açır xatireyi-eşq.

Mə'suquna aşiq edir e'lani-məhəbbət,
Yox hail olan, yar açıq, aşiq dəxi sərbəst.

İnsanları bədbəxt edən, ey pərdeyi-övham,
Odlara tutmuş, səhnəyə çıxsın o dilaram.

Madam ki, varsan, o həqiqət görünürmü?
Sən yanmasan, əndami-lətafət görünürmü?

Madam asılmış duruyor sitrəyi-əlfaz,
Əndami-məani olamaz şe'sə'əəndaz.

Ol pərdə deyildirmi qılıb milləti e'ma?
Rəqqaseyi-hürriyyətə olmaz gözü bina.

Hürriyyət olan bağdə gül, bülbül – iki yar
Biz anlamayan ləhcəni onlar edir izhar.

Hər canlının öz növ'ünə məxsus lisanı –
Vardır ki, onunla açıyor razi-nihani.

Əfkarını bildirməyə qadir olamaz lal,
Lal olmayalım, dillənəlim biz də bəhərhal.

Mürğan belə hifz etmədədir kendi lisanın,
Məxsus dililə deyir əfkari-cənanın.

Yoxdur dilimiz fikrimizi etsin ifade,
Quşdan geriyiz, vəəsefa, bağı-fənədə!

Sərbəst qələmlər kimi övraqi-ədəbdə,
Pervaz ediyor cümləsi əlhani-tərəb də.

Bir mürğ qədər, ey vətənim, olmadın abad,
Bir quş qədər, ey xaməciyim, olmadın azad.

Bir gül qədər olsun, dodağın olmadı xəndan,
Ey qönçeyi-xoşbuyü səfəpərvəri-vicdan.

Zülmün küləyi əsdi də, soldurdu yanağın,
Ey vah ki, pamali-xəzan oldu da bağın!

Şəhbaz kimi, söyləməm, ulviyyətimiz yox,
Küçük kəpənəkə belə hürriyyətimiz yox.

Məhcub olacaq baxsa bizə ruyi-həqiqət,
Bu hali-rəzilənəyə heyrət, yənə heyrət!

Bu cəhlə, bu nadanlığa payan olamazmı?
Bu qövm, əcəba, haizi-ürfan olamazmı?

İnsanlığa bir ləkkeyi-ar olduq, a millət,
Eylərsə əcəbmi, Qladston* bizə nifrət?

Ar eyleyirəm söyləməyə kəndimə insan,
İnsan sifətində görünür çünki müsəlman.

Zahirdə bu söz pek acıdır, təlxdir, amma –
Bu zəhrin içində duruyor bal kimi mə'na.

Dərman nə qədər təlx ola ol rütbə şəfadır,
İç, qorxma, o zəhri ki, verənlər hükəmadır.

İslahi-vücut etməyə iç zəhri-həqiqət,
Mə'nada odur şəhdi-şəfəpərvəri-səhhət.

Derlər ki, həqiqət acıdır, məğzini dərk et,
İnsanlığa gəl, təb'i-bəhimanəni tərk et.

Mən eyləyirəm bir, üç bu sözü təkrar:
Rüxsari-əfifi-bəşəriyyətdə biziz ar.

İffətli olan çöhrədə ar olmayalım gəl,
Fikri yuyalım nur ilə, tar olmayalım gəl!

Ziruh olalım, əhli-məzar olmayalım gəl,
Diz-diz sürünən şil kimi zar olmayalım gəl!

Bisayə çocuqlar kimi xar olmayalım gəl,
İzzətlənəlim, zillşüar olmayalım gəl!

Həmnöv'imizin düşuna bar olmayalım gəl,
Bu rəhgüzəri-ömrədə mar olmayalım gəl!

Şekli-bəşəriyyətdə himar olmayalım gəl!
Payi-bəşərə batmağa car olmayalım gəl!
İnsanları yandırmağa nar olmayalım gəl!

İrşad edəriz milləti insanlığa daim,
Bəsdır, yetər artıq, ayılıb dursana, naim!

ZÜMZÜMATİ-TƏHƏSSÜRAT, YAXUD QARIŞIQ XƏYALLAR

Fikrim yaşayır mə'niyi-rə'nələr içində,
Ruhum uçuyor cənnəti-ülyələr içində,

"Lal ol, demə, qanma, gözünü kur elə" derlər,
Gözlü nasıl ömr eylesin ə'malər içində?!

Mən bir əsərəm, anlamadım kimdi müəssir,
Bir şe'ri-bəliğəm bu müəmmalər içində.

Girsinmi tənimlə bu həqaiq də məzarə,
Kəşf eyləyəyimmə bu həyulalər içində?

Xaki-siyəhi-parladacaq nuri-xəyalım,
Qalmış vətənim leyleyi-zülmələr içində.

Zənn eyləmə şəbtəb şu məxluqi-müziyyi,
Parlar gecələr nur kimi səhrələr içində.

Azadələrin ruhi-münəvvərləridir kim, –
Şol cism ilə parlar şəbi-yəldalər içində.

Nifrət edərik canlı gəzən bu şəhəratə,
İmrari-həyat etmədə tənhalər içində.

Hürriyyəti-viddan ki, deyirlər adı vardır,
Ol huri dərağuş elə rö'yalar içində.

Ərz etmədədir kəndini ifriteyi-övham,
Dildari-həqiqət hələ xülyalər içində.

Sərbəst bu gün zülmünü icradə məzalım,
Ərbabi-ədələt hanı? Mənfalər içində!

Övladi-zəman fikrə səhdud bu gündə,
Mən istəyən əhbab isə fərdalər içində!

Təşrih edirəm dillərini çox rüfəqamın,
Bir əhli-səfa yox bu əhbbalər içində.

Mən bir diriyəm, etdi məni dəfn təsadüf –
Zində görünən bir sürü mövtalər içində!

Bilməm ki, nolurdu məni-bədbəxt doğulaydım –
Mehdi-mədəniyyətdəki danələr içində.

Hər kəs sanıyor kəndini pərvərdeyi-daniş,
Ləzzətli ədəb yox bu mürrəbalər içində.

Turşdur deyəməz hiç kəs ayranına, əmma
Dadsa, der acı şəhdi-müsəffalər içində.

İkmali-kəmal etmədə əqvam, biz, əfsus,
Təzyi' edirik ömrü əlifbalər içində.

Fitrətmi, bəşərmi törədir cəngü cidali?
Dünya yaşayır hər b ilə qövğalər içində.

Meydani-vəqa səhni-pürəşubi-təbiət,
Ərbabi-zəfər taqi-müəllalər içində.

Dərdəst edib amalını ərbabi-həqiqət,
Zahid, yaşa övham ilə xülyalər içində!

Ey qəlbiqara, sən oxu əlfazü səvadi,
Nur əhli bu gün lübb ilə mə'nalər içində.

İmzasını qoymuş miləl övraqi-həyatə,
Yox millətimin xətti bu imzalər içində!

"Qumu..."* səsi iqaz edir əbnayi-cəhani,
Millet hələ cabidə bu zövzalər içində.

Bir nəcm deyildirmi cahani-bəşəriyyet –
Bunca kürəviyyat ilə dünyalər içində?

Bir zərrə deyildirmi bu səyyareyi-ələm –
Şu cəvvi-vələhzadəki şəmsalər içində?

Milyonla kəvakib gəzir e'maqi-fəzadə,
Milyard cahan var bu müsəmmalər içində.

Xilqət doğuyor, leyk durur hüsn əzəldə,
Varmı belə bir xariqə hüsnalər içində?

Ey mədəri-ələm, bu nə heyretli sərair,
Sən şadmısan bir belə hüblalər* içində?

Aya, nədir ol cazibeyi-hüsnü məlahət,
Qaynar, daşuyor didəyi-şəhlalər içində?

Şol yar, quçağında yaşar zövqü səfanın,
Könlüm yanıyır eşq ilə sevdalər içində!

Zülm eyləmədən xoşlanıyorsanmı, ey afət?
Yox sən kimi qəddar dilalalər içində.

İç, iç nə qədər istərisən qanıma, zalim,
Bir gün görərəm qanıma səhbalər içində!

Gülçöhrələrin ləbləri, rüxsarıdır ol kim, –
Şimdi içilir sağəri-minalər içində.

Məhzun təbəssümlər edir nərgizi-məxmur,
Cəzzab nigəhlərdir o mər'alər içində.

Qəbrimdə açan gülləri seyr et, a şükufəm!
Könlüm dağıdır laleyi-həmrələr içində.

Qəlbimdən uçar qəlbinə bir buyi-təhəssür,
Etmə məni məhcub şu mövtalər içində.

Bir fatiheyi-nazini fırlat da, gūzar et
Əhya elə, ruhum, məni həmtalər içində.

Vardır şu yatan kimsələrin fatihəxani,
Mən kimsəsizəm xaki-siyəhzalər içində.

ƏKSI-ƏNİNİ-VƏTƏN

Bu gündə ağladır afaqı ahü vayi-vətən,
Cahani titrədiyör nəvhənövü nəvayi-vətən.
Vətən səfinesini çalxalandırır əmvac,
Olubmu yoxsa xudasız şu naxudayi-vətən?
Həzin-həzin baxır ətrafə, söyləyir: övlad!
Deyilmi sizlərə lazım mөгər rəhəyi-vətən?
Kəfənbəduş olaraq qəbrdən çıxın, əcdad!

Görün ki, məhşəri-qəmdir fərəhfəzayi-vətən.
 Sevimli oğlunu qeyb eylənmiş zavallı ana,
 Nasıl yanarsa, yanır qəlbi-cunnümayi-vətən.
 Cəhalət ilə mükəddər səfəli mir'ati,
 Maarif olmasa, qabilmi incilayi-vətən?
 Vətən çiçəklərini xəndədar qılmaq üçün –
 Hənzuz doğmadımı bizdə də fədayi-vətən?
 Səfalet ilə bugün ağlayır, yanır, yaxılır,
 Qinalər içrə gülün siz, ey əğniyayi-vətən!
 Əri məzarə girən bir xanım kimi ağla,
 Yetim uşaqlarını oxşa, ey sədayi-vətən!
 Döşündə əmmək üçün yox südün ki, əmsinlər,
 Çocuqların oluyor, validəm, cilayi-vətən.
 Təbessüm istəməm artıq, bükayə şövqüm var,
 Bərabər ağlayaq, ey çeşmi-giryəzayi-vətən!
 Gəl, ey "təbibi-zəmanəm" – deyən gəzəfpəsənd,
 Tutub da nəbzini anlat nədir nidayi-vətən?
 Qoyub qulağını dinlə şu xəstə sinəsinə,
 Bəyan qıl ki, nə əczaydır dəvayi-vətən.
 O vəqt son sözün aya deyilmidir "heyhat"?
 Əlaci məhz ölümdür, sönür ziyayi-vətən.
 Vərəmli qız kimi parlar gözündə nuri-əcəl,
 Gəl, ey müvəkkili-mövt, işte yox şəfayi-vətən!
 Qünut, yə's, fütür etməyin, ey əhli-vətən,
 Fəqət əməllə olur şənü e'tilayi-vətən.
 "Biri" demişdi ki: "Lağlağ ümidi-istiqlal"*,
 Əməl deyilmi, quzum, qiymətü bəhayi-vətən?
 Nə səmtə ətfi-nigah eyləriz qaranlıqdır,
 Çıx, ey səbah-i-səadət, doğ, ey zəkayi-vətən!
 Fəraq uzandı, gəl imdadə, ey səbah-i-vüsəl!
 Unut keçənləri, gul, gul, a dilrübayi-vətən!
 Həqiqət əhlini, Hadi, xəyalə döndərdi –
 Könüldə bəslənən ümmidi-irtiqayi-vətən.
 Qələm, şu vəhynəvimi-kitabi-hürriyyət –
 Bədiələr yaradır, görməyir əmayi-vətən.
 Qırılma, ey qələmim, vase' eyle meydanın,
 Nə rütbə olsa da, əhrarə təngnay vətən!

MİZANİ-ƏQVAM

Bir ləhzə açıb dideyi-insafü mürüvvət,
 Qıl aləmi səncideyi-mizani-həqiqət.

Vasil olayım dersən əgər fəvzə nicatə,
 Ətfi-nəzər et saheyi-qövğayi-həyatə.

Dünya denilən işte bu meydani-rəqabət,
 Oldu üməmi-sairəyə bağı-səadət.

Məğribdə bu gün şəmsi-hünər olmada şəriq,
 Məsturi-səhaib hələ afaqi-Məşəriq.

Bir xətvə belə atmayırız rahi-fəlahə,
 Xəffaş kimi düşməniliz, eyvah, səbahə.

Qat-qat bürüyüb fikrimizi sətreyi-övham,
 Bir fərd belə yox edə əndişeyi-əncam.

Kəşf eylədiərbabi-hünər "qüvveyi-bərqi",
 Bizlər edəriz vadiyi-zülmətdə tərəqqi.

İcad elədi əqli-bəşər "xaneyi-səyyar",
 Bəylə oluyor zadeyi-nazəndeyi-əfkar.

İbda elədi dəsti-düha "hafizi-əsvat",
 Bizlər hələ xabideyi-ağuş-i-xürəfat.

İnşa elədi əhli-xirəd "durnəvisi",
 Bizlər oxuruz qisseyi-Leyla ilə Qeysi.

Əqvama bəhaim kimi ram oldu təbiət,
 Bizlərsə bəhaim kimi məhkumi-əsərət.

Mə'dənləri, məxzənləri, əbhəri, cibalı
 Növ'i-bəşərin kəşf elədi fikrə xəyalı.

Miftahi-maariflə açıldı dəri-imkan,
 Bizlər dururuz əskicə halətdə kəma-kan.

Meydanə qoyuldu neçə əsrarı cahanın,
Hala da açılmaqda dəri gənci-nihanın.

Bunlar həpsi meyveyi-əfkari-dühadır,
Zülmətkadəyi-dəhrə düha əhli zəkadır.

Əfkari-düha, xeyməgəhi-huriyi-hikmət,
Bunlardır olan rəhbəri-şəhri-mədəniyyət.

Dünya cəsəd,ərbabi-dühaət ona candır,
Azadədilan şö'leyi-mişkati-cahandır.

Təslim olunub bunlara ra'yati-fütuhət,
Bunlardır olan fatehi-iqlimi-künuzat.

FƏDAKARLIQ-MƏRDANƏLİK

Pay dər qeydi-əsarət yaşamaqdansa əgər,
Hürr ölmək belə min vüsləti-dildarə dəyər.

Səlli-seyf eyləyərək şanlı atlı meydanə,
Mərdlik dəhrdə yüz min düri-şəhvare dəyər.

Eylə izhari-həqiqət, nə təbəsbüs yeridir?
Çün "ənəlheq" deyənün başı səri-darə dəyər.

Hümmətin süst qılıb kardan əl çəkmə, səbəb?
Xəlqə xidmət nə qədər məxzəni-dinarə dəyər!

Qiymətin etməsə təqdir vətən əhli, nə qəm,
Bu açıqdır ki, məlamət oxu əhrarə dəyər.

Sal nəzər nəf'i-ümumiyyə, eyərbabi-səbat!
Olma rəncidə bu yolda ayağın xarə dəyər.

Lövheyi-fikrinə yaz: "hübbi-vətən" ünvanın,
Vətənin xaki-siyahi zəri-nəvvare dəyər.

Hübbi-Leylayi-əməldə bu yəqindir, Hadi:
Səngi-kudəkmənişan Qeysi-fədakarə dəyər.

Xəlqdən kəs təmə'i eylə də ibrazi-hünər,
Nuri-həq çöhrəsinə azü təmə pərdə çəkər.

YAZIQ MİLLƏT!

Səfalet bizdə, zillet bizdə, hər dürlü belə bizdə,
Əcanib pazpərvərdir-ğina, rəncü əna bizdə.

Sənaye sayəsində kəsbi-şövkət qıldı qərbiyyuh,
Baxın biz əhli-Şərqə, məskənət, nəğmət, cəfa bizdə.

Maarif yox, sənaye yox, ticarət yox, ziraət yox,
Dərüni-qəflət içrə qalmışiq, yoxdur ziya bizdə.

Qılır gündən-günə kəsbi-təali qövmlər, qaldıq –
Tədenni guşəsində xar, yoxdur e'tila bizdə.

Bu ibrətgahdən bir dərsi-ibrət almırız, bilməm, –
Həqiqət, yoxmu iste'dadü asari-zəka bizdə?!

Təməddün elmi-əbdan ilə olmuşkən təcəllisaz,
Bu elmi-məs'ədətəbxəşə neçin yox e'tina bizdə?!

Niyə biz qılmırız təqdir qədrin elmi-əbdanın,
Kor olmuş yoxsa, Hadi, didəyi-qiymətnüma bizdə?!

Təcəddüdbəxş ikən ədvari-növayəndəyi-ələm.
Həzar əfsus, kim var, köhnə fikr, əski qafa bizdə.

Bu məşhur məsəldir: "kor əlindən tutduğun qoymaz",
Biz işte tutmuşuz cəhli, səbəb: çün var əma bizdə.

Tədənnipərverəniz, düşməni-ənvari-ülviyyət,
Onunçün sim-siyahız, zərre çox nuri-ələ bizdə.

DUŞİZEYİ-HÜRRİYYƏTƏ

Düxtəri-napakdamən sanmayın hürriyyəti,
Hərəkət olmaz rahyabi-həcləgahi-vüsləti.

Öylə bir huriyi-ismətdir bu yarı-işvədar,
Şövqməndani-vüsələ böylə istiqna satar.

Ey behişt-i-e'tilanın huriyi-canpərvəri,
Zinəti-dar oldu eşqin ilə əhrarın səri.

Pərdədə saxlanma, çıx, ey sevgili dildarımız,
Xəndəzari-bəhcət olsun könlümüz, rüxsarımız.

Zəxmdari-hüzdür dil tiri-istibdaddən,
Sənsən, ey hürriyyət, ancaq bizləri azad edən!

Nüxbeyi-amal insaniyyətin iqbalıdır,
Cümlə qövmü millətin əmniyyəti-əhvalıdır.

Cami-pürzəhri-əcəl Hadini bihuş etmədən,
Sineyi-leyli-ədəm cismani dərağuş etmədən.

Girməz idi həsrət ilə mədfənə görseydi, ah,
Milləti-məzlumədə asari-feyzü intibah!

BİR MÜTƏƏLLİM RƏFİQİMİN FOTOQRAFINA QARŞI SÖYLƏNMİŞDİR

[Rəşad]! Ey mayeyi-arami-canım!
Sənə ayinədar olmuş cinanım.

Bu rəsmin düşdü dəsti-əhtiramə,
Gətirdi ruhumu şövqü qəramə.

Olub rəsmin mənə pirayeyi-dəst,
Vüsalın nəş'əsile ruh sərməst.

Nə amalın ki, könlündə nihandır,
Onu təfsirə çeşmin tərcümədir.

Nədir, yarəb, bu mə'nidar gözlər!
Nə canpərvər bu əfsunkar gözlər!

Nə lahuti-nigahi-dilrübədir!
O məs'umanə gözlər şövqədir.

Cəbinində mücəssəm nuri-hikmət,
Sənə əhsən yaratmış dəsti-qüdrət.

Fəqət aldanma yalnız hüsn-i-ənə,
Çalış tənviri-əfkarü cənanə.

Oxu, təhsil qıl adabü irfan –
Ki, ta olsun münəvvər fikrü vicdan.

Oxu, ehraz qıl adabü irfan –
Ki, ta olsun münəvvər fikrü vicdan.

Oxu, ehraz qıl elmü kəməlet,
Ələ düşməz, quzum, dövrü-səbavət.

Rəşadın elmdir axır muradi,
Bu amalında məsləkdaşı Hadi.

Əgər tabe isən fikri-rəşadə,
Qədəmran ol da minhaci-sədadə.

Camalındır nəzəpirayeyi-vicdan,
Nigahında nüməyan feyzü ürfan.

Əgər könlüm ola bir an sənsiz,
Həzari-dil qalar, san kim, çəməniz.

Qalırsa dil əgər biganə sənədən,
Yəqin bil ayrılır xülqi-həsəndən.

Neçin qəmli baxırsan kainatə,
Mükəddərsənmi, bilməm ki, həyatə?

Həyat insan üçün bari-girandır,
Bunu anlar o dil kim, nüktədir.

Bunu şe'rindən aldım, yavrum, mən,
O şe'ri-dilbərində söyləyirsən:

“Nişatım naqis, eyşim bisəmərdir,
Mənimçün bir böyük, artıq kədərdir.

Yazıb qıldım bu məktubu rəvanə –
Ki, hissiyyatımı çəksin bəyanə”.

QƏLƏM

Qələm, ey baisi-imrani-aləm,
Kəramətəşxi-növ'i-ibni-Adəm!
Səninlə kəsb edib adəm şərəfət,
Görüldü layiqi-təxti-xilafət.
Qələm! Ey rəhbəri-elmü sənaye –
Ki, sənşən kaşifi-sirri-təbaye.
Səninlə fəxr edər əhli-həqaiq,
Vücudunla olur həlli-dəqaiq.
Qələm, ey bülbüli-baği-məani,
Əzəl əsrarının sən tərcümani.
Riyazi-kainatın əndəlibi,
Bedayegahi-sün'in sən ədibi.
Cahan darülfünundur, sən müəllim,
Bəni-növ'i-bəşər ətfali-tə'lim.
Bizi tə'limü tə'dib eyle, ustad!
Həyatə eyləyər ustad irşad.
Deyil vəqti-sükunət, nəğməsəz ol,
Təninəndazi-guşü-əhli-raz ol.
Sükutu tərk edib, eyle tərənə,

Ola nəğməni maarifpərvəranə.
Dayanma, çal o canbəxşayi-suru,
Həyatə də'vət et əhli-qüburu,
Gələndə surin əlhan ilə zarə,
Gəlir bir tazə can əhli-məzarə.
Fəraşi-qəflət içrə biz səqimiz,
Məzari-cəhlde əzmi-rəmimiz.
Çal İsrailvəş suri-zühuru,
Nüşurə sövq et əshabi-qüburu.
Gərəkdir “huri-məqsurat”i*-əfkar –
Xiyami-dildən etsin ərzi-didar.
Olub xurşidi-hürriyyət nüməyan,
Yeter artıq nə qalsın hur pünhan?
Çağır islamı şəhrahı-vifaqə,
İnani-milləti çək ittifaqə!

QƏLƏM NƏ SÖYLƏYİR?

Eşit, millət, qələmdən bir hekayət,
Cidalıqdan qılır çox-çox şikayət*.

Oxur lə'nət şiqəqü iftiraqə,
Edir nifrinərbabi-nifaqə.

Gəlin tövhidə, ey millət, amandır,
Nifaq isə böyük bir xəsmi-candır.

Olaq hər bir xeyirli işdə sai,
Tərəqqiyçin qılaq sərfi-məsai.

Edib qeyrət açaq ali məkatib,
Edək bu yolda ehrazi-məratib.

Mükəmməl mədrəsə, şanlı vəsail
Qılıb tə'sis edək kəsb-i-fəzail.

Mənafebəxş əsbabi-təali,
Olur bunlarla qədri-millət ali.

Mükəmməl məktəbə hər kəsə malik,
Səadət rahinə olmuş o salik.

Bu iş vabəstədir həp ittihadə,
Deyil vabəstə əğrazü inadə.

Olur tövhid ilə hər müşkül asan,
Bulur vəhdətlə rəvnəq bağı-imkan.

Açılmışdır səbahi-elmü hikmət,
Usan, bəsdir, yetər xabi-kəsalet!

Açın bir çeşm, ey zülmətpəsəndan!
Məgər bir zərrə yoxdur sizdə iz'an?

Doğubdur afitabi-sübhi-vəhdət,
Cahanə nəşr edir feyzi-hidayət

Usanınz! Tabəkey bu lə'bbazi?
Səmərbəxşa deyil elmi-məcazi.

Nəticə verməz əşkalın əqidir,
Səhih zənn etmə, bürhanın səqidir.

Fəqih oldun, hanı irşadın, ustad?
Həkim oldun, nə alat etdin icad?

Kimə bəxş eylədin bir həbbə irfan,
Acıqlanma, əlində varmı bürhan?

Nə səmtə milləti irşad qıldın?
Bölüb min parçaya bərbad qıldın.

Hərənin var əlində bir "atistad",
Əlindən bunların min dadü fəryad!

Bunlar qüttai-mə'nəvidir,
Bütүн amali-nəfsin peyrəvidir.

Əfəndim, bəs deyilmi xabi-qəflət?
Əcanibdən alın bir dərsi-ibrət.

Eşitmirsizmi əhrarın sədasın?
Nidayi-dilrubayi-xoşədasın?

Səbahi-intibahü mə'rifətdir,
Ayılmaq, millət, eyni-məsləhətdir.

Gərək kəsb eyləyək elmi-lədünni,
Bizə lazım deyil elmi-tədənni.

Gərəkdir əldə olsun toxmü danə,
Saçılısın toxmi-danə toxmdanə.

Bədən elmilə təhsil et hübutat,
Əkingahi-cəhanə sonra toxm at.

Gər əldə olmaz isə toxmü danə,
Nə saçmaqlıq dilərsin toxmdanə?

Toxumsuz, danəsiz bitməz sənabil,
Vəsailsiz deyil qabil fəzail.

Çalış dərdest et əsbabü vəsail,
Səbəblə şəxs olur amalə nail.

Tənəkühsüz olarmı ya tənəsül,
Maarifsiz nə mümkündür təkamül?

Məkatib olmasa olmaz maarif,
Maarif görməyən kəs olmaz arif.

Maarifsiz deyil mümkün məişət,
Səfalətlə yaşar əhli-cəhalet.

Olub yekdil, qılaq bəzli-həmiyyət,
Bu yolda göstərək hər dürlü qeyrət.

Cahanı titrədən tövhidi-millət,
Qoparmazmı dağı olduqda himmət?

Yaşa, ey ittifaqi-millətəfruz!
Yerə bat, ey nifaqi-xanimansuz!

Nə sünni-şisə var Quranımızda,
Üxüvvət ləfzi var fərqlərimizdə.

Təsadüm eylədikcə əqlü fikrət,
Təzahür eylər ənvari-həqiqət.

Olanda cift arayü xəyalat,
Doğar bunlardan övladi-kəmalat.

Edib təşkil ali əncümənlər,
Qonulsun saheyi-zikrə müxənlər.

Rücu etmək gerek əqli-səlīmə,
Olaq ləbbeykzən fikri-həkimə.

Edək hər bir sözü təslimi-viddan,
Məsələhmiz deyilmi, böylə ixvan!

Kənarə taşlayaq fikri-səqimi,
Edək dərpış rahi-müstəqimi.

Əmanət namı vermiş əqlə mövla,
Buna bürhandır "inna qərəzna"*... ilax.

Əgər insan isən, etmə xəyanət,
Gözəl saxla, əmanətdir, əmanət.

GÜLBƏRĞİ-PƏRİŞAN

Həsəd ol millətə kim, aşıqi-həqiqətdir,
Xəyalı, fikri-məsaisi kəsbi-izzətdir.
Bilib ki, elmlədir şani-növ'i-insani,
Cəhalət isə bəşərçin böyük fəlakətdir.

Durbinan calisi-övrəngi-istiqlaldır,
Kutəhəndişan nişani-tiri-izmihlaldır.

MƏŞUQƏMƏ

Vəhşi baxışın göstərir qaçmağı, amma
Bu vəhşəti tərək eylə, rəfiqin mədənidir.

Rövzati-cinanimdə açan qönçeyi-məxmur,
Al qoxla, məhəbbət gülüdür, yasəmənindir.

İlhami-sünühat axıyor şe'ri-tərimdən,
Mən naşiri-vəhyəm, bu Məhəmməd dəhənidir.

TƏAVÜN

Naili-bər olmaz insan qılmaınca bəzli-mal,
Siz təavün eyləyin, biz də qılaq kəsbi-kəmal.

Nəf verməz şəxsə istiqbalda övladi-vəsim,
Mənfeət bəxşaydır insənə bir qəlbi-səlim.

Calisi-təxti-maarif olmağa himmət gerek,
Pərvərişyabi-fünun olmaqlığa cövdət gerek.

Pərgüşayi-e'tila olmağın övladi-vətən,
Şəhpəri-himmət gerekdir olsun, ey əhli-fətən.

Şurəzarə saçmayın toxmi-əməl, verməz səmər,
Kəştzarə danə saç, vaxtında bəxş etsin bəhər.

CƏHALƏTİMDƏN ŞİKAYƏT

Varmı bundan yuxarı uçmağa iste'dadım?
Qabiliyyət pərimə zəxm vurub ustadım.

Oxumaqçın nə qədər dadü fəğan etdimse,
Olmadı zərrə əsərbəxş şu istimdadım.

Dağa dersən eşidər, sonra verir əksi-səda,
Daşa dönmüslərə əks eyləmədi fəryadım.

Olmadan naili-didari-əməl qəbrə girər –
Eşqi-Şirini-ülum ilə yazıq Fərhadım!

Acizəm tərcümeyi-halimi təhrirə, səbəb?
Doludur təlx həqiqətlə dili-naşadım.

Ey Hadiyi-qəmdidə! De şu bülbüli-zarə:
Cəh-cəh deyib axır düşər ağuşı-məzarə.

BU DA BİR HƏQİQƏT

Aşiqi-sadiqlərimiz, pünhan deyil bürhanımız,
Kizbdən varəstə qalmış, şükr olsun, canımız.

İstəriz doğsun həqiqət, sədmeyi-əfkərdən,
Bizcə məslək bu, bilinsin şöhreyi-ürfanımız!

Gecmi-tezmi, bilməm, amma haqq edər bir gün zühur,
Kəsb-i-itmi'nan qılmışdır buna vicdanımız.

ŞEYXLƏRƏ-İŞANLARA

Aferin olsun sənə, ey "filusuf"i-zifünun!
Pərvərişyabi-fünunun zümreyi-layə qılun*.

Gəlsə ərbabi-zəka tə'lim üçün dərğahına,
Lövhi-idrakı olur qəlbin kimi zülmətnümun.

Rahbərimi, rahzənmi olduğun mə'lum ya,
Peyrəvani-məsləkindir firqeyi-layüflihun*.

Pək böyük sərvətlilər e'lani-iflas eylədi,
Layiqi-heyvət budur hala "və hüm layəş' ürun"*.

Bunca aldandıq yeter, ey sevgili ixvanımız!
İştə ədvari-təyəqqüzdür "məta ma tərqudun"*.

SOFİYƏ-ZAHİDƏ

Sofi! Gəl öyrən həyatın tərzini heyvəndən,
Dersən insanəm, fəqət bibəhrəsən ürfəndən.

İştə, heyvan eyləyir tə'min istiqbalını,
Böylə heyvan mənəcə əbzəldir səbükməğzəndən.

Adəməzadə mükərrəmdir fəqət idrak ilə,
Əfzəl olmazmı bəhaim dərksiz insəndən?

Ey bəradər, aç gözün, qorxunc bir səhradəsən,
Hifz qıl əmvalını bu yol kəsən düzdəndən.

Madəri-müşfiqmi sandın bu qənəm surətləri?
Ey quzum, şəfəqət umulmaz gürği-mərdümxərdən.

Elmə ədəbdir şu zikrdən murad,
Səbheyi-səddanə çevirmək deyil.

Mə'niyi-Qur'ani düşünmək görək,
Boş-boşuna ləfzini bilmək deyil.

GÜL, SEVDİCİYİM, GÜL!

Huri-hürriyyətə

Dil istər ibtisamını, gül, ey nigar, gül!
Tərk eylə iğbırarını, ey işvəkar, gül!
Bir təzə-dilruba ilə, ey dilşikar, gül!

Üşşaqın intizardadır, nazlı yar, gül!
Qaldır hicabı, ey mələki-xüldzar, gül!

Etmə bu rütbə sətri-rux, ey huriyi-cinan,
Sənsiz bu gün ağlayır ənzari-xakidan.
Bir gülməyinlə giryə cahandan olur nihan,
Ol ləbgüşayi-xəndə ki, gülsün zəmin, zaman.

Hər gülməyin min gül açar, ey bahar, gül!
Hər mənzerən min dil açar, ey nigar, gül!

Bilməm nədir üzündəki asari-iğbirar?
Ey qönçeyi-səbahət, açıl, olma pərdədar.
Çeşmi rəində, bağı-təmənnədədir həzar,
Bir bunca etmə qəlbi-həzari cərihədar.

Bülbül gözü yolundadır, ey gül'üzər, gül!
Güllər açar da, sən açıl, ey növbəhar, gül!

Aləm görürsə məst olacaqdır xuramını,
Həsretkəşani-eşqinə sun vəsl camını,
Doldur bu cama badeyi-şövqü qeramını,
Çək tiği-intiqamını, al sonra kamını,

Ey afəti-zəmanə olan kamkar, gül!
Ləbriz oldu sağəri-səbr, ey nigar, gül!

Ərbabi-eşqə bunca sitəmlər rəvamıdır?
Hər dəmdə min cəfa çəkilir, ibtilamıdır?
Könlüm Hüseyin, ərzi-dilim Kərbəlamıdır?
Səncə cəfa, yoxsa ki, eyni-vəfamıdır?

Azadələr dimaninə ləbtəşnə yar, gül!
Ey hökmdari-təxti-cəfa, zülmkar, gül!

Çox dəymə, sevdiyim, dili-möhnetmədarıma,
Rəhm eylə kimsəsiz yaşayan qəlbi-zarıma,
Bir gün gəlir də zair olursan məzarıma,
Ağlarsan onda qəmli bu cismi-nəzarıma,

İndi inayət eylə mənə, ey nigar, gül!
Tərk eylə iğbirarını, ey işvəkar, gül!

Qəlbin nədir? Ahənü ya səngxarəmi?
Lütf eyləməzmişən bu dili-dabdarəmi?
Etmə xəraş dəsti-qürurunla yarəmi,
Bilməm bu həsrəti-dil aparsın məzarəmi?

Ey qönçeyi-əməl, fəmin aç, pürməsar gül!
Hürriyyətin baharıdır, ey növbəhar, gül!

Tutmuş səhabələr üzünü nuri-mahımın,
Məndənmi münfəil dili ismətpənəhımın?
Əvf istərəm də, nadimi oldum günəhımın,
Bicamıdırımı hikməti fəryadü ahımın?

Əfv eylə cürmümü, ey inabətşüar, gül!
Ey könlümə mədari-təsəlli nigar, gül!

Rö'yada görsem ər o behiştə cəmalını,
Verməm həqiqətə bu vüsali-xəyalını,
Əlfazə sığmayır deyim ülvi məalını,
Gəl xəndəzərə, tərk elə bu infialını,

Ey fatehi-mülukəti-dil, şəhriyar, gül!
Üftadəne tərəhhüm et, ey şəhsüvar, gül!

Yoxdur təhəmmülü dili-zarın bu nazə, ah!
Oldu yolunda ömri-giranmayəmiz təbah,
Təqib edər şamı, təbii ki, bir səbah,
Ərzi-cəməli-xəndə qıl, ey nuri-intibah.

Gül, gül, a sevdiyim, yenə gül, pürməsar gül!
Tərk eylə iğbirarını, ey gül'üzər, gül!

MƏHƏMMƏDƏLİ ŞAHİN QULAĞINA AZANİ-İNTİBAH

Səhneyi-İrani döndərdin bəla səhrasına,
Əzmü qəsd etdinmi "şahim!" mülkünün ifnasına?
Xanimanlar söndü, canlar yandı, viran oldu mülk,
Tiği-zülmü çəkmisən məzlumlar imhasına.
Gül, bu gün zülmünle ənzari-ədalet ağlasın!
Müntəzir ol intiqamın rə'dvər fərdasına.
Fısqıran xuni-xuruşani-şəhidandır bu gün,
Sən də Dəqyanussan* hürriyyətin Yəhyasına.
Qafil olma, millətin nahəq qanından qıl həzər!
Tacü təxtin qərğ olur axırda qan dəryasına.
Milləti bir seyli-izmehlal istiqbal edir,
Rəhm qıl İranzəminin cənnəti-rə'nasına.
Aləti-atəşfəşanla məclisi qıldın xərab!*Böyləmi qeyrət edərlər millətin ehyasına?
Dövri-bidadi-Yezidi dərk qılsaydın əgər,
Ən böyük sərdar olardın Kərbəla davasına.
Eylədin ehraq nazəndə vətən gülzarını,
Çıxdın, ey qəddar, zülmün payeyi-balasına.
Ədli-İbrahimini, "şahim!", yaxırsan odlara,
Kibr sövq etmiş səni Nəmrudluq sövdasına.

HÜBBİ-VƏTƏN

Xoşca tənzir etməyə övladi-millət halını,
Lövheyi-viddanə təhrir et vətən amalını.
Mə'rifətpərvərlik olsa milləti-məzlumədə,
Qəbri-cəhl içrə qoyarmı millətin övladını?

RÜFƏQADAN BİRİNİN MƏKTUBUNA YAZILAN MƏHƏBBƏTNAMƏDİR

Ey namə, sən ol kuyi-vəfadənmi gəlirsən?
Ey peyki-bəşarət, o səmadənmi gəlirsən?

Könlüm açılır namənə baxdıqca, a yarım,
Ləbrizi-sürur olmadadır qəlbi-figarım.

Məktubmudur, qönçəmidir bağı-vəfadən?
Güldür qoparılmış o çəmənari-səfadən.

Əhsən, ne çiçək, nikhəti canbəxşi-rəvandır,
Övraqi-lətifanəsi vəcdavəri-candır.

Namən mənə təbşir ediyor sübhi-vüsali,
Məs'ud olaram, ah, görərsəm şu cəmalı!

İşte sənə bir qönçeyi-naçizi cinanın,
Al, qoxla, təsəlli tapa qəmdidə rəvanın.

HALİMİZ

Olsa dəryalar mürekkəb, səfheyi-ələm kitab,
Xakdan əhli mühərrir, xamə olsa hər şəcər,
Hali-bədbəxtanəmiz şərhində acizdir qələm,
Bizdə yox elmü sənaye, mə'rifət, feyzü hünər.

ƏQL

Cahanda əql misli varmı rəhbər?
Bəşər danışlə oldu kampərvər.

Edək dəriş ənvari-hüdayi,
Bu mişkati-bəvariqintimayi.

Bəni-adəm bu feyzə oldu malik,
Odur ki, oldu məscudi-mələik.

Təcəlla eylədi adəmdə fərhəng,
Odur ki, oldu zinətbəxşi-övrəng.

Nədir bu nur, nə bu feyzi-səməvi –
Ki, həstigahi olmuş cümlə havi?

ŞÜUR

Kurluqdan nə yetər, aşiqi-nur olmalıyız,
Tərk edib səfsətəni, əhli-şüur olmalıyız.
Açaraq can gözünü eylə təməşayi-cahan,
Laşüuranə yaşarsaq, bizə əfsus, ixvan!

ZAVALLI KÖNLÜM

Xərababadi-qəmdir eşq ilə e'mar olan könlüm,
Yanır sevdəyi-canan ilə atəşzar olan könlüm.

Duyurkən suzişin hərdəm bəlavü afəti-eşqin,
Yenə məftuni-sevdadır, yenə biar olan könlüm.

Nasıl tərk eyləsin sevdəyi, səhhətyabi-sevdadır,
Həqiqət eşqi ilə daima bimar olan könlüm.

Sən uçduqca uç, ey dilbər, şu istiğna fəzasında!
Niyaz eylər sənə hər an nəvazişkar olan könlüm.

Səni dildən çıxarmam, məqbərəndir qəlbi-qəmnakim
Girər xakə sənənlə mədfəni-əsrar olan könlüm!

Gəh ağlar, gəh güler, gah oynayar əksi-cəmalinlə,
Tühəf bir tiftidir, bax, mə'kəsi-rüxsar olan könlüm.

Çıxarmaq hiç qabilmi səni ayineyi-dildən?
Səfasi həp sənənlə lövhəyi-əkdar olan könlüm.

Səni gördükcə iqrar eyləyir xəllaqi-afaqə,
Sənə məczub olan ol ənfəsi-inkar olan könlüm.

Verər mərdanə can, bir zərrə atmaz izzəti-nəfsin,
Sənənlə çəşmində, ey hürum, həqirü xar olan könlüm.

1909

TƏRANEYİ-ƏHRARANƏ

Cahan yeksər münəvvər oldu nuri-ədlü ra'fətdən,
Bizik məhrum olan yalnız bu feyzi-adəmiyyətdən,
Diriğa, müstəbidlər çəkməz əl hübbi-riyasətdən,
Cinayətdən, şəqavətdən, dənaətdən, zəlalətdən,
Usan, zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

Əlindən və'deyi-ne'mətlə xəlqin alma vicdanın,
Xəzani-vəhşətə daldırma ünsiyyət gülüstanın,
Riyasətdən ötər tökdürmə məxluqi-xuda qanın,
Eşitməzsənmi, zalim, bivələr ahü əfğanın?!
Usan, zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

Dili-əhrari sən sındırdığın peymanə döndərdin,
Ədalət və'dəsin qəlbindəki vicdanə döndərdin,
Vətən gülşənsərəsin bir müğilistanə döndərdin,
Yətər, məzlumlar qəlbin cəfadən qanə döndərdin,
Usan, zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

Xəyalın hübbi-cahü şənü şövkətdir əgər, bəsdir!
Muradın binəva məxluqə sətətdir əgər, bəsdir!
Sənə mətlubi-mütləq mütləqiyyətdir əgər, bəsdir!
Qəsavətdir əgər bəsdir, ləcacətdir əgər, bəsdir!
Usan, zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

Daş olmuşmu məgər qəlbin, yətər, bu zülmədən ar et!
Yətər məxluqə bunca e'tisafü zülmü azar et!
Qazandın nifrəti-ələm, utan, təğyiri-ətvar et,
Vətən viranəsin minbə'd gili-ədl ilə e'mar et!
Usan, zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

Xəyal et, müstəbida! Öldürən millət, ölən millət!
Vətən viran, cəhalet xəsmi-can, məfqud əmniyyət,
Rəiyyət binəva, gün-gündən artar qətlü həm qarət,
Cəmi'-əhli-vicdan böylə halətdən edər nifrət.
Usan, zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

Nədir dövlət, onun hifzində millət etməsə şirkət?
Nədir millət, himayə qılmasa hərəgah ona dövlət?
Qalır zülmətdə hərəgah olmasa ənvari-hürriyyət,
Nə hürriyyət? Siratül-müstəqimi-hifzi-milliyət
Usan zalim, usan, əl çək qəsavətdən, ləcacətdən!
Qutar bu milləti-məzluməni qeydi-əsarətdən!

* * *

Biz vətən viranəsin ədl ilə abad istərik,
Seyli-ədl ilə binayi-zülmü bərbad istərik,
Millətin qəlbi-həzinin xürrəmü şad istərik,
Sevmərik qeydi-əsarət, xəlqi azad istərik,
Xəlqi azad istərik, qanunə münqad istərik.

Etmərik qanuni-şər'i-Əhmədidən inhiraf,
Vurmarıq biz yavəgülər tək əbəs lafı kəzaf,
Çünki var jəngi-qərəzdən qəlbimiz mir'ati-saf,
Ayrı bir məqsudəmiz yoxdur, ey əhli-e'tisaf,
Zülmə var ikrahımız, dad istərik, dad istərik.

Zülfi-xubantək əcəb olmuş pərişan halımız,
Vay əgər kim, halımız tək ola istiqbalımız,
Getdi əldən qəflət ilə şani-qaləl'alımız
Bu əsarətdir bizim əsbabi-izmehlalımız,
Saliki-gümgəştəyik biz, əhli-irşad istərik.

Ey qərəz əhli, usan əhrari təkfir etmədən,
Kelmeyi-hürriyyəti-əlhadi təfsir etmədən,
Ar qıl həqguları tə'kidlə təkdir etmədən,
Məqsədin şəxsi qərəzdir bunca təzvir etmədən,
Biz qərəz əhlin onunçün tərdü ib'ad istərik.

Zülmədən gər əhli-istibdada sətəvətdir qərəz,
Hübbü cahü həşməti iqbalü şövkətdir qərəz,
Leyk biz əhrarə aləmdə ədalətdir qərəz,
Həm ədalət, həm müsavətü üxüvvətdir qərəz,
İnqiyadi-ədlə biz məxluqi mö'tad istərik.

Huri-hürriyyət, əya, məhbubi-şuxü dilşikar!
Bəsdürür qıldın niqabi-zülm içində istitar,
Yandı nari-hicrin ilə aşiqi-məftunü zar.
Aşiqin mə'suq edərmi bunca əğyar içrə xar?
Canü dildən vəslini, ey şux, şəyyad istərik.

ƏFKARİ-PƏRİŞAN, YA Kİ TƏRANEYİ-TƏHƏYYÜRANƏ

Bu dəhrdə ismi-bimüsəmma –
Hürriyyəti əldir, müsavat.
Tə'miminə sə'y edər xəlaiq,
Aləmdə vücudu varmı? Heyhat!
Çox fərzi-məhaldır vücudi,
Sə'y ilə olurmu nəfyi isbat?
Madam zəmanədə qərəz var,

Mərdüm qərəzi edər müraat.
Əlbəttə məhalü mümtəne'dir –
İmkani-ədaləti müsavat.
Dünyanı qərəz verir fənaye,
Məxluqi qərəz salır bəlaye.

Madam qərəzə olur müraat,
Məxluqdə eyşü rahat olmaz.
Əhli-qərəzin şəqavətindən –
Övladi-vətən səlamət olmaz.
Əhli-qərəz olsa xəlqə rai,
Mər'ilər üçün rəfahət olmaz.
Gər əhli-qərəz kənare olsa,
Bidadü cəfavü möhnət olmaz.
Hürriyyət olar o dəm nüməyan,
Nə zülmü nə bir əsarət olmaz.
Azad olar xəlq dərdü qəmdən,
Təzyiqi-əsaretü sitəmdən.

Ey əhli-qərəz, utan, həya qıl!
Əl çək bu dəni ləcacətindən!
Bu milləti xarü zar qılma –
Qəlbində olan qəsavətindən!
Tökdürmə əbəs dimai-xəlqi –
Zatında olan şəqavətindən!
Bu milləti vermə gəl fənaye –
Bir hübbi-cəlalü şövkətindən!
Ey heykəli-şümü şülmü bidad!
Yoxmu xəbər qəbahətindən?!
Sən afəti-mülkü millət oldun,
Müstövci-bi-lə'nü nifrət oldun!

* * *

Hər mülkdə ədl ömr qılsa,
Məxrubə olur o yerdə tə'mir.
Gör sən kimi zalim olsa...
Mə'murə olur orada tədmir.
Vəhm eylə çəkib qılanda məzlum
Ahi-səhəri duayi-şəbgir;
Məzlum qədi-xəmidəsile –
Hərgiz edəməz xəta atan tir.
Ə'malın edib təcəssüm axır –
Eylər səni şiri-qəhrə nəxcir!
Sən afətü fitneyi-cahansan,
Məxluqə bəlayi-nagəhansan!

* * *

Zülmü sitəmin salıbdı xəlqi –
Bir hali-təəssüf iştimalə –
Kim, xəlq, donar damarda qanı,
Salcaq qəmi-milləti xəyalə.
Vadar qılan deyilmisən sən!
Qardaş ilə qardaşı qitalə?
Sən hamiyi-mülkü millət olsan,
Uğrarmı vətən bu ixtilalə?
Sən peyrəvi-şəriət olsan,
İslam düşərmə böylə halə?
Məxluqi, – yetər bu zülmü bidad, –
Azad elə, ol özün də azad!

* * *

Bu ahü fəğanü dadü fəryad –
Daş qəlbinə eyləməzmi tə'sir?
Xoşdurmu sənə bu qətlü qarət,
Əşrar eləyən bu darü bu gir?
Zülmündən olur əzizlər xar,
Bilcümlə günahü cürmü təqşir!

Məzlum qılanda şikvə ağaz,
Xəlqin də olur sözü girəhgir.
Ey hiylə ilə qəsavətində,
Həm gürgi-cavanü rubəhi-pir,
Ə'malın edər səni giriftar –
Axir qəmə dərde, ey cəfakar!

* * *

İstərsən əgər bəqayi-mülkün,
Bu kibrü məniyyətindən əl çək!
Hürriyyəti bəxş edib ənamə,
Təzyiqi-əsaretindən əl çək!
Bir kimsə deməz sənə ki...
Gəl sən bu riyasətindən əl çək!

Qanun üzərinə qıl riyasət,
Dəhşətli siyasətindən əl çək,
Şurayə işin mühəvvəl eylə,
Əhrarə ədavətindən əl çək!
Ədl ilə ənamı dəstgir et,
Azad elə doğrudan əsir et.

* * *

İnsan nədi? Yə'ni qabili-üns.
Gər böylə isə nədir bu vəhşət?
Vəhşət nədi? Yə'ni zülmü icbar.
İcbar nə? Suyi-istifadət,
Məxluq ki, hürri xəlq olunmuş,
Etmək onu bəsteyi-əsaret,
Təhdid ilə etmək həqqi təhdid*,
Qoymaq sitəm adına ədalet,
Mə'sumlar üstə amir olmaq –
Hər zalümi dunü bikifayət.
Qıldıqca nəzər bu faciətə,
Nifret eləyir könül həyatə.

MƏŞRİQDƏN BİR SƏDA

Qaranlıqdan çəkək əl, gər ziyayi-nur lazımsa,
Edək dəryad əsayi-ictihadı Tur lazımsa.

Cəlali-elmi gör heybətümadır ərzi-Məğribdə,
Cəmali-fənnə bax, bir çöhreyi-məftur lazımsa.

Qopur hürriyyət avazı bu gün vicdani-Məğribdən,
Ayl, ey Şərq, dinlə, zümməti-sur lazımsa!

Doğrudur afitabi-mə'rifət afaqi-Məğribdən,
Cahani-Şərqi seyr eylə şəbi-diycur lazımsa.

Nə yerdə bir xərabə varsa olmuş məskən islamə,
Edək kəsbi-məali laneyi-mə'mur lazımsa.

Fədakaranə iqdam etməli abadiyi-mülkə,
Əgər Avropaasa sizlərə "kultur" lazımsa.

Görək birlikdə iş tənvi-istiqbali-millətçin,
Nifaqı tərək edək şənü şükühü zur lazımsa.

Nəzər qıl, diqqət et, öyrən həyatın əsl mə'nasın,
Həyatından sənin bir mətləbü mənzur lazımsa.

Xəyalından keçən "hur"i burax, xülyapərəst olma,
Həyatın cənnətdən al həqiqət hur lazımsa.

Həqiqətpərvəranə ərzi-rüksar eylədi dildar,
Soyun, yax kisveyi-övhamı dil purnur lazımsa.

Bütün əqvam üçün firdovsi-aləm surgah oldu,
Burax bu matəmi, gül, gül, sənə gər sur lazımsa!

Bu vəhşətlə sizi bərbad edər axırda istibdad,
Olun məftuni-hürriyyət, əgər cümhur lazımsa.

Əcanib mülki-nasutə kəsildi hakimi-qahir,
Bu gün islamı seyr et, xadimi-məqhur lazımsa.

Bu gün islamı görməkçin dur, ey Adəm, məzarından,
Qucaqla, bağrına bas, naxələf bir pur lazımsa!

Təcəssüm eyləseydi maziyi-müzlüm bu halətdə,
Görərdi Şərqi zülmət, halımız binur, lazımsa.

Qaranlıqdır vətən, bir gül, açıl, ey fəcri-hürriyyət,
Zəmini-Məşriqə nəşri-ziya qıl nur lazımsa!

* * *

Dalıb cəmiyyəti-xatirə bu ümmani-imkanə,
Çıxar, qə'rində çoxdur lö'löyi-mənsur lazımsa.

Bişir, hazırlanır əqvatımız dəsti-təbiətlə,
Qida tənuridir dünya, bizə tənur lazımsa.

Gözəl bir istifadə etməli gəncinədir aləm,
Ədibi-əqlədən dərs al, əgər düstur lazımsa.

EYDİYANƏ

Gəl, ey bəhari-təcəddüd, güzər qıl İranə,
Nigahi-həsreti fırlat da bu gülüstənə.

Sənə nə hacəti var, ey bahar, İranın,
Şükufələr bitirir qanları şəhidanın.

Get özgə yerlərə ağla, bura nə lazım ab,
Yetimlər gözü bu gülşənə tökür xunab.

Get özgə bağlara ağla, sən ey səhabi-bahar,
Burada şiyvən üçün dul qalan qadınlar var.

Bu göydə bərqini parlatma, ey səhabi-səma,
Bu yerdə parlayır atəşli ahü vaveyla.

Əbəs-əbəs bu cahanlarda nə'rə vurma, səma!
Mücahidini-həqiqət onu edirlər əda.

BARİQEYİ-ZƏFƏR PARLAYIR, İSTİQBAL BİZİMDİR

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət,
Mücahidlər, vətəndə eyləyin tənşiri-hürriyyət,
Gəlir ol gün ki, etsin sizləri təbşir hürriyyət,
O dəm yaxlaşdı qılsın milləti tənvir hürriyyət.

Girizandır vətəndən işte leyla-leyli-istibdad,
Ədalət qəhqəhəfşan, məsərrət ağlayır bidad.
Livaülhəmd nüsretdir sizinçün rəhbəri-irşad,
Nümayan üfq-i-istiqbaldən ümmid, olun dilşad,
Dilim sevdəyi-hürriyyətlə eylər nəğmələr inşad.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Bu gün tiği-rəşadət xiyərəsazi-çəşmi-imkandır,
Bu gün əqvami-Qərbiyyə nigəhendazi-İrandır.
Bu gün Məşriq-zəmində şəmşi-hürriyyət dirəxşandır,
Bu heyrətəbxş qeyrət calibi-ülviyyəti şandır,
O Fir'oni-zəmanın son məkanı Nili-xüsrandır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Mücahidlər, sizi alqışlar ərvaşi şəhidanın,
Mübarizlər, sizə dai lasanı əhli-viddanın,
Həqiqət etdiniz bala şükühun mülki-İranın,
Qұлubu lərzədari-xövdür vicdansız ə'danın,
Düçari-yə'sdir ləşkerkeşi-Şəddadı Tehranın*.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Bu gün səhrayı-İran sanki bir atəşli meydandır,
Deyil atəşli meydan, bəlkə xunəfşan vulkandır,
Dönüb bir məşəri-əcsadə, səhralər bütün qandır,
Tərəfdarani-hürriyyət şəhidi-rahi-canandır,
Kəsilmiş yer-yer, işte Kə'beyi-millətdə qurbandır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Nə mümkün kəsmək olsun rahını seyli-xüruşanın,
Nə qabil pərdələndirmək üzün xurşidi-rəxşanın?
O kim, pozmaq dilər əhkamını qanuni-dövrünün,
Atar xilqət onu ə'maqına ümmani-nisyanın,
Gül iqbal, gül, gül rəğminə mazi-pərəstanın!
Tələlö' eyle, kur olsun gözü zülmətpəsəndanın!

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Nə Eynüddövlə, min-min böylə nurüleyni-istibdad,
Buyursun gəlsin, istər kəndi gəlsin ol böyük bidad,
Tamaşa eylesin, görsün də ə'vanın bütün bərbad,
Gəlir bir gün ki, cəlladın olur şəmşirin, ey cəllad!
Gəl ey fərdəyi-hürriyyət, bizi mənfadən et azad!

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Bir istiqbalə bax, "şahim" gələn var, intiqamındır,
Batır "xurşidi-şirənə"n*, çıxan zülmətli şamındır,
Öləndən son yerində lə'nələr qaimməqamındır,
Gözəl xeyrülxələf qoydun, yaşa, şayani-namındır,
"Şəha!" Lə'nətlə yad olmaq sənin ən son məramındır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Cəməli-həqqə, ey qatil, nasıl səlli-hücam etdin,
Ərusi-ədlı nakam eyelədin, zülmü bəkam etdin,
Ədalətdən əlavə hər nə iş varsa təmam etdin,
O pak insanlığı sən ləkkədari-ittiham etdin,
“Zülami-zülmü parlatdım” – dedin də, fikri-xam etdin,
Ziyayi-həqq sönməz, kəndini mənfuri-amm etdin.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Əvət, misbahi-hürriyyət deyildir qabili-itfa,
Yazıq, çox püflədin sən, püflədikcə oldu pərtövza,
Dirəxti-zəhməti-sə'yin səmərbəxş olmadı heyfa,
Bu sə'yi-bisəmərdan bir səmər qaldı sənə, “şaha”:
O da bir nifrəti-millətdi qaldı “kəffətən tərta”,
Budur məhsulu ərzi-fitrətin, əkl et, sitəmkara!

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Ağarmaqda, “şəha”, dan, mətə'i-amal tabandır,
Doğur ümmid nuru, zilli-məmdudun girizandır,
Mükafati-əməl Düldülsevar olmuş şitabandır,
Həvariyyuni*-istibdadın, ey bidad, ləzandır,
Qaranlıq niyyətin mədfuni-hiçistani-hirmandır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

“Şəha”, bərqi-zəfər parlar, fəzayi-ədl olur bərraq.
Düşər qə'ri-zülamə mazi, istiqbal olur parlaq,
Niqabın qaldırır tale, təcəlliza olur afaq,
Səvadülveçhlik qaldı sənə, rüxsari-millət ağ,
Silib ənzarını tabişgəhi-hürriyyətə bax, bax!

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Gəlir mə'suqeyi-millət, “şəha”, bir bax, nə xəndandır!
Gül, ey dildar! Müştəqi-cəmalın giryəəfşandır,
Səni candan sevənlər küşteyi-şəmşiri-üdvandır,
Yolunda şanlı can vermək, ey afət, ən böyük şandır,
Nəzər qıl məqtələ, yer-yer kəsilməş nazlı qurbandır,
Bir az damənkeş ol, üstün batar, yollar bütün qandır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Bu qanlar kim, tökülmüş, ey sənəm, zənn etmə bicadır –
Ki, hər bir damcısından mahəsəl min vərdir-rə'nadır,
O güllər kim, çıxar yerdən, neçin övraqı həmradır?
Birər tarixi-xunini-vətəndir, hörmətəfzadır,
Çiçəklər ləfzi-atəşrəng, ruhu qanlı mə'nadır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

O quşlar kim, vətəndə eyleyirlər atəşin fəryad,
Nədir ol naleyi-möhriq, nədir bu ahü istimdad?
Təzəllümlər, təəllümlərdir onlar, dinlə, ey bidad!
Birər fəryad şəklində edirlər lə'nələr inşad,
Qırılsın pənceyi-zülmün sənini, ey qırmızı cəllad!
Əsir etsin səni Səttar, qılsın bizləri azad.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Utan alçaq, utan alçaq, utan bir Babi-alidən,
Utan, bir dərsi-ibrət al da ərbabi-məalidən,
Neçin bipayə qalsın şəmisiyan qövmi-hilalidən.
Nə nöqsan var sənə, “şəha”, kəmalati-əhalidən?
Sən əl çək, millət əl çəkməz füyuzati-təalidən!

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Bir az əvvəl təşəbbüs et bu cövri-xanimansuzə,
Qaranlıq tab qılmaz aftabi-ələməfruzə,
Nasıl kim, əski gün məğlub olur novruzi-firuzə,
Yazılmış dəsti-xilqətlə bu sözlər lövhi-məhfuzə:
Qiyas olmaz keçən il tazələnməmiş sali-novruzə,
Alınmaz dəsti-mazidən yəqin əyyami-məqbuzə,
Bir az da diqqət et, "şahim", bu əş'ari-diləfruzə:

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Cəfa tiğilə kəsdin başları, öldürdün əhrarı,
Qaranlıq torpağa gömdün işıqlı, parlaq əxyarı,
Xəyal etdin ki, söndürdün yanan atəşli əfkarı,
Nə mümkündür ki, zülmün söndürə ərvahi-nəvvarı?
Tutar bir gün yaxandan, qafil olma, qəhri-Səttari!

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Qırılsın dəsti-xunkarın, vətənpərvərləri qırdın,
Behiştə-mülkdə növxiz olan əzharı soldurdun,
Vücudi-milləti örtən libasi-irzi soydurdun,
Boşaltdın ölkəni, yer altını canlarla doldurdun,
Yazıqlar, kimsəsizlər qaldı ac, əşrarı doydurdun,
Yəmin etdin yalandan, ey yalançı, sonra sındırdın,
Nasıl qıydın, a zalım, cilvəgahi-ədli yaxdırdın?

Bəhəqq, şad qıldın ruhunu həccacü Çingizin.
Qazıldı lövhəyi-afaqə nami-lə'nətəngizin,
Yazıldı ənfüsə çirkin adın, əsri-qəmamizin,
Yayıldı ələmə, canı, sənün ünvanı-xunrizin,
İgidliklə nasıl kim, adları şirani-Təbrizin.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Kəfənbərduş olub çıxsa, məzarə gömdüyün əfrad,
Yalandırımı desəm, İran olurdu məhşəri-əcsad!
O dil ki, səndə var, "şaha", bu görmüşdən olurdun şad,
Nə səngin qəlbdir, keçməz ona can yandıran fəryad?!
Nə cövhdərdən yaranmışsan, səni bilsəydim, ey bidad!
Ürəklər ağladıqca könlün olmaqda sürurabad.
Nə bir məxluqi-vəhşisən ki, hər dəm vəhşətin müzdad?!
Cahanın qanını içdin, doymadın, ey divi-istibdad!

Səni məhv eyləməzmi aqibət bir şiri-hürriyyət?
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Əcəb dünyada ad qoydun! Nə ad, şayani-zatındır,
Qoyaq ədli kənarə, hər nə qaldısa sifətindir,
Sitem bir meyveyi-zəqqum, məhsuli-həyatındır,
Həyatı-mülkü millət bəsteyi-ruzi-məmatındır,
Səni işfal edən ancaq həyatı-bisəbatındır.

Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hürriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hürriyyət.

Silinməz silmək ilə ruhdən ayatı-hürriyyət,
Təbiətlə yaşar, ölməz lədünniyyatı-hürriyyət,
Nə rütbə püfləsən sönməz, yanar mişkati-hürriyyət,
Qırılmaz səngi-istibdad ilə mir'atı-hürriyyət,
Yıxılmaz tişeyi-zülm ilə tə'mirati-hürriyyət.
Təravətyab olur, rövneqlənir cənnatı-hürriyyət,
O gün yaxlaşdı çıxsın pərdədən huratı-hürriyyət.

Nasıl çıxmış qanından parlayır şəmşiri-hürriyyət,
Qılincinla yaşa, minlər yaşa, ey şiri-hürriyyət!

Çox "insanlar" nuru söndürüm derkən özü söndü,
O "Yıldız köşgü"* sabit durdu, durdu, sonra tərpendi,

Düşündü, batilül-məsləkliyin fəhm etdi, öyrəndi,
Bax ol Əbdülhəmidə, şahrahi-Ənvərə döndü,
Niyazidən riza aldı, cəmaati sevindirdi,
Çoxu zatin kimi tacü sərirə baxdı yelləndi,
Fəqət çox çəkmədi bədbəxt təxtindən diyirləndi.
Ədalət tiğinə tabavər olmaz qəlbi-istibdad,
Xəbərdar ol ki, sarsılmaqdadır bünyadın, ey bidad.

Onu bir bilsə idim zülmədən ləzzət nədir, zalım?!
Rəiyyət zillətindən baş verən izzət nədir, zalım?!
Vətən bərhad olandan son nədir dövlət, zalım?!
Pərişan oldu millət, söylə cəmiyyət nədir, zalım?!
Neçin bir qanmayırsan isməti-millət nədir, zalım?!
Vətən ismətsiz oldu, səncə bir qeyrət nədir, zalım?!
Bir az da anlasaydın ruhi-hürriyyət nədir, zalım?!

Sən istər anlama, millətdə vardır ruhi-hürriyyət,
Batan zülmün, çıxar xurşid elində yuhi-hürriyyət.

Nə xunaşamsan, qatil, nə xunaşamsan, cani?!
Cihadə sövq qıldın axır asayişpərəstani.
Xəyalın bəhri-xun yapmaqıdır səhrayı-İrani?
Açıl, ey intiqamın fəcri-xununü dirəxşani!
Bunu mə'yus qıl, güldür dili-ümmidvaranı,
Bunu qəhr eyle, şad et yarələnməmiş zəxmdarani,
Cəsərtləndi tülkü – şirdən boş gördü meydanı.

Odur ki, nə'rələr yağdırmada mərdani-hürriyyət,
Hücumavər bu gün rubəhlərə şirani-hürriyyət.

İŞIQ VƏ TƏZƏ ALƏM

Baği-vətənə axmada mizabi-təcəddüd,
Canbəxş oluyor qönçələrə abi-təcəddüd.
Bir başqa gözəllik duyulur əski cahanda,
Vicdan çiçəyin güldürüyor tabi-təcəddüd.

Bu gülləri təhqir qılan xar olacaqdır,
Ehraz edəcək izzətiərbabi-təcəddüd.
Parlatmadı sağlıqda dili-əhli-ləyali,
Öldükdə qonar qəbrinə şəbtabi-təcəddüd.
Bir bakirə qızıdır, qocalan ərərə varmaz,
Kəndisi kimi gənc arayar şabi-təcəddüd.
Maziyi-mücəssəmlərə verməkdə cəfayi,
Hal əhlini etməkdə səfayib təcəddüd.
Qayətdə məhəbətli gəlir, qərq edəcəkdir –
Qə'ri-ədəmə xəsləri seylabi-təcəddüd.
Qəvvaslığı bilməyəni qərqə mühəyyə,
Pərvasız uçar səthdə mürğabi-təcəddüd.
Əmvaci-ziyadır, udur əfvaci-zülamı,
Etməkdə bunu əhline işrab təcəddüd.
Tə'til qılıb çərxini gərduneyi-təcəddüd
İrca'i-nəzər eyle, olub maziyi-müzlim,
Gördünmü onu, eylədi bitab təcəddüd?
Mərhumə birər fatihə göndərməli artıq,
Ölmüş o, yaşa sən də, ey əhbabi-təcəddüd!
Hal əhli biziz, zadəyi-müstəqbələ qibtə,
Gündən-günə parlaq doğar ənsabi-təcəddüd.
Tə'tili-vəzaif edir irqi-mütfəsad,
Təhriki-qüva etmədə ə'sabi-təcəddüd.
Mazi ki, cəhənnəm idi, bağlandı qapısı,
Cənnətlər açılmış, bax, odur babi-təcəddüd.
Ey gülşəni-hürriyyətə müştəq olan insan,
Mazini itir, istəmə, dəryab təcəddüd.
Dur, müştəri ol gövhərrəxşani-nəvinə,
Aya nədir o?! Gövəri-nayabi-təcəddüd.
Hər millətə bu Şövkəti bəxş etdi şəci'an,
Ənvərdir olan millətə vəhhabi-təcəddüd.
Naqis dilədi söndürə müşkati-Kəmalı*,
Yandırdı, kül etdi onu ilhabi-təcəddüd.
Son damla qanın tökdürəcək, verməyəcəkdü –
Bu dilbəri-gülçöhrəni əhzabi-təcəddüd.
Tərzi-kühən ilə nəyə lazım bu oyaqlıq,
İzzətlə uyub görməlidir xabi-təcəddüd.

Məşhərlərə zinet veriyor əksi-Niyazi*,
Nə cöhrəyi-Ənvər yağıyor abi-təcəddüd.
Rüxsarına düşmüş dilinin əksi-ziyasi,
Cəzzabi-nəzərdir üluləlbabi-təcəddüd.
Nazəndə ziyalar uçuyor nasiyəsindən,
Nurlandırıyor gözləri mehtabi-təcəddüd.
Ənzərə ziya sərpiyor ol nuri-müçəssəm,
Oxşar üreyi lövheyi-cəzzabi-təcəddüd.
Səndən də gözəldir, səhərim, ruyi-həqiqət.
Şahidmi? Şu simayi-cahantabi-təcəddüd.
Səndən də işıqdır, qəmərım, şəmsi-məhəbbət,
Minlər yaşa, ey ədl, müsəvat, üxüvvət!

16 may

ƏZİZ DOSTUM!

İki şey yarı yardan ayırar:
Birisi mövtdür, biri hicran.
Məni səndən ayırsa da dövrən,
Əsərim səndə yadigar qalar.

Ətfi-çəşm eylədikcə surətimə,
Duyacaqsan dilində zövqü əza,
İstərəm mən də ki, xəyali-Riza –
Mədfən olsun mənim həqiqətimə.

29 may

DİLƏNÇİ

Götürüm bir səfili-cadənişin,
Bürümüş cöhrəsin zilali-mələl,
Yazılıb çəşminə məali-süal,
Bu da bir şeydir müfadi həzin.

Sürünür şil ayaq ilə bazarı,
Nə rəzil ömr, nə həyatı-səfil!
Yaşayır cism əlil,.. ruh zəlil,
Yaşamaqdır bunun da azarı.

İstəyir kəndini keçindirsin,
Hər keçən daşüəklərə baxıyor,
Büzüyor vəchini və yalvarıyor,
Bəlkə onlar bunu sevindirsin.

Bu da bir qəmli şe'ri-xilqətdir,
Şairi boylə eyləmiş inşad,
Bə'zi şe'ri-həzin, bə'zisi şad,
İştə qabliyyəti-təbiətdir.

Gər bu işə həyat, ölmək xoş!
Şanlı ölmək gözəl deyilmi? Bəli.
Vardır amma bunun da bir əməli,
Yaşasın kiseyi-süal bəduş.

Nə şirinsən!.. Nə dadlısan, a həyat!
Kimse əl çəkmək istəmir səndən,
Qorxuyor ziheyat mədfəndən.
Nə acı, təlxən, a cami-məmət!

ƏMƏLİ-MÜXƏYYƏL

Ey bağı-əməl, açıl, bahar ol,
Ey sevgili qönçə, xəndədar ol!
Çıx pərdədən ərz qıl cəmalın,
Gülsün bizə cöhreyi-kəmalın.
Şəhbali-xəyal uçur fəzani,
Ta seyd eləsin o dilfəzani.

Nədir şu və'di-əkazib ki, aldadır bəşəri?
Nədir bu leyli-əməl, parlamaz bunun səhəri?
Əməl, o və'di-müxəyyəl, ənisi-fikrətdir,
Xəyal zənn ediyor kim, o bir həqiqətdir.
Əməl, əməl, a müdeyyir bədiəgahi-cahan –
Ki, sənşən işte təsəllikünəndeyi-insan.
Sən olmasan nəyə lazım həyati-bimə'na?
Səninlə görmədəyiz həp şirin-şirin rə'ya.
Sən olmasan, bu əvalim məzardır bəşərə –
Ki, sənşən işte vəsait bütün bu xeyrə şərə.
Ümid olmasa, insan yaşarmı dünyada?
Gəzər ümidi-məali səmayi-xülyada.
Misali-kövkəbi-rəxşan bədi'eyi-amal,
Həqiqəti-bəşəriyyətdə nurbəxş xəyal.
Bu hay-huyi-rəqabət, bu mövci-cuşacuş,
Cahani-xilqəti sarsır, əməl baxar xamuş.
Deyilmi qönçeyi-ümmid gördüyün güllər?!
Ümidə qarşı nəğəmsazdır o bülbüllər.
Deyilmi meyveyi-ümmid ənfəsi-asar?
Cahani-Qərbdə işraq edib nasıl parlar!
Səninlə dillər olur daima təsəllisaz,
Nə dilfiribşən, ey dilbəri-xəyalnəvaz!

ALİHEYİ-HÜRRİYYƏTƏ!

Bir qaranlıq gecəydi, tutmuş idi –
Vətənin, millətin səhərlərini,
Qoymayırdı görünsün əxtərini,
O qaranlıq ziyani udmuş idi.

Göz-gözü görməyirdi, müzlim idi,
Vətənin sübhə bənzər əndami,
Solğun idi cəməli-gülfami,
Qucağı növhezari-matəm idi.

Birdən əsdi nəsimi-canbəxşa,
Tarümar eylədi səhabləri,
Şö'lələndirdi afitabləri,
İnqilab, təcəddüdünlə yaşa!

Üfüqi-haldən təbəssüm edən –
Nədir o şə'sə'ati-hürriyyətdə?
Parla, ey bəriqəti-hürriyyətdə,
Parlasın zülmətə qünudə vətən!

Gözümüz ağlayırdı sən güləşən!
Nə qədər göstərirdin istiqna!
Füqərani bəyənəmz əhli-qına,
Sən də məğrureyi-qinami, nəşən?

Əcəba ağlamazmıydın, gözəlüm,
Görmüş olsaydın ol şəhidanı,
Uğurunda axan qızıl qanı,
Bir qızarmazdımı üzün, a gülüm?

* * *

Ən böyük müstəbiddən cana,
Qırdırırsan günahsız əhrarı,
Əşkbar eyləyirsən ənzarı,
Rəhminə afərin, həzar səna!

* * *

Bu qədər matəm eylədi millət,
Şimdi də gülmək istəyir könli,
Var vüsali-həqiqətə meyli,
Olma bais fəraqə, ey afət!

* * *

Əsiyor dillərə nəsimi-həyat,
Bağızari-xəyalı güldürüyor,
Fikrinə tazə ruhlər veriyor,
Dirilir kainati-hissiiyyat.

* * *

Gülüşünlə gülür əməl çiçəyi,
Millətin çöhrəsi olur xəndan,
Yolunu gözləyirdi müştəqan,
Göydə idinmi, ey yerin mələyi?

* * *

Yüksəlir fikirlər "hilal" kimi,
"Şirü xurşid" şö'ədari-zəfər,
Millət olduqca nurinə məzhər,
Müstəbiddan qaçır zilal kimi.

* * *

Sənə qarşı əgərçi çox hürüyor,
Mahparəm, kilabi-istibdad,
Onlar etdikcə hürməyin müzdad –
Milləti nuri-təl'ətin bürüyor.

* * *

Sən qədəm qoyduğun xərabə zəmin.
Mədəniyyətlə şən olur, abad,
O zəminlər, o mülklər, o bilad –
Oluyor feyzin ilə xüldi-bərin.

* * *

Rəhgüzarında parlayır imran,
Şəhpərindən həyatlər süzülür.
Nəğəmatınla mürdələr dirilir,
Bir mücəssəm həyat olur o cahan.

* * *

Hanki Tur olsa mə'kəsi-nurun,
Dəlindir pərtövünlə sinələri,
Çıxıyor ortaya xəzinələri,
Kaşifisən künuzi-məsturun.

* * *

Səsinə səs verən dirilmişdir,
Nəğməzadır lisani-hürriyyət,
Pürsədadır cahani-hürriyyət,
Qulağa almayanlar ölmüşdür.

MƏHBUBƏYİ-RUH – MƏNFUREYİ-RUH VƏ MÜKALİMƏLƏRİ

M ə h b u b e y i - r u h

Fitrətən mən sevimli bir gözələm,
Baxışım ruhu cəlvədar ediyor,
Gülüşüm qəlbi xəndəbar ediyor,
Ruh üçün işte qayeyi-əmələm.

M ə n f u r e y i - r u h

Fitrətən gərçi mən də mənfurəm,
Süslərəm kəndimi, bəzəndirərəm,
Məğzsizlərə çox bəyəndirərəm –
Özümü, söylərəm ki, mən hurəm.

M ə h b u b e y i - r u h

(Məsxərəmiz bir təbəssümlə)
Ah, bədbəxt məxluq!
Arizi rənglər müvəqqətidir,
Rəng odur bəxşişi-təbiət ola,
Cövhəri-abdari-qüdrət ola.
Bu gühər calibi-məhəbbətdir.

M ə n f u r e y i - r u h

(Əsafili-nisvanə məxsus iyrenc, dadsız
və qeyri-təbii bir qəhqəhə ilə)
Sənə məyyal olan beş-onsa belə –
Bu zəmini-zülampərvərdə,
Gəl təməşayə, gör də hər yerdə –
Mənə aşıqlar işte minlər ilə.

M ə h b u b e y i - r u h

Yəqin bil və inan!
Sürəməz çox bu şənü daratın,
Hali-hazır olur düçari-zəval,
Parlayar vəchi-paki-istiqlal,
Kəfənindir sonunda zülmatın.

M ə n f u r e y i - r u h

Hali-hazırda hökmdar mənəm,
Mənə lazım deyildir istiqlal,
Edəməm mən səbahi böylə xəyal,
İşbu günlərdə kamkar mənəm.

M ə h b u b e y i - r u h

Ey qaranlıqdan istifadə edən,
Çıxacaq sübhələr, nəhar olacaq,
Lə'nlərdən sənə məzar olacaq,
Ey olan ləkkeyi-cəməli-vətən.

M ə n f u r e y i - r u h

Ən qaranlıq köüllər işte mənə –
Şimdilik bir məzari-rəhmətdir,
O könül kim, ziyali türbətdir,
Olsun o qəlblər məzar sənə!

M ə h b u b e y i - r u h

Lə'nətin caygiri-vidandır,
Kəsb qıldın böyük-böyük nifrət,
Lə'nlərdən alırmışan ləzzət?!
İşte al, lə'nlər həzarandır!

L i s a n i - i l h a m

Həqqə tabəvər olmadı batil,
Olamaz ta ki var cahani-vücut
Həqq olur calisi-səriri-xülud,
Batil eylər həyatini tə'til.
Ey müariz, nəzər qıl əfaqə!
Səfhəsində şu söz mühərrədir:
Əbədiyyən ziya müəmmərdir!
Ey siyəh, bax şu lövhi-bərrəqə.

SƏHNEYİ-MÜBARİZƏYİ-HƏYATDA ŞANLI İNSANLAR

Girdbadi-həyat önündə beşər,
Mütəssil, mütəssil digirlənıyor,
Düşüyor, qalxıyor, sürüklənıyor...
Fitrətin qüvvətilə pəncələşər.

Atılıbdır, zavallı tək duruyor
Duşi-ömründə bari-qəhri-həyat,
Var məişət yolunda min əqəbat,
Qoşuyor, atlıyor, yuvarlanıyor.

Çıxıyor rahi-əzminə dağlar,
Gah coşqun, məxof bir dərya.
Qə'ri müzlim, kənarı-napeyda,
Sərbəduşi-xəyal olur, ağlar.

Qoşuyordu bu bir həqiqət üçün,
Yə'ni bir arizuyi dərdestə –
Uçuyordu peyində peyvəstə.
Şu məvane' kəsir yolun nə üçün?

Yari-amal üçün gedirdi, vəli
Kəsiyor yə'slər bunun yolunu,
Qırıyorlar ümidinin qolunu.
Tərk qılsınmı şanlı bir əməli?

Ağlayır, ağlayır, cihata baxar –
Görmək üçün məşaili-irşad,
Guşi mövquf seyheyi-imdad.
Ah! Yer-göy bütün sükunətzar.

Zəhrəçək etməsinmi insani
Bu sükuti-əmiqeyi-fitrət?
Məşrəbi-laübaliyi-xilqət
Böylədir, yox lisani-ə'lani.

Qət'i-ümmid edəndə hər yerdən –
Başqa imdadə e'timad edəməz,
Fikri-mövhumə istinad edəməz,
İstər irşadi əqli-ənvərdən.

İştə əzmində qəhrəman insan –
Anlar övhamdan səmər yoxdur,
Əqlidən başqa rəhbər yoxdur,
Rahi-amalına olur puyan.

Daha çıxsın dilərsə min əqəbat, –
Aldırımı? Uçar xəyal kimi.
Önündə əməl,
Yə'si daldə qoyar zilal kimi,
Böylə millət olur səzayi-həyat.

QANUNİ-TƏKAMÜL

*Pillə-pillə rəftə bayəd suyi-bam,
Həst cəbr budən inca təb'i-xam*.*

*Mollayi-Rumi**

Xilqətin ənfəsi-ləyalından –
Açılır sübhəng nikafaq,
Çöhrəsində kəvakibi-bərraq,
Süzülür nurlar hilalından.

Kainat kəmalə doğru rəvan,
Bugünündən sabahı kamildir.
Pilləyi-e'tilaya maildir,
Xətveyi-lətənahiyyi-imkan.

Yürüyor, daima yürür iləri,
Xarü xəslər zəbuni-sətvətdir,
Qərqi-seylabeyi-məhabətdir.
Seyli-cuşan dönərmi hiç geri?!

Maziyə hal, bir də istiqbal –
Nə qədər fərq var? Cahan-cahan!
Bu həqiqət durur nəzərdə əyan, –
Edilirsə mühəqqiqanə xəyal.

Ruzlər, ruznameyi-əxbar,
Bir vərəqdır şüuni-dünyadən,
Yoxdur əxbar hali-fərdadən,
Gör müxabir yarın nə der əş'ar!

Əzəliyyətdən ayrılıb qoşuyor,
Əbədiyyət tərəf həyat seli,
Cərəyandır təbiətin əməli,
Axıyor, sakın olmuyor, coşuyor.

Cərəyani-təbiətə qoşulan –
İrişir sahili-nicatə, əvət!
Yolunu kəsmək istəyən bədbəxt –
Oluyor məhv, işte: məşriqiyan!

Ayılıb çıx məzari-qəflətdən,
Məhşəri-kainatı seyr eylə,
Nəəmati-həyatı seyr eylə,
Hissədar ol behişt-i-fitrətdən!

İxtiyar olmuyor, cavanlanıyor –
Mədəri-saldideyi-əzəli,
Yaşamaqdır ilələbəd əməli,
Hər zaman arizusu canlanıyor.

12 sentyabr

YA LEYL!

Ziynet verir əndamına min nəcmü qəmərler,
Tənvir edir afaqını tabəndə səhərler,

Ağuşı-siyahında yürür bədri-münəvvər,
Ətrafına səf-səf düzülüb nəcmi-müzəhher,

Rüxsarını kövkəblər edirlər necə tənvir,
Məs'udların taleyini qılmada təsvir.

Nazəndəvü bazəndəvü lərzəndə ziyalər,
Tabəndə, dirəxşəndə, füzəndə sühalər.

Doğmaza günəş, ay, doğuyor nurlu kövkəb,
Ey lövhəyi-ülviyyə və ey səhni-mükövkəb,

Tutmuş bu qədər pərtövü ağuşı-siyahın,
Bərqin, günəşin, sübhlərin, əncümü mahın,

Məşriqlilərin qoynu dolu doğmada ənvar,
Məğribililərin qoynu dolu şəmsi-ziyadar.

Sən leyl deyil, ciltvəgəhi-nurü ziyasən,
Leylayi-həqiqət kimi sən didərübəsən.

Sevdazədə dilbər sənə məftun deyilmi?
Leyla arayanlar sənə Məcnun Deyilmi?

Müzlüm denilirmi sənə, ey valideyi-nur?
Kövkəblərinin hər biri bir tərzdə məftur.

Məhrumi-ziya olmaz isə didəyi-idrak,
Övraqi-fünundur bu kütübxaneyi-əflak.

Hər səfhəsi bir lövhi-füyuzatnümadır,
Bizlərdə fəqət didəyi-idrak əmadır.

Əcrami-səməviyyə, o əlvahi-ziyadar, –
Ya leyl, edirlər səni tabişgəhi-ənvar.

Məşşatələrindir sənin ayati-təbiət,
Pirayələrindir o füyuzati-həqiqət.

Zülmətləri ehraq edən ənvarlərin var,
Qəlbində müəlləq duran əqmarlərin var.

Zülmətli könüllər kimi binur deyilsən,
Bədbəxt Qəmərələr kimi məstur deyilsən.

Var ləm'ələrin, müzlimü diycur deyilsən,
Zülmətgədəyi-cəhldə məqhur deyilsən.

Ey leyleyi-qəmranə, dilərə dürərin var,
Mehpareyi-hürriyyətə bənzər qəmərən var!

Mən neyləyim, eyvah, ziyalı pədərən yox,
Əfkarımı parlatdıracaq bir Qəmərən yox.

Təhsili-füyuz etmədim əfkari-pədərdən,
Düşdüm bu qaranlıqlara rüxsari-Qəmərdən.

Ey leyl, xəyal etmə ki, bir səndə Qəmər var,
Dillərdə Qəmər var, daha lame', daha nəvvar...

Könlümdən asılmışdı dirəxsəndə Qəmərələr,
Əfsus, onu söndürdü anam misli Qəmərələr.

Tə'min olaydı əgər ağuşi-Qəmərdən,
Tabəndə olurdu ürəyim nuri-hünərdən.

Tənvir edərək vəchi-səməvati-həyatı,
Gündən-günə ehraz edəcəkdin dərəcəti.

Mən parlayacaqdım da səməvati-vətəndə,
Nəşr eyləyəcəkdin də füyuzati vətəndə.

Müzdad olacaqdı ülviyyat, kəmalət,
Onda olacaqdı vətənim səhneyi-cənnət.

Pərvərdeyi-ağuşum olur idi, həqiqət,
İnsanlığa xidmət edəcək zadəyi-qeyrət.

Hübbül-vətəni, mə'niyi-hürriyyəti hər an
Kəhvarədə ikən edəcəkdin ona e'lan.

İnsanlığa xadim olacaq nəsl-i-əxiri,
Mən bəsləyəcəkdin o ədibani-kəbiri.

Ya leyl! Bu idi mənə ən zübdeyi-amal,
Amalıma erməkliyə yar olmadı iqbal.

Eyvah ki, məhv oldu bu ümmidi-məali!
Əsfəllərə düşdüm edəcək yerdə təali.

Ey madəri-cahil, bumudur qiyməti-gövvhər,
Can pərəsini madər edərmi belə kəmtər?

Əks eylədi avazi-təməddün qitaətə,
Də'vət edir insanları növzadə həyatə.

Başqa miləlin qızları kəsb etdi kəmalı.
Oldu həpsi ziynəti-övrəngi-təali.

Onlar erişib cənnətə, biz Veyldə qaldıq,
Sübhi-mədəniyyətdə də "vəlleyl"də qaldıq*.

Ağuşları məktəbi-hürriyyəti-ətfa, l
Pərvərdələri açmada balalərə şəhbal.

Doğduqları ev şendil olan arifü kamil,
Bunlardan olan hər biri bir fəxri-əfazil,

Şiller*, Gete*, Viktor Hüqo*, Volter* ilə Jan-Jak*,
Ol dahiyələr etdi bu afaqdan işraq.

Herbert Spenser*, Büxner*, Sülli*, Lamartin*,
Alfred Müsse*, Müller*, Şekspir* ilə Darvin*,

İştə Edisondur* bu qucaqdan mütəvəllid,
İcadi ilə məhdi-təməddündə müfərrid.

Həp mətəi-ağuşı-ədəbdəndi nüməyan,
Bunlar ki, olub hər biri bir dahiyi-imkan.

Ağuşı-maarifdə doğanlar füzəladır.
Cəhlin qucağında böyüyenlər cühəladır.

Əfradi-üməm buldu füyuzati-səadət,
Bizlərdə nə ərde, nə nisədə bu fəzilet.

Məhkumlarız pənceyi-övhamdə hala,
Ey nuri-həqiqət, üzün aç, eylə təcəlla!

Biz də bəşəriz, bizlərə də mehmışan ol!
Ey nuri-həqiqət, ləbin aç, xəndəfəşan ol!

Gözlər, mələkim, cümləsi müştəqi-cəmalın,
Gül, gül ki, həqiqət ola ümmidi-vüsəlın!

BİR ZÖHREYİ-HƏYATIN ÜFULU

Aldım xəbəri-mövtünü, ey cövheri-yekta,
Əş'arımı, aşkabım ilə eylədim inşa!
Eyvah, üful eylədin, ey kövkəbi-bariq,
Gündüz nəzərimdə görünür leyliyi-zülma.
Etdinmi vida'i-əbədi mülki-vücuda,
Sən də özəliyyət kimi oldun ədəmərə?

Tərk eyləyərək vəchi-səməvati-həyati,
Etdin qara yer sinəsini kəndinə mөлca!
Gör kim sənə dəfn olmuş, əya xaki-siyahəng,
Bir nurdur ol kim, oluyorsan ona mə'va.
Sən ənfüsünü fırladıb afaqi-həyata,-
Oldun, mələkim, sən dəxi həmxaneyi-mövta.
Ol dadlı nigahı niyə yumdurdu təbiət,
Varmı bu açıq işdə də əsrari-xəfaya?!
Bir həşri-ələmdir mənə fərdayi-məmatın,
Mətam kəsilib gözlərimə saheyi-dünya.
Etdikcə təxəyyül səni, ey nuri-məhəbbət,
Zülmət görünür iştə mənə tudeyi-qübra!
Qıldıqca təsəvvür o haləvətli nigahi -
Təlxabi-təhəssürlə gözüm olmada dərya.
Etdikcə təxəttür şu açıq vəchi-bəşuşi,
Həsərət yaşı olmaqdadır arayışı-sima.
Mən ağlayıram, şe'r oluyor əşki-rəvanım,
Hər qətreyi-dürdanəsi bir şe'ri-müsəffa.
Mən də yaparaq əşkimi güldəsteyi-əş'ar,
İthaf edirəm ruhuna əş'ari-mütərra.
Məhzun dururam, hüznərim şe'ri-sükundar,
Fəryad edər olsam, oluyor cümləsi guya.
Ahim kəsilir can yaxan əş'ari-şərərbar,
Yanmış dilimin dudu olur növhəyi-sevda.
Göz yaşlarımı, ahımı, fəryadımı daim,
Səssiz o həzin məqbərəyə eylərəm ehda,
Şe'rim olacaq fatiheyi-səngi-məzarın,
Ey xatiməsi baisi-əş'ari-qəməfza.
Könlüm yanıyor həsrət ilə olduğu dəmlər -
Ol dadlı, təbəssümlü baxış xatirəpirə.
Gah diksinirəm uyquda, guya ki, dodağın -
Bir buseyi-şəfqət ediyor çöhrəmə i'ta.
Gah səs gəliyor güşuma, guya ki, səsendir,
Zənn eyləyirəm xəbdə oxşar məni hura.
Gah pişgəhimdə duruyor vəchi-bəsimin,
Sanki oluyor cənnət özü çeşmimə peyda.
Bir nuri-həqiqət kimi gəh zilli-xəyalın -

Tutğun nəzərimdə oluyor işte hüveyda.
Cənnət quşu idin qəfəsi-dəhrdən uçdun,
Əlbət yaxşırdı sənə bir rövzeyi-rə'na.
İnsan sifətində görünən bir mələk idin,
Ən ali cahanlarda üç, ey ruhi-müəlla!
Namm əbədiyyətlə yaşar, ey əzəli ruh,
Əş'ari-rəvanbəxşim edər nammı ehya.
Sən bir gül idin badi-əcəl saldı türabə,
Fəryad qıl, ey könlü sına bülbuli-şeyda!

BİR İŞSİZİN QIŞ DÜŞÜNCƏLƏRİ

"Ana dili gərəkdir" deyənlərə
İşte bir yoxsul... oyləce düşünür:
Gəliyor qış, əlimdə yoxdur iş...
Kimə "iş ver" desəm, deyir ki, "sürüş"!
Bu soyuq sözlə cəmdəyim üşünür...

Çıxdı yay, getdi isti, girdi payız,
Qış gəlir... şimdidən əsir ürəyim,
Geyəcək yox, nə evdə var çörəyim...
Yaşamaq istəriz... nə yapmalıyız?

Gəliyor qış... çocuqlarım nə yesin?
"Pul"lulardan bizə kömək olamaz,
Uzadırsam əlim, otək bulamaz...
Acların dinləyən olurmu səsin?

Yeyəcək yox, uşaqlar ağlayacaq,
Qadının gözləri üzümde gəzir,
O baxış şimdidən ürəymi əzir,
Yavrucuqlar könülmü dağlayacaq.

Yuvasız quşlarız, nə yem, nə su var,
Bu böyük yerdə yoxmu bir sığınaq,
Deyilizmi bu torpağa ortağ?
Qardaşız, qardaşız, ey "insan"lar!

Qar yağıb torpağı kəfənləyəcək,
Qalacaqdır açıqda yoxsul olan.
Bu zavallı, bu bextsiz "insan",
Ac, susuz küçələrdə inləyəcək.

İşlərdən "sual" yoxmu sənin?
Edilərsə verilməyir ki, "cavab"!
Biri örtüb durur ikən "əsvab",
Yoxsula, yoxmu verməyə "kəfən" in!?

Varlığın yox içində bir vicdan,
Boylə ikən "xəbər" al "insan" dan,
Sənə açsın "hekayə" "vicdan" dan,
Doğru sanma, yalançıdır "insan"!

"Əsl" siz sözləri "lüğət" də yazar,
Der ki: "səbr" "əhl" "i arzu" ya yetər,
Öz-özün aldadır yazıqca "bəşər".
Yalanı doğru anlayan uduzar.

Düzlük olmuş olaydı "xilqət" də,
"Ədl" sizlər olarmıdı "sultan"?
Yer olarmıydı "zülüm" ilə "viran"?
Anla, yox "mərhəmət" "təbiət" də!

Birinin "süfrə"sində dadlı "xuruş",
"İştəha"lar açan yemək duruyor,
Biri qarnın doyurmağa arıyor,
Tapmıyor "kisə"sində birçə quruş.

* * *

Çatlıyor "dövlət əhl"i toxluqdan,
"Mə'də"si yırtılır, gözü yenə ac,
Kimi günlərlə ac, "bədən" yalavac,
Yox olur, yox zavallı yoxluqdan.

* * *

Budur "insan"ların bu gün "hal"ı,
Gələcək pək işıqlıdır və gözəl,
Hələ gizlindədir "cəməli-əməl",
Görmədik biz o "şan"lı "iqbal"ı.

* * *

Quru boylə düşüncələr nədəcək?
İşsiz qarnı doymadı, doyamaz,
İlan vurmuş uyuyar, ac uyumaz,
Yavrular evdə istəyir yeyəcək.

* * *

(Bir "pul"luya yalvarıyormuş kimi)
Acıyın bir sürü "əyal"ıma siz,
Mənə bir iş verin də işləyəlim,
Bu dar "ömr"ü bir az genişləyəlim.
Yazığam, baxsanız bu "hal"ıma siz.

* * *

Duraraq "pul"lunun önündə yazıq,
Yerə dikmiş, baxar, iki gözünü,
Utanır söyləsin ürək sözünü -
Qaragünlü, zavallı, könlü sınıq!

* * *

Nə sevimli, gözəlsən, ey "ismət"!
Hansı üzde gülüşlərin parlar,
Söyləməz kimsəyə sözün, ağlar.
Sənin ilə nə "xoş"dur ölmək, əvət!!!
Yüz min əvət!
"Ey ismət!"

* * *

Səni "əvvəl", "həyat"ı son severəm,
Ey gözəllik "behişt"inin "mələy"i!
Ey sevimli baxışların bəzəyi!
Ey könül ovlayanların çiçəyi!
Öpərəm sən öpən üzünü, öpərəm!

* * *

Ey utanmaq, səni sevən atamaz,
Sən yox olduqda, ölmək ən dadlı,
"Canlı" "gülşən"lərin a "naz"lı "gül"ü,
Səni üzdən atan, daha tutamaz.

* * *

Hər nə əldən gedərsə var "bədəl"i,
Vardır ondan daha gözəlləri, al!
İki "şey" var ki, bulmaq "əməri-məhal":
Bir "həyat"ı və bir də sən gözəli,
"Ey ismət!"

* * *

Keçəlim, yoxsulu buraxmayalım,
Yolumuzdan azıb da, sapmayalım!
Duraraq "pul"lunun önündə yazıq,
Dağınq bir "sifət" də, boynuburuq,
Birdən ağzın açar o "canlı" ölü,
(Əvət, o canlı ölü!)

* * *

Titrəyən bir səs ilə "bəxt"i qara,
Dirilik xəncərilə könlü yara...
Dilsiz imiş, açıldı sanki dili:
Dolanım başına, ağa! Mənə iş!..
İşləyim, toplayım bir azca para,
"Abadanlıq" alım şu yavruvara.
Onları kəsməsin qılınc kimi qış!
Doğruluqla qapında iş görərəm,
Bir adım doğruluqdan ayrılmam,
Nə desən eylərəm, inan, ay ağam.
"İt kimi hür!" deyəndə də hürərəm!
(Of, nə acı "həqiqət"!)
Aclıqdan qarardı gözlərimiz,
Ağlayırsam da, gülməyir diləyim,
"Rəhm" qıl, "rəhm" qıl, verimli bəyim!
Dinləməz kimsə, boş gedir sözüümüz!

* * *

Əliboş getməyə üzüm yoxdur,
Məni görcək uşaqlar ağlaşıyor.
"Dədə, əkmək!.." deyib civildəşiyor,
Onları aldadan sözü yoxdur!!!

* * *

Düzlüyün var bu yerdə ancaq adı,
Əyrilik "aləm" in "təbiət" idir.
Bu sözümlə sözlərin "həqiqət" idir,
"Can" lı bir "zülm" dür yer "övlad" ı!

* * *

Can yaxan bir "teatro" dur "dünya",
Bir-birindən oyunları "müdhiş",
Ağladır gözləri bu pis görünüş...
Yaşlı gözlər gülərmə bir "əcəba"?!
188

Nə olurdu yaranmasa "adəm" ?
Sonu yox boşluğun içində gəzər,
"Qəm" nədir anlamazdı "qəm" li "bəşər",
Pək "xoş" idi "qerargahi-ədəm".

ƏNDİŞEYİ-HƏYAT

Vardırımı bir insan bu şüunzari-ələmdə –
Pabəndi-bəla olmaya sərپəncəyi-qəmdə?!
Buldunmu bir adəm ola azadəyi-mütləq?
Olmaz, olamaz kimsə bu tövfiqə müvəffəq.
Aləmi-məişət ediyor aləmi imla,
Sərbəstliyi umma bu zəncirdən əsla.
Qat-qat vurulubdur sənə zənciri-məişət,
Azadəsər olmaqı dilərsən? Buna heyrət!
Aldıqca nəzərgahinə fərdayi-həyati,
Dəhşət veriyor adəmə əndişeyi-ati.
Hər ləmhədə bir tazə əməl olmada tale,
Əfkari-bəşər ləm'eyi-amala mətale.
Hər dəmdə doğar fikrə min ümmid səbəhi,
Amal da ə'sar kimi layətenahi.
Bir silsileyi-zilli-əməldir bütün aləm,
Bu silsilələrlə sərینib fitrəti-adəm.
Bir sayeyi-ziruh kimi müttəsil insan –
Ümmidini tutmaqlığa ümmid ilə puyan.
İstər tuta bilsin onu, ətrafa şitaban,
Eyyah ki, ümmid işə bir zilli-girizan!
Tutdu tutalım ki, o girizəndə zilali,
Fərda yenə tə'qib edəcək başqa xəyali.
Eylərmə bəşər bulduğuna kəsb-i-qənaət?
Bürhanı əyandır, bunu isbatə nə hacət?
Məhsuli-əməldir bu tərəqqi, bu təali,
Dünyalə bərabər yaşar amali-məali.
Nə aləmi-əkbərsən, əya adəmi-mövcud!
Nə layətenahisən, əya heykəli-məhdud!
Bir zərrəsən! Afaqi-xəyalında həzaran –

Xurşidi-həqiqət oluyor şə'sə'əəfşan.
Əndişən olur aləmi-ülviyyəti sair,
Təslim olunur fikrinə miftahi-sərair.
Zülmətdə qalan babi-künuzu açıyorsan.
Süfliyyəyə ən ülvi füyuzu saçıyorsan.
Sən də düşünən vəqtdə fərdayi-həyati,
Tədhış ediyor halını əndişeyi-ati.
Ta qədrə gedincə bu qüyudati-ələmza
Pabəndi-qəm eylər səni, əndişeyi-fərda.
Ey silsiləcünbani-məişət olan insan,
Olduqca həyatın sana zındandır imkan.
Ol gün ki, sönər şə'sə'eyi-sübhi-həyatın, –
Azad edəcək onda səni şami-məmatın.

AŞIYANI-VİRAN

Soyuğun, atəşin əlində qalan,
Calibi-mərhəmət, gözəl bir quş
Sərilib torpaq üstünə mədhuş,
Açıyor ağzını, yumur hər an.

Yetməmiş arzuya biçərə
Yaxanı verdi dəsti-bidədə.
Yoxmu bir əl uzansın imdada,
Eyləsin bu səfilə bir çarə?!

Aşiyanın içində övladı –
Gözünü dikmiş intizardadır.
Validə hali-əhtizardadır,
Dağılır aşiyani-abadı.

Çırpınır, çırpınır da, son nəfəsi –
İstəyir cismdən ola pərran,
Bir sürü yavru madərə nigəran.
Uçdu ruhu quşun, kəsildi səsi.

Rəhguzari-cahanda sair idi,
Gündüzü asimani-qeyrətdə,
Gecəsi aşiyani-rahətdə.
Bu da bir zihəyat tair idi.

İştə bu xanimancıda məxluq –
Əməli-danə ilə çıxmış idi,
Yuvada yavrular acıxmış idi,
Payimali-məmat qıldı soyuq.

Bu gözəl tairi-səməpeyma –
Danə üçün riyazfitrət idi.
Bu da zəhmətkeşi-məişət idi,
Sə'yü qeyrət yolunda oldu fəda.

Nə gözəldir həyati-fə'ələ,
Düşkün olmaq yaxışmaz insanə,
Açma əl, düşmə payi-dunanə,
Çalışan namizəddir iqbələ.

Yavrular!

Ananız, yavrular, əsiri-türab –
Olarq eylədi vida'i-həyat.
Ediniz siz də atəşin nəvəhat,
Aşiyani-məsərrət oldu xərab!

* * *

Əsdi şiddətlə tündbadi-əcəl,
Bəxtiniz gülləri xəzan oldu.
Yavrular, mövsümi-fəğan oldu,
Sarılıb soldu növbəhari-əməl!

* * *

Ey səfaletpənah olan mürğan!
Mədər arayışi-məzar oldu,
Lanəniz də xərabəzar oldu,
Dinləməz kimsə etsəniz də fəğan!

* * *

Açamaz kimse zilli-şəfqətini –
Üstünüzdə himayədar olsun,
Sizi kim bəsləsin də yar olsun,
Bəxş qılsın səxa vücudətini?!

* * *

Vətənim lanənizlə yeksandır,
Ölmüş, ölmüş pəderlə mədərimiz,
Bağlanıbdır güşad olan dərimiz,
Bu iki aşiyənə virandır!

TƏKAMÜLİ-MƏ'KUS VƏ ÜMMİDİ-PƏRİŞAN

Bir gözələ

Şəbrəng saçların nə pərişandır, ey pəri,
Oxşar siyah əlilə o rüxsari-ənvəri.

Bənzər o tellərin əməli-nazikanəyə,
Qəlbim içindədir, onu qapdırma şənəyə.

Əhli-səfaletin dağınıq bir məkanıdır,
Qəlbə-səfilimin də saçın aşiyanıdır!

Qalsın dağıntı, toplama giysuyi-müzləmi,
Tənzir edir dilimdəki əsrari-mübhəmi!

Gönlüm kimi saçın da pərakəndə olmalı,
Fikrim qədər rüxün dəxi tabəndə olmalı!

Mən, tellərin və bir də vətən – bəxtiqarəyiz
Mə'nən biriz, əgərçi müğayir ibarəyiz.

Bizdən də, sevgilim, vətən aşiftəhaldır!..
Ümmidimiz nihalı dəfini-ləyaldır!..

Afaq açılmaz isə zilali-hicabdən, –
Bakir şükufələr çıxamazlar niqabdən.

Göstərməz isə kəndini dildari-gül'üzar, –
Vüslet məhal, qovrul, əya qəlbi-naləkar!

Hail nədir ki, görməyə qoymaz nigarımı?
Yoxdur açan sərairi-qəlbi-fikarımı!

Könlümdə var künuzi-sərair cahan-cahan,
Razaşına ki olmadı, qalsın nihan-nihan.

Əlbət, söza idi yaşamaq məhrəmanə biz,
Əfsus! Olmuşuz niyə naməhrəmanə biz?!

Eşqü məhəbbət isə həyatın məalıdır.
Bunlarsız ömrü bilmə həqiqət, xəyaldır.

Ləfzi-həyat içində qonulmuş məali-eşq,
Məcmueyi-həqiqətə candır xəyali-eşq.

Məhsuli-eşqdır bu əvalim, bu kainat,
Biganeyi-məhəbbəti zənn etmə zihəyat.

Könlümdə nuri-eşq olurkən əşi'ədar,
Haildurur zühuruna əğyari-nabəkar.

Hər kəs dilində dadlı bir ümmid bəsləyir,
Bir dudi-şəbnü mud o işıq hissi hisləyir.

Ey mane'i-əməl, çəkil, artıq usan, usan!
Bizar etdin aləmi candan, utan, utan!

Ey pərdədar, pərdəni aç ruyi-yardən,
Ey şəb, çəkil də sübh-i-səbahətnisardən!

Ey tale! Uyuma, şəfqətü rıqqət zamanıdır,
Qalma xəyal içində, həqiqət cahanıdır!

Rüxsarına dağılmış o şəbrəng tellərə –
Olsun həsəd ki, düşmüş o vəchi-münəvvərə.

Mane'si yox ki, busərübayi-cəməldir,
Firqətkeş aşiqin nigərani-vüsaldır!

Ümmidvari-vəsl ikən ismətli ruyuna,
Ol çöhreyi-behiştivü ümmidi-buyuna,

Layiqmidir, cəhənnəmi-hicranda sızlasın,
Yad eyləsin vüsəlını, həsrətlə ağlasın?

Azad könlüm olmuş əsiri-məhəbbətin,
Hürriyyətə mübadilə etməm əsarətin!

Azadəlik məhəbbətə xidmət deyilmidir?
Söylə, məhəbbət eyni-əsarət deyilmidir!

Səndə əməl, məndə məhəbbət əyan ikən –
Ol güllərin miyanına kimdir tikan dikən?

Xari-məvane' ilə dolub rəhgüzarımız,
Ümmidimiz kəfən, vətən olmuş məzarımız.

E'lanı-əşqə yox bu vətəndə müsaidə,
Bir böylə ömrədən, mələkim, umma faidə!

Kətm-i-həqiqət işte mühitin nizamıdır,
Aşuftəlik bu məmləkətin intizamıdır.

Bir qəbri-yə'sdir, gözəlim, kainatımız,
Ümmidimizlə məhv olacaqdır həyatımız!

Dəsti-təsadüf atdı bizi böylə bir yerə,
Ziruh idik biz, eyelədi pirayə məqbərə.

İmdad üçün nə mərtəbə olsa da naləzən,
Bihudədir, sədəmızı olmaz ki, dinləyən.

Mövta içindəyiz, eşidilməz nəfirimiz,
Tə'zib edir bizləri münkər-nəkirimiz.

Münkər-nəkir kim?! Bu əhaliyi-pür'itab,
Mə'nisi yox suallara bizdən dilər cavab.

Övladına məzar olan, ey qəbri-zindəgan!
Ey xak, ey cənəzeyi-amal olan məkan!

Tövhiş edir xəyalımı övza'i-vəhşətin,
Tədhış edir cünanımı əhvali-dəhşətin.

Hala təkamülündə nümayandır inhiat,
Zülmətlər ilə oldu mühitin neçin mühat?!

Hər gün tənəqüsündə təkamül nə haldır?!
Dəsturi-fəlsəfidə bu qanun məhaldır.

Bir baxsana, təkamüli-mə'kusən, ey vətən,
Qanuni-hikmətə nasıl oldu cərihəzən!

Şirazeyi-təbiəti qırdı bu halətin,
Həp yarələndi dilləriərbabi-hikmətin.

Hikmət hənz bu nəzəriyyəti bilməmiş,
Pək az bilir, çox hikəmiyyəti bilməmiş.

1910

OXU, BİL, ÖYRƏN!

Övladi-vətəna

Ey cavan, öyrən: cəhalət ən böyük bir ardır,
Elmsiz adəm bəhaimdən də bimiqdardır!
Yük çəkən heyvan görülməz nifrətə layiq, vələyk –
Layiqi-nifrət o cahildir ki, xəlqazardır!
Hər fənalıq, hər yamanlıq elmsizlikdən törər,
Anlamazdan yer, göy, insanlar bütün bizardır.
Anlamazlar anlayanlar üçün olmuş yükçəkən,
Yük çəkərmi, söyləyin, ol kimsə kim, huşyardır?!
Sən də elmin xətti üzrə əyləş ariflər kimi,
Elmsizlər yer üzündə bəxtsizdir, xardır!
Çox deyilmişdir bu söz, təkrarı da ləzzətlidir:
Kurdur cahillər, alimlər ülul'əbsardır!
Arifin xəbri gözəldir tətindən cahilin,
"Növmi-alim..."* rəmzini bil, gör nə mə'nidardır!
Şahidi-hürriyyətə yar olduərbabi-ülum,
Elmsizlər, tərbiyəsizlər ona əğyardır!
Şərqdə batmış maarif, Qərbdə çıxmış fənun,
Mə'rifətlə, elm ilə Məğribzəmin nəvvardır.
Ey yatan zülmət qucağında, yetər, sübh oldu, dur!
Aləmə bir yaxşı göz gəzdir, təcəllizardır!
Elm əlilə ortaya çıxdı yerin könlündəki,
Göylərin də qəlbinə atmış əlin... əsrardır!
Dideyi-elmə açılmış ramizati-kainat,
Cəhlə hər şey örtülü, çeşmi-cəhalət tardır!
Lövheyi-ibrət deyildirmi sərəsər kainat?
Çeşmi-im'anə alır hər kəs zəvil-əfkardır.
Alimin sərvətlə malamaldır mahiyyəti.

Fənn ilə dartar, alır ol kəs ki, təhsildardır.
Xilqətin bitməz-tükənməz varlığından əhli-elm –
Çəkdi, aldı dövləti, bax, şimdiki sərvətdardır.
Qardaşım, işsiz oturma karigahi-dəhrdə,
Qul olur kar əhlinə ol kimsə kim, bikardır.
İştə amal, iştə iqbal, iştə istiqbal həp –
Əhli-elmindir, bizə üz göstərən idbardır!
Səlsəbili-elmdən boşdur qafamız kasəsi,
Başqa əqvamın başı bu feyz ilə sərşardır.
Zəhlənmiş fikrimiz zəhrabi-mövhumat ilə,
Ey həqiqət! Parla, parlat Şərqi, zülmətzardır!

12 yanvar

FƏXAMƏTLİ ƏFƏNDİM, PARDON!

Hörmətli əfəndim Molla Nasrəddinə

Sən nüsxəni aldıq, oxuyub, bildik, a Molla,
Gördük bütün övraqını tənqid ilə imla!
Hər bir sözü tədqiqə nə kəskin nəzərin var!
Təsvirdə bundan daha artıq hünərin var.
Safı, çürüyü seçməyə parlaq məhəkin var,
"Fazil" mütəhərrirlərə döymək kötəyin var!
Olmuşmu qəhət yazmağa qəztəndə məqalə,
Şimdi sataşsın, a balam, "əhli-kəmal"ə?
Aya sənə nə bir mütəhərrir belə banlar:
"Osmanlılar öz işlərini pək gözəl anlar!
Amma nə ərəbcə biliyormuş, pah atonnan!"
Göz dəyməmək üçün bunu hifz eyləyə rəhman.
Bilməm dəli oldunmu, uduzdunmu xəyali,
Tənqid ediyorsən o "qələmpəri-kəmal"i!
Gah nala və gah mıxa döyürsən, dəlisan ya!
Tənqid edilirmi o "fəxamətli", a Molla?
Daim belə əlqabə gərəkdir ola hörmət,
"Şövkətli"lərə etməli hər dəmdə ibadət.
Rahət otur, Allahi sevsənsən, kişi, rahət,

Hörmətli əfəndim, sənə nə yazdı "fəxamət".
 Yetdin yetənə, yetməyəne daş atıyorsan,
 Bozbaşa aşı, aşa da bozbaş qatıyorsan.
 Dostum! Çatanı sən ki, edirsən belə tənqid,
 Qorxum bu ki, sözsüz qala axırda cəraid.
 Hörmətlini öyrətmə, "fəxamətli" gözəldir,
 Yersiz danışqlar bizə əqsayi-əməldir.
 Nə gəlsə onu yazmalı, fikr etmək əbəsdir,
 Qare'lərimiz ruhdən azadə qəfəsdir.
 Biz də verəriz işte bu ölmüslərə təlqin.
 Ay Molla, nə təlqin qanır ölmüş, nə də məlqin
 Biz bayquşuyuz, Molla, bu viranə məzarın,
 Viranlıq içində nə gəzər sövtü həzarın?
 Mən şair olanda, üdəbamız nasıl olsun?
 Allah eləsin qarein idrakı açılın!
 Bir pərdeyi-müzlüm asılıb didələrindən,
 Can tairi uçmuş da dili-mürdələrindən.
 Pis-yaxşını bilsəydi əgər milləti-bədbəxt,
 Hər mən kimidə yazmağa olmazdı cəsəret.
 Qarelərimizdə məhək olsaydı, a Molla, –
 Xalislə dəğəl onda olurlardı hüveyda.
 Xərmöhreini yaqut adına sat, keçəcəkdir,
 Bal namına ver bəkməzi, əbləh içəcəkdir.
 Sən kaseyi-çini deyə sat, leyk xəzəfdir,
 Rəhmətliyın oğlu alacaq ki, xoş ələfdir.
 Sən istədiyın nəğməni çal, ziri bəm eylə,
 Ey çalğıcı, qorxma, bilən olmaz, kərəm eylə!
 Çal zurnanı, vur dünbəyi, ol məsxərəpərdaz,
 And olsun o Molla Babaya*, anlayan olmaz.
 Olsun qəsəm ol "Şeyxi-Qobustani"yə*, sən çal, –
 Tənqid edən olmaz: hamı kardır, hamı kordur, hamısı lal!
 Ey xameyi-əfsanənəvisəndə, qırılma!
 Meydani-cəraid gen ikən heç də yorulma.
 Molla əmiyə vermə qulaq, sən yazını yaz,
 Qarğa kimi "qa-qa"lara qıl tazədən ağaz.
 Ey xameyi-əfsanənəvisani-"fəxamət",
 Divanələşib Molla əmi, etmə məlamət!

"Şafi" qələminlə onu qurtar dəlilikdən;
 Qurtar bizi də "canlı söz"ünlə ölüklükdən!
 Ey, sən də pozulma, yazı yaz, eylə inayət,
 Ol səhni-cəraidə "qələmrani-bəlağət"!
 Söylə bizə osmanlılar aya nə deyirlər,
 "Osmanlılar öz işlərin ə'la biliyorlar".
 Qurban belə idrakə, belə fikri-"əmin"ə,
 "Pəh-pəh nə deyim, şükr xudanın kərəminə"!

14 yanvar

GƏRƏKMƏZ!

Nazəndə nəvazişlərin eylər dili lərzan.
 Möhriq baxışın etmədədir ruhumu suzan.
 Müztər oluyor, titrəyürüm, olsa bədidar –
 Mir'ati-xəyalımda o simayi-füsunkar.
 Mən tazə mübariz olaraq səhni-fənədə,
 Qövğadayım ömrümlə bu meydani-vecədə.
 Meydani-həyat içrə mənəm şanlı fədakar,
 Bu keşməkeşi-dəhr ediyor ömrümü bizar.
 Əfkarımı təxfifə mədar olmağa hər bar –
 Əfkarımı tövcih edərəm səmtinə təkrar.
 Bir hatifi-qeybi mənə söylər ki: "gərəkmez!"

Yorğun düşərək, xəstəyəm, aləmlə məsmum,
 Şad etsələr, olmaqdayam artıq daha məğmum.
 Mazi imiş ancaq mənə əyyami-məsərrət,
 Halım məni tə'zib ediyor, işte həqiqət.
 Mən dinləyürüm sövtünü, ey sevgili dilbər:
 "Gəl, gəl də, təsəlli edərəm, olma mükəddər",
 Derkən yenə can guşuna bir nətmeysi-ilham –
 Söylər ki: "Gərəkmez, geriye eyləmə iqdəm".

ŞAIR, HÜCREYİ-İŞTİĞALI VƏ DÜŞÜNCƏLƏRİ

Kiçikcə bir oda içrə zavallı bir məxluq –
Yaşar... və çox gecələr olduğu otağı soyuq.

Soyuq ləyalı yaşar atəşin xəyalilə,
Düşünmədə gecələr qəlbi-pürməlalilə.

O guşədə qonulan çarpayədir yatağı,
Deyil də nəfsinə aid, kirayədir otağı.

Asılmış əlbisəsi bir tərəfdə divarə,
Şu əskilər yaxışar böylə əski divarə.

O yanda bir çamadan keçmişin nəziresidir,
Zavallının bu oda hücreyi-fəqiresidir.

Yazı stolunun başında

Önündə bir-iki qəzətə və yığın övraq,
Nücumi-zahireyi-şə'rə fikridir afaq...

Qələm əlində, önündə bəyaz övraqi,
Xəyalı-tairi sair riyazi-afaqi.

Əli mülasiqi-pişani, kəndi fikrətdə,
Stol başında durur vəz'i-şairiyyətdə.

Şikar edən kimi zərrin qanadlı əş'arı, –
Dönər geriyyə haman dem xəyalı-təyyarı.

Əsir edən kimi əş'arı dami-övraqə –
Uçar, gedər yenə fəshətsərayı-afaqə.

Gedər, gəzər yenə tutsun tüyuri-əş'arı,
Uçar, uçar da fəzayə xəyalı-səyyarı.

Nəçin? Yarın onu qoysun nigahi-ixvanə,
Ədəb ziyafəti versin ədəbpəsəndənə.

Aşar üfüqlərini kainatı-nasutun,
Girər şefəqlərinə şe'rgahi-lahutun.

Dilər ki, anlaya bilsin sərari-əzəli –
Və bəlkə bir gör bilsin cəmali-ləmyəzəli.

Bilirse mənşəi-imkanı dincələrmə xəyal?!
Hüdudi-fikri-bəşər yox, budur həqiqəti-hal!

Şu kainatı gəzər kim, həyatpərvərdir,
Görər o qızları kim, sanihatmənzərdir.

O kainat ki, ənvarlə donanmışdır,
O düxtəran ki, əş'ardan yaranmışdır.

O kainat ki, şe'rafərin lövheyi-bal,
O düxtəran ki, fikrim qədər güşadəcəmal.

O kainat ki, hər qönçəsi birər əş'ar,
O düxtəran ki, çeşmində şe'rlər qaynar.

Bu kainat nədir? Kainatı-xülyadır,
Bu qızlar isə təcəllinümuni-rö'yadır.

Zavallı şairə bax! Uğraşır xəyal ilə,
Həqiqəti buraxıb, oynayır zilal ilə.

Cahan həqiqətə aşiq, bu da xəyalnəvərd,
Zavallı! Ah, zavallı! Nasıl böyük bir dərd!

Həqiqətən payı yoxkən mətə'i-dünyadən,
Götürməyir yenə əl bəxtsiz bu xülyadən.

Nə qəmlidir, nə ələmli, həyatın, ey şair!
Edərmə şad səni sanihatın, ey şair?

Xəyalini bürüyübdür zilali-ilhamın?
Bir az düşün də, ziyasız deyilmi əncamın?

Təxəyyülata qapılma, bir az da kəndinə bax,
Fərağət olmağa hala əlində yox bir otaq.

Cahanə öyrədiyorsan ticarəti-sövda,
Bir az da öyrən özün, ey qünudeyi-xülya!

Bu kargaha müdir olmağın deyil caiz-
Ki, kəndini oluyorkən idarədən aciz!

Özün gəzib duruyorkən bir özgəyə möhtac,
İdareyi-bəşəriyyət sənə deyil möhtac.

Dolaşmağın nə gərək şe'rgahi-lahuti,
Dolaş iş istər isən kargahi-nasuti.

O boşluğu dolaşınca, dolu cahanı dolaş,
Həyat bunda, əməl bunda, bunda kəsbi-məaş!

O boşluğu nə qədər gəz, həqiqəti-əş'ar –
Sənin xəyalın əlində olarmı hiç şikar?

Bu şe'rlər həpsi sayeyi-xəyalətdir,
Həqiqi şe'r nədir? Kəsbi-karə qeyrətdir!

1911

BİR İŞTİKAYI-MÖHRİQ... ÇEŞMİ-ƏDƏB BU GÜN ƏDƏBİYYATA AĞLAYIR

Tofiq Fikrat bəyə

Şe'rin üfüqlərində bu gün bir sədayi-lal,
Fikrin səmalarında birər zilli-infiial,
Bəzmi-ədib təhi nəğəmi-dilnevazdən,
Afaq oylə boş ki, əvət, suzi-sazdən,

Bir məqbərin sükutuna bənzər zəmini-şe'r,
Bilməm nə oldu, ah, tənəngüzini-şe'r?!
Dilsiz durur rübabi tənəngahi-Fikrətin,
Tarı qırıldımı o Rübabi-xəyalətin.
Zənn etmə sən şikəstə fəqət bir rübabdır,
Fikrət, bu gün şikəstə qülubi-şəbabdır.
Müxbir nigahlərlə şəbabi-münəvvərə-
Baxmaqdadır sənə, nə həzin, qəmli mənərə!..
Şe'rin səmayi-safını bir Sis tutub ki, ah,
Məstureyi-zülamdurur nuri-intibah.
Dil pürsukun, fikr pərişan, ədəb xərab,
Küskün bu gün sənə dili-ərbabi-inqilab.
Çünki həqiqəti dolaşırken xəyalınız,
İlhamzari-şe'rü ədəbkən kəmalınız,
Kəskin düşüncələrlə dələrkən sərairi.
Feyfayi-sanihatın, əya şanlı sairi,
Sən söylə ey! Nədir bu dərin əbkəmiyyətin –
Əsbabı, ey yeganə dühası bu ümmətin?!
Bilsəm neçin qırıldı şu əfkari-nurbal,
Ey xəndəzar şahidi-əş'ar olan xəyal!
Ey bir xəyal mədfəni parlaq həqiqətin,
Ey zinəti-məziyyəti afaqi-sən'ətin,
Afaqi-sən'ətindəki bir qətrə əşki-tər –
Mənzucdur şe'rlərin atəşlə abdən,
Fikrin təkəvvün etdi sənin inqilabdən!
Maziyə, zülmə, zülmətə üsyan edən qələm –
Xamən deyilmidir sənin, ey nami möhtərəm?
Al dəstinə o xameyi-səmsamvarını,
Saç aləmə bədayei-sən'ətşüarını.
Bir ruhi-tazə bəxş edib əndami-sən'ətə,
Aç e'tila səması yenə fikri-millətə.
Bir çox kəfənlə fikr məqabirgüzindir,
Parlaq bir əsr içində bu qayət həzindir!
Öksüz fikirlərin pədəri-sayədarısan,
Aqıl böyüklüyün bizə bir yadigarısan.
Biz də həyat istəriz, ey xaliqül-ədəb,
Parla ziyalarınla, əya bariqül-ədəb!

SABİRİN YADİGARINA İTHAM

Şairi-zindəruh

Bir taqım cahilanü naəhlan –
Düşməni-fikri-feyzbarın idi.
Həmzəbanilərindi biməğzan,
Vətənin duzəxi diyarın idi.
Sən yaşarkən də xütteyi-Şirvan –
Dirilərle dolu məzarın idi.

İstirahətgəhi-ədəmdə bu gün,
Uyu, əmma ki, millətə küskün.

Qaçdı yarani-şe'rü təhririn,
Səndin amacı tiri-təkfirin.
Səni də bilmədi o mülki-xərab,
Ey olan ziynəti-dərüni-türab.
Oluyorkən nəşidəxani-həyat,
Səni də ovladı üqabi-məmat.
Edərək əlvida Şirvanə,-
Azim oldun cəhani-nisyanə.

İstirahətgəhi-ədəmdə bu gün,
Uyu, əmma ki, millətə küskün.

İstanbul

TƏBRİK

Baxmasanz yaxşı cigərparələrə,
Yazıq olmazmı bu biçarələrə?
Tifl bir ayinədir əksnüma,
İncə baxsan, olacaq çöhrənüma.
Biedəb bəsləməyək tiflani,
Mə'rifətpərvər edək sibyanı.
Nə zaman kəsbi-ülum etsə nisa,
Cismi-millət tapacaq onda şəfa.
Elm ilə ruh müdavət olunur,
Elm ilə kəsbi-kəmalat olunur.

1913

CİNSİ-LƏTİFƏ

Bəxti-siyahi-millətə bənzər niqabınız,
Şərqi mühitimi o qaranlıq siyabınız?

Zalımların əlində birər canlı bihəyat,
Divani-ədl yox ki, sorulsun hesabınız.

Bəxşayışi-təbiət ilə həqqiniz bu gün –
Zülmətnümandur, buna şahid hicabınız.

Əlbət, gələr bahar, yağar abi-inqilab,
Parlar sizin camali-lətafətməabınız.

Bir gün gələr çiçəkləriniz feyzbar olur.
Hala dərüni-şışədə qalmış güləbınız.

Olduqca siz əsiri bu müzlim qəfəslərin –
Qabil deyil təzahürü tabəndə hissələrin.

TOFIQ FİKRƏTƏ

Şe'rin, ədibin nasiyyəyi-şə'sə'ədari,
Dilsiz vətənin bir fəmi-ilhamnisari.
Bir heyrəti-fəyyaz, füzüdəndeyi-ürfan,
Afaqi-mühitətimizə nəcmi-dirəxşan.
Fikrət – o böyük şairü nəvvar, füsunkar,
Hər tari-"Rübab"ından uçar nəğməyi-səhhar.
Əcfani-vətəndən tökülən qətreysi-abi
Şe'r inciləri yarımada əngüştü-rübabi.
Bir nalə, bir eyvah, bir əfgani-cigərsuz
Dəsti-hünərində oluyor şe'ri-qəməfruz.
Ey dəsti-ədəb, dəsti-hünər, dəsti-rəhasaz,
Alqışlayan əllər səni, əlbəttə, qırılmaz!

İstanbul

1914

AĞLAYAN ŞE'RLƏR

Ustad Əkrəm

Ey millətin ədibi-bəlağətpənahi, ah,
Ey xameyi-fəşahəti gülbangi-intibah!
Kilkində vardı nəgmeyi-tabani-inşirah,
Qəbrin necəysə, cismin ona oldu bir sabah.
Söndün əgərçi, sönməyəcək nuri-fikrətin,
Ey şairi-yeganəsi biçərə millətin.

Zülmətli bir mühitdə parlaq ziya idin,
Şərq aləmində məş'ələdari-rəha idin.
Məğribdə olmasan da, Şərqdə sən bir düha idin,
Bir şairi-bülənd idin, aləmbahar idin.
Şimdi bəyaz kəfənlə türabi-siyahdə,
Yatmaqdasan müəbbəd olan xabgahdə...

Sonra qovuşdun işte sevimli Nijadına*,
Əkrəm, yetişdi cismi-zəifin Fuadına*.
Rahət uyu, çünki erişdin muradına,
Öldünse də, bu qədri-ölüm canlı adına.
Ərbabi-fəzli öldürəməz mövti-biaman,
Namin əbədheyatdır, ustad, hər zaman!

Sən ağladın Nijadına hər şam, hər səhər,
Göz yaşların ki, oldu birər şe'ri-şö'ləvər.
Ol şe'rlərlə parladı zülmətli fikrlər,
Ey rəhnümayi-mə'rifət, ey mə'nəvi pədər!
Övladi-mə'nəvilərin də bu gün giryəbardır,
Hər zində cəlbi-namin üçün bir məzardır.

Heykəl tigərmi namına, bilməm ki, millətin,
Parlaq bir abidəylə parıldarmı türbətini?
Ey şairi-Nijadı cahani-bəlağətin.
Susdu əcəl əliylə dili şairiyyətin.
Madam afitab ziyabəxşi-xakdır,
Sönməz o nami-Əkrəmin, ədəbi tabnakdır.

Olduqca qönçələr çəmənəravü bufəşan –
Əş'arının çiçəkləri olmaz xəzənnişan.
Hərdəm bahardır bu gülüstani-dilsitan,
Baqi çiçəklərin var, əya fani bağiban!
Torpaqlar içrə olsa da cismin ədəmgüzün,
Şe'rin həyat içindədir, ey şairi-həzin!

Bakı, 15 fevral

NİSVİYYƏT TƏRANƏLƏRİ

Çöhreyi-dilbərani-fəttanı –
Baxışım ilə öpən zamanda derəm:
Rəngi-alı onun üçün sevərəm –
Öpüyor qızların dodaqlarını.

Bir çiçək var ki, gülşənəradır,
Bir çiçək var ki, ruhi-cəmiyyət;
Qönçeyi-buydari-nisviyyət, –
Bu çiçək də cahanpiradır.

Nə deməkdir qadın? İlahi-həyat,
Ruhbəxşayi-adəmiyyətdir,
Aferinəndeyi-səadətdir.
Qadını pərdəpuş olan, yerə bat!

Mələki-ərzdür nisayi-cahan,
Buyü rəngi-həyatü hürriyyət,
Madəri-feyzkari-nisviyyət,
Yaşa, ey aləmə həyat saçan!

Ey qadın, ey qaranlıq içrə sabah!
Ey həyatın lətif bir səhəri,
Ey cahanın işıqlı bir gühəri,
Örtülü olduğun yer iştə siyah.

Qərbi parlatdıran camalındır,
Çarşafın Şərqi pərdədar etmiş,
Sübhü yox şəbliqə diyar etmiş.
Sübhi-sadiq sənin məalındır.

Açıl, ey sübhi-sadiqi-millət,
Gecə geymiş həyatımızsa yetər!
Parla, ey canlı nur, canlı səhər,
Ərisin bizləri udan zülmət!

ƏZHARİ-ƏFKAR

Həqiqət, ey bəşərin sərmədi ilahəsi, çıx!
Görün qaranlığa batmışlara cəmalın açıq!

Görün ki, gündüzü gülsün bu leyli-dicurun,
Neçin bu Şərqimizə yağmayır gözəl nurun?

Nə yerdə yağdın—o yerlərdə rayihati-həyat,
Bunu bahari-təməddündən etdim istinbat;

Bütün çiçəkləri məhsulun-afitabından,
Bütün əsərləri bürhani-inqilabındır.

O Qərbdir ki, bu gün mə'kəsi-cəmalındır,
O ehtişami-həqiqət sənin cəlalındır.

Şekspirin* qələmi bariqati-əfkarı,—
Qucaq-qucaq atıyordu cahana ənvarı.

O yanda bir qoca Şitler, fəqir bir dahi,
Açar dururdu qələmlə həyatə şəhrahı.

Həqiqət, ey mədəniyyətfüruzi əqvamın, —
Gözü yolunda durur kainati-islamın.

Bax, iştə matəmə girmiş bu kainatımıza,
Bu ağlayışsa yetər, xəndə saç həyatımıza.

Bu ağlayışlı baxışlar da parlasın, gülsün,
Ölüm liqalı həyatı bu məşriqin ölsün.

Həqiqət, iştə oxu Şərqe tazə, tazə həyat,
Bu qövmi-müzlüm üçün bir işıqlı ruh yarat.

Qəmü ələmdə başım zibi-duşi-fikrü xəyal,
Əpərdi kirpiyimi yaş, dilimdə zilli-məlal.

Və qaşlarım aşağı, tutğun idi ənzarım,
Həzin hilal kimi nəydi, nəydi əfkarım?
Düşüncəm bu!

Libası həp gecələrdən, xürafədən hörülən —
Mühitimizdə işıqdır sönən, ölən, gömülən.

Həqiqətin günəşi söndürülmədə, bu nədən?
Yumulmada gözümüz yol açan o şə'sə'ədən.

Açılmadan soluyor bağımızdakı əzhar,
Behişt-i-Qərbdə parlar qadınlar ilə bahar.

Rical bizdə təhəkkümlə sərfərazəndə,
Neçin qəfəslər içində o cinsi-nazəndə?

Bizim çəməndə uçan fikri öldürür səyyad,
Fikir ölən günü xortlar kömülmüş istibdad.

Bu xortlaq iştə yenə qorxudur həyatımızı,
Məzarə bənzədiyor səhni-kainatımızı.

Neçin ki, yüksəliş ədasıyız, nədir səbəbi?
Həp alçalışımı bu Şərqi mətai-müntəxəbi?

Cahan ucaldı, ucalmaqda, daima ucalır,
Nə oldu Şərqi, nə oldu, nə oldu dalda qalır?

Bu canlı əs' ilə cür'ətli bir cavabə baxar,
Bu cür'əti-mədəniyyət bu yerdə yox, bizə ar!

PƏYAMİ-DİLARAM

Nisaiyyuna işarət

*İstanbulda cinsi-lətif
darülfünuna qəbul edilir.*

Açıldı bağı-maarif o cinsi-nazanə,
Açılmadısa da hala o sitreyi-məl'un,
Sonunda nuri-həqiqət edər zülami zəbun,
Zavallı biz erəriz bir həyatı-rəxşanə.

Səma günəşsiz olanda gecə cahanı qucar,
Bu yer günəşlərinə leytpuş olan yerlər.
Zülam içində yaşar, parlamaz nə gün, nə səhər,
Qadın ziyası göründükdə zülmət isə qaçar!

Həyatı bizlərə dadlandıran ki, nisvandır,
Bu cinsi həzrəti-fitrət həyata zad etmiş,
Bununla adəmi dilşadü bərmurad etmiş,
Pərəstiş etməli, nisvan mübəcəl ünvanıdır.

Bakı, 22 fevral

BAHARİ-ƏFKAR

Qəlbimdə sənə bir əzəli eşqü məhəbbət –
Vardır, gözəlim, bəxş qılıb həzrəti-fitrət.
Qaynar, daşıyor ruhuma bu dadlı hərarət.
Hər yerdə adın gəlsə, o yerdir mənə cənnət.
Ey yer mələki, qaçma ki, sənsiz olan aləm –
Qəmlərlə, ələmlərlə dolu saheyi-matəm.

Bir saheyi-matəm ki, qaranlıqdır həyatı,
Ağlar kimdir ərzi, göyü, altı cəhəti.
Ruyunda duran kölgəyə bənzər zülumati,
Vəchin kimi məstürə durur çöhreyi-ati,
Ey yer mələki, qaçma ki, fəyyazeyi-cansan,
Fəyyazeyi-can, ani-cahan, huri-cinansan.

Ati güləcək açsa səhərpərə cəmalın,
Şəblər yanacaq, qaçdığı günlərdə zilalın,
Məğribdəki şövkət, günəşim, əksi-cəlalın,
Sən aç qaşını, parlasın ənvari-hilalın,
Ey Şərqi günəşi, çıx bulut altından, əyan ol,
Zülmati-mühitətimizə sübhəşən ol!

Sənsiz yaşayan aləmə mən fatihəxanəm,
Bu məqbərəyə fatihəxan, naləkünanəm.
Sən solduğun üçün, a gülüm, mən də xəzanəm,
“Hər ruzü şəb öz-fikri-to dər ahü fəğanəm!”
Ey can çiçəyi, açmadı hala da baharın.
Əzhari-baharın və üzərin –
Əzhari-bahar, işte, o məstürə üzərin.

Hər yerdə ki hüsnün doğuyor, şə'sə'əzadır,
Rüxsari-füruzanın ilə ruhəzadır.
Qərb aləmini şanlıdan, əlbət ki, nisadır,
Məğribdə tulu etdin, o yer bəzmi-səfadır,
Ey yer günəşi, söndüyün aləmlərə zülmət –
Sərmiş qanadın, örtülüdür rahi-sələmət!

Azmiş yolunu qafiləmiz, doğru yol istər,
Ey şəmsi-hidayət, çıxaraq sən yolu göstər.
Rəhbər deyirəm mən sənə, ey nuri-müsəttər!
Ey hədiyyə, qaçma, açıl, et Şərqi münəvvər!
Ey yer günəşi, parla bu yer sübhə bürünsün,
Yırtsın şu qaranlıqları ki, yol da görünsün.

Hala mədəniyyət denilən çöhreyi-rəxşan,
Şərqi aləmini etmədi tabanü dirəxşan.
Zülfün kimi müzlüm yaşayır Şərqi-pərişan,

Göstər üzünü Şərqə, a mə'budeyi-zişan!
At üzdən, əya aliheyi-ərz, niqabı!
Şənlət, işıq et şəb yaradan Şərqi-xərabı!

Ey hakimə, ey hakimeyi-ruhu həyatın!
Zülmət əriyor nerdə əyansa ləməatın.
Sən çıxmayan aləmdə durur zilli məmatın,
Parlar o cahan ki, ola mir'ati-sifatın.
Aç sətrəni ayineyi-ruyun da açılısın,
Bu Məşriqi-şəbrəngə səhər, sübh saçılısın.
Ey malikə, ey malikeyi-şəhri-lətafət,
Ey mülhəmə, ey mülhəməyi-fikrü xəyalət,
Hər bir gülüşünə xəndəli bir şe'ri-nəzarət,
Hər bir baxışından uçar ənvəri-məhəbbət.
Sən gülmədiyən yerdə yanar məş'əli-matəm.
Sənsən, gözələn, sən mələkim, xəndeyi-aləm.

DÜN AXŞAMIN İLHAMİ-YETİMANƏSİ

Dün axşam idi, mən gəziyordum yetim-yetim,
Bir yoldaşım var idi ki: hüzn ilə möhnətim...
Bir hüznüdür ki, ayrılmaz kölgədir mənə,
Parlar bu kölgədə səhəri-şairiyyətim.
Məhzun gecən qucağa alır parlaq ayları.
Qəm torpağından oldumu aya şu fitrətim?..
Ləzzət duyar qəmlər, ələmlərlə varlığım,
Şad olduğum zaman mənə qəmdir məsərrətim.
Qaçsın yanımdan istəsə yarani-bivəfa, –
Qəm yardır mənə, bunu sevmiş təbiətim!
Yaşlar gözümdə inci kimi parlayırdılar,
Girmişdi şekli-abə şu atəşli sərvətim.
Çəsmim səması parladyordu o yaşları,
Çox yüksək idi şəhri-qəmə hakimiyyətim!
Qəmdir ki, ağlasam yaşımı şe'rə döndərir,
Qəmlər libas geysə, olurdu hüviyyətim.
Kəndim vətəndəyəmsə də, qərbət elindəyəm,

Ey hikmətaşına, bunu anlat ki, qərbətim –
Kəndi elim, kəndi yerimdir bu gün mənə,
Qərbətdəyəm, vətəndə dururkən həqiqətim.
Hər bir baxış ki, görməyəyəm, bir ilan qədər –
Ağu saçar, mənim yaşayırkən həlavətim.
Üzlər soyuq, qəbr daşı sanki çöhrələr,
Ey bivəfələr!.. Ölmədi hala hərarətim!..
Ən sevdiyim rəfiqəmə baxsam, gözündə var –
Bir kölgə, kibr kölgəsi. Amma ki, tinətim –
Almaqda intiqamını xəndan bir əfv ilə,
İstər fəna, istər eyi-istə xilqətim!..
Olsun dilərsə öz vətənim dari-qərbətim,
Ölməz, ilahidir vətəni bir məhəbbətim.
Əhli-vətən unutsa məni, mən unutmaram,
Bu millətə həp vəqf ediləkdir məvaddətim.
İstərsə görməsin məni hüssad, qəm yeməm,
Parlar, durur gözlər önündə hidayətim.
Yüksək səs ilə söylərəm evladi-millətə:
Gündən-günə işıqlanacaq qalibiyyətim!
Bir qayeyi-əməl mənə caani-candır:
Yüksəlsin istə payeyi-balayə millətim!

ASİ ŞE'RLƏR

Ey üqdəsi açılmayan əsrari-kainat,
Ey anlaşılmayan əzəli validi-həyat!
Qayən nədir, anlamadım kainatdən,
Qəsdin nədir bu gözləri ölmüş həyatdən?!
Lazımsa gər həyat bu "canlı zülam" üçün,
Bir "cüft işıq" gərək ki, bu dünyaməqam üçün,
Ta görsün onlar ilə tərqi-məişəti,
Qər q eyləsin nəzərləri nur ilə zülməti.
Ə'malərə yer üstü də müzlim məzardır,
Vəchi-zəmin, ruyi-səma pərdədadır.
Kor xəlqi, kor həyatı yaşatmaq!.. Mən anlamam?!
Gözsüzlərə yer altıdır ən yaxşı bir məqam!
Göz olmaz isə, çöhreyi-aləm siyahdır,
Bilməz zavallı leyli, ya ki səbahdır...

QÜVVƏT, HƏYAT, ÜMİD...

Yaşamağı sevirəm...

Manafzadə Sabit yoldaşıma*

Mən bir özəli aşiqiyəm rəngi-baharın,
Rüxsari-bahar açmada əzhari-həyatı.

Məftunəm, əvət, ruyi-dilarami-həyatə,
Var çünki həyatın dodağında nəğəmatı.

Ciddən yaşamaq qayeyi-amalım, a Sabit,
İçmək diləmə eyni-həyat olsa məməti.

Gördüm ölümü xahiş edənlər züəfadır,
Qüvvətlilər istər yaşamaq min sənəvatı.

Gördükcə gözüm yerləri qarlarla kəfənpuş,
Çəşmədə əyan olmada qəbrin zülümüti.

Zə'f əhli dilər mövti ki, şayani-ədəmdir,
Bilmiş ki, tükənmişdir onun qüvvəti-zatı.

Fəryadü fəğan, ahu ənin, naleyi-cansuz –
Düşkünlərin aləmdə budur həp nəqəratı.

Eşq əhlinə bax, boynu bükük, bağı yanıqlı,
Avarə yetimlər kimi bitməz nəvəhatı.

Aşiq özü də dünkünüdür sərvəti-hüsnün,
Düşkünlərin əcfanı qucaqlar qətəratı.

Lakin gülüyor gözləri məğrureyi-hüsnün,
Parlaq üzünü öpmədə kibrin ləməti.

Nəxvət sizə layiq, sizə bir həqqi-təbii,
Vermiş sizə hüsn alihəsi kibr bəratı.

Dildadəyi-azadəsiyəm fəsli-rəbiin,
Benzər qadına incə, müzəhhər vərəqatı.

Mə'yus olamam haldən, əlbət rüxi-fərda-
Məşriqdə də parlar, gözəlüm, çöhreyi-ati.

Ati əməlilə yaşayır dəhrdə əqvam,
Mə'yusların bağlı qalır rahi-nicatı.

Bir qövm ki, donmuş hərəkətgahi-cahanda,
Durmmuş demək, işte, o həyatın hərəkəti.

Donmaq da ölüm, hər hərəkət bir diriləkdir*,
Ərbabi-məmətin donar, əlbət, mələkatı.

Sabitqədəm olmaz bu cədəlgahdə, Hadi,
Bir qövm ki, yoxdur rəhi-əzminde səbatı.

6 iyun

MÜƏMMAYİ-KAINAT

Dəhrdə, bilməm nədir, qanla içənlər şanlıdır?
Caniyə imdad edən sərvətlidir, samanlıdır!
Şan-şərəf vicdanı azlarda, həqiqət boylədir!
Hümmət ərbabi şu insandır ki, çox vicdanlıdır!
Parlayan evlərdə can bəslər səadətpərvəran,
Atəşi-fəqrə yanan da, ey xuda, bir canlıdır.
Ağlayır, sızlar biri, min dərd, min alam ilə
Başqa bir şəxsin dodağı, üzleri xəndanlıdır.
İşte qanuni-təbiət: həq zəbuni qüvvətin,
Ovçu haqsızkən belə şəmşiri, tiri qanlıdır.
Haqqını talib olanlar bir takım biçarələr,
Həqqi inkar eyləyənlər oxludur, qalxanlıdır!
Həqq deyən, həqq söyləyən, həqq istəyənlər həqsiz,
Qüvvətə malik olanlar hər zaman yaranlıdır!..

Daima məğlub olan həqdir əlində qüvvətin,
Sanki "qüvvət" ingilisi, "həq" də bir iranlıdır.
"Həq qəvinin"dir- demək, yə'ni şərindir -demək,
Söyləyən bu hikməti qiymətli bir osmanlıdır.
Anladınmı xilqəti? Aləm zəbunküşdür, əvət,
İştə qanuni-təbiət boyləcə divanlıdır...

15 iyun

ZAMANIN MƏZHƏKƏLƏRİNDƏN

Şairlərə ithaf

Qəlp pula döndü həp ilhamımız,
Qaldı kitab, qalmaqad bir müştəri!
Hər kəsə versək də, deyir al geri!
Qaldı zavallı şüəra sərsəri.
Satılmayır zadeyi-ilhamımız,
"Çox yazıq olduq" deyirəm hamımız!

* * *

Boynu buruq, kisəsi boş, könlü qan,
Bir sürü əshabi-qələm hər zaman –
Kitab satanın üzünə baxmada,
Kitabçı söylər: "şe'rə yox baxan!"
Satılmayır zadeyi-ilhamımız,
"Çox yazıq olduq" deyirəm hamımız.

XƏLUQUN PƏDƏRİ

S.Səbur bəradərimə*

Şe'rin, ədəbin nasiyeyi-şə'sə'ədari,
Dilsiz vətənin bir dəhəni-feyznisari.
Əcfani-bəşərdən tökülən atəşi-nabi
Şe'r inciləri yapmada əngüştü-rübabi.
Almas kimi göz yaşını kəskin nəzərinlə –

216

Görməkdə və şe'r etmədə dəsti-hünərinlə.
Bədbəxtlərə ağlayır avazi-rübabi,
Həp zalimədir, zülmətə tövciyi-xitabi.
Hər şe'ri birer naləsidir əhli-həyatın.
Fikrət, yaşasın varlığın ilə nəğmətin.
Parlaq əməlin dəhrdə tənvihi-həqiqət,
Ciddən də böyüksən sən, əya həzrəti-Fikrət!
Doğsaydı əgər Qərb caharında o zatın,
Şayisteyi-təqdis olurdu şu dühatın.
Əfsus! Səni görməyə bu Məşriqi-naşad,
Ey hər sözü insanlıq üçün nəğməyi-irşad!
Bir Şərq ki, möhtaci-ziya səhni-zülami,
Bir Şərq ki, acdır işığa xassü əvami.
Ey nasiyeyi-asiyə, ey zülmətə asi.
Ey fikri-nəcibənənin ən ülvi dühası.
Ey ruhi-ədəb, ruhi-füsunsazi-məali,
Ey aləmi-baladə uçan şairi-ali!
Şe'rin əbədi bakirədir, bivə olurmu?
Bir boylə gözəllik yaradan işvə olurmu?
Ey bakirə eş'ar doğan şe'r Məsihi,
Ey türklərin şairi-fəyyazü fəsihi*.
Küsmə, yene ol samei-ruhi-ədəbiyyat,
Həp mürdədiməğiz, bizi canlat, bizi parlat.
.....
Fikrinlə yaşa, elmü kəmalatı yaşat sən.
Meydanda durur işte o "Tarixi-qədim" in*,
Məhsuli deyildirmi şu bir fikri-səlimin?

XƏNDEYİ-ZƏFƏR

Mat olan məhcub olur baziçeyi-şətrəncdə,
Qalibiyyət kimdə qalsa, nəş'əyab olmaşqdadır.
Kim udarsa, dəhrdə rəhətənisab olmaşqdadır.
İştə dünya böylədir: məğlub olanlar rəncdə.

217

Səfheyi-şətrəncə bənzər bu cidalgahi-həyat,
Adəm övladı üzündə oynanan alətdir.
Kim ki mat oldu, nəsibi ahdır heyhatdır,
Kim ki mat etdi, nigahi xəndərizi-inbisat.

Eyləyən şətrənci icad arifi-hikmətnümun,
Göstərir ərzin kitabından gözəl bir yarpağı;
Qalibin yüksəklənir hər gün səmayə bayrağı,
Kim ki məğlub oldu, rayati-həyatı sərnigun.

TİMSALİ-MƏLAL, HÜSNİ-MƏHZUN

Dün gedirkən yolumda gördüm ki, –
Bir gözəl hüzdari-möhnət idi.
Hüsni zəngin, fəqiri-sərvət idi,
Cazib idi o çöhreyi-mübki.

Ateşin hüsnü, parlayan ruyu –
Könlümə gözlərilə ot atdı.
Ruhi-məcruhumu alovlatdı,
Oldu zənciri-qəlb hər muyu.

Təlləri sanki damgahi-siyah,
Baxışı dilfiribü dilbər idi.
Yerə enmiş səmavi düxtər idi,
Gönlümü ovladı o xüldənah.

Öylə bir can ki, can alan afət,
Həm də canbəxş bir Məsihə idi.
Dili sözsüz, gözü fəsihə idi,
Gözləri, sözləri gözəldi, əvət.

Göz ki, bir çeşmeyi-bələğətdir,
Pək hərarətli söz axar ondan.
Arif anlar bunu, deyil nadan,
Göz sözü haizi-fəsahtədir.

Hüsnü məhzun bu dilruba düxtər,
Məni də hüznünə şərik etdi.
Parladı, parladı, uçub getdi,
Zənn qıldım ki, söndü bir əxtər.

Yerlərin ulduzu, göyün huru,
Könlümü ovladı, qürub etdi.
Səhəri bad idi, hüub etdi,
Mən o hurun bu gün də məshuru.

QANLI SƏTİRLƏR VƏ QAİLEYİ-HƏYAT

Hüseyn Rza barədərimə*

Hərbin yenə bir əjdəri-xunxarı dirildi,
Qanlı baxışı sahili-qovgadə görüldü.
Bir sahə ki, eylər baxan ənzari hərasan,
Bir sahə ki, başdan-başa bir məqtəli-insan.
Ateşlə dəmir yağmuru yağmaqda səmadən,
Sirab oluyur yer tökülən qırmızı ma'dən.
“Mey sun bana, ey saqiyyi-gülçöhrə, səmadən
Səkran oluyor gavi-zəmin səfki-dimadən”*.
Bir səhneyi-xun, ərzi-ğünün, saheyi-vəhşət
İlqa ediyor göylərə min lərzeyi-dəhşət.
Başlar kəsilir, qan tökülür, can yanıyor, vah!
Musiqilərin nəğmələri söyləyir: ey vah!
“Ey vah! Bəşər məhv edərək məhv olacaqdır.
Hər ləhzə bu vadiyi-bəla qan dolacaqdır”*.
Mövtai dişilə baxıyor əhli-həyatə,
Də'vət ediyor canlıları işte məmatə.

* * *

“Tarixə”ə baxın, diqqət edin doğru deyir ya:
Milyardlar ilə qanlar içibdir qoca dünya.
Hala da susuzdur bəşərin qanına zalim,
Yoxluqda qalardın sən, əya qanlı əvalim!

Təqsir təbiətdəmi? Ya bizdəmi? Diqqət!
Naqabili-idrakdurur işbu həqiqət!
Bir öylə həqiqət ki, nə xəndanü nə giryan,
Bədbəxt bəşər! İstərisən sən nə qədər yan!
Yan, yan nə qədər istərisən, yan ki, həqiqət,
Zənn eyləmə eylər sənə bir zərrəcə şəfqət.
Meydani-dəğa səhni-qitali-bəşəriyyət,
Ən çox qan içənlər sayılır əhli-həmiyyət.

HƏRBİ-MÜSƏLLƏS, YAXUD CƏNGİ-ŞEAHƏNG

Dəryadə herb, yerdə də herb, asimanda herb,
Ey aləmin ilahi, nədir bunca hərbü zərb?
Dünyada herb al yazılı bir kitabdır,
Son bayrağında son sözü: hökmü "limən gələb"*.

Hər dalğalı dənizlərə bənzər həyatımız,
Başdan-ayağə qan yeridir kainatımız.
Kəşf etməyir bu hikməti-xunini fəlsəfə,
Həll etməli bu üqdəni kilki-dühatımız.

Əhli-düha da açmadı əsrari-ələmi,
Tənvir qılmadı bu şəbi-tuli-müzləmi.
Bu qırmızı qaranlıq olan ərzi-matəmi,
Gör, ağ günə çıxarmadı övladi-Adəmi.

Həll olmayır səairi-məchuleyi-cahan,
Ruzi-əzəl kimi əbədiyyət qalır nihan.
Nəymiş bilinmədi bu cidalgahi-imtahan,
Ey ruhi-ə'zəm, iştə nə yapsın bu gümrəhan?

Yağmırmıdır? Xeyr! Göyün odlar saçır yerə,
Mövtün üqabı balü pər açmış səmalərə.
Buldum bir ad bu torpağa -səyyarə məqbərə,
Səyyarə məqbərən dönüyor indi məşərə.

Təyyarələr ki, hakimeyi-asiman, əyan.
Bəhrü səfinə herb hökumdari-şan, əyan,
Projektor isə pərtövi-xəşyətəşan, əyan,
Alati-atəşin də cəhənnəmnişan, əyan.

Ətraf boş ki, yox bəşərə təkyəgah... ah!
Tutmuş rəhi-həyatımızı bir siyah, ay!
Şəb çox uzandı, yoxmu həqiqət səbah, ah!
Naafəridəmi səhəri-intibah, ah?

FƏZİLƏT SAHİBLƏRİ

Mustafa Sübhi bəradərimə*

1

İlk əvvəl olurlar hədəfi tiği-bələnin,
Ən son bilinir qiyməti cümlə füzəlanın.
Duşizə əməl qisməti olmuş budalanın*,
"Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər".

2

Nami dirilir, ölsə özü əhli-"rəha"nın,
Parlar sözü, söndükdə lisanı füsəhanın,
Ən sonda gəlir müştərisi "dürr"-i-dəhanın,
Bəxt isə, həmaqət kimi: yarı büləhanın.
"Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər".

3

Əyriyi tutar, rastı atar dəsti zamanın,
Hər atdığı düz tir deyilmi şu kəmanın?
Ayinə tutur çöhrəsinə əhli-əmanın,
Ülviyyəti yerdən seçilirmi o səmanın?

Yüksəkliyini bilmədi, bilməz hükəmanın.
“Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər”.

4

Daim içiyor abının əshabi-həyanın,
Artırmadadır əkməyini əhli-riyanın,
Zülmətlə boğur bəxtiniərbabi-ziyanın.
Ey dəhri-səfil, arifəmi xas ziyanın?
“Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər”.

5

Xülyayə gömülmüş qalıyor adı vəfanın,
Amma ki, həqiqətdir özü zülmü cəfanın,
Cahillərədir meyli səadətlə səfanın,
Daim də gürizandır ümidi ürəfanın,
“Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər”.

6

Ağuşı-əsafil yeridir sanki ğinanın,
Vicdani-əalidə yeri rəncü inanın,
Peymanələri dopdolu peymanşikənanın,
Əhli-dilə bax! Yoxsulu bir lövməcə nanın!
“Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər”.

7

Qəmlər özü sərmayəsidir həp füğəranın,
Xuni-cigəri badəsi olmuş şüəranın.
Gündüz kimidir talei də “şəbgüzəranın”*,
Pabəndi-bələdir dili azadəsəranın,
“Bədbəxt ona derlər ki, əlində cühəlanın –
Qəhr olmaq üçün kəsbi-kəmalü hünər eylər”.

15 avqust

ŞƏRAREYİ-ƏFKAR

Həqiqət təlxdir, amma müşabəhdir o dərmanə,
İçəndə yandırır, sonra həyatə bəxş edir səhhet.
Cəsaretlə içənlər kəsb edərlər dadlı bir rahət,
Təbibin verdiyi zəhr olsa da bir xəstə insanə.

Şəfabəxşə dəvalər, şübhe yox, dadlı içilməz ya!
Mərizin könlü daim turşu istər, buzlu ab istər.
Bu cəmiyyət həqiqətdən ziyadə istəyir xülya,
Hilali qaşın, ey dilbər, günəşli inqilab istər.

XABGAHİ-MÖVTA, İLHAMATİ-ƏMVAT...

S.İbrahimov qardaşıma*

Yol yapılmaq məqsədilə böyük kəlisənin ətrafı qazılır. Qazılan və təsviyeyi-türabiyəsi icra olunan yerlərdən isə, əbədiyyətə qarışmış olan fani insanların gəmikləri və yazılı daşları çıxır. Dünkü gün bu məzaristanı-pərişandan keçdiyim zaman ənqazi-əmvat olan “ə’zayi-rəmimə” (çürük gəmiklər), bilxassə açıq qalan dişlər mənə sanki əzəməti-əbədiyyəni, ehtişami-fənanı oxuyub dururlardı. Bu əsnada bu həqiqəti-zəhrin müxəyyələmdə aşağıdakı şe’rləri yaratmışdı.

Keçərkən dün təsadüf eylədim: köhnə məzar üzrə –
Təhəccür eyləmiş tarixi gördüm rəhgüzar üzrə.
Şu daşlar kim, yazılmış hər biri tarixi-ibrətdir,
O məqbər daşları həp tərəcəmani-hali türbətdir.
Mürurilə dühurun cismlər olmuşsa da fani, –
Yazılmış sənglər baqi, birər tarixi-insani.
Əvət: baqi qalan daşlardı, fanidi bütün başlar,
Bütün dillər, bütün üzler, bütün gözlər, bütün qaşlar
Bəşər tarixini dilsiz duran daşlar deyirlərdi,
Bəlağətəkar səssizliklə parlaq söyləyirlərdi.
İşıqlı gözlərə mövtün əli torpaqlar atmışdı,
Bu ol gözlərdi ki, xilqət əzəl parlaq yaratmışdı!
Bütün gözlər işıqsızdı, baxışsızdı, süxənsizdi,

Cahandan bir kəfən geymiş bəşər şimdiki kəfənsizdi!
 Dodaqsız dişlər üstündə dururdu bir bəyaz xəndə,
 Nə müstəhzi gülüşlərdi həyata qarşı mədfəndə!
 Bütün gözlər türabalud ikən də xakizarında,
 Təbəssümdari-istehza idi dişlər məzarında!
 Bu matəmğahi-dünyayə gülürdü sanki ölmüşlər,
 Yer üstündə bəşər ağlar, gülər xakə gömülmüşlər.
 O ləhzə vəqfəgiri-heyrət oldum qəbrgah üzrə,
 Qaranlıq çökdü gördüm ki, güzərgahi-nigah üzrə –
 Bütün dünya qaranlıqlaşdı, fikrim parladı, lakin –
 Durub baxdım yer ilə göylərə məbhutü pək sakin:
 Yenə yerlər o yerlərdi, yenə göylər o göylərdi,
 Yenə bağlar yerindəydi, solan ancaq çiçəklərdi.
 Zəmin eyni zəmində, sərsəri gəzməkdə, dönməkdə,
 Gəhi rəngin baharara, gəhi solğun görünməkdə.
 Gəhi bakir çiçəklər anladır gülüzlü əbkarı,
 Dönər bir tairi-ilhamkarə şair əfkarı.
 Gəhi bir inqilabi-qönçəsuz ilə səma ağlar,
 Ölür çünki yer üstündə bu parlaq canlı yarpaqlar!
 Bəşər də bir müvəqqət gül, cahanda bir zaman parlar,
 Sönər bir gün baharı, son iqamətgahı torpaqlar!
 Günəş o, ulduz o, ay və o yenə boşluqda sairdir,
 Zəmin məqbər, səma qübbə, şu ulduzlar da zairdir!
 Və ya ki, şəm'dir onlar, asılmış qəlbi-əflakə,
 Saçırlar matəmi-şö'lə bu qəbristan olan xakə.

ŞEYTANİ-RƏCİBİN CƏNAB RƏHİMƏ XİTABƏLƏRİ

Mən söylədim əvvəl sənə, ey xalığı-adəm,
 Xəliq eyləmə bu adəmi, bərbad olur aləm.
 Qanlar tökəcəkdir, verəcəkdir xaki fəsədə,
 Ləzzət duyacaqdır, bilirəm, səfki-dimadə.
 Əkdikləri xeyr olmayacaq, cümləsi şəddir,
 Bir "bey"i" – "şər"ə təzyid edəm, bax ki, "bəşər"dir.
 İlk hərfini tənqis edəlim "adəm" olur "dəm",

Xunriz olacaq, ey mənə Allahım, o adəm.
 Məscudi-məlaik ediyorsan, bu bəşərdir,
 Mahiyyətini mən bilərəm sacidi-şəddir.
 Şayani-pərəstiş olamaz adəm, ilahi,
 Mahiyyətini anlayıram mən ki, kəmahı.
 Xəliq etmə bunu, xəliq edilir şeymidir insan?
 Bir dinləmədin fikrimi, ey xalığı-imkan.
 Ustadı idim mən ki, cahani-mələkutun,
 Ey hakimi əflak ilə xakin, cəbərutun!
 Mətrudi-behiştə olanın nəslə-kərimi (!)
 İştə unudub sən kimi bir rəbbi-rəhimi.
 Mən söylədim əvvəl sənə xəliq etmə, tökər qan,
 Bax adəmə, təsdiq elə şeytani-rəcimi.
 Duzəxlərə şayistə olan mənmi, ya adəm?
 İnsaf üzündən buyur, ey adili-ə'zəm?!
 Minlərlə sənə keçdi, yenə adəm o adəm,
 Sən duzəxi söndür, bu cahan oldu cəhənnəm.
 Hala deməyir adəmin övladı: "zələmna!"
 Lakin demiş idi bu sözü adəmi-mətrud.
 Neymiş bu bəşər zadəsi, mövcudi-"şəbalud"?
 Mən nolduğunu söyləmiş idim sənə rə'na.

AŞIĞI-GİRYAN, CANANI-XƏNDAN

A.Səhhət qardaşıma ithaf*

1

Hala yaşayır həyatı-şəbrəng –
 Altında nəcumi-zahiratın,
 Həp qəmli tərənə, qəmli ahəng –
 Üstündə şu əsgə kainatın.

2

Sərməstiyi-nab içində dilbər,
 Ərbabi-niyaz giryəpərvər,

Məğrureyi-hüsndür gözəllər,
Sövdazadələr nəsibi qəmlər!..

3

Hala niyə dilbərani-fəttan –
Üşşaqdən olmada gürizan?
Aşiq nəzərində parlayır yaş,
Xəndidə yenə nigahi-canan.

4

Busəşgəhi-xəndədir fəmi-yar.
Bir xəndə olaydım, ah, mən də,
Parlaq yaşayardım o dəhəndə –
İştə nə gözəl xəyali-didar!

5

Ya bir gül olaydım, ey baharım,
Ənbər saçına qonub öpərdim,
Bə'zən əlin ilə əylənərdim,
Ey zülfü gecə, üzü baharım.

6

Bax, bax da: nə bəxtiyar güllər,
Sində durur o bəxtəvərlər.
Bə'zən də o dəsti-nazikinlə –
Güllər oluyor saçında ziver.

7

Ey zülfi siyah, nuri şəbfam,
Ey qönçələb, ey yanağı gülşən!
Sənsiz bu cahan olurmu rövşən?
Bu şe'rləri sən etdin ilham.

Bakı, 29 avqust

AÇIQ VƏ AYDIN DÜŞÜNCƏLƏR

"Parlaq yaz!" deyənlərə

Deyirsiniz mənə: "əş'arı gəl açıq söylə,
İşıq düşüncə yarat, doğrudan da çox sevilə.
Dərin düşüncələri bilməyir cəmaətimiz".
Bizim də var bu gözəl sözlərə qənaətimiz.
Dərin düşüncə nədir, söz gerek dayaz olsun,
Bulut geyinməyərək, söz üzü əyaz olsun!
Qadın deyil ki, düşüncə üzündə örtü tuta!
Qaranlıq iştə o parlaq, gözəl cəməli uda.
Gecə içində neçin gündüz olmalı gizlin?!
Sözün üzü açıq olsun, deyil ki, söz də gəlin!
Göyün üzü açıq olsa, işıqları parlar,
Nədir sözün yanağında duran qaranlıqlar?!
Sözün canilə dirilsin həyatı ölmüşlər,
Diri-diri gəziyorkən məzarı dönmüşlər.
Deyirsiniz: "ışığı olsun, parıldasın sözlər –
Ki, doğru yolları görsün bu əqli gözsüzlər.
İşıq düşüncələr ilə işıqlanır millət".
Ana dili! Buna lazım həqiqətən hörmət!
Gözəl deyirsiniz, amma qolaymı hər əsəri –
Açıqca, sadəcə yazmaq? Pək incə şe'rləri –
Libasi-ləfz ilə parlatmaq, eyləmək zibə –
Həqiqətən də çətindir. Bu nəzənin zira –
O rütbə nazlı, o rütbə nəzih dilbərdir –
Ki, incə kiseveyi-əlfazə meylpərvərdir.
Lətif əlbisə istər mələiki-əş'ar,
Gözəl olanlara nazik libaslar yaqışar.
Nədir, bilirmisiniz, şe'r? Nurdən məstur –
Xəyal gülşəninin nurudur bu zadəyi-nur!
İşıqlı fikrlər iştə bunun di, dayəsidir,
Rüxi-səhifəyə qonmuş o nur sayəsidir!
Olurmu kölgəsi nurun? Əvət! Qadındır nur,
Onun da kölgəsi vardır: yerin üzündə zükür!
Qadınla şe'r iki həmsiyyəti-lətafətdir,
Qadın təməssul edən ruhi-zizərafətdir.

TAMAŞAYI-RİQQƏTƏNGİZ

Dün bir kişi, varlı bir adəm, qürurkar;
Vəchində kibrlər oluyordu şərəmisar...
Əllər cibində, kibr gözündə əyan idi,
Gücsüzlərə həqarət edən (!) idi.
Duzəxliqa, cəhimtəbiət nigahı var,
Əxlaqının dənəti alnında zillvar.
Bənzərdi gözləri ilana: odlu, çox acı.
Ruhi-xəbisinin də şu siması-dilmacı!
Qırmaclayırdı çeşmimi, baxsam şu surətə,
Ayinədir cəbini-bəşər şekli-sirətə.
Bir güzgüdü ki, nasiyəsi adəmiyyətin,
Eylər irə yaxşı-yaman, nəysə xislətin!

Hammal, dalında bari-giran, binəva, fəqir,
Yoxsulluğun zəbunu olan bir zavallı pir,
Bir tifi-saldidə ki, yetmiş yaşındadır,
Solmuş bahari-ömrü şitalər başındadır,
Qarlar geyibdi bəxtiqaranın bütün tükü,
Gəldi, dayandı, qoydu yerə arxadan yükü.
Donmuş həyatı, tər töküyordu, dedim ki ya –
Həp ziddlərdə cəm olur, ey hikmətaşına.
Alnında danə-danə düzölmüş tərləri,
Tərdir həmişə rəncbəranın gühərləri.
Köksündə də həp incilər idi parıldayan,
Alnıyla ruyunu tər idi həp qucaqlayan.
Qoydu yerə dalındakı dükançı malını,
Tər silməyə çıxarmış idi dəstmalını.
Bir kirli yaylıq idi fəqirin əlindəki,
Ondan da kirli idi şu pirin tənindəki,
Yə'ni libası da pis idi, çirkdar idi,
Bəxti-səfilə-şəxsi kimi ixtiyar idi.
Yaylıqla toplayırdı üzündən o tərləri
Atəşli sə'ydən doğan abi-gühərləri.
Odlu günəş də axşamədək başda tacıdır,
Netsin zavallı, ab ilə nan ehtiyacıdır.

Birdən-birə nə olduğunu bilmədim, vəli –
Gördüm üzünə sillə vuran güclü bir əli.
Baş ağ ikən, beli bükük ikən, bədən zəif –
Piri-fəqiri vurdu o zəngin, dənə hərəf.
Tab etmədi bu zərbəyə həmmal olan fəqir,
Düşdü yerin qucağına bidəstgir pir.
Düşdü, yıxıldı, ağladı üstündə yerlərin,
Bilməm neçin qızarmadı rüxsarı göylərin?!
Əkmək deyil yedikləri, silləydi şərtəşart,
Müzlüm göründü çeşmimə afaq, kainat.
Sökdü töküdü nur kimi rişbəyazinə,
Baxdım zavallının nigəhi-giryəsazinə.
Mə'tufi-asiman nəzəri-əşkpərvəri,
Göydən təsə'üli-mədəd eylərdi gözləri.
Yer dilsiz idi, göy də qulaqsız, bəşər əma,
Yer əbkəmiyyətində, guşsuz idi yenə səma.
Yoxdu mədətçi, çoxdu tamaşaçı didələr,
Pir ağlayırdı, başqa nəzərlərdə xəndələr.
Daşdan yapılma dillərə sahib olan bəşər,
Məxluqlər içində təməssülünməyi-şər.

Tədqiq üçün dayanmış idim hali-ələmi,
Gördüm himayədari-zülm imiş övladi-adəmi.
Qaşla, göz ilə, sözlə deyirdi o: "pah, pah!
Çox yaxşı döydü ha! Qocadaydı tamam günah!".
Hər dil açıldı, söylədi, diqqətlə dinlədim,
Bir dil olur, fəqirə tərəf söyləyər, dedim.
Hər dil danışdı xeyrinə işdə o zalimin,
Gördüm müinidir bəşəriyyət məzalimin!..
Hər bir baxış fəqirə gülürdü həyat boyu,
Bir rəhm edən yox idi, əvət, kainat boyu.
Hər bir baxan nəzərdə şu mə'na parıldadı.
Mə'nanı anladım, o zaman könlüm ağladı.

Gözlər deyirdi çox gözəl oldu döyülməmək!
Əlbət təbiidir bu cahanda söyülməmək!
Yoxdur sənin hüququn, əvət, yox ki, qüvvətin,
Zurun ki yox, təbiidir, əlbət, həqarətin.
“Həqqü hüquq” – bunları qüvvət tanırmı? Heç!
“Qüvvət” hüquq nədir anlayarmı? Heç!
Baxdım da “nasə” həqq görüyordu həqarəti,
Alqışlayırdı gözləri bazuyi-qüvvəti.
Bir kimsə çıxmadı görəyim həqpərəst imiş,
Alqışlanan hüquq deyil işte zurdur,
Güc kimdə isə, dəhrdə əhli-hüzurdur.
Hər bir baxışda zaribə qarşı sücudkar,
Qalmışdı ortada unudulmuş bir ixtiyar,
Mən anladım ki, fəqr böyük bir günah imiş,
Əshabi-fəqrə hər sitəm etsən, mübah imiş.
Dünyədəki cəlali-münəvvər də qüvvətin,
Məhkumudur ya aciz olan hakimiyyətin!

Bakı, 14 sentyabr

LİVAYİ-ZƏFƏRİN TAMAŞASI

Çıxanda göylərə şəhbali-e'tilayi-zəfər,
Qanadlanır daha balalara səmayi-zəfər.
Sürurdən gözüm ağlar, dil açsa nayı-zəfər,
Siyasət aləminin ruhudur: qüvayi-zəfər.
Hilalə yüksəlirəm, dinləsəm həvayi-zəfər,
Ziyafüruzi-nigəhsən sən, ey livayi-zəfər!

Xərabələr yaradırsan, sonunda imran var,
Vücutlər qanadırsan, yanında dərman var.
Dumanların dalı qatda şümusi-rəxşan var,
O tövr zişərəfində səmavi bir şan var.
Hilalə yüksəlirəm, dinləsəm həvayi-zəfər,
Ziyafüruzi-nigəhsən sən, ey livayi-zəfər!

Sən öndə sərbəsəma, fahehanə ənvarın,
Vüquri-qamətin ilə qüruri-rüxsarın –
Oxur mənəqibi-tarixi fəthi-didarın,
Zəfər səhifəsidir çöhrəsi ələmdarın.
Hilalə yüksəlirəm, dinləsəm həvayi-zəfər,
Ziyafüruzi-nigəhsən sən, ey livayi-zəfər!

Tökülmüş arxana millət, bütün nəzər səndə,
İşiq alır kimi hər çeşmi-xəndəvər səndə.
Bunun həqiqəti şu: ləm'eyi-zəfər səndə,
Ziya müməssilisən, şübhə yox ki, fər səndə.
Hilalə yüksəlirəm, dinləsəm həvayi-zəfər,
Ziyafüruzi-nigəhsən sən, ey livayi-zəfər!

Sən öndə, arxada musiqilər tərənnümsaz,
Öpər qulaqları, oxşar o dilnəvaz avaz.
Yerin üzündəki canlar olur səməpərvaz,
Nə xoş bu nəğməyi-canpərvərü zəfəravaz.
Hilalə yüksəlirəm, dinləsəm həvayi-zəfər,
Ziyafüruzi-nigəhsən sən, ey livayi-zəfər!

Qadın, çocuq kimi canlı süyuli-cuşavər
Zəfər livasınə baxmaqla gözləri ənvər.
Livayi-həmd ucalmış nümuneyi-məhşər,
Demək ki, nəş'əti-üxra imiş cahanda zəfər.
Hilalə yüksəlirəm, dinləsəm həvayi-zəfər,
Ziyafüruzi-nigəhsən sən, ey livayi-zəfər!

Bakı, 6 oktyabr

ÜMİD SƏHNEYİ-TAMAŞAYİ-HƏYATIN RUHUDUR

Mən bir günəşəm, yerdə əyandır ləməatım,
Şe'rimdə parıldar duruyor çöhrəyi-zatım.
Yoxdur zərəri, keçsə də fəqr ilə həyatım,
Kim olduğumu bildirəcək bil ki, məmatım.
Fərdayi-üfulumda bu qövm ağlayacaqdır,
Lakin gözümü dəsti-əcəl bağlayacaqdır.

Mən solmalıyam ta ki açılınsın da baharım,
Mən sönməliyəm şə'sə'ələnsin də naharım.
Mən ölmədən əvvəl vətənim oldu məzarım,
Ərbabi-zəka düşmənidir indi diyarım.
Söndükdə zəka əhli-vətən ağlayacaqdır,
Göz incisi-yaşlar o zaman parlayacaqdır.

Ən son diləyim: məqberim olsun vətənimdə,
Təndir vətənim, olmalı canım da tənimdə,
Ruhum ki mənim qalmayacaq bu bədənimdə,
Quş şəklinə girsin, qanad açsın çəmənimdə.
Əndamımı ağuşı-ədəm saxlayacaqdır,
Fərdayi-məmatımda adım parlayacaqdır.

Bəxtim kimi olsun kəfənim, yə'ni siyəhnək,
Heykəl diləməm, heykəli-qəbrimdir o əflək.
Millet işıq olsun, məni udsun bu siyəh xək,
Ancaq dilərəm qövmim ola sahibi-idrak.
İdrakı olanlar məni sonra qanacaqdır,
Bir qövmi dirildən də cahanda qanacaqdır.

Mən ölmədən əvvəl vətənimdir mənə məqber,
Çünki vətənimdir, buna olmam ki, mükəddər!
Yurdum da anamdır, bütün övladı bəradər,
Mən istəyirəm: olmalıdır həpsi münəvvər.

Qaldıqca qara əhl, ziyanı qovacaqdır,
Bir gün gələcək səhvini də anlayacaqdır.
Ulduzlar əməl, leyli-həyatımda dirəxşan.
Dilbər kimidir xəndeyi-mərcur ilə xənda.
Gəh-gəh açılır, gəh oluyor pərdədə pünhan,
Bir işvə verir, can alıyor, sonra gürizan,
Ol afəti-can bir gün olur ram olacaqdır,
Dil bülbulü hembəzmi-güləndam olacaqdır.

PARLAQ GÜNƏŞ ALTINDA İŞİQSIZ GÖZLƏR

Görməyir gözləri, özü möhtac,
Gediyor, rəhnümasıdır bir ağac.

Gözü sönmüş zavallı bir adəm,
Nəzərində bütün cahan matəm.

Parlayır göydəki günəş par-par,
Şəbliqadır korun gözündə səhar.

Yerin üstündəki bu canlı xəyal –
Uyuyordu dəhəngüşayi-süal.

İki çeşmi ziyayə həsrət idi,
İşıq aləm gözündə zülmət idi.

Gediyor yolda, örtülü nəzəri –
Nədədir? Görməyir ki, rəhgüzəri?

Günəş işte cahane nurefşan,
Yerin üstündə bir işıqsız can.

Dəyənek əldə rəhnüması, gəzər,
Canlıya cansız olmadı rəhbər.

Qorxuyor getdiyi yolu itirə,
Taq, taq, taq... vurur ağacı yerə.

Gəh durar qarşısında dükkanın,
Əl açar, yalvarar, Bu ə'manın –

Qəmli idi həyatı-müzlimesi,
Sönük idi gözü misilli səsi.

Duruyor sərbəduş biçərə,
Bənzəyirdi işıqsız eş'arə.

**[NİSVANI SANMA YALNIZ,
SƏRDARİ-ZİHƏŞƏMDİR]**

Nisvanı sanma yalnız, sərdari-zihəşəmdir,
Hüsnilə zizəfərdir, anilə möhtəşəmdir.
Qaş, gözü, cəmalı – qüvvətli üç hökumət,
Birdən hücum edərsə, gülməzmi qalibiyyət?!
Ahu baxışları ilə məğlub olur qəzənfər,
Məğlubu gör – qəzənfər!.. Ahuya bax – müzəffər!
Daratü ehtişamın bir xəndeyi-ləbindir,
Qaşın zəfər hilalı, çeşmin də kövkəbindir.

**ÜMMƏHATİ-HƏYAT,
YAXUD
CİNSİ-LƏTİFƏ BİR BAXIŞ**

1

Ana bir bağ, çiçək açar qucağı,
Canlı güllər yaşar o cənnətdə.
Ananın qucağı cənnətdir,
Bir mələkdir cahani-xilqətdə,
Şekli-insandadır o can yatağı...

2

Ana gülşən... çocuq onun çiçəyi,
Parlaq əzhar açar gülüstani.
İki çeşmə: iki bu püstani,
Gül böyütmək bu çeşmənin əməyi.

3

Sənə hörmətlər, ey behişt-i-həyat!
Ey qadın!
Olmasaydın, yeri qucardı məmat,

Varlığındır bunu edən isbat,
Varlığın varlıq eyləyir inbat.
Ey müqəddəs ana!

4

Ey sevimli ana, bu ağuşun –
Yavrunun ilk bəslənən yeridir.
Çocuğun bağının güli-təridir.
Ləbimizdir sənin ləbənnuşun.

5

Doğdu səndən həyati-cəm'iyyat,
Doğduğundan da doğdu müxtəreat
İştə, ey mənbəi-məaliyyat,
Ümməhati-həyati-ülviyyat!

6

Vaxt olurdu,
Vaxt olurdu beşik qucağında –
Uyuyurkən mışıl-mışıl bizlər
Bəlkə ağlar – deyə – çocuq, bəklər,
Duruyordun yataq qırağında.

7

Baxıyordun, öpərdi didələrin
İsti-isti çocuq cəmalımızı,
İstəməzdin, ana, məlalımızı,
Çünki ruhundur afəridələrin:
Yə'ni övladın.

8

Mehriban gözlərin, sıcaq baxışın
Yaşadırdı bizi hərarət ilə,
Qadına bənzəyən nəzakət ilə
Dadlı idi, gözəldi yalvarışın,
Pək də ahəngdar bu oxşayışın.

9

İncəlikdən yaranmış işte tənin,
Ey qadın, mənbe-i-nəzakətsən,
Sən təcəssüm edən lətafətsən.
Hörmətin göüləri sənün vətənin.

10

Yatmış ikən duranda növzadın,
Gecələr ağlayanda qalxar idin –
Yatağında, a möhtərəm məxluq!
Səni gördükdə can atardı çocuq,
Göksün ilə onu qucaqlar idin –
O zaman.

11

Yaşayırdı məmən dodağında,
Oxşayırdın ki, ağzı gül açsın;
Gülərək ruhuna çiçək saçsın,
Xəndələr doğsun, ağlayış qaçsın,
Xəndələr doğurmaq üçün –

12

Səslənirdi ləbin yanağında,
Sanki bülbül yaşardı bağında,
Çocuq işte gülün budağında.
Gülüyordu sənün quğacında –
Qönçeyi-zində, ballı bir xəndə.

13

Çocuğun çöhrəsində rəngi-bahar,
Ləbi gülzari-xəndeyi-əzhar...
Olmuş idi gecə çiçəkli nəhar,
Bunu gündüz yapan nəvazişi-harr,
Yə'ni mader oxşayışı.

14

O sıcaq oxşayış ki, maderinin –
Uçuyordu ləbü dəhanından,
O gülüşlər ana cahanından –
Doğuyordu,
Öpüyordu fəmin güli-tərinin.

15

Bus edərdi bu tifli-xəndanı –
O gülüşlər içində xabi-lətif,
Uyudurdu onu xəfif-xəfif,
Əmiyorkən çocuq da püstanı.

16

O sıcaq maderanə ətvəri
Uyudurdu bizi hərarət ilə:
Mehriban, lütfkar ənzəri
Öpüyordu bizi məhəbbət ilə.

17

Çocuq ağuşi-xabə düşmüş ikən –
Məmə hala dodaqdan ayrılmaz,
Ana da çəkməyə onu qıymaz,
Uyqudan tiftl ayılmasın, uyusun.
Ananı anla, ey hüquqşikən!*

18

Həqqi-madər bülənd payəlidir,
Həqşünasan edər bunu iqrar,
Hiç yüksəlməz eyləyən inkar.
Gün tutulsa, zəmin də sayəlidir.

19

Bir günəş var, yerin üzündə doğar,
Parlan ismi: qadın! Bu canlı günəş –
Qərbə ruyilə oldu şə'sə'əbəxş,
Şərqi eli bu cəmalə pərdə tutar.

20

Böyüdür, parladır bu növzadı,
Məməsilə, o süd bulağılə,
Dirilik bəsləyən qucağılə.
Sonra gör ki, bu zalım övladı:
Hiç utanmaz və hiç qızarmaz ki!

21

Ana! Eylər hüquqini pamal,
Üzüne, həqqinə çəkər pərdə,
Olmuş ikən südünlə pərvərdə,
O səbəbdən ki, çöhreyi-amal
Bu mühit içrə sayəpuşi-cəmal!

22

Günəşi, gündüzü, hilalı bu gün –
Məşriqin kölgələr geyinmişdir.
Dirilik nuru sanki sönmüşdür,
Hər duruş qəmli, hər baxış küskün.

23

Sən bizi canlandırdın, ey madər,
Ey qaranlıqların içində qalan!
Parlayan Qərbdən biziz qovulan,
Tərdə şayistədir eşərr bəşər!

24

Şərqi amalı, fəcri-iqbali
Öprtülü... Qərb açıldı, oldu sabah.
Olduğuyçün qadınlarında cinah –
Açdı Məğrib səmayə şəhbalı.
Əlbət, səfil olursa qadın,
Alçalır bəşər!

25

Uzünü örtmədə zülami-niqab,
Onun üçün də kölgələr geydi –
Milletin kainati-ümmidi!
Çıx ki, yansın işıqlarınla səhab!

26

Mədənilər yanında yox ki, yeri
Fikri, idrakı vəhşi əqvamın.
Nərdə açdı rüxi-şəfəqfamin,
O yerin doğdu çöhreyi-səhəri.

27

Mədəniyyət biz ilə istehza –
Ediyor, əylənir, nədən ecəba?
Çünki baziçə oldu, bizcə, nisa,
Bizə ancaq budur cəzayi-səza.

28

Çeynəyənlər hüquqi-nisvanı –
Çeynənirlər, bu bir həqiqətdir
Buna fərman verən təbiətdir,
Çeynəyən, çeynənir, bu fərmanı...:

29

Biz də qurbanıyız bu fərmanın,
Əzəli hökmdür... Nə etməliyiz?
Bu siyəhrü niqabı yırtmalıyız.
Parlasın həqqi, ruyu nisvanın.

30

İşiq olsun onunla rahi-həyat,
Qoşalım parlayan yol ilə gəlin!
Pək də sür'ətlə qayeyi-əməlin –
Arxasında və öndə şəhri-nicat.

31

Xaliqati-həyat madədir,
Anaya olmalı pərəstişkar,
Həqqi-qüdsiyyətin edən inkar
Mədəni çeşmələrdə əhqədir.

32

Gözəl düşününüz!..
Dəli, Avropamı və ya ki, biziz?
Bu sual istəyir ağıllı cavab.
Söyləyin, anladın nədir əsbab,
Nədən olduq zəlilü xanəxərab?
Əməl üfqündəki nədir o səhab?
Bir günəşdir qadın, üzündə niqab,
Günəş olmazsa, parlamaz gündüz.

33

“Təl’ətüşşəms min məğaribiha”*.
O səmapayə ruyu nisvanın,
Ey qadın, çöhreyi-dirəxşanın –
Və həyatın, həyati-rəxşain –
Açdı Məğribdə şahrahi-rəha.
Doğdu səndən cahan bəhalı düha.

34

Dəli Avropamı? Biziz məcnun!
Öylə hümmalıdır* ki, cinnətimiz,
Həzəyanlar saçar təbiətimiz,
Yenə müşkül deyil ki, səhhətimiz.
Ölməli mütləqə cəhalətimiz,
Analar olmalı həyatnümün.

35

Qadın ismi gələndə daş düşüyor
Sanki başımıza həp!

Bu ədavət nə əcinsi-nazanə,
Cinsi-nazəndəvü füzuzanə?
Zülm edənlər hüquqi-nisvanə –
Zülmətə doğru bilməyir qoşuyor.

36

Ölmədən də qaranlıq içrəyiz, a –
Bu işıq yer üzündə bizlər ya!
Mədəni qövmə cilvəgahi-ziya –
Kainati-həyat olan dünya
Duruyor qarşımızda qəbrliqa!

37

Ölüdür Şərqdə həyati-nisa!
Onun üçün buna məzar derəm!
Qəri gördüm, bu ərzi-imranı,
Çiçək açmış həyati-nisvanı.
Şərqi gəzdim, bu xaki-viranı,
Bu pərişan cahani-xüsranı
Matəmefza məzarə bənzədirəm.

38

Ey gülü solğun, ey riyazı xərab!
Noldu buyun, o rəngi-rüxsarın?
Niyə böylə saraldı əzharın?
Nəçin uçdu o parlaq ənvarın?
Ağlayır bülbüli-nəğəmdarın...
Görəcəkmə bu bağ rövneqü tab?

ƏLVAHİ-NƏFASƏT

*Şairi-nəzəhatpərvər
Hüseyn Cavid* bəradərimə*

1

Bir ildırım olsam da, ərirtəm gecələrdən –
Bir parça olan örtüyü gülüzlü səhərdən.

Gülüzlü səhər, iştə, qadındır bu firistə,
Yolgöstəri versin, girəlim biz də behiştə.

Mən Şərqə cəhənnəm deyirəm, Qərbdə də cənnət,
Parlar, duruyor Qərbdə əlvahi-lətafət.

Tə'rif edəcək kəlməsini yox, aradım çox –
Qamusu təmamen, a xudavəndiyi-məxluq!

"Xurşid" desəm, gün də sönükdür nəzərimdə,
Sən kölgəlisən, ey günəşim, rəhgüzərimdə.

Sən kölgəli oldun ki, işıqlar da büründü –
Bir kölgə kimi Şərqdə, yerlərdə süründü.

Təyyarəyə mindi, göyə uçdu doğuran, sən –
Övladın, əya madəri-ali, görüyorsan.

Məşriqdəki oğlun deyir: örtün və bürün sən*.
Bu möhtərəm övladına aya nə deyirsən?

Ziynət sənə zindan, sənə pirayə əsarət –
Olduqca yaşar xaki-səfalətdə bu millət.

Sən açmaz isən, bizlərə ümmidi-rəha yox.
Hürriyyətə həsrət qalacaq, bil ki, bu məxluq.

Mərdanı doğan, bəsləyən, iştə böyüdən sən,
Gündüzləri, axşamları daim də güdən sən.

Ey qönçə açan, qönçə saçan gülşəni-məstur!
Ey zülmət içində boğulan xaliquyi-nur!

Bax, boğmadadır bizləri də dudi-xürafat,
Sən parlamasan, yanmayacaq, bil ki, bu afat.

Əfkarımıza hakimə Əhriməni-övham*,
Yəzdani-nicat ol bizə, ey huri-ilham!

Ey huriyi-ilhamı, xudavəndi bu xakın,
Artıq yetişər, açmalıdır çöhreyi-pakın.

Bədbəxtləriz, bəxti açan sənə, a nisvan!
İmdadə yetiş, kafi deyildirmi bu xüsrən?

Yüksək yaşayan qövmləri sən ki, yucaldın,
Məğribdəki parlaq günəşi sən ki, yaratdın,
Ey madəri-fəyyaz!

2

ÇÖHREYİ-FƏRDA BU GÜN AÇSIN...

Mən istərəm bu ruzu ki, fəryadə bənzəsin,
Deyilmi məhal?
Huri-zəmin də açsın, əməllər gülümsəsin,
Nə dadlı xəyal!
Örsün ləbi-şükufəni al xəndə, al heyat
Gülşən də parləsın.
Etsin məşami-ruhumu sərməst rayihat.
Könlümü dilbər qucaqlasın.
Dönsün qadınla mən yaşayan yer məzahirə,
Açılsın təbiətim.
Gül dəstə-dəstə, istə, al əş'ari-zahirə,
Versin də cənnətim.
Mən istəməm də öpsün o cinsi-lətifi, ah,
O məl'un niqablər,
Nurdan hörülsə də üzü tutmuş olan siyah,

Yerə keçsin hicablər!
Göydən də ense yırtılı versin ki, pərdədir.
Söyləyim ki, səbəb nədir?
Məğribdə öldü, Şərqdə şəbafəridədir,
Ə'malı burda, Qərbdə çoxdan dəridədir.

3

“ÖRTÜN” DEYİRSƏN?..*

Mən istəməm bu örtüyü, ey şair, istəməm!
Neçinmi ya?
“Örtü!” Bunu yaqdı ki, Qərb oldu möhtəşəm,
Pürfeyzü pürziya!
Lazımsa örtü, biz nədən aya güşadəyiz?
Mə'qul bir cavab:
Xilqətdən anlaşıldı ki, azadəzadəyiz,
Doğulduq ki, biniqab!
Mən pənbə çarşabın da ədüvvi-həyatıyam,
Ölsün niqablər!
Hürriyyətin də canlı olan bir bəratıyam,
Yaşasın aftarlar!*

Məğrurü möhtəriz baxış yaxışar cinsi-ənfəse,
Bu qaranlıq nə? Parladın!
Çarşaf yaxışmayır o sabahi-müqəddəse.
Yaxışırsa, siz anladın?!
“Çarşaf!” Bunu qovmalıyız həp lüğətdən,
Yaşasın ləfzi-inkişaf!
Dərmək dilərsinizsə çiçəklər həyatdan,
Açsın bu ruyi-saf!
Açsın o ruyi-pak, o rüxsari-tabnak,
Gülsün bu qəm yeri!
Olsun tərəbfürüz bu matəmliqalı xak,
Olsun nəğəm yeri!
Bizlər də anlasaq yaşamaqdan nədir murad?
Varlıq yerində ya!
Ruyi-əməl açılmalı, yox olsun insidad!

Parlasın ziya!
Doğmaz zəmini-Şərqdə ruhi-tərəqqiyyat,
Doğmazsa inqilab!
Böylə gedişlə gec gələcəkdir təkamülət,
Ey Məşriqi-xərab!
Gəzdim cahani-Qərbi, gözəl gördüm, anladım:
Yüksək, işıq həyat!
Şərqin sönüklüyün düşünüb, parlaq ağladım,
Şərqə dedim: lövhəyi-məmat!
Nisfi ölən bu millətin öncəmi? Söyləsəm:
Nabudü bivücut!
Məhkumluq da yoxluğa bənzər desəm, desəm,
Dəli söylər mənə ənüd!
Ruhi-həyatı anlamayan qövüm mürdədir,
Zahirdədir diri.
Ciddən cahani anlayan əqvam zindədir,
Kəmalət məzhəri!
Əndami-tam, nisfi-bədən birmi? Söyləyin,
Ey möhtərəm zəvat!
Bu, yüksəliş yerində bir işə deyin, deyin!
İsbata bəyyinat –
Vardırımı? Yoxdu qane edən bəyyinatınız!
Çox yaxşı bilmişəm.
Bürhanınız var işə – bugünkü həyatınız!..
Nə gözəl də düşünmüşəm.
Əndami-tam Qərbdə qüvvətnümandur,
Hökm işə qüvvətin!*

İştə yarım bədənli bu millət zəbundur.
Məhkumu zillətin.
Qərb aləmi çalışmada əndami-tam ilə.
Məşriqdə natəmam!
Əndami-tam bir olamaz natəmam ilə,
Ey şairi-bənam!
Məhbubəyi-əməl nədi cahil qalanlara?
Buna bir qayə izlərəm.
Ey canlı kölgələr, baxın ülvi cahanlara!
Sizi yüksəlmiş istərəm.

Mən ölmədən siz dirilin, kamyab olun!
Görsün bu gözlərim.
Yüksəklənin, işıq yaradan afitab olun!
Parlaq mı sözlərim?
Parlaq düşüncə istər işıqla qaranlığı –
Ayırsın və anlasın!
Lazım təbib kim, bilə bilsin də sağlığı,
Həyatı qucaqlasın!

MÜLHİMƏYİ-ƏŞ'AR

Hüsnü anın o dahiyəsi,
Çiçək müvəzzəsi!
Sevgili gözəl güldü, diri gül idi.

Oturdum, yeridi ələmi-ab,
Qapıdan girdi bir behiştmeab.

Canlı bir gül əlində gül gəldi.
Düşünən alınma baxıb güldü.

Əlinin gülşənində parlar idi –
Bir çiçək... gül gülü qucaqlar idi.

Baxışı işvələr atırdı mənə.
Gülüşü ox kimi batırdı mənə.

Gülü yox, yox, gülüş satırdı mənə,
Gülüşü ox kimi batırdı mənə.

Gülü yox, yox, gülüş satırdı mənə,
Şe'ri-nagöftə anladırdı mənə.

Əlinin bağçasın uzatdı mənə,
Gözləri qönçəli söz atdı mənə.

Verdiyi bir şükufeyi-tər idi,
Saçı güldən də çox müəttər idi.

Gülüyordu dodaqlarında da gül,
Könlümə söylədim ki, ağlama, gül!

Yaradırdı üzünü, gözü xəndə,
Qaşlarıydı hilali-fərxəndə.

Qaş qara, üz işıq, dodaq gülrəng,
Oldu könlüm o dilbərə övrəng.

Qaş gülür, üz gülür, özü huri,
Öpdü rüxsarımı yerin huri.

Gülü aldım o canlı güldən mən,
Varlığım oldu sanki bir gülbən.

O cahanın pərisinə baxdım,
Gülü öpdüm də, köksümə taxdım.

Verdi gül, aldı könlümü o bahar,
Oldu tək'im hədiyyəyi-əzhar.

Baxıyordu üzünü mənə sarı,
Öpüyordu gözüm o rüxsarı.

Canlı cənnət yerin üzündə idi,
Ateşin hüsnü də gözündə idi.

Baxışında gülərdi hürriyyət,
Duruşunda yaşardı ülvüyyət.

Qadın işte bülənd xilqətdir,
Bu xəyalım da bir həqiqətdir.

Ona baxdım, həzin-həzin güldüm.
Şu çiçək qarşısında bülbüldüm.

Söyləyirdi sözü fəsihanə,
Yaşadırdı mənə Məsihanə.

Bu Məsiha o rütbə canbəxşə –
İdi ki, söylədim: a hüsn, yaşa!

Baxışı könlümü işıqlatdı,
Gülüşü təndə ruhu şıqlatdı.

Cismlənmiş gözəl bir afət idi,
Ciddən ənmuzəci-lətafət idi.

Əbədi səfhə idi gül ruyu,
Ona təhrir edilmiş əbruyu.

Oxuduqca verirdi qəlbə həyat,
Buna derlər, dedim: şəhi-əbyat.

Hansı rəssam, şair işte yazan
Oxuyor, duymayor nigəhbazan!..

Qalibiyət üzündə parlar idi,
Nerəyə göz atarsa, ovlar idi.

Öpüyordu hilalı, gördüm fər.
Qaməti sanki bir livayi-zəfər!..

Fatihane hilalını görərək,
Yenə bir başqa hüznə daldı ürək.

Yenə daldım mühiti-alamə,
Varmı hacət bu fikri e'lamə?..

Azacıq şad ikən yazıq qəlbim,
Yenə küsdü, büküldü, durdu ləbim.

Ey qadın! Ey şükufeyi-ziruh,
Məndə var bir könül, o da məcruh.

Sizə təqdim üçün o layıqdır,
Olsa da qəmli, pürhəqaiqdır.

Güli-hürriyyətə hədaiqdir!
"Ma təkəlləmü şe'rdən... əntə tühaki"*
Mən də oldum bu vəhyi bir haki...

Ey qadın, mən derim ki lövləki,
Boş dönərdi bu xakin əfləki,

Torpaq üstündə olmaz idi diri,
Boş qalırdı təbiətin bu yeri.

Mülki-islamə bax, qaranlıqdır.
Qərbə bax gör ki, hökmranlıqdır.

Səbəbi? Çün qadın o yerdə açıq!
Ey bürünmüş günəş, bu yerdə də çix!

Çıxmasan, yox bu qövmə istiqbal,
Çox əminən ki, yox bizə iqbal.

Yaradan sən, yapan sən iqbalı,
Bir adın da təali şəhbalı.

Digər ismin tərəqqiyyat anası,
Bunu söylər dühatü danası –

Hər yerin, hər cahani-rəxşanın...
Ey qadın, pək bülənddir şanın!

Çıxmadı çöhreyi-dirəxşanın,
Halı cəm'iiyyəti-pərişanın –

Bənzəyir, bax, hilalına hala,
Ati böylə olursa, vaveyla!

Şəb-bərüxsardır mətəleimiz!
– Əməl mətəleimiz,
Səndə bir örtü ya ki təleimiz –

Min niqabın içində pinhandır,
Buna hər halımız da bürhandır!

Gördü ki, manei-təalidir,
Örtüyü atdı, şimdi alidir.

Yazaraq doğruyu, qovulduq biz*
Söylədik, söylədik, yorulduq biz.

Yenə əski düşüncə, köhnə həyat,
Qövmələr növhəyat, biz də boyat.

Xaliqati-həyati anlamadıq.
Onun üçün cahanda parlamadıq.

Parladan parlayar günəş kimi ya,
Əridər zülməti yağanda ziya!

Göy guruldarsa parlayar ənvar,
Doğru söz: inqilaba hacət var.

Bilməyir inqilabı bu millət,
Budur işte vəxim bir illət.

İşte Fikrət, o dahiyi-fəyyaz,
Aləmi-fikri-inqilaba riyaz,

Nə gözəl söyləyirdi, son susdu,
O böyük şair aqibət küsdü.

Olmadı zülmətin ki məddahı,
Küsdürüldü o parlayan dahi.

O böyük Fikrət, dəha'-nisar,
Göstərirdi cahanda gər asar.

Fikri daim bahar bir Fikrət,
Zibəha-zirəha və züqüdrət.

Və deyirdi o şairi-ə'zəm,
Qadının açmağı, əvət, əlzəm.

Qadın alçaq qalırsa, yüksəlməz –
Bəşəriyyət, səfalet əksilməz.

Yüksəliş şahbalı: nisviyyət,
Onsuz olmaz bu yerdə ülviiyyət.

Qadın işte pəriyi-adəmzad.
Onsuz olmaz əsirlər azad.

O, bizi saldı bu "Dönən beşiyə",
Biz onu evdə qoymuşuz keşiyə.

O keşikçi, biz isə sərbəstiz,
Ucalanlar içində çox pestiz.

Mən inandım ki, parlamazsansa,
Qalarız yer üzündə zillasa.

Ayaq altında çeynənər dururuz,
Baxsan a, Qərb oldu nurefruz.

Qərbə bayram, əvət, tamam əyyam,
Bizə bax ki, tamamımız səyyam.

Yoxmu bir bayramı bu əyyamın?
Yoxsa şəvvalı yox, bu səyyamın?

Rəməzandırımı cümlə sal bizə?
Yox derəm dəhrdə misal bizə.

İstəriz biz də bu cahanda məram,
Olalım biz də xüldzararam.

İydi-hürriyyəti kim etdi haram?
Biz də bir bayram istəriz, bayram!

Edəlim biz də bir həyata xüram,
O zaman söylə, millətim, yaşaram!

Canlı cənnət yerin üzündə əyan,
Ey bunu görməyən, sən odlara yan!

Yaşamaz canlı olmayan əqvam,
Can qadındır bilin, a qövmi-əvam!

Daşmı, ya başmı sizdəki, bu nədir?
Misliniz yer üzündə bir dənədir.

Ayeyi-nurdur hilali-nisa,
Oxuyardıq əgər baxış olsa.

Qadının qaməti livayfütuh,
Bütün aləm onunladır məftuh.

İki qaş sanki bir hilali-zəfər,
Nerəyə üz çevirdi, parladı fər.

Ey iki qaş, mənim hilalımsan,
Sən mənim baisi-mələlımsan.

Səni gördükcə sanma şadəm mən.
Kişvəri-qəlbimə rəşadəm mən.

Səni gördükcə məndə qəm doğuyor,
Qələmim növhəli nəğəm doğuyor.

Səni gördükcə məndə qəm parlar,
Qaşına bənzəyən hilal ağlar.

Ey qadın! Ey cəməli-hürriyyət!
Ey qadın! Ey kəməli-ülviyyət!

Səni tə'rif mənə qabilmi?
Bu qələm hüsnünə müqabilmi?

Ey qadın, ey məlikeyi-dünya,
Mədəri-feyz, validati-ziya!

Siz olan məclisə həya axıyor,
Hər sözə hər ağız gözəl baxıyor.

Siz olan məclisə həya yağıyor,
Ədəbamuz bir ziya doğuyor.

Gülüyor siz doğan cahanda həyat,
Sizsiniz, siz zəfər üçün rayat.

Anladım, anladım bu dəhri, əvət,
Sizsiniz aləmi tutan qüvvət.

Parlayan bir günəşiniz sizlər,
Görəməz afitabı gözsüzlər.

Günəşi görməyənlər ə'madır,
Qövmi-islam bir müəmmadır.

Tutmuş işte əlində bir pərdə,
Harda varsa işıq, əl ol yerdə –

Qoymayırsan parlasın hilali-cəmal,
Dəhrdə bizlərə nədir amal?

Qadının qaşların görəndə nəzər,
Yenə fikrim zəmini-qəmdə gezər.

Dalıram kainati-əhzanə,
Anlasın hüznlərimi fərzanə.

Nə qədər nəğmə eyləsən inşad,
Güli-ümmid olmayır ki, küşad.

LAYƏMUT ŞE'RLƏR

Füzuliyi-nalanın əş'arını təsdis

1

Heyrətəfzadır, həqiqət, kainati-pürşüün,
Olmada danışverən hər əsrdə zillətnümün.
Sərfəraz əshabi-cəhl,ərbabi-ürfan sərnigün,
Anlaşılmaz oldu qanunun, əya gərduni-dun!
"Dəhr bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun".

2

Söyləyirsən söz olur, gər söyləməzsən dildə qəm,
Musiqidən anlamazlar guşunu oxşar nəgəm,
Ya nədən boş qalmış olsun dəsti-ərbabi-kərəm?
Bəxtsiz bir şairin cansuz şe'rin söyləyəm:
"Dəhr bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun".

3

Ağlayırkən xameyi-arif ki, gülsün milləti,
Söyləyir hər dəmdə ta ki dillər açsın hey'əti,
Arif olmuşkən pərişan, gəlmədə cəm'iyyəti,
Səndən öyrənmiş, əya gərdun, bu laqeydiyyəti,
"Dəhr bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun,
Dərd çox, həmdərd dər yox, düşmən qəvi, tale zəbun".

4

Nur saçmaq, yollar açmaq, arifə bir qayədir,
Arif işte bir pədərdir, qövmü üzrə sayədir,
Ya nədəndir ki, oğullar şad, ata bivayədir?
Baxma, yüksək olsa da, gərdun özü pəspayədir,
"Dəhr bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun".

BARIQEYI-İNQILAB

1

Hala qırılmadı səsi tari-rübabımın,
Bitməz künuzu, bil ki, bu qəlbi-xərabımın.
Hər dəmdə canlanır nəgəmi inqilabımın,
Tə'siri yox deyil, bilirəm ki, xitabımın,
Parlaq baxışla nurunu gör afitabımın,
Kəskin nəzərlə öp üzünü hər kitabımın.

2

Hər misrə'ində şe'rimin avazi-intibah,
Hər nəgmesində xəndəfəşandır birər sabah,
Xaməm həmişə söyləyir, ey qövmi-şəbpənəh,
Açdı təməddünün səhəri, işte şahrah,
İdrakını qarartdı xürafat, ah, ah!..
İdrakını qarartdı xürafat, ah, ah!..
Ey sübh, çıx! Və bat yerə, ey siteyi-siyah!

3

Ey siteyi-siyəh, çəkil, ümmid parlasın,
Seylabi-nur dadlı sədasilə çağlasın,
Ənzarımız həqiqəti görsün, qucaqlasın,
Ə'dayi-elm aləmi-ürfanı anlasın,
Nazəndeyi-məaliyi millət nişanlasın,
Gülsün rüxi-təməddünümüz, vəhşət ağlasın.

4

Ağuşumuz açılmalı huri-həqiqətə,
Əfkarımız güşadə gerək nuri-hikmətə,
Ənzarımız da baxmalı atiyi-millətə,
Var ehtiyac bizdə də ehrazi-şövkətə,
Bu ehtiyacı soxmalı əfkari-ümmətə,
Ta kəstiyi-həyatı erişsin səlamətə.

ALİHATİ-İLHAMAT VƏ HƏYAT PƏRƏSTİDƏLƏRİ

*Kimdir onlar?
Cinsi-lətif qadınlar!..*

Qaçma, qaçma, qaçma kim, bu qaçmağın dilsuzdur,
Nərdə sən məqsufəsən, hər gün o yer novruzdur.

Nərdə ki, məsturədir ruyi-səbahətpərvərin,
Bir qaranlıqdır, əya nurum, nəsibi ol yerin.

Bax dağılmış Şərqimiz, muyi-pərişanın kimi,
Parlayır Qərbin üzü, ruyi-dirəxşanın kimi.

Ey sənəm, şəhbalı oldun kainati-Məğribin,
Bir mücəssəm ruhu oldun sən həyati-Məğribin.

İrtiqa etməkliyə verdin bəratı-Məğribə,
Gözlərin göstərdi ancaq parlaq ati Məğribə.

Hansı qövm etdisə səcdə adı "qaş" mehrabına,
Oldu rəhbən, ey sənəm, qurban rüxi-məhtabına.

Sacidi-əsnam olan mənə böyük insandır,
Ey sənəm, əsnam mir'ati rüxi-nisvandır.

Əksini gördü sənəmdə, səcid oldu, ey sənəm, –
Büt, lisani-hal ilə der ki, a nisvan, mən sənəm.

Ey sənəmpərvərləri təkfir edən, dur, dur, dayan!
Nuri-nisviyyətdir, anla, büt üzündə parlayan.

Kə'bəyə getmək nə hacət, Kə'beyi-hürriyyəti –
Məqsədin görməkmidir? Gör qaməti-nisviyyəti.

Bir baxış ətf et ona, gör çöhreyi-amalını,
Çünkü ol ayinə təsvir eylər istiqbalını.

Çöhreyi-ati parıldar ruyi-nisviyyətdə, ah!
Əksi göstərməz ki, güzgü tutsa rubəndi-siyah.

Güzgüdən qaldırmalı rubəndi, göstərsin sənə,
Parlaq anlatsın sənə çirkin üz ilə əhsəni.

Ol zaman səndə gözəlləşməklilik amalı doğar,
Millətin məstur olan rüxsari-iqbalı doğar.

Ey oğlan arayışu pırayişi zülmətlərin,
Çıx dəruni-pərdədən, yəzdanı hürriyyətlərin!

15 iyun

NÖVXƏNDƏ ÇİÇƏKLƏR

*Mələküs-sibyanə növsüküftə
şə'rlər ithaf edirəm*

Simaxi-Məğribə xəndan ikən rübabi-nəğəm,
Yanaqlarında nəçin ağlayır bu çeşməyi-qəm?

Sənin, a cinsi-lətifim, ey ümməhati-həyat,
Nəsibin işte mühitatımızda həp nəvəhat.

Şükufə misli gülüşlər açılsa ruyunda,
Olurdu bülbüli-dil bənd o tari-muyunda.

Əsirin, ey mələkim, bax nasıl da azadə!
Bu Qərb elində üzün rəhnümadı irşadə.

Rüxündəki o niqabə baxanda qəmli gözüm,
Mühiti-müzlümü seyr eyləyər bu nəmli gözüm.

Üzündə pərdəyi-şəbrəng, bizdə fikri-siyah,
Qaranlığın üzü ükşadə, örtülənsə – sabah.

Əvət, üzündə bulut var səmayi-rəxşanın,
Saçın həyatımıdır Məşriqi-pərişanın?

Libasi h p gecələrdən, x raf d n hörülən –
Mühitimizdə i ıqdır s n n, ölən, g m l n.

Nədən ki, yüksəliş  'dasıyız, nədir səbəbi?
H p alçalı mı bu  erqin m tai-m nt x bi?

Nədən ibadi-z lamız, neçin də düşməni-nur?
A ıl, g r n bu mühitə, a çöhreyi-məstur!

A ıl, s h rl ri bo sun bu leyli-dicurun,
R hi-nicatı görünsün bu qövmi-m q hurun.

Cəmali- e' e' barın ziyaf  n olsun.
Bu afitab  hilalın z f rmi an olsun.

Qaşın hilal,  z n afitabi-al mtab,
Sənin camalını bəklər bu iki ərzi-xərab.

G n  l  ay ala bilsin ziyanı ruyundan,
Bu Məşriq olmalı h  yar buyi-muyundan.

 sar t istəməm,  mma o zülfi-səyyadi –
G r r, olar da  sirin bu hürr olan Hadi.

4 iyun

YAD -VƏTƏN...

Şirvanda "Nicat"

Hacı İbrahim qardaşıma ithaf*

Ey səhnəsi başdan-başa bir m 'kəsi- vham,
Keçmişdə,  ya cənnəti-hürriyyəti-ilham!

Afaqın idi sanih nin   hr n ması,
Ey aləmi- e'ru ədəbin şanlı səması!

258

 airl rin eylərdi f sah tl  təranə,
Ey məhdi-müqəddəs olan azad s ran .

Mazid  adın əncüməni-nur ikən, ey   hr,
Bilməm nədən oldun sonu z lm tl r  m  h r?

Soldu, vərəm oldu, vətənim, x ldi- zarın,
Ah ngl rin, rənglərin, rayih zarın.

Ey kişvəri- an,  e'mi an, mehri-dir   an,
Könlüm kimi oldun niyə bir beylə pərişan?

Səndin, sən idin, sən ki s x nsazi-f sah t,
Ey s hni-zəka, s hni-ziya, s hni-səbahət!

Ey məhdi-ədəb, mədəri-Xaqaniv * Sabir,
Ey Seyyidi*-zi anımıza qəmli m q bir.

S nd n yaradan, bəsləyən əhrari-z manı,
Ey ruhu ilə canladan əfkari-cahanı!

Ey məhdi-ədəb, məhdi-hünər, məhdi-zəkavət,
Xaqaniyi-mülki-s x n  təxti-b la t.

Ey m 'rif tin mədəri-f yyazı olan xak,
Yerdə F l kiler* yaradan, parladan  flak.

Ey canlı Baharı* doğuran gülşəni-taban,
Ey ba i-kərəm, ba i- r m*, cənnəti-b ldan.

Seyyidl r , Bixudlara* ey qəbri-m ali,
Ey  e m yi-nurundan axan abi-Z lali*.

Derlər açılır babi-f yuzatı Nicatın,
R vn ql n c km   kimi cənnati-həyatın.

Küskün vətənim, gözlərin aydınlanacaqdır.
Aydınlanacaq, parlayacaq, canlanacaqdır.

259

HÜSNİ-QALİB VƏ HÜZNİ-CAZİB

Hüznafərin şairimiz A.Şaiq bəradərimə*

Keçən gün idi gəzirdim, sataşdı gözlərim, ah, –
Bir afətə... Necə afət? İşıqlı, canlı sabah...

Yox idi örtüsü, vardı üzündə sayeyi-qəm,
Dodaqlarımda dil açdı nəşideyi-matəm.

O göy baxışlı gözəl hüzn ilə bəzənmiş idi.
Qaşında nuri-təfəkkür, süruru sönmüş idi.

Yerin hilali-həzini mənə görünmüş idi,
Gözəl qadın sönük idi, hilalə dönmüş idi,

O canlı yer günəşi matəmə bürünmüş idi.
Sönük günəş, sönük ay didmə görünmüş idi.

Günəş cəməli sönükdü, hilali qaşları da,
Gözəldi matəmə batmış gözəl baxışları da.

Nə dadlı idi gözündə o qəmli cazibəsi!
Dedim ki, bəxti ilə var, demək, müharibəsi.

Baxardı göy baxışıyla yerə çü ruyi-həsən,
Toxundu könlümə halı... Dedim ki boşluğa: sən, –

Sən ey səmayi-tühi! Ey cahani-biidrak,
Həmişə tərs, müdam əksinə dönen əflak!

Bu göz ki gülməyə layiq, nədəndi qəmli gəzər?
Bu böylə-olmaz idi, olsa idi səndə nəzər.

Zavallıq baxıyordu, baxışlarında zilal,
Baxıb da qaşlarına söylədim: zavallı hilal!

Günəş üzündə bulutlar hilalı sayənümə?!
Qaranlıq oldu gözümdə o dəm zəminü səmə.

Hilalına yaxışırkən gülüş, o nə qəm idi?
Günəş cahanına baxdım ki, ərzi-matəm idi.

Hilal yüksəliş istər, günəş də nurü həyat,
Nədir, dedim, bu işıqlar üzündəki zülmat?..

Günəş cəməli, hilal qaşları hilal misal,
Sabahı qəmlə bürünmüşdü misli-şəmsü hilal.

Toxundu könlümə halı o qəmli dilbərin, ah!
Bütün bu varlığım oldu kəbidi-atəşgah...

Gözümdə çöhreyi-ələm ki pərdədar oldu,
Səhabi-hüznə çeşmim də giryəbar oldu.

Bu göy baxışlı gözəldən gəlirdi yaş gözümə –
Və damlayırdı o yaşlar yağış kimi üzümə.

Səməvi bir mələk idi, məlikeyi-xaki,
Yer üstü olsa da cayı, ucaydı əflaki.

O hüznü-dilbərə baxdım, baxışlarım yaşdı,
Həzin baxışlarım ol ruy ilə qucaqlaşdı.

Onun üzündə həzin kölgə vardı nur kimi,
Gəzər, dururdu bu yerdə səməvi hur kimi.

Gələn-keçən də var idi birər zilal misal,
Mənim də çeşmimi parlatdı ol pəriyi-mələl.

Gözüm o hüznə əyləndi, doğdu fikrimə nur,
Bu qəmlər ilə bərabər üzündə vardı qürur.

Qururu mən sevəməm erkəyin üzündə... əvət,
Qürur üçün yaranıbdır cəməli-nisviyyət.

Qürur od kimidir erkəyin üzündə, vəli –
Sevimlidir o təkəbbür öpərsə bir gözəli.

Görüb də qaşları qəmli günəş cəməlinə,
İki məluli düşündüm onun mələlinə.

ULDUZLARA DOĞRU

Dəsti-təsxirində tutmuşkən bəşər dünyaları,
Yerləri, mə'dənləri, heyrətfəza deryaları,
Durmadı, çarpışdı, əlləşdi təbiyyat ilə,
Asimanpərvaz olub fəth eylədi balaları.

* * *

Yol bulur, bir gün uçar, ulduzları təsxir edər,
Ən qaranlıq sirri anlar, aləmə təşhir edər,
İndi odlar yağdıran təyyareyi-xakinijad –
Parlayan bir gün gələr çox göyləri tənvir edər.

* * *

Nücumı-zahirəyə hakimiyyət etmək üçün –
Baxın bu zadeyi-ərzə səmayə pərrandır.
Şimal qütbünə fəthə sürür səfıneyi-fəth,
Cəhanpəsənd bu əzmafərinə şayandır.

NASIL YÜKSƏLMƏLİ?

*(Böyük Tofiq Fikrətə kiçik töhfə)
Yüslməli, toxunmalı alnın səmalərə,
Doymaz bəşər dedikləri qış e'tilələrə.
Tofiq Fikrət*

Yüksəlməli! Fəqət nə ilə, ey böyük ədib?
Ey bağını xəzan görərək susmuş əndəlib!

Hürriyyətin qanadları lazımdır uçmağa,
Yüksəkədən enməyən mədəni yarı qucmağa.

Yüksəlməyə təməddünün əflaki-pakinə,
Ermək gərək isə səhəri-tabnakinə.

Sərbəst pərlər istəyir ol aləmi-bülənd,
Bızlarsə hər cəhətdən, əvət, bəndi-dərkəmənd.

Əfkarımız əsiri-xürafati-əvvəlin,
Azadədir də cəhlimiz, ey şairi-güzin!

Övham hür, hakimi-mütləq bu millətə,
Ey nəbzəşinə, nə dəva var bu illətə?

Nəbzəşinə təbibinə də sevməz əcəl-qərin,
Gəlməkdədir məşamına pis buyi-ənbərin.

Çünki məşamı dust deyil buyi-ənbərə,
Korkən belə uzatmayır əl gözlü rəhbərə.

Kor rəhbər istəyir gözükor, ah, ah, ah!
Bədbəxt bilməyir ki, yolunda dəhani-çah.

Yol göstərənləri qovuyor gümrəhi-səfil.
Səbəb?
Çox əsrlər qaranlıq olubdur buna dəlil.

Çox əsrdir ki, gözləri olmuş şəbəşinə,
İndi qaranlığı sanıyor sübhü-rövşəna.

Hansı əlacdır ki, kor etdi bu milləti?
Hala bilən də olmadımı bu həqiqəti?

Bilməm nə gündə bir anamız böylə bir həyat –
Doğsun ki, ölsün işte bu Şərqi udan məmət,

Yə'ni ki, bir dühayi-xüruşanü atəşin,
Yumşalsın odlarılə bu cəm'iyyəti-xəşin.

Artıq yetər, yetər, yetər oldu bu halımız,
Xurşid pək sönük, sönük işte hilalımız.

Aılcalmağa bizdə var ikən bu ibtila –
Bilməm, nasıl müyəssər olur Şərqi e'tila?!

Aılcalmağa rəhbər olanlar səməməqam,
İrşadkar bu qövmcə şayani-intiqam.

Fikrət, əya Şərqdə yekta doğan düha!
İdeali yox bu millətə varmı rəhi-rəha?

Əfkarı sırf əzməyəərbabi-fikrəti,
Hala zavallı bilmədi qanuni-fitrəti.

E'lanı-hərb edən bu qəvanini-aləmə,
Də'vətlidir bu ağladıcı bəzmi-matəmə.

Gəlsin əzayə milləti-mərhumə, ağlasın,
Heç gülməsin də, ayları matəmli saxlasın.

Zatən da matəmə bürünübdür həyatımız,
Göz yaşları ilə həp sulanır kainatımız.

Qərbin üzündə xəndə, bizim çeşmimizdə ab,
Qərbin həyatı şən də, bizimki yazıq, xərab!

CƏHALƏT ZƏNCİRİ VƏ KOR GÖZLÜ RƏHBƏR

Zənciri-cəhl, məhbəsi-övham içində, ah, –
Qalmışlara nasıl görünər fəcri-intibah?

Mə'budəsi zülam, pərəstidəsi xəyal,
Ən çox pərəstiş etdiyi övhamdır, ləyal.

Əsgilə bəstə, kirli həyatı buraxmayır, –
Nuri-təcəddüdə yumuyor didə, baxmayır.

Kor rəhbəran əlində zimami-həyatə bax.
Yüz min quyu üzrə, əməl şəhri çox uzaq.

FİKRƏT!

Ey inqilab şairi, tari-rübabının,
Tə'siri olmadı nəğəmi-inqilabının –
Pənəbəğüşü-fikr olanərbabi-qəflətə!
Fəryadı-intibah isə “lay-lay” bu millətə
Ə'sardən bəri öpən ağuşü-qəfləti –
Əlbət qolay ayrılmayacaq, çünki türbətə –
Çox-çox dərin, çox da qaranlıq məzardır,
“Qalxın!” sədası yetməyəcək bir diyardır!..
Ey inqilab şairi, nəğmənlə inlədin!
Dünya dəyişdi, əski dimağı atın-dedin!
Əski təxəyyülatı, xürafatı gömməli,
Növnəsc olan qumaşi-həyatə bürünməli!
Əski düşüncə, əski həyatı atın – dedin!
Zülmət, ölüm doğan bu yeri parladın – dedin!
Üfqü-həyatınızda doğub növrux aftar,
hürriyyətin günəşi.
Əfkarınızda gülməli əzhari-inqilab!
Yırtılmalı niqabi-xürafat kim, həyat –
azad bir həyat –
Gülsün! Və toyla, nur ilə dolsun bu kainat –
kainatı islamın!
Yırtılmalı səhabə, açılın sabahınız,
Dolsun açıq günəşlər ilə şahrahınız!
“Əsrin, unutma, bəriqələr əsri-feyzidir,
Hər ildırımında bir gecə, bir kölgə devrilir!
Bir üfqü-e'tilə açılır, yüksəlir həyat,
Yüksəlməyən düşər, ya tərəqqi, ya inhitat!..”
Həp döndü, düşdü nəğməyi-fikrin bütün yerə,
Yox ki, qulaq çevrilə gülbangi-rəhbərə!
Ey nuri-eyni kor yaşayan əhli-zülmətin!
Tari-rübabın ağladı! Fəyyaz fikrətin –
Həp saçdı, tökdü ruhü rəvayih həyatınə,
Bir xəndə gəlmədi şu ruxi-kainatınə!
Hala dodaqlarında nə bir xəndə parlayır,
Bax, bax, yene zavallı bir millət qan ağlayır!

Üzlərdə kölgəsi yenə maziyi-müzləmin,
Gözlərdə zilli var ələmin, matəmin, qəmin.
Aləm geyindi kisveyi-eydi-təbəssümi,
Bizlər çıxarmadıq şu əlaməti-matəmi!..

[ŞƏRQ İLƏ QƏRBİ MÜQAYİSƏ]

Məğribdə hikmət əhli izhari-sən'ət eylər,
Şəhbali-mə'rifətlə ehrazi-rüf'ət eylər,
Elmin səsi uxalmış, e'lanı-sətvət eylər,
Fənnin rüudu yerdə e'lami-qüvvət eylər,
Yerdən göyə uçan səs ifhami-qüdrət eylər,
Parlar bu ildırımlar, ehraqi-zülmət eylər,
Hər gündə top dəhani ərzi-həqiqət eylər,
Məşriqdə qəflət əhli hala xəyalət eylər,
Zahid deyir ki, Məğrib icadi-bid'ət eylər,
Keçmişdə çox eşitdim bir boylə söhbət eylər:
Mö'min odur ki, daim izhari-zillət eylər.
Biruh ikən də durmuş xəlqə xitabət eylər:
"Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə".

* * *

Məğribdə cayı-bala ərbabi-hikmətindir,
Yüksək olan məvaqə əshabi-fikrətindir,
Tə'zimlər o yerdə əhli-fəzilətindir,
Qiymətli rütbələr həp əşxasi-sən'ətindir,
Ən parlaq ehtiramət cinsi-lətafətindir,
Hürriyyəti-nəcibə xəlqin, cəmaətindir.
Məşriqdə sədri-məclis timsali-qəflətindir,
Şərq aləmində hörmət əhli-cəhalətindir,
Ən parlaq ehtiramət ərbabi-zülmətindir.
Sözlər də altun olmuş, ərkanı-dövlətindir.
Bir irsdir xürafət, əhli-fəqahətindir,
Vaiz deyir ki, dünya əhli-zələlətindir,
"Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə".

* * *

Məşriqdə söndürən çox, parlarsa bir ziyakar,
Məşriqdə öldürən çox, canlansa bir dühakar,
Məşriqdə susduran çox, dil açsa bir rəhakar,
Çoxdur qanad qıranlar, pərlənsə bir zəkakar,
Məşriqdə xoş görünməz, kim olsa çox fədakar,
Əşxasi-namizacə xoş gəlməyir dəvakar,
Məşriqdə möhtərəmdir, – əfv eyləyin! – riyakar.
Olmuş düçari-təkdir Məşriqdə hər səfakar,
Məşriqdə azmı çıxmış ruhaşına, şəfakar?
Hala da Şərqin əhli nur əhlinə cəfakar,
Ciddən gözəl buyurmuş bir arifi-vəfakar:
"Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə".

* * *

Məğribdə var maarif, Məşriqdə var cəhalət,
Məğribdə hürdür xəlq, Məşriqdə var əsarət,
Şərq əhli çox donuqdur, Məğribdə var hərərat,
Məğrib işıqlı yerdir, Məşriq zəmini-zülmət,
Bizlər dəfini-zülmət.
Məğrib cahani-cuşan, Məğrib cahani-himmət,
Məğribdə var çalışmaq, Məşriqdə var ətəlat.
Məşriqdə çox sönükdür idrakü əqlü fikrət,
Məğribdə əhli-fikrə qiymət qoyur cəmaət.
Qərbin gözü açıqdır, Məğribdə var bəsirət,
Kordur desəm əhali Məşriqdə, etmə heyret!
Bax, cameə ləbaləb xabidəgani-qəflət,
Vaiz xürafələrdən etməkdədir hekayət,
"Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə".

* * *

Balanışını-Məşriq, yainki canlı sayə*,
Gahi deyir öküzdən, gahi qoşar əsayə*,
Şərh eyləyir cəhimi çox odlu, ayə-ayə,
Şeytan və cinnlərdən eylər uzun hekayə,

Döndərdi xəlqi “cinnə”, çıxmaz “mələk” araya,
 Atidən əl götürmüş, dönmüş də “həl’əta”yə*.
 Yox iqtidarı ciddən təfsiri-“vəzzüha”yə*.
 Şəmsi-fünun doğmuş Məğribdəki səmayə,
 Yoxmu əlaci-şafi zahiddəki əmayə?!
 Baxdım gözü ağarmış Məşriqdə rəhnüməyə,
 Əqvami-Qərb şəriq hakim ikən fəzayə,
 “Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
 Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə”.

* * *

Şərqi zülam içində mədfunədir bənati,
 Şərqi bulutludur həp simayi-kainati,
 İştə bunun üçündür göz yaşlıdır həyatı,
 Qərbi bu gündə parlar göylərdə şə’səti,
 Avropa anlamışdır əlbət rəhi-nicati,
 Var çünki əhli-Qərbi yol göstərən dühatı,
 Qərbi əlində vardır ati üçün bəratı.
 Məşriqdə rəhnümamız əzbərləmiş siratı*,
 Yox hissəsi zəkadən, vird əyləmiş zəkati,
 Xəlqi cənazə sanmış, daim qılar səlatı,
 Elmi-həyatı bilməz, tə’lim edər məmatı,
 Puşidəgani-qəflət tutmuş bütün cihatı,
 “Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
 Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə”.

* * *

Məğribdə çox işıq var, Şərqi ziyası nerdə?!
 Yüksəlmiş əhli-Məğrib, bax, minbəri-hünərdə,
 Şərq əhli pərdə yapmış, Qərb əhli yapı “pər” də,
 Hala küsuf vardır “Xurşid”i-ləm’əvərdə,
 Hala xüsuf vardır rüxsareyi-“Qəmər”də,
 Yoxdur rüxi-“Diləfruz” “Firuzə”də, “Gövhər”də,
 “Tuti” qəfəs içində, “Ceyran” da damlərdə,
 “Leyla” ləyal içində, həmsiresi “Səhər”də,
 Artıq yetər, deyilmi, rubəndlər “Yetər”də?
 Dünya behiştə dönsə, same’ləri füsürdə,

Ey xəlqi-zirpayə, bir bax nə var zəbərdə:
 “Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
 Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə”.

* * *

Məşriqdə həbs edilmiş Yusif deyil, Züleyxa,
 Məhbəsdədir “Pəri”lər, “Hurilər” ilə “Tuba”,
 Solmuş əsarət ilə “Cənnət” ilə “Gülara”,
 Dönmüş xəzanə “Gülruş”, solmuş “Baharü” “Ziba”,
 “Gülgöz” həmişə ağlar, gülməz cəmali – “Səlma”,
 “Səyyarə” dam içində, ən canlı bir müəmma?!
 Qalmış behiştə həsrət, adəm deyilmi “Həvva”?!
 Yox asimani-rüf’ət, düşmüş yerə “Sürəyya”,
 Ey zahid, ey mübarək! Yek ləhzə didə begüşa! *
 Bengər beçəşmi-insaf, kon Qəbra təməşə!
 Qəd əşrəqət minəl-Qərb, əşşəmsü vəzzühaha*.
 Ey rəhnüməyi-Məşriq! Ma dər ləyali-zülma!
 Şərqi nəci bədi Yusif gözəl deyir ya:
 “Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
 Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə”.

* * *

“Səyyarə” durdurulmuş, ziddi-təbiət işte,
 “Ülkər”, “Sitarə”, “Zöhrə”, “Zəhra”la “Zinət” işte,
 Səyyarə sabit olmaz, afaqi-xilqət işte,
 Qanuni-layəzali fəyyazi-fitrət işte,
 Qərb əhli Şərqə söylər: xəsmi-həqiqət işte,
 Bizdə hanı “Nəzakət”? Küskün “Nəcəbət” işte,
 Yüksəkmi atiyi-Şərq? Əhvali-“Rüf’ət” işte,
 Parlaq yanaqlı “Göyçək” şayani-zülmət işte,
 Var ahi, yox günahı, “Mə’sumə”, “İsmət” işte,
 Biz söyləriz: “Əzizə” bir canlı zillət işte,
 Bizlərdə çox bol ikən möhnətlə zəhmət işte,
 Cənnətfuruşi-bihuş söylər ki, rəhmət işte,
 Gir cəmə, gözəl bax, əshabi-cənnət işte:
 “Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
 Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə”.

* * *

Kərbi-bələdi Məşriq, "Zeynəb", "Səkinə" nalan,
Matəmli "Şahcahan"lar, həp "Səltənət" pərişan,
Duzəx içində qalmış "Huri", "Nəimə Sultan".
"Şirin"ə təlxdir həp abi-həyati-dövrən,
"Güllər" də xakə düşmüş, bərbaddır "Gülüstan",
Solğun yanaqlı durmuş, bax, "Gülüzar"ü "Reyhan",
"Azadə"lər əsire, "Şayistə" zülmə şayan,
"Dilşad" hüznpərvər, qəmlər içində "Şadan",
Bədbəxtdir "Səadət", titrər bu halə vicdan,
Qalmış "Maral" vəhşi, "Nazəndə"lər girizan,
Məşriq "Sitarə"sizdir, sönmüşmü "Xavər"istan?!
Təqvanümayi-ə'ma əfsanəguyi-tufan,
"Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər,
Əfsürdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə".

1915

MEYDANI-HƏRB XATIRƏLƏRİMDƏN

Tutmuşdu topun səsləri afaqü səmayı,
Enməkdə idi yerlərə əhzari-şitayı.

Bir yanda od ilə dəmirin yağmuru vardı,
Göydən yerə su, qarlar dönmüşdü, yağardı.

Dağlar, təpələr örtülü durmuşdu kəfəndə,
Matəm səsi uçmaqda idi Karpat elində.

Top səsləri eylər kimi matəmləri e'lan,
Atəşlə ölümdür bu yerə sahibi-fərman.

Bir məqbəri-barid kimi durmuşdu mühitat,
Puşidə kəfənlər ediyordu bunu isbat.

Guya ki, soyuq məqbər içindəydi həyatım,
Lakin yaşayırdı qələmimdə nəğəmatım.

Qanuni-mübinində yenə dəhri-kühənsal,
Qış gəldiyiçün etmədədir qarını irsal.

Fərdayi-şitadə güləcəkdir yenə gülşən,
Torpaq qucağı olsa da insanlara mədfən.

Qış, yay və bahar həm gedəcək, həm gələcəkdir,
Güllər yenə əhmər dodağılə güləcəkdir.

Bülbül ötəcək, gül güləcək, parlayacaqdır,
Ənhar axacaq, səslənəcək, çağlayacaqdır.

Ulduzla günəş, ay yenə arayışi-əflak,
Əvvəlki yerində yenə də xaki-siyəhnaq.

Göylər yenə üslubi-qədimində dirəşən,
Ulduzları həp şəm'eyi-ülviyyəti-taban.

Yoxluqdakılar göz yumulu xakın içində,
Rüxsarı-kəvakib açıq əflakın içində.

Qaliça

ULDUZLU BİR GECƏDƏ MÜHARİBƏ TAMAŞASI VƏ "ŞAHNAMƏ" ŞAİRİ-ZİİQTİDARINI XATIRLAMAQ

Müharibə mənzərələrindən

Uxalmış göyə yerdən ahəngi-cəng,
Səməvətə bəxş eyləyir rəng cəng.

Raket pərtövəndazi-afaq olur,
Parıldar, ziyasazi-afaq olur.

Göyün ulduzundan daha şəbfürüz,
Atıldıqca olmaqdadır leyl ruz.

Onun arxasınca qiyamətnümun
Cəhənnəm saçar əjdərani-fünun.

Bu toplar atıldıqca fəvqəttürab,
Hava atəşə eyləyir inqilab.

Sütunlar nümayan olur od kimi,
Deşirlərdi, guya ki, qəlbi-şəbi.

Gəhi od, alovlar nümudar olur,
Gəhi üfq mir'ati-ənvər olur.

Nə hikmətli şeydir bu atəşfəşan,
Gecə gündüz olmuş günəş doğmadan.

Bu bir cəngdir cəngi-fəvqəlxəyal,
Top atəşzəbandır, təbiət də lal.

Əgər varsa göylərdə müdrik diri,
Təməşayə çıxmış deməkdir yeri.

Fəsaḥət bugün top sədasındadır,
Zəfər elmü fənnin ziyasındadır.

Bəlaḡət qılınclarda, xəncərdədir,
Tələqət ləbi-tiği...

Dələn sözdür, işlə, tufəngin sözü,
Nasıl odludur, bax da, cəngin sözü!

Kəsən söz süyufun dəhanındadır,
Miləl sanki son imtahanındadır.

Əvət, odlu topdur ki, ahənvücad,
Bu atəş hüzurunda haq zisücad.

Demək, haqdır atəşpərəstan rəhi,
Pərəstişgəh etmiş də atəşgəhi.

Cəhənnəm bu gün hakimi-xakdan,
Yarın bəlkə cənnət olur hökmran.

Zəfər, qalibiyyət bu gündə tamam
Odur qüvvətindədürür, vəssalam!

Deyildir bu qövğayi-Turanzəmin,
Bu cəngi-fünundur, cəhimaferin.

Deyildir bu qövğayi-Əfrasiyab*,
Bu bir cəngdir, cəngi-aləmxərab.

Bunu görməmiş Rüstəmi-filtən.
Bu bir cəngdir, meyveyi-elmü fən.

Deyildir bu qövğayi-divi-səfid,
Topun səsləri der ki, "həl min məzid"*.

Xəyalatdır əjdəri-həftər,
Həqiqət odur tupi-dəhşətəsər.

Yaxar varlığı, yoxluq icad edər,
Həyatı yıxar, mövti abad edər.

Məzarın səsi yoxmudur? Dinlə, var.
Topun səsləri həp sədayi-məzar.

Nə səslərdir, o, mövti-əhmərmdir –
Və ya inki avazi-məqbərmdir?

Ləhim düzəxəfşanıdır topların
Səsi matəm e'lan edər topların.

Yenə əski tərzindədir kainat,
Yenə köhnə xislətdədir zihəyat.

Təbii, demək, hərbü zəri-bəşər.
Bəşər, yə'ni dünyadə xəllaqi-şər.

Təbii deməkdir vuruş xakdə,
Dənizdə, həvalərdə, əflakdə.

Nə yerdə yeri varsa, vardır cidal,
Cahanlar bütün səhneyi-ixtilal.

Deyil ixtilal aləmi bir türab,
Əvalim bütün saheyi-inqilab.

Qəvi acizi eyləyir payimal,
Həqiqət budur, başqa sözlər xəyal.

Zəfəryab olan ali, məğlub dun,
Gülər qalibin çeşmi, ağlar zəbun.

Yıxılmışda qəm var, yıxanda sürür,
Yaşar vəchi-aləmdə zilli-qürur.

1916

DİLƏK ÖLMƏZ

Yüksək dilək, ay dilək,
Aydın dilək "ay" dilək,
Yolçuyuz, yol üstünə, –
İşığını yay, dilək.

* * *

Parlaq dilək, ay dilək,
Gözlərdən də bay dilək.
Sansız işıqlarından
Millet alır pay, dilək.

* * *

Səninlə gözlər gülər,
Alınlar, üzler gülər.
Hansı dodağa qonsan,
Ağızda sözlər gülər.

* * *

Bir külfətin içində,
Sənsən işıqlı xəndə.
Adın "təbəssüm" olmuş,
Xoşbəxt olan dəhəndə.

* * *

Xəstələrə səhhətsən,
Gücsüzlərə qüvvətsən.
Dünya cəhənnəm olsa,
Sən özün də cənnətsən.

* * *

Dirilik zəhmətlidir,
Çox da mərarətlidir.
Həqiqət aləmində
Xəyalın ləzzətlidir.

* * *

Bu ağır yük çəkilməz,
Şu acılar içilməz.
Sənsiz, a parlaq dilək,
Qaranlıqlar keçilməz.

* * *

Yol göstərən ay dilək,
Nicatın özü sənsən.
Yaşamağı sevdiren –
Sözümün düzü sənsən.

* * *

Dirilik qararanda,
Onun gündüzü sənsən.
Biz ağlardıq həmişə,
Güldürən bizi sənsən.

* * *

Qaranlıqların işte –
İşıq ulduzu sənsən.
Yerdə səadət varsa,
Şəksiz ki, izi sənsən.

* * *

Mə'yus olma, amandır,
Mə'yus olmaq yamandır.
Qorxaq diləksiz yaşar,
Millətim qəhrəmandır.

Qorodinka, 14 iyul

1917

QIŞ GÜNLƏRİNDƏ ODLU FƏĞANLAR

Həmişə yaxşılıq baş verməli insan olanlardan,
Yamanlıq sadir olmaz rəhbəri vicdan olanlardan.
“Cahanda ölməyən bir yaxşılıqdır!” Çox gözəl bir söz
Gələnlər həp gedənlər aləmə mehman olanlardan.
Eşitməklik gərəkdir söhbəti-yarani-ürfanı,
Ziyan gəlməz ki, pəndhayizi-ürfan olanlardan.
Zügürdün halına rəhm eyləmək çox yaxşı xislətdir,
Qənilik aləmində zati-alışan olanlardan.
Həmiyyət lafını vurmaq qolay, icrası müşküldür,
Həmiyyət baş verər vicdanları rəxşan olanlardan.
Bir əldən yaxşı iş gəlmək ki mümkündür, gərək

silsin –

Axan göz yaşların öz bəxtinə giryan olanlardan.
Geyim verməkliyə varkən gücü dövlətli bir şəxsin –
Gərək dəf' eylesin çıpaqlığı üryan olanlardan.
Çörək verməkliyə imkanı varkən əhli-iqbalın –
Nəçin dəf' etməyir cu'u o bəddövrən olanlardan?!
Məişət aləmində alihimmətlər uzaq durmaz –
Səfalət odlarılə qovrulub suzan olanlardan.
Sıcaq evlər içində bəslənənlər olmasın qafil –
Soyuq torpaqlar üstündə tənə lərzan olanlardan.
İşıqlı ömr edən xoşbəxtlər də agah olsunlar –
Qaranlıq guşələrdə başları rizan olanlardan.
Şu məğrur əhli-sərvətlər bir az barı qızarsınlar –
O matəm ellərində dilləri al-qan olanlardan.
İmarətlər içində əyləşənlər bir utansınlar –
Yeri, yurdu, yuvası xak ilə yeksan olanlardan.
Yatanlar varsa, dursunlar, göz açsınlar, oyansınlar,
Fəğanü əl'əmanü kütle-yi-hirman olanlardan.

Gülən üzler, dodaqlar gülməsinlər, bir dayansınlar,
 Utanmaqlıq gərəkdir ruyu naxəndan olanlardan.
 Bu gündə duyğusuz canlar gərəkdir duyğulansınlar,
 Uzaqda durmasınlar halına nalan olanlardan.
 Bu gündə əhli-qeyrətlər gərəkdir dalğalansınlar,
 Girizan olmasınlar qəmləri ümman olanlardan!..
 Bu gündə canlı məqsədlə gərəkdir ruhlansınlar,
 Eşitsinlər fəğanı yurdu qəbristan olanlardan!..
 Nədir milli məhəbbət qanmayanlarımız da qansınlar,
 Səxanı kəsməsinlər bir sürü binan olanlardan.
 Gərəkdir sinələr milli həmiyyətlə qabarsınlar,
 Gərəkdir sinələr milli həmiyyətlə qabarsınlar,
 Çalışsınlar xilasə qərgəyi-tufan olanlardan.
 Əgər zənginlər istərlərsə parlaq ad qazansınlar,
 Yapışsınlar yədi pabəsteyi-xüsrən olanlardan.
 Bu gündə xaneyi-iqbalı abadan olanlar həp –
 Nəzər döndərməsinlər taleyi viran olanlardan.
 Bu gündə qafil olmaq çox böyük milli cinayətdir –
 Müsibət çöllərində aclığa qurban olanlardan!
 Sən, ey qeyrətli türk oğlu! Sən, ey nəslə-kərəmpərvər!
 Driği-himmət etmə şəfqətə şayan olanlardan!!!

Proskurov, 16 yanvar

ACI HƏQİQƏTLƏR QARŞISINDA DADLI XATİRƏLƏR

Çox bağırdıq ki*, nisanın da böyük xidməti var,
 Rolu var, qulluğu var, güclü əhəmiyyəti var.
 Çox bağırdıq ki, qadınlar da işıqlansınlar,
 Dirilik aləmini anlayaraq qansınlar.
 Çox bağırdıq ki, qaranlıqda qalırsa nisvan, –
 Gələcək aləmimiz olmayacaqdır taban.
 Bir işıqlı dirilik sizlər üçün lazım isə, –
 Salmayın cinsi-lətifi o qaranlıq qəfəsə.
 Çox bağırdıq ki, xanımlarda da ürfən olsun,
 Mə'rifət nuri ilə canları rəxşan olsun.
 Dirilik aləminə ər kimi çıxsın nisvan,

Bunu fəhm etməmişik, sonrası qayətdə yaman.
 Çıxıb onlar da bu dünya işığın görsünlər,
 Aləmi anlayaraq yaxşı ömür sürsünlər.
 Çox bağırdıq qadının qiymətini anlayalım,
 Hörmət istərsək əgər, hörmətini anlayalım.
 Qadın alçaqda yaşarsa kişi ali olmaz,
 Şübhə yoxdur ki, qadinsız da təali olmaz.
 Çox bağırdıq ki, gəlin düşməni-nur olmayalım,
 Dirilik yollarını görməli, kur olmayalım.
 Erkəyin xidməti varsa, qadının da işi var,
 Yurdumuzda bunu qanmış əcəba qaç kişi var?
 Çox bağırdıq ki, qadın valideyi-millətdir,
 Ana bədbəxtliyi oğlu üçün zillətdir.
 Necə razı olur övlad ananın zillətinə,
 Ya nasıl əngəl olur da ana hürriyətinə?
 Daima zülmətə məhkum isə maderlərimiz, –
 Pərtəvəfruzi-təkamül ola bilməz fərimiz.
 Çox bağırdıq, az idi dinləyən avazımızı,
 Susduran pək çox idi nəğməyi-iqazımızı.
 Çox bağırdıq tələbi-vəqtə itaət edəlim,
 Qəflətə batmayalım, dərki-həqiqət edəlim.
 Anlamış olduğumuz hikməti təkrar etdik,
 Əlimizdən gələni millətə iş'ar etdik.
 Anlamışdıq gələcəkdə qadının xidmətini,
 Biaman vəqt də anladı əhəmiyyətini.
 Fikrimiz doğru imiş ki, onu canlatdı zaman,
 Çox acı təcrübələr bizlərə anladı zaman.
 Şimdi vəqt anladıyor ki, qadının xidmətini,
 Bu vəzaifini, dünyədə əhəmiyyətini.
 Çox çətinləşdi bu günlər yaşamaq dünyədə,
 Daha müşkülleşəcək bilməliyiz fərdədə.
 Dirilik şeyləri gündən-günə olmaqda baha,
 Neyləsinlər bu zamanlar qadınlar əcəba?
 Ya nə yapsın bu gün evlərdə qalan örtülülər,
 Başqa tə'bir ilə yə'ni ki, o canlı ölümlər?
 Təninin nisfi məttəl yaşayanlar, heyhat,
 Görəməzlər yerin üstündə ki bir dadlı həyat!..

Proskurov, 21 yanvar

ƏMƏL

Əməl bir nurdur, yə's isə bənzər tibq zülmətə,
Bu oylə bir həqiqətdir ki, hacət yoxdur isbatə.

Əməl bir şö'lədir, parlar həyatın rəhgüzarında,
Ölənler beylə ümmid ilə yatmışdır məzarında.

Əvət, mövtada vardır arizuyi-nəş'ətül-üxra,
Dilək ölməz deməkdir, ölməyən bir ruhdur zira.

Dirilik arizusilə ölür öldükdə millətlər,
İnanmışdır buna dünyadakı əhli-həqiqətlər.

Ölənler, öldürənlər həp bu məqsədlə mübarizdir,
Bu qanuni-təbiətdir, bütün aləmdə barizdir.

Bütün meydanı-hərbü zərbdır yerlər, sular, göylər,
Bu qövğayi-təbiidə müzəffərdir əməlpərvər.

Zəfəryab olmaq üçün saheyi-qövğayi-fitrətdə,
Əməllərlə müsəlləh olmalı ərzi-həqiqətdə.

Həyatı anladan, aydınladan bir mə'nəvi kövkəb,
Cahanı şənledən, rövşənlədən necmi-əməldir həp.

* * *

Əməlsiz bənzəyir bədbəxt olan biçarə ə'mayə,
Yaşar, dərk eyləməz neyçün də gəlmişdir bu dünyayə.

Günəşdən bir sıcaqlıq hiss edər əndamı ə'manın –
Və lakin nurunu görməz o, şəmsi-ələmaranın.

Həyatın rəngini, ahəngini bilməz ki, nabina,
Onun indində zülmətdir bütün dünya, bütün əşya.

İşıqlar parladan yer, göy onun hissincə həp şəbdır,
O bilməz eylə bir göy var ki, aydıdır, mükövkəbdır.

Qəmərlərdən, səhərlərdən, bütün fərdən əbəd məhrum,
Təbiət aləmində çox həqiqət onca nəmə'lum.

Mələklərdən, çiçəklərdən, diləklərdən xəbərsizdir,
Sözün ən doğrusu, kor ömr sürməklilik səmərsizdir.

Korun pişində çirkinlik, gözəllik həp bərabərdır,
Demək, məfkürəsiz millətlə gözsüzlər bərabərdır.

Korun sönmüş gözü varsa, onun da sönmüş əmalı,
Diləksiz millətin yoxdur, əmin ol, parlaq iqbalı.

Həyatı anladan, aydınladan bir mə'nəvi kövkəb,
Cahanı şənledən, rövşənlədən necmi-əməldir həp.

* * *

Dilək nurani bir candır, həyatəfruzi-millətdir,
Onun ziddi olan yə's, iştə, ruhani bir illətdir.

Əməl ölməz, əməl bir ruhdur ki, hər zaman zində,
O bir parlaq işıqdır asimani-canda tabəndə.

Əməl ölməz, əməl sönməz, əməl fəyyazi-ələmdir,
Əməl bir rəhbəri-xoşbəxtiyi-övladi-adəmdir.

Əməl ruhani cənnətdir, onun ziddi cəhənnəmdir,
Əməlsizlər üçün dünya qaranlıq saheyi-qəmdir.

Həyatı-kainatın rəhnümayi-feyzi-imranı,
Qaranlıq bir biyabanın əməldir necmi-rəxşanı.

Yolun azmışlara yol göstərən bir necmi-tabandır,
O ulduz yox olursa, yer qaranlıq bir biyabandır.

* * *

Qaranlıq bir ova təsvir edin, səssiz, sədasızdır,
Bulutlanmış üföqlər, göy üzü fərsiz, ziyasızdır.

Gecə bəsti-cinahi zülmət etmişdir tamamilə,
Quluba qorxular salmaqdadır müdhiş zülamilə.

Bürünmüş hər tərəf vəhşilərə, xəşyətli zülmətə,
Dumanlar hakim olmuşlar tamamilə mühitətə.

Zəmin səssiz, səma fərsiz, gecə həp lali-mütləkdir,
Təbii, böylə çöldən qorxu tapmaqlıq mühəqqəkdir.

Qaranlıq çox dərinidir, qorxular sərpəkdədir balə,
Bulut, sis çox qalındır, baxdınızmı bu şəbi-lalə?

Xəyalən seyr edin, bu çöldə yol azmış bir insan var,
Gözilə cüstcü etməkdədir ətrafdan ənvar.

Deyirlər: göz gözü görməz, bu çöl eynən o halətdə,
Zavallı yolçu azmış, qalmış avarə bu zülmətdə.

Qaranlıq hər tərəfdən könlünü etməkdədir təhdid,
Nə bir səs var bu səhrədə, nə də bir şö'leyi-ümmid.

Bütün övhamı canlanmış birər əsrar şəklində.
Hücüm etməkdədirlər yolçuya xunxar şəklində.

Zavallı yolçu netsin, neyləsin, zülmətdə qalmışdır,
Mədədrəs yox, işıq yox, vadiyi-xəşyətdə qalmışdır.

Əgər mə'yus olursa, qurtuluş yoxdur həlakətdən,
Əməldir qurtaran hər şəxsi səhrayi-fəlakətdən.

Həyatı anladan, aydınladan bir mə'nəvi kövkəb,
Cahani şənledən, rövşənlədən nəcmi-əməldir həp.

* * *

Əməl ulduz kimi parlarsa gümrahın nigahında,
İşıqlı yol açılmışdır o dəmdə pişgahında.

Əməl zülmət içində bir işıqdır, qəlbə qüvvətdir,
Bunu fəhm eyləyən, şəxsiz ki, rəhyabi-sələmətdir.

Əvət, millət də eynən şəxsə bənzər rəhgüzərində,
Gərəkdir olsun həmişə bir ziyanın intizarında.

Əvət, millət bu gündə bilgi şəhrahında azimdir
Və lakin məqsədə ermək üçün çox sə'y lazımdır.

Əməl yol göstərən parlaq işıqdır, yolçudur millət,
Onu qorxutmaz, əlbət, yolları tutmuş olan zülmət.

Qovar zülmətləri, əngəlləri sə'y ilə rahından,
Dönər zənn etməyin millət tərifi-intibahından.

Əməlsiz fərd ya əfrad üçün yoxdur ki, istiqbal,
Əməldir yapıran atiləri görmək üçün şəhbal.

Əvət, məfkurəli millət ucalmış səmti-əflakə,
Səməvi bir baxışla baxmaqda əflakdən xakə.

Cahanda olmasaydı əhli-ərzin yüksək amalı,
Ucalmazdı göyə yer oğlunun şəhbali-iqbalı.

Əməl məhsuludur pərvaz edən təyyarə şəklində,
Ucalmışdır göyə yerdən uçan səyyarə şəklində.

Evin başlanması başdan deyil, əvvəl təməldəndir,
Göyə uçmaq da oylə, ön təməlli bir əməldəndir.

Həyatı anladan, aydınladan bir mə'nəvi kövkəb,
Cahani şənledən, rövşənlədən nəcmi-əməldir həp.

BƏŞƏR

Bəşər! Ey canlı bir hikmət, böyük qüdrətlərin vardır,
Böyük əqlin, böyük fikrin, böyük qüvvətlərin vardır.

Dimağın bir xəzinə, yə'ni bir gəncineyi-əfkar,
Tükənməz, bitməz, işlə bitmə də, bitməz olan əbhar!

Sənin sən'ətlərin ciddən tənəhinapəzidir,
Sənin nami-büləndin, ey bəşər, ulviyyətəradır.

Kiçik bir varlığın vardır, böyükdür lakin idrakın,
O göylərdən də yüksəkdir sənin ruhani əflakın.

Dənizdə torpağı minqadi-fərman eylədin, indi –
O yüksək göylərə açmaqdasan şəhbali-ümmidi.

Sənin məfkurən, ey insan, demək ki, sığmayır xakə,
Onun üçün də çıxmışsan şücaət ilə əflakə.

Yeri, dəryanı, təsxir eyləmişdin, indi var bəlin,
Əvət, bundan da yüksəkdir sənin şəhbali-iqbalın.

Təkamülyabi-fikr olduqca, ey səyyari-cür'ətkar,
Təbiət sinəsində indilik məstur olan əsrar –

Birər ərzi-cəmal eylər, çıxarlar səhni-dünyayə
Olursan hakimi-mütləq təmamən ruhi-əşyayə.

Proskurov

1918

VAXTIN SƏSİ VƏ HƏYATIN SÖZÜ

Elmin, hünərin, mə'rifətin varsa, buyur gəl,
Yoxsa, bu həyat aləmində olma bir əngəl!
Ərbabi-kəmalın yeridir, bil ki, bu meydan,
Bədbəxt yaşar torpağın üstündəki nadan.
Sahib olacaq yerlərə qüvvətli, əmin ol,
Ey gücsüz olan, sən dəxi mədfuni-zəmin ol!
Laf ilə tərəqqi olamaz, sözlə də sərvət,
Bilgiylə olur, bilməlidir, sərvəti qüvvət.
Ehrazi-məratib olamaz cəhl ilə, bir qan,
"Həlyəstəvi" e'lan ediyor həzrəti-"fırqan"*.
Nur ilə qaranlıq ola bilməz ki, bərabər,
Əlbət, olacaq gözlü olan korlara rəhbər.
Kor olma, cahan zülmət olur ki, nəzərində,
Çahi görəməzsən, a yazıq, rəhgüzərində.
Şəksiz, düşəcəksən quyuya, ey gözü ə'ma,
Möhtaci-tədavisən, əya milləti-zülma.
Möhtaci-təbabətsən, inan, ey gözü fərsiz,
Ömrün keçəcək boylə nəzərlərlə zəfərsiz.
Əlbət ki, həyatın keçəcək həpsi bəhərsiz,
Ey zülmət içində qalan, ey ömrü səhərsiz!
Şəmsin, qəmərini nolduğunu bilməyəcəksən,
Güllər güləcək, ah ki, sən gülməyəcəksən!
Dərk etməyəcəksən şu işıq üzlü nəhari,
Sən görməyəcəksən, a yazıq, rəngi-bahari.
Sən görməyəcəksən yerin üstündə nədir hur,
Bir nimnigəhlə ediyor dilləri məşhur.
Bir hur ki, can bəxş ediyor mürdədilanə,
Tabi-rüxü fər vermədə əfsürdədilane.

Sən görməyəcəksən yerin üstündə "mələk" var,
Yox səndə onu görmək üçün didəyi-nəvvar.
İstərsən əgər görməyə cənnati-həyati,
Korluqla keçirmək neçin anati-həyati?
İştə yaşamaq haqqına haizdir o kütlə –
Bir hərbi-münəvvərlə çıxıb cəbheyi-cəhlə.
Bundan belə dünya böyük ürfanlı ər istər,
Sən də yaşamaq istər isən, bilgini göstər!

Bakı, 9 kanuni-sani (noyabr)

AYRILIQ DƏQIQƏLƏRİ

Əsgərlər hərbə gedərkən

Ağlayan gözlər, ağlanan sima,
Doludur rəhgüzari-qövğadə.
Ağlayırmış kimi üyuni-səma,
Qətrələr var vücuhi-səhradə.

Yaşlı gözlərdə var məlali-kəbut,
Nə həzin ləm'eyi-lətafətdir!
Gözlərim eyləyir şu hüznə sücud,
Hüzn şayisteyi-ibadətdir.

Qəmli bir izdiham cüşacuş,
Oxunur çöhrələrdə ayeyi-hüzn.
Dilləri nalədar, dil xamuş,
Parlayır gözlərində sayeyi-hüzn.

Çoxunun gözlərində əşki-fəraq,
Der idim: iştə şe'ri-mə'nidar...
Əbri-puş idi çöhreyi-afaq,
Matəmə batmış idi sanki nəhar!.

Bir qadın durmuş idi bir yanda,
Canlı bir lövhəyi-lətafət idi.

Qaldı çeşmim o hüznə-tabanda,
Doğrudan çox gözəl bir afət idi...

Gözlərində dururdu: giryeyi-lal,
Yanağı kölgəliydi, qəmli idi.
Üzünü öpmədə zilali-mələl,
Könlü atəşli, çeşmi nəmli idi.

Mən də bir qəm oleydim iştə dedim,
Bus edəydim o ruyi-dilbərdən.
Bəxtli qəm qonub behiştə dedim,
Öpüyor ruhi-hürmənzərdən.

Bakı

BƏDBƏXT KOR ÇOCUQ

Karpat xatirələrindən

Dünya üzünə gəlidiyi hala iki ildir,
Yer, göy nasıl imiş buna agah deyildir.
Parlaq günəşindən deyil agah səmanın,
Gündüzləri də həp gecədir tifli-əmanın.
Göylərdə qəmə, yerdə səhərlər yaşar, əmma –
Ənvar nədir anlamayır kudəki-ə'ma.
Bir cift işıqdan belə məhrum o bədbəxt,
Dünya ona başdan-başa bir lövhəyi-zülmət.
Cismi diridir, gözləri ölmüş də, ağarmış,
Çeşmanı bəyazdır, ona aləm də qararmış.
Dərperdədir onca bütün aləmdəki əşya,
Görməz ki, nədir şamü səhər, pəst ilə bala.
Çünki iki çeşmi duruyor zülməti havi,
Hər şey ona müzlim, ona hər şey də müsavi.
Bilməz necədir ruyi-pədə, çöhreyi-xahər.
Bədbəxt çocuq həsrəti-rüxsareyi-madər,
Birdir nəzərində bütün afaqü səmavat.
Bir rəngi-siyəh anlayır, iştə o da zülmət.

Gözsüzlər ilə gözlülər olmaz ki, bərabər.
Zindəylə bərabər ola bilməz ki, ölənlər!..
Şəhrahı-həyatı görəməz kur olan insan,
Kur olmayalım, istər isək ömri-dirəşən...

QÛRBƏT ELLƏRDƏ YADİ-VƏTƏN

Karpatda ikən

Karpatın dağları nigahımda –
Dursa dursun da pişgahımda –
Könlümün gözləri sənə baxıyor,
Dodağım mədhini sənə oxuyor.
Karpat üstündəyəm, fəqət üzümü,
Könlümü, ruhumu, iki gözümü
Daima döndərib də səmtinə mən,
Oluram sacidin, a şanlı vətən!
Qibləgahi-rəhi-nigahimsən,
Ey vətən, ülvi səcdəgahimsən.
Sənə bir xidmət eyləsəm, a vətən,
Şu həyatımda bəxtiyarəm mən.
Ey vətən, sən özün də mədəri-can,
Sənə layiq pərəstişi-vidan.
O beşlik ki, bizi qucaqlardı,
Səndə nabit olan ağacdən idi.
Yaşa, ey şanlı yurdumuz, əbədi!
Məhdimiz, ləhdimiz, qəzamizsən,
Xüldzari-fərəhfəzamizsən.
Pərvərişyabi-ne'mətin oluruz,
Sonda mədfuni-türbətindən oluruz.
Tənim olsun dəfin xakında,
O gözəl xaki-tabnakında,
Rəcə' olsun sənə bu qəlb, bu tən,
Mətlə'i-şəms olan ziyalı vətən.
Ünsürün ünsürü-şucaətdir,
Bu sözüm doğrudur, həqiqətdir.
İştə tarixlər də anlatıyor,

Ya nasıl Qafqaz irqi şanlatıyor:
Ey bizə saheyi-həyat vətən,
Səndə doğmuş bu qəlbü can, bu bədən.
Sənsən iştə bu cismə nəş'ətəgah.
Sənə mə'tufdur həmişə nigah.
Cənnət olsa bütün yer üstü yenə,
Bizə lazım o səndəki sine.
Çünki aşiq sənə təbiətimiz,
Sənsən aramgahi-xilqətimiz.
Ən gözəl cənnətim mənim vətənim,
Mayeyi-ruhü mayeyi-bədənim.
Karpat üstündəyəm, könül səndə,
Sevdiyim qönçə səndə, gül səndə,
Ən gözəl çöhrələr qucağında,
Canlı güllər yaşar o bağında.
Xaki-pakında hurlər yaşayır,
Şekli-insanda hurlər yaşayır.
Cismlənmiş gözəl-gözəl ərvağ,
Səndədir həp bədayei-əlvah
Kuhi-Qaf iştə Qafqazın dağıdır,
Cənnət iştə bu Qafqazın bağıdır,
Anladım doğrudan nədir huri:
Qafqazın düxtərani-məsturi.
Şübhə yoxdur, şu örtü də yanacaq.
Onu yaxmaqlığa gerek qanacaq.
Cəhl əliylə urulmuş o rubənd,
Bilgi hazır edər o cəhlə kəmənd.

Qafqaz, ey sevgili, gözəl mədəri!
Fitrətən çox dəyərlı, çox dilbər!
Ey vətən, ey zəmini-pürqiymət,
Qucağındır həqiqətən cənnət.
Dağların sərbülənd, sərbəsəma,
Pək gözəldir o səndəki sima.
Ey zəmini-behişt olan Qafqaz,

Yer üzündə yeganə bir almaz.
 Mə'dənin, mənbəin, füyuzun var,
 Hələ bakir qalan künuzun var*.
 Göylərin pak, yerlərin fəyyaz.
 Mō'tədildir həvaların qış-yaz.
 Xameyi-qüdrətin gözəl əsəri,
 Məxzəni-fitrətin işıq gühəri.
 Axıyor hər yerində abi-həyat.
 Nurlu Qafqaz! Nə yerdədir zülmat?!
 Dağlarındır mənabei-ənzar,
 Bağlarındır səhaifi-əzhar!
 Ərimiş bir gümüş kimi abın,
 Şe'rzadır ləyali-məhtabın!
 Lövhəyi-dilfuruza-dünyasan,
 Sən təbiət yerində hüsnəşan!
 Sən ki, ənmuzici-lətafətsən,
 Mənbei-rövnəqü tərəvətsən!
 Çox gözəldir baharın, əzharın!
 Səni dərk etməyir sənin yarı.
 Ey olan həmvisalı əğyarın!
 Sübhü vardır bu leyleyi-tarın.
 Səni bir gün çocuqların biləcək –
 İştə bir söz ki, doğrudur, gərçək.
 Hələ cahildir, ah, evladın,
 Çox da ənvərdir əhli-irşadın.
 Səni görməkliyə nəzər lazım,
 Səni idrak üçün də sər lazım.
 Hələ bizlərdə yox o sər, o nəzər,
 Bizə sən küskün olma, ey mader!
 Ey vətən, ey beşik həyatım üçün,
 Yənə sən aç qucaq məmatım üçün!
 Mədfənim səndə, məqbərim səndə,
 Öləyim səndə, son yerim səndə –
 Olsun, ey maderi-müqəddəsü pak,
 Qucağında qucaqlasın məni xak.
 Tənimi bəslədin, böyütdün sən,
 Qucağında gözəl isitdin sən.

Əndiyim südlə, içdiyim suyu mən –
 Borcluyam hər sənə, sevimli vətən!
 Olmuşam ne'mətinlə pərvərdə,
 Unudulmaz hüquqi-mader də.
 Qucağın bəsləyən şu evdalın –
 İstəyir parlasın gözəl adın.
 Səni parlatmağın təriqini mən –
 Anlayıb bilməşəm, zavallı vətən!
 Ən böyük xidmət istəyirsən, ana,
 Bunu çoxdan düşünmüşəm rə'na.
 İştə sinən məadini-sərvət,
 Səndə çoxdur xəzaini-ne'mət.
 Örtü altındadır xəzinələrin,
 Hər qaranlıqdadır dəfinələrin.
 Səndə pak çox təbii sərvət var.
 Bizdə də bilgi yox, cəhalet var.
 Cəhlimiz çox, kəmalımız yoxdur.
 Uçmağa şahbalımız yoxdur.
 Seyr üçün asimani-ürfani,
 Görməyə kainati-rəşşani –
 Pərü bali-kəmal lazım, ana,
 Anlamışdır bunu əzəm, ana!
 Ey vətən! Səndəki füyuzatı,
 Səndə mövcud olan künuzatı –
 Əldə etməkliyə kəmal görək,
 Yüksəlişcin də pərrü bal görək.
 Ey vətən, ey zəminlərin gözəli,
 Mislini görmədim cahan gözəli!
 Yerlərin cənnəti mənim vətənim,
 Fərzdir xidmətin öluncə tənim.
 Səni sevmək təbii imanım,
 Ey mənim qibləgahi-vicdanım!

Qürbət ellər əgərçi oldu yerim,
 Sənə aid bütün düşüncələrim,
 Ey məni bəsləyən çəmənzarım,
 Ey xəyali-rəfiqi-əfkarım.

Karpat üstündəyəm, könül səndə,
 Tairi-dil o gülşən üstündə.
 Sən yuvam, laneyi-həyatımsan,
 Bağizari-tərənnümatımsan.
 Məni şair doğan anam səndə,
 Əbədiyyət məzarı sinəndə.
 Çox uzaq olsa da, bu tən səndən,
 Könlüm ayrılmayır, vətən, səndən.
 Dustlər səndə, səndə yaranım,
 Ey mənim aşiyani-zişanım!
 Sənsən öz oğlunu qucaqda tutan,
 Bəsləmək üçün əkməyin yaradan –
 Və açan süfrəni həyatı üçün,
 Qucağın son yeri məmatı üçün.
 Ey xəzanı gözümdə fəslə-bahar,
 Ey gözəl torpaq, ey sevimli diyar!
 Sən kitabı-türab içində nəsən,
 Ey gözəl parça, qit'eyi-əhsən!
 Hüsnlər qaynayır zəminindən,
 Mənbe-hüsnən, a şanlı vətən!
 Dağların ziqürürü pürəzəmət,
 Eyləyir ərz çöhrəyü qamət.
 Yüksələnərdə var qüruri-vücuha,
 İstəyir adəm olsun, istəsə kuh.
 Gözəlin, yüksəyin təbiətidir –
 Kibr satmaq həmişə adətidir.
 Sən də, ey kuhi-zişukuhi-vətən,
 Həm gözəlsən və həm də yüksəksən.
 Yakışır cəsinə böyük əzəmət,
 Ey uca boylu, heykəli-qüdrət.
 Çünki var səndə qaməti-bala,
 Ziqürür olmağın deyil bica.
 Ey vətən, ey zəmini-müstəsna,
 Sən gözəlsən, fəqət ki, biz ə'ma,
 Açılarda üyuni-əhli-vətən,
 Görəcəklər ki, sən nə dilbərsən.

Şəhri-Ensteri

AYDINLIQ BİR GECƏDƏ TƏFƏKKÜR DƏQİQƏLƏRİ

Bir sür'əti-bərqiyyə ilə xaneyi-səyyar –
 Getməkdə idi... mən dəxi müstəğrəqi-əfkar,
 Müstəğrəqi-əfkar olaraq səmti-şimale –
 Sür'ətlə rəvan, Şərqdə də qibleyi-dildar.
 Yoldaşları dərk etmiş idim dərkdən azad,
 Öz fikrim idi kəndimə bu yolda fəqət yar.
 Dirsək verərək pəncərəyə, fikrə cünudə,
 Ən yüksək əvalimdə idi fikrəti-təyyar.
 Çılpaqdı bulutdan, üzü parlaqdı səmanın,
 Ay doğmuş idi, yerləri etmişdi ziyadar.
 Hüsn-əzəlisində parıldardı kəvakib,
 Hala da cavan qız kimi bu biveyi-qəddar.
 Ay çıxmış, o hüsn ilə mükövkəbdi səmavət,
 Göy dilbəri, yə'ni o qəmər cazibül-ənzar.
 Titrər kimi idi o səmalarda ziyalar,
 Gövhərdir o ulduzlar, əvət, göy dəxi əbhar.
 Göz doymayır idi şu işıq üzlü qəmərdən,
 Yerlərdə də vardır nigəhara olan əqmar.
 Bus eyləyir idi baxışım ruyi-qəmərdən,
 Ulduzlar idi pişi-nigahımda həp eş'ar.
 Məcmueyi-eş'ar idi əlvahi səmanın,
 Rəngin idi, zəngin idi, fəyyaz idi, nəvvar.
 Bir mə'bədi-ə'zəm kimi durmuşdu şu gərdun,
 Ulduzları qəndil idi guya ki, pürənvar.
 Bir mə'bədi-ə'zəm ki, səzavari-tamaşa,
 Bir mə'bədi-ülvi ki, təcəlligəhi-əsrar.
 Bir xeyli zaman dadlı tamaşaya nigahım,
 Ciddən vələhəfzayı-xəyal idi bu asar.
 Bir leyli-müqəmmərdi ki, ilhamlarından –
 Rizan oluyordu dilə eş'ari-füsünkar.

Əlvahi-səməviyyəyə heyran oluyordum,
 Heyrət bəşərin iczini etməkdədir izhar.
 Heyrətlə baxardım o ziyagahi-büləndə,
 Aydınliq olan leyl təməşayə səzavar.

Göy parlaq ikən, torpağın övladı qaranlıq,
Güllər gülüyorkən, bəşərin gözləri ağlar.
Baxdım qəmərə, ulduza, baxdım mələkuta,
Qərq oldu bütün varlığım e'maqi-sükuta.

Birdən-birə bir dadlı səda duydu qulağım,
Guya uyumuşdum, o səs etdi məni bidar.
Dərhal çevirdim üzümü səmti-sədayə,
Gördüm duruyor bir qadın, ənzarı füsünbar.
Bir hakimeyi-qəlb idi ol hüsni-müsəxxir,
Pək cazibəli gözlərə malikdi o rüxsar.
Zülfü-siyəhi bəxtimi tənzir ediyordu,
Şəmsi-rüxü də atiyi-millət kimi nəvvar.
Nəvvar idi, taban idi, rəxşan idi ruyü,
Bir heykəli-amal idi, guya ki, o didar.
Baxdım o gözəl çöhrəyə, baxdım mələkuta,
Qərq oldu bütün varlığım e'mali-sükuta.

HƏYATI-HAZİRƏMİZİN İLHAMLARI

Başdan-başə bir kölgə bürünmüş kimi aləm,
Üzlərdə nüməyan oluyor sayeyi-matəm.
Bir məqbəri-barid kimi durmuş bu mühitat,
Əhvali-həyatıyyə bunu eyləyir isbat.
Əğyar həzin, yar həzin, hal qəməvər,
Hər yerdə görünməkdə qəmaludə nəzərlər.
Bir parlaq olan atiyə mə'tufdur ənzar,
Ati isə ərz eyləmir arayışi-əflak,
Həp qanlar içində yənə də xaki-siyəhnak.
Göylər yənə üslubi-qədimində dirəxşan,
Ulduzları həp şəm'eyi-ülviyyəti-taban.
Yoxluqda gəlir gözyumulu xakin içində,
Ənzari-kəvakib açıq əflakın içində.
Xurşid isə bir ayeyi-nəvvareyi-aləm,
Məzlum bəşəriyyət yənə avareyi-aləm,
Avareyi-aləm, əvət, avareyi-mütləq,
Olmaz bu təbiətlə kəmalata müvəffəq!

ŞE'R İNCİLƏRİ

Firışteyi-ilhamə

Gözəlliyn sənə bəxş eyləmişdir istiğna,
O çöhrənə yaxışır, şübhəsiz, nürürü ğina.

Bu nazənin duruşun bənzəyir o tairə kim,
Bir əl uzansa ona, eyləyər fərari-səma.

O sayğısız baxışında nədir bu cazibələr,
Qapıb da könlümü aldı misali-kahrüba.

Bu hüsünü anına məğrursan, bunu bilirəm,
Zəkati-hüsni verilməzmi, ey behiştliqa?

İtab etsə də çeşmin, həqiqətən yeri var,
Kitabi-ruyunu öpməkdədir gözüm zira.

Əgərçi dəhrdə vardır cahan-cahan asar,
Fəqət üzündür, a dilbər, mütaliatə səza.

Nəcib ülvü bir eşqin dilim səhifəsidir,
İnan bu sözlərimə, ey vücudi-müstəsna!

Kitabələr əsəri-xamədir, fəqət sən bir –
Səhifəsən ki, onu qüdrət eyləmiş təhrir.

Kitab sözləri gözlərlə, ey qadın, oxunar,
Sənin də səfheyi-rüxsarını dodaq anlar.

Nasıl, bu rəmzimi fəhm eylədinmi, sevdiciyim?
Mənim behiştirüxüm, ey mənim gözəl çiçəyim!

Qalıça, şəhəri-Lemberq, 24 noyabr

BAHARIN İLHAMLARI VƏ İCTİMAİ RƏMZLƏR

Tə'siri əyan olmadadır fəsli-baharın,
 Şad eyləyəcək dilləri əlhani həzarın*.
 Cəh-cəh edəcək şairi-mürğani-xoşəlhan,
 Bu nəğməyə qarşı rüxi-gül olmada xəndan.
 Çünki gəliyor ərzimizə eydi-təbii,
 Dünya geyəcək kisveyi-səbzini-rəbii.
 Canlandıracaq torpağı ərvaşi-bahari,
 Ciddən nigəhfuzdur əlvahi-bahari.
 Aləmdə zühur etmədədir nəş'əti-üxra,
 Bir nəş'əti-üxra ki, səzavari-təmaşa.
 Bir nəş'əti-üxra ki, təbiətdə əyandır,
 Gülzardə, əzhardə, fitrətdə əyandır.
 Simayi-dirəxşəndeyi-xurşidi-səmadən –
 Nur əmdiyi üçün doğacaq dilbəri-gülşən.
 Əş'ar oxuyur pişgəhi-qönçədə bülbül,
 Guya ki, deyir qönçəyə: ey qönçə, açıl, gül!
 Gül, gül, mənə ilham qıl əş'areyi-rəngin,
 Dərpərdə neçin qalmalı rüxsareyi-rəngin?!
 Güllər açılır səhneyi-səbzini çəmənində,
 Parlar o çiçəklərdə birər xəndeyi-zində,
 Rüxsari-güli bus ediyor xəndeyi-əhmər,
 Ey güldəhənim, sən nə üçün böylə mükəddər?!
 Hala da tülü' etmədimi fəsli-baharın?!
 Ey canlı çiçək, örtülü qalsınmı üzərini?!
 Aç çöhrəni, ey çöhreyi-məsturi-füsunkar,
 Ey qönçədəhən, açmağa layiqdir o rüxsar.
 Hər şeydə əyan nəş'əti-üxrayi-təbii,
 Bürhanı bunun: fəsli-dilarayi-təbii.
 Ya səndə neçin yox belə bir nəş'əti-üxra?
 Ey "Gülruhum", ey "Cənnət"im, ey ruyi-"Gülara"!

Şair də sənin bülbülün, amma ki, sükundar,
 Göster üzünü, xəmə edəyim mən dəxi əş'ar.
 "Güllər" açacaq olmaz isə bülbül önündə,
 Bülbül yaradar zənn edəməm nəğməyi-zində.
 Ey şe'r pərisi, yetər artıq o niqabın,
 İştə o niqabın, bu hicabın, şu səhabın!

Bakı, 6 aprel

* * *

Ey pərdəyi-mənhusdə qalmış güli-zində!
 Ey dəfn edilən canlı ikən örtü içində!
 Söylənsə səzadır sənə "mədfuneyi-ziruh",
 Daim sənə mail, sənə mail dili-məcruh.
 Bir atəş olaydım da, yaxaydım o niqabi,
 İştə şu niqabi, şu hicabi, şu səhabi!
 Parlardı o gün gülşəni-rüxsareyi-alın,
 Qərq eylər idi yurdumuzu nürə cəmalın!
 Sənsiz olamaz nəş'əti-üxra bu vətəndə,
 Sənsiz olamaz tairi-xanəndə çəməndə!
 Ey canlı çiçək, örtüyü at, ruyunu göstər!
 Bir cənnəti-hürriyyətə dönsün də bu yerlər!
 Biz də olalım əhli-behişt, ey üzü cənnət,
 Artıq yetər, artıq yetər artıq bu əziyyət!
 Şərq aləmi sənsiz əbədiyyən görəməz nür,
 Ey çöhreyi-fəyyaz olan, ey dilbəri-məstur!
 Ey canlı işıq, canlı günəş, tərki-səhab et!
 Artıq yetər, ey "Nuri-cəhan", tərki-niqab et!
 Sən çöhrəni aç, mən olayım bülbülün, ey gül!
 Sənsiz açamaz millətmin, bil ki, bahari,
 Gizlətmə, "Səmənrux", o behiştəni üzəri!
 Güllər açılır – iştə bu qanuni-təbiət,
 Ya sən nə üçün pərdədə, ey qönçeyi-cənnət?!
 Ey qönçeyi-cənnət, açıl, ey huriyi-səhhar,
 Olsun vətənim çöhrən ilə qərqeyi-ənvər.
 Sənsiz bu vətən görməyəcək nəş'əti-üxra,
 Ey pərdəyi-müzlimdə qalan "Zöhreyi-Zəhra"!

Bakı

KOR SOQQUR

Dünya üzünə gəldiyi hala neçə ildir,
Yer, göy nasıl imiş, buna agah deyildir.

Parlaq günəşindən deyil agah səmanın,
Gündüzləri də həp gecədir tifli-əmanın.

Bir cift işıqdan belə məhum bir bədbəxt,
Dünya ona başdan-başa bir aləmi-zülmət.

Görməz ki, nədir şəm'i-ziyəpərvəri-dünya,
Dərpərdədir onca bütün aləmdəki əşya.

Görməz bu tərəvəfli, lətafətli baharı,
Fəhm eyləyəməz məzhəreyi-rəngnisarı.

Təmyiz edəməz hüsn ilə çirkinliyi əsla,
Yoxdur gözü görsün ki, nədir ruyi-dılara.

Bilməz necədir ruhi-pədər, çöhreyi-xahər,
Bədbəxt çocuq həsrəti-rüxsareyi-madər.

Bir milləti-ə'ma da haman kudəkə bənzər,
Görməz ki, nədir ərz həyatındakı fərlər.

Fəhm eyləyəməz çöhreyi-gülrəngi-həyatı,
Bilməz ki, nədir rəng ilə ahəngi-həyatı.

Bu parlaq əvalimdə yaşar zülmətə məhkum,
Görmək özü bir ne'mət ikən, ne'mətə məhrum.

Şəmsin, qəmərini nolduğunu bilməyəcəksən,
Güllər güləcək, ah ki, sən görməyəcəksən!

Dərk etməyəcəksən şu işıq üzlü nəhəri,
Sən görməyəcəksən, a yazıq, rəngi-baharı.

Sən görməyəcəksən yerin üstündə nədir hur,
Bir nimmigəhlə ediyor dilləri məşhur.

Bir hur ki, can bəxş ediyor mürdədilanə,
Tabi-rüxü fər vermədə əfsürdədilənə.

Sən görməyəcəksən yerin üstündə mələk var,
Yox səndə onu görmək üçün didəyi-nəvvar.

İstərsən əgər görməyə cənnati-həyatı,
Korluqda keçirmək neçin anati-həyatı?

İştə yaşamaq haqqına haizdir o kütlə –
Bir hərbi-münəvvərlə çıxıb cəbhəyi-cəhlə.

Bundan belə dünya böyük ürfanlı ər istər,
Sən də yaşamaq istər isən, bilgini göstər!

Bakı

QƏMƏRƏ

Ey səmanın qədim olan qəməri,
Saneyi-aləmin münir əsəri.

Köhnə bir aşınayi-aləmsən,
Kövkəbi-rövşənayi-aləmsən.

Sərsəri bir həyatə sahibsən,
Gah açıq, gah zisəhaib sən.

Yürüyürsən içində əflakın.
Olmuş olsaydı nitqü idrakın,

Canlı tarix olardın aləm üçün.
Bu cədəlgahi-ərzi matəm üçün –

Adəmin xilqətin bilərdin sən,
Xəbər aldıqda söyləyərdin sən.

İlk Adəm nə cür dirildi, qəmə?
Dilin olsa, verərdin işte xəbər.

Niyə qan tökdü Adəm övladı?
Qabil imiş o qatilin adı,

İlk qatildə qabiliyyəti-qətl,
Əzəlidir əvət, bəliyyəti-qətl.

Ölmək, öldürmək işte kari-bəşər,
Bəşər olmaqdadır "şikari"-bəşər.

Ey əzəl sərsərisi nuri-ləyal,
Maziyə hal, bir də istiqbal,

Gələcəklərlə həp güzəşte sən
Nəzərinde bərabər işte sən.

Hələ çox-çox yaşar tuluatın,
Ey işiq ulduzu səmavatın!

Ey qəmə, ey həyatdan azad,
Səncə birdir sürür ilə fəryad.

Xaki matəmdəmi, sürurdəmi,
Səncə bir qəm dəmi, sürür dəmi.

Ruhsuz, duyğusuz həyatın var,
Bişürənə kainatın var.

Nəğməyi-sur ya ki, nə'reyi-çəng.
Səncə yekrəngdir və yekahəng.

Toyla matəm yanında birdir, bir,
Ey qəmə, ey cavanliqa, özü pir!

Səd həzaran həyatlər sönüyor,
Sırf hiçiyü torpağa dönüyor.

Sönəcəkdir hələ gözəl gözlər,
Onları zülməti-ədəm gizlər.

Çox diləffuz çöhrələr sönəcək,
Əbədi pərdələrlə örtüləcək.

Sən yenə mehərində səyyarə,
Yenə sən sərsəriyə avarə,

Yenə sən gün içində ruynüma,
Yenə parlar kəvakib ilə səma.

Yenə şəbtəb olan şu məhtabın –
Parladar səthini yerin, abın.

İşıqın yerlərə saçar ənvar,
Bir daha parlamaz şu əhli-məzar.

Bakı, 2 may

EY ZAVALLI BƏŞƏR

Əlinlə təng qıldın başına bu enli dünyanı,
Yaxıb yandırdın, ey bədbəxt, bu gülşənli dünyanı.

Bəşər, ciddən siyəhiqbalsən ruzi-əzəldən sən,
Qaranlıq eyləmişsən kəndinə rövşənli dünyanı.

Dəmirlərdən yaratdın duzəxəndam aləti-cəngi,
Məzaristanə döndərdin nəçin bu şənli dünyanı?

Dolu olsaydı, ey insan, künuzi-əqlü idrakın,
Qanardın çox gözəl surətdə bu məxzənli dünyanı.

Sənə çox-çox yazıqlar olsun, ey xunxar olan insan,
İşıqlı günlərə həsrət, səfilü xar olan insan.

Nəçün guş etməyirsən, ey bəşər, fərmani-vicdanı,
Nasıl ləzzətlənirsən, söylə, qan tökməkdən, ey fani?

Bu xislətlə, əmin ol, dilbəri-amalı görməzsən.
Keçər ömrün qaranlıq, pərtövi-iqbalı görməzsən.

Nəsibi-həsreti-ömrün müsibətdən ibarətmə?
İrindən, çirkədən, qandan, fəlakətdən ibarətmə?

HƏRARƏTLİ ŞE'R VƏ YAXUD QIZDIRMALI HALIMDA SAÇMALARIM

Səməd Mənsur qardaşıma*

Gözüm bir gülməyir bu ərzi-fəryadı görən gündən,
Könül şad olmayır bu səhni-naşadı görən gündən.

Ürək atəşli, göz pürab, yə'ni giryəpərvərdir,
Pərişanəm bu xakistani-bərbadı görən gündən.

Bəşər gözyaşlıdır matəmgəhi-dünyayə gəldikdən,
Bunu tədqiq qıldım hali-novzadı görən gündən.

Nolaydı payı-bəndi-cəhl olaydım, qanmayaydım, ah!
Əsiri-dəsti-hüznəm fikri-azadı görən gündən.

Həyatım təlxdir, ey dilbəri-Şirini-hürriyyət,
Qəmim dağlar qədərdir eşqi-Fərhadı görən gündən.

Zələlət zülmətindən rahiyab olmuşmu insanlar?
Xeyr, bil'əks yatmış rəhbərü hadi görən gündən.

Əvət, tövhidə qail olmadı əqvami-bədbəxti,
Buna tarixlər şahid bu ahadı görən gündən.

Həmişə qanlı keçmişdir gürühi-ictimaiyyə,
Bəşər tarixi xunindir bu əfradı görən gündən.

Xəyalat olduğun hiss eyləmişdim ədl ilə dadın,
Bu meydani-fəğanda ah ilə dadı görən gündən.

Bu zülmi-latənahidən xilas olmazmı millətlər?
Qolaydır zənn qılmam elmi-ə'dadı görən gündən.

Xilas olmaq çətindir bəhri-cuşani-məsəibdən,
İnandım mən buna əshabi-ımdadı görən gündən.

İnandım xərsüvar olmuş olan Dəccəli-yekçəsmə,
Bəsirət çeşmi nabina bu zühhadı görən gündən.

Cahan əhli uzaqlaşmış ümumi bir üxüvvətdən,
Siyasiyyun əlqabında fəssadı görən gündən.

Yaxından hiss qıldım ki, uzaqdır kövkəbi-ümmid,
Nücumun kəşfinə məxsus mirsadı görən gündən.

Hələ rubahlər meydanıdır bu bişeyi-dünya,
Bunu duymuş idim məhzun asadı görən gündən.

Bəşər rəhyab olurmu leyli-xüsrani-zələlətdən?
Buna mən münkirəmərbabi-irşadı görən gündən.

Behiştə göylərə uçdu deyirlər ruhu Şəddadın,
Bu rəmzi anladım hükkami-Şəddadı görən gündən.

Deyirlər zövcü-Həvvayə ki, məscudi-məlaikdir,
Dedim şeytanə rəhmət Adəm övladı görən gündən.

Behiştə bir təməddün kəsb edərmi aləmin əhli?
Buna heyrətdəyəm bu vəhşətabadı görən gündən.

Bu yer qansız olurmu? Əqldən sordum, cavab işte:
Bunu dərk etmədinmi tiği-cəlladı görən gündən?

Yer oğlu xəstədir qandım, qan almaq lazım olmuşdur –
Qədimi adət ilə, hali-fəssadı görən gündən.

Bəşər səhhət bulurmu, yoxsa əmrazında baqıdır?
İnanmaq çox çətindir xuni-müzdadı görən gündən.

Pərəstişkari-ruhumdur ümumi səhhəti-əqvam,
Bu xəstə adəmi, bu xaki-bidadı görən gündən.

Bu vəhşitəb' olan ətfalı tə'lim eyləmək gücdür,
Bunu dərk eylədim ürfani-ustadı görən gündən.

Hələ noqsandır insanlardakı əhvali-ruhiyyə,
Bunu fəhm eylədim əfkari-əzdadı görən gündən.

Dedim qabil deyildir qardaş etmək cümlə əqvamı,
İvanla Arşaqı, sofi Xudadadı görən gündən.

Üxüvvət altunu işləmi bazarında dünyanın,
Əqidəm çox sönük idrakı-həddadı görən gündən.

Üxüvvət zər misalı, netməli, yoxdur xiridarı,
Bunu qanmışdım iste'dadı-həddadı görən gündən.

Dəmirçi altunu qanmaz, bəşərdir cümlə ahəngər,
Bunu dərk eyləmiş məhzun olan Hadi görən gündən.

Nasıl adəm imiş Adəm, buna çox canlı bürhan var:
Onu bilmək deyil müşkül bu əhfadı görən gündən.

1908

**BEŞİKDƏN MƏZARA QƏDƏR
BƏŞƏRİN ƏHVALI**

Bir xeyli zaman tiftl yatar həbsi-şikəmdə,
Ordan atılır dəhrə xilas olduğu dəmdə.

Bir gün şikəmi-müzlimi tərkləyər adəm,
Sonra oluyor məskəni bu aləmi-müzləm.

Ol gün ki çıxar pərdeyi-məsturi-şikəmdən,
Hürri oldu sanır kəndisini dərdu ələmdən.

Rəhyabi-nicat oldumu, eyvah, şu bədbəxt –
Tiftl ilə bərabər doğuyor qeydi-əsərət.

Divanə kimi sürkələyir qeydi özilə,
Cinnət götürərdi bunu görseydi gözilə.

Bilseydi cahənə gəliyor silsiləcünban,
Razımı olurdu gələ dünyayə bir insan?

Bir qanlı şikəmdən düşər ağışı-fənayə,
Bundan nərəyə? Lücceyi-xunini-bəlayə.

Aya bunu kim atdı, yuvarlatdı cahənə?
Yol tapmadın, ey əql, bu əsrari-nihanə!

Qanmış kimi bu aləmi, mənfayi-həyatı,
Biçarə çocuq doğdumu, başlar nəvahatı.

Guya ki, demək istəyir ol küdəki-nalan
Oldum bu doğulmaqlığıma şimdiki peşiman.

Hürriyyəti mən istər idim dəhrdə, heyfa, –
Olmuş bu cahən cümlə yaranmışlara mənfa!

Zənn eylər idim aləmi rəxşəndə cahandır...
Madar şikəmindən daha zülmətli məkandır!

Fikr eylər idim cənnəti-ülviyyəyə düşdüm,
Nirani-ələmdir bura, süfliyyəyə düşdüm.

Başlar nəvəhatə, nəvəhatə, nəvəhatə;
Bir növhəsi min nifrət edər sanki həyatə.

Sanki çocuğun ruhu duyub qəhri-həyati,
İyham ediyər dərini xunin qəterati.

Hər qətreysi-suzəndəsi bir atəşi-qəmdir.
İnsan nə demək? Abideyi-dərdü ələmir.

Tökməkdə çocuq çöhrəsinə gireyi-həsərət,
Eylər kimi tövlidinə izhari-nədəmət.

Biçərəni qoymaz anası olmağa giryən,
Püstanın ucilə tıqayır ağızını hər an,

Püstanın ucilə çocuğun ağızı qapandı,
Məcbur olaraq ağlamadı tifi, dayandı.

Sərbəstcə qoymaz ki, bir az ağlasın övlad,
Bir möhri-əsərət vuruyor ağızına bidad.

Möhr ilə neçin ağızını tikdin şu səğirin?
Aya eşidilməzmi şikayəti fəqirin?

Azadəlisan dəhrə gəlir zadeyi-insan,
Həngami-təvəllüddə bunu tifi edir e'lan.

Dilli ikən ol tifi nasıl lal ediyorlar,
Əxlaqi-təbiyyəni ixlal ediyorlar.
Mahiyyəti-hürriyyəti pamal ediyorlar!

İnsan ki, mücərrəd doğuyor doğduğu dəmdə,
Guya yenə üryan yatacaq məhdi-ədəmdə.

Vəqta ki, düşər aləmə növzadi-lətafət,
Birlikdə doğar tifi ilə zənciri-əsərət.

Ol silsileyi-fitrəti qət' eylədi mama,
Tədqiq edilən nöqtə budur, sırf müəmma!

Zənciri-təbiisi kəsildi, bələyorlar,
Bir iplə dəxi qundağı qat-qat sarıyorlar.

Zəncirə çəkirlər çocuğu doğduğu saət,
Aya nə günah etdi bu növbareyi-ismət?!

Mə'sum ikən bəs niyə zəncirə sarılsın?
Ey zalım, o dəsti-sitəmin bircə qırılsın!

Canımı, nəmi, söylə, edirsən onu məhbus?
Ey dəsti-sitəmkar, əya pənceyi-məhhus!

Ərbabi-cinayət görülür layiqi-zindan,
Şayistəmi dustaq ola qundaqlara sibyan?

Varmı günəhi? Yox! O ki, ismətli mələkdir.
Ol zadeyi-azadəyə layiqmi bələkdir?

İnsaf elə, yahu, belə bir işmi olur ya,
Bir kudəki-mə'sumə səzadırmı bu, mama?!

Həp əskiləyorlar, bələyorlar, səriyorlar,
Bir xaneyi-pürzəlzələdə* ninniləyorlar.

Duyduqda bu zəncirləri etmədə fəryad,
Guya ki, apar kəndinə ətrafdən imdad.

Əfğanına, fəryadına imdad edən olmaz,
Bu dilsiz əsiri gəlib azad edən olmaz.

Mə'yus olaraq sanki der: "İmdadəsim yox,
Əfkarımı izharə dilim yox, nəfəsim yox".

Baxdıqca zavallı bu qüyudati-həyatə,
Bilməz ki, nə yapsın, veriyor güc nəvəhatə.

Bir qundağa razi olamaz cahilə mader,
Nənniyə salır tifli, daha, bax, nələr eylər:

Bir iplə dəxi nənniyə bağlar şu səğiri,
Seyr eylə cinayətsiz olan tifli-əsiri!

Dünyayə qədəm qoyduğumu oldu cinayət?
Bundan ötürü tiflə verirləmiş əziyyət!

Bir əl ilə təhrik edilir nənnidə hərdən,
Başı dönüyor, həp qusuyor südləri birdən.

Böylə böyüyor, bəsləniyor zadəyi-millət,
Ey maderi-cahil, bumu qanuni-təbiət?

Bu tərz ilə bəslənmiş olan zadəyi-insan
Bazari-rəqabətdə olur sahibi-xüsrən.

Bu qaideyi-tərbiyyətindən səmər olmaz.
Bundan sənə bir faidəpərvər pəsər olmaz.

Növzad ikən övlad ona, ey lövhi-cəhalət,
"Tə'lim" ediyor, öyrədiyorsan da əsarət!

ANALARA VƏSİYYƏT

Canpareyi-hürriyyətə hürriyyəti qandır,
Hürriyyət ilə tərbiyyət et, ruhun oyandır.

Hürriyyətə bənzər çocuğa vurma qüyudat,
Anlat ona, bilsin ki, nədir ədlü müsəvat.

Əvvəl nəyi tələqin edəcəksən, onu sibyan –
Əlbəttə, edər nəqşi-kütübxaneyi-vicdan.

Ətfal nədir? Ayineyi-pakü müsəffa,
Eylər, nəyi göstərsən, o mə'kəsdə təcəlla.

Aylarla ki, bu "tərbiyyət" ilə yaşar ətfal,
Böylə böyüyor, bəsləniyor, uf, nə əhval!..

Bir gün atılır guşeyi-nisyane bələklər,
Sərbəstliyi daddımı, ahəstə iməklər.

Azadə çocuq anlamaz azadiyi-rəftar,
Gah yumbalanır, gah düşüyor, gahi də qalxar.

Ol rütbedə tə'sir qılıb tiflə əsarət,
Müxtəll olub ondakı hürriyyəti-fitrət.

Bir canlı həqiqət demək ol tifli-növzad,
Oynar, düşüyor, yumbalanır sevgili övlad.

Çəşmində təbəssümlər uçar, ləbləri xəndan,
İsmət kimi göyçək bu çocuq calibi-vicdan.

Bir mə'niyi-iffətmi girib ləfzi-vücuda,
Gəlməzmi mələik bunu gördükdə sücudə?!

Hər vəz'i-lətifi nigəharayi-məhəbbət,
Bir ruhi-mücessəm kimi cəzzab təbiət,

Hər nə veriyorsan onun ilə gülər, oynar,
Ətfal qədər sevgili dünyadə nə şey var?

Könlüm kimi lö'bətlərə məyyaldır ətfal,
Fikrim kimi birdən-birə, yerdən-yerə cəvval.

Oynar, atılır, yumbalanır başibəlali,
Gör şəkli-həqiqətdə gözən canlı xəyali.

Laqeyd sanır kəndini, məhkumdur amma,
Bir şe'rdir insan, həm açıq, həm də müəmma.

Nə lövhəyi-riqqət, nə bədiəni tamaşa!..
Bir canlı teatro, bunu kim eylədi inşa?

Ülviyyəti müş'ir, bütün eş'ardır imkan,
Kim oldu bunun şairi? Dərk etməyir insan.

Ey şairi-xilqət! Bu nə eş'ari-bədaye,
Bir hərfini inşa edəməz əhli-sənaye.

Əbkəm qalıyor şe'rinə baxdıqca ədiban,
Valeh oluyur sirrinə əfkari-həkiman.

Əş'arın önündə qızarır ruyi-fəsaḥət,
Əsrarın önündə qərarır nuri-zəkavət.

Bilməm ki, nəsen? Hər nəsen, ey şairi-fitrət,
Nə fəlsəfə bildi səni, nə fənn, nə hikmət.

Diqqətli baxılsa vələhfəzaydır aləm,
Sətrindəki ərvaḥ bütün lövhi-mücəssəm.

Dağlar, təpələr, məşcərələr cümlə şüunət,
Başdan-başa aləm hikəmiyyat, ədəbiyyat.

Bir üqdədir "imkan" denilən səhneyi-fitrət,
Açdıqca düyün düşmədədir rişteyi-xilqət.

Məqsəd nərədə, biz nərədə, fikr nə yerdə?!
Yorma özünü, kəşf olunur sanma bu pərdə.

İstər nə qədər nurlu olsun da xəyalət,
Naqabili-idrakdır artıq bu həqiqət.

Çocuq yavaş-yavaş görməyə öyrənir. Üç-dörd yaşında olduğu əsnada
oyuncaqlarla məşğul bulunur. Baxalım bu dövreyi-həyatında nə yapır?

Bir gün ayağı yer tutaraq görməyə başlar,
Baziçəsi saxsı sınığı, rəngli daşlar.

Yalınca ayaqlarla və bir kirli təkəklə
Məşğul oluyur oynamağa daşla, kəsəklə.

Baziçəyə mə'tuf bütün fikri xəyalı,
Yox başqa düşünməkləri, yox özge məəli.

Dünya nəzərində bir oyuncaqdan ibarət,
Bilmir ki, nədir keşməkeşi-kəsbi-məişət.

Mövqifi-səfadır bütün övqati-həyatı,
Bu rəhgüzəri-ömrədə bilməz üqəbatı.

Həp ləhvü ləəbdir çocuğa qayeyi-amal,
Yox fikri-məişət ki, qıla keyfini ixlal.

Sərbəst geziyor, əyləniyor, məşğələsi xak,
Qandıqda əsir eyləyəcəkdir onu idrak.

Ey tifi, o sərbəstliyi bil də qənimət!
Bir seyli-xuruşan kimi gəlməkdə əsarət!

Bir gün səni qər qəyləyəcək seyli-qüyudət,
Bir də görəcəksənmi bu hürriyyəti? Heyhat!

Hürriyyəti-nazəndə bu gün olsa əsirin,
Qandınmi, bu səhhar olacaq onda əmirin.

Hürriyyət, o şahin deyil a hər kəsə mail,
Seyd etdiyi ərbabi-fəzaildir, əfazil.

Alçaqları seyde etməyə amadə deyildir,
Ülviyyəyə məftundur, üftadə deyildir.

Hər fikrə tənəzzül edəcək nur deyildir,
Napak qucaqlarda yatan hur deyildir.

Ən şanlı xəyal ovlamaq istər bu həqiqət,
Kəndi kimi dilbər dil arar seyde bu afət.

Hər güzgüdə məşhud olamaz hüsnü cəmalı,
Mir'at dəxi olmalıdır pakü ziyalı.

* * *

Qurbani-xilasın olaq, ey dilbəri-lahut!
Qaç danə doğub sən bəyənən ərleri nasut?

Könlüm kimi dünyədə nə müşkül bəyənənsən?
Mən olmalıyam istədiyini, sən də mənimsən.

Gəl sevdiciyim, çək məni ağışi-vüsələ,
Ey huri-həqiqət, bədənim döndü xəyalə.

Yandırdı məni, yaxdı məni narın, a qəddar!
Tə'sir edəməzmi sənə bu ahi-şərərbar?

Bilməm kimə mənkuhəsən, ey bakiri-ismət?
Ey aliheyi-ərşi-müəllayi-vəcahət!

Çıx, çıx, səhərim, mərhəmət et Hadiyi-zarə,
Qoyma düşə həsrətlə şəbistani-məzarə!

* * *

Sərbəst yaşar tifi beş-on sal bu minval,
Gündən-günə bir rəngə girir, başqalaşır hal.

Bu vaxtdə baziçələrin şəkli dəyişdi,
İndi aşığa, şişməyə, top-topa girişdi.

Artıq daha beşdaş oyunun vaxtı gedib ya,
Bir özgə oyuncaqlar olub şimdi mühəyya.

Bunlarla da övqatgüzar oldu, yoruldu,
Bir başqa oyuncaq yeni meydana qoyuldu.

Gəl, gəl də təməşayə bu tifiyə būsati,
Seyr eylə çocuqlardakı əzvaqü nişati.

Təşrihi-həyat eyləyərək anla, gözəl qan,
Hər dəmdə təbəddüldə, təcəddüddədir insan.

Bir hal ilə durmaz bu cahan, tazəlik istər,
Sən köhnəpəsənd ol, dur inadında, a bisər!

Ey zülmətə aludə olan mazipərəstan!
Bir ləhzeyi-ibrətdir o baziçeyi-tiflan.

Hər günlərinin, aylarının, illərinin var –
Bir başqa oyuncaqları, həp böylədir ə'sar.

Dolmuş bu həqaiqlə cahanın səfəhati,
Məhkumi-ədəmdir pozan ayati-həyati.

Bir vaxt hülul eyləyir əyyami-qiraət,
Lazım gəlir təbiyəyi-fikrü xəyalət.

Məktəblərə arayıb olur tifi-səbəqan, –
Ta kim, terişə elm ilə qayati-məramə.

Olmaqda müdavim gecə-gündüz bu məqamə, –
Ta kim, erişə elm ilə qayati-məramə.

Məktəb nə demək? Tiflə görə həbsü əziyyəti,
Hürriyyəyə erməkləyə lazımdır əsarət.

Ta şişənişin olmasa güldən çəkilən su,
Bir qiyməti haiz olamaz, nəşr edəməz bu.

Rə'na çiçəyin gərçi solur rəngi-cəmalı,
Seyr eylə su şəklində o qiymətli məali.

Əfkarı bütün mün'ətifi-ruyi-kəmalat,
İstər ki, ola haizi-övrəngi-füyuzat.

Hər gündə olur məktəbi-ürfanə şitaban.
Məktəb nə demək? Məşriqi-tabəndeyi-ürfan.

Məktəbdə keçər qaç sənə saati-həyati,
Zəhmət çəkiyor kəsb edə asayışı-ati.

Günlər oluyor dərşini bilməz mütəəllim,
Görməkdə onu layiqi-təkdir müəllim.

Təkdirlənir, incidilir, həm döyülür də,
Ustadə gər təbiyə yoxsa, söyülür də*.

Şagirdlərin böyləcə təhsil zəmani
İmrar ediyor işte bu məktəb güzərani –

Təkdir ilə, tə'zib ilə, min dürlü əməklə,
Bə'zən də döyülməklə, söyülməklə, kötəklə.

Bə'zi gecə ac yatmaq ilə ev bucağında,
Biçarə uyur sübhə qədər qəm qucağında.

Açmış qanadın üstünə kabusi-xəyalət,
Ruhu, beyini, fikri bütün qərqeyi-fikrət.

Şəb ta bəsəhər xabgəhi məhbəsi-əkdər,
Ateş saçıyır məğzinə əfkəri-şərərbar.

Alamü mihən olmadı mehmani-xəyalı,
Bax, gör nə cəfalar çəkiyir başıbəlalı!

Təhsil yolunda bu cəfa eyni-səfadır,
Arayışı-ərbabi-ədəb dərdu beladır.

Xilqətdə bu bir sirdir:ərbabi-zəkavət –
Daim oluyur qəhrkeşi-fəqrü səfalət.

Gah pərəsi olmaz ala lazımlı kitabı,
Gör kim, nə məşəqqətlə oxur xanəxərabi.

Xamə pulu, xanə pulu, camə pulu məfqud,
Guya ki, məişət qapısı ruyuna məsdud.

Ən əngəli bu: ücrəti-tə'lim verilsin,
Verməzsə əgər, məktəbi tərək etməli olsun.

Ən doğrusu, məktəb pulunu verməyə şagird,
Əlbət edəcəklər onu ixrac və təb'id.

Təhsilini ikmal edəcək yerdə bir insan,
İnsaf edəlim bir, necə qoysun onu nöqsan?!

İxrac edilirsə yazığın zəhməti nolsun?
Ümmidləri canlanacaq yerdə boğulsun?

Göz nuru töküüb, can çürüdüb, qəlbi pürəmal,
İstər ki, ola naili-işrətəhi-iqbal.

Çox sə'y eləyir ücrəti-tə'limini tapsın.
Siz söyləyiniz çarə nə, biçarə nə yapsın?

Tabavər olur günlər ilə rəncü inayət,
Netsin, qoşar axır dəri-ərbabi-qinayət.

Ərbabi-qina məstimeyü dövlətü sərvət,
Könlündə nə şəfqət, nə tərəhhüm, nə mürüvvət!

Ümmani-təkəbbür duruyur sanki sərində,
Əmzaci-təməsxür coşuyur didələrində.

Zəhrabi-həqarət tökəcək, açsa dəhanın,
Əhraq edəcək əhli-süalın dilü canın.

Təlxab ilə məmzuc sözü cümlə kinayət,
Ümmidinə nail edəcək bu səni? Heyhat!

Sanki dili bir müz'ic olan canlı ilandır,
Bir parə ət, amma necə gör zəhrəşandır!

Etsəydi təcəssüm dəhənindən tökülən söz,
Şəksiz ki, olurdu o sözün hər biri bir köz.

Acı, yaxıcı məsxərə oynar nigəhində,
Səxriyyədir insan balası pişgəhində*.

Şagirdə ətə eyləmək istərsə kifafi,
Şərtidir ki, gərək çək qıla cibi-ifafi.

Ol rütbə sıxıb tərlədəcək heykəli-qismət,
Ruyunda gərək qalmaya dürhaneyi-iffət.

İnci kimi çıxmış üzünə abi-həyasi,
Üz suyu satır ta ala nanoparə bəhasi.

Əsbabi-sitəm, əldə qəni, istmətə ə'da,
Ariflərə canilər ədu, pərtövə – zülma.

Bir parəyə min parə edər cibi-həyanı,
Xilqət belə xəlq eyləmişərbabi-qinanı,

Hər fərd birər şeydən alır dəhrdə ləzzət,
Ərbabi-qina: yırtmaq ilə daməni-ismət.

Fəqir və biçarə şagirdinərbabi-qinanın məhzəri-kibriyapərvərində aldığı
vəziyyəti-miskinanənin lövhəyi-təsviridir*

Şagird hüsurunda durur dəstbəsine,
Amir qabağında necə mə'mur kəminə.

Can samiesi əmri-qəniyə nigərandır,
Gizlin əməli və'zi-həzinində əyandır.

Bükmüş boyunun, gözləri mə'tuf zəminə,
Ey çeşmi-fərəh, ağla bu simayi-həzinə!

Bir oğru baxış da arabir nəsbi-qənidir,
Amma nə qəni, təb'də qayət də dənidir!

Şagirdin o qəmli nigəhi mə'kesi-amal,
Vəchi, nəzəri, mənzərəsi mül'ini-filbal.

Ümmidlər ayinəsidir nəzreyi-insan,
Dildə nə olursa, olacaq gözdə nüməyan.

İstərsə ki, bilsin mərezi əhli-təbabət,
Əlbəttə, mərizin edəcək çeşminə diqqət.

Amillərin əmalın oxu didələrində,
Hər bir kəsin ümmidi əyandır nəzərində.

Bu görmüşü gördün, keçəlim əhli-qinayə,
Gör kim, nə sitəmlər edəcəkdir füyərayə.

Sərvətli iki müskərəpərvər nəzər ilə,
Suraki-simət ol mütəkəbbir bəsərilə*.

Məğrur gözilə süzür ərbabi-süali,
San kim, baxışından duyulur kibr məali.

Qəsvətli dili sayə salıb nasiyəsində,
Təhrir olunub "yə's" alını haşiyəsində.

Bu vəz'də durmuş görəcək olsa qənini,
Fikr et mütəəlimdə olan hali-həzini.

Şagirdə xitabən der o timsali-xüşunət:
"Bildim ki, sənə lazım imiş etmək ianət.

Hə, yaxşı, görüm... İndi mənim özgə işim var,
Söz söyləmə artıq, min işim, keşməkeşim var.

Sən get, baxaram, söyləməyə qalmadı hacət,
Lazımsa, sənə eyləyəyəm mən də ianət.

Amma ki, deyir, eşidərəm cümlə xəlaiq
Əsla oxumursan və deyilsən işə layiq.

Gəh sirkə, kluba və teatroya gedirsən,
Hər nə biliyorsan, onu sərbəst edirsən".

Vay, vay, nə qədər yandırıcı, qəlbşikən söz!
Ağla, bu acı sözləri tənzir eləyən göz!

Bu sözləri söylər, yönəlir başqa otağə,
Dalsın bu otaqda gözəl ağuşı-fərağə.

Ləzzətli yeməklər yeyərək işrətə dalsın,
Ərbabi-səfalet dilər işə yerə batsın.

Şagird, o qəmidə, bu möhtaci-ianət –
Yə's ilə dönər. Of, zavallı!.. Bu nə halet!

Könlündəki ümmidlərin öldümü, övlad?
Yoxdurmu vətəndə sənə bir can edə imdad?

Sındırdımı yə'sin daşı şəhbalını? Bilməm –
Yoxmu elə doktor ki, qoya zəxmine məlhəm?

Balalərə pərvaz edəcək yerdə, qəzadən, –
Yə's oxları salıd səni torpağa fəzadən.

Tifli-əməlin səhdi-xəyalında boğuldu,
Ümmidin ölüb, yə'slərin şidi doğuldu.

Səndən vətənin gözlər ikən şö'leyi-xidmət,
Söndün niyə birdən-birə, ey şəm'i-zəkavət?

Sən sübh olacaqdın bu şəbistani-vətəndə,
Ey ruhi-münəvvər, gözəcəkdin bu bədəndə.

Kəştisi sınaq millətə imdad edəcəkdin,
Girdabi-fənadən onu azad edəcəkdin.

Yol göstərəcəkdin, onu irşad edəcəkdin,
Sən millətini güldürəcəksən, şad edəcəkdin.

Heyfa ki, qırıldı pəri-nazəndeyi-şövqün,
Artıq sənə bir ləzzəti yox aləmi-zövqün.

Çox şəxslərin yə's qırıb eşq qanadın,
Könlündə qoyub istədiyi cümlə muradın.

ALƏMİ-MÜSAVATDAN

Ruhülqüds təbiətimə

Ey təb'i-vəsi'im, səni sığdırmayırsan aləm,
San kim, qəfəs olmuş sənə bu aləmi-müzləm.

Ey ruhi-büləndim, sənə məhduddur əkvan,
Əndamına naqis biçilib kisveyi-imkan.

Hərdəm gəlir guşuma möhriq nəvəhatın,
Artıq sənə bir bəri-girandırımı həyatın?

Billəm ki, vəfa misli cahandan qaçaçaqsan,
Ə'maqi-fəzayə axıb, onda uçaçaqsan.

Çıx, tariki-zülmətkədəyi-təngi-cahan ol,
Əsfəlləri boşla, ülviyyəyə rəvan ol!

Çıx, çıx, səyərən et, dəvərən et, cəvələn et!
Vüs'ətli bir aləm bulub onda təyərən et!

Pərvəzəh olsun sənə mafövqi-səməvat,
Gəhvəreyi-aramını qıl ərşi-füyuzat.

Balaları göz, dövr elə, lahutnişan ol,
Ey müxbiri-azadəlisan, feyzfəşan ol!

Göz, gör də nasıldır şu əvalim, şu səmələr.
Şayani-tənəffüsmü o göylərdə həvalər?

Yoxsa tökülən qanlar olubdur mütəsaid,
Olmuş o gözəl, saf havalar da mı fasid?

Aya, o cahanlar da mı matəmgəhi-qəmdir?
Bu ərz kimi saheyi-qəm, səhni-ələmdir?

Varmı o zəminlərdə də adati-müadət?
Yoxsa qoyulub ortaya mizani-müvaxat?

Ol yerdə hüquqi-bəşərə varmı riayət?
Məzlumu edirlərmı o yerlərdə himayət?

Azadəmidir zülmünü icradə məzalim,
Varmı o cahanlarda da insan kimi zalim?

Hər kəs nə bilirə eləyir, yoxmu nizamət?
Onlar da mı həsrətkeşi-rüxsari-müsavat?

Hürriyyət o ayinədə etmişmi təcəlli?
Yoxsa yaşadır onları bir təlx təsəlli?

Onlar da mı təkfir edir ərbabi-kəmalı?
İrsali-şüunət qıl, ey müxbiri-ali!

"Övraqi-həvadis" səni min çeşm ilə gözlər,
Əxbarını istər, nigərandır bu nəzərlər.

Peymanını göndər, edəlim nəşr cahənə,
İnsanları vaqif qılaq ərşəri-nihənə.

Mədəniyyəti-həqiqiyyə şəhərində seyrü səyahət edən müxabiri-məxsusimizdən
gələn "Cahani-müsavat məktubları".

BİRİNCİ MƏKTUB

Ol gün ki, minib xaneyi-təyyarə, əfəndim,
Uçduq səfəri-aləmi-ənvare, əfəndim.

Düşdü yolumuz şəhri-müsavtnümünə,
Baxdıqca nəzərlər qamaşır şəmsi-fünunə.

Gəldik də yetişdik bu gözəl şəhri-nəimə,
Bənzər buna nisbət küreyi-ərz cərimə.

Aləm nasıl aləm, nasıl aləm, nasıl aləm!
Tə'rifini qabilmi ki, təsvir edə xaməm?

Əhsən, nə cahan! Cənnəti-qüdsiyyətə bənzər,
Şol rütbə lətafətli ki, hürriyyətə bənzər!

Əsnayi-şəb idi ki, yetişdik bu diyarə,
Afaqı münəvvər gecə bənzərdi nəharə.

Gərdunənişini-fərəh olmaqla gedirdik,
Əsvağını, bazarını tədqiq edirdik.

Hər xanəsi bir laneyi-şəfqət kimi mə'mur,
Görmüşləri cəzzab nəzərlər kimi məxmur.

Kaşanələri eşqü məhəbbət qədər ali,
Əsvağı dili-dahiyə əmsalı ziyalı.

Hər caddədə min şö'leyi-bərqiyyə dirəxşan,
Oynardı zəminə saçılan nuri-pərişan.

Gülşənlər olurdu nigəharayi-təravət,
Məmnun könüllər kimi hər yerdə məsərrət.

Məs'sud dodaqlar kimi güllərdə təbəssüm,
Derdim: "əməl etmiş bu çəmənlərdə təcəssüm".

Gərdunə gedir, mən dəxi ləbrizi-sünühat,
Derdim: "nə gözəl aləm imiş şəhri-müsavat"!

Çıxdı yolumuz şə'sə'əli caddəyə birdən,
Ənvar axıyor zənn elədim sanki bu yerdən.

Parlardı həqiqət kimi mişkati-bəvariq*,
Xurşidi-ümidə bu yer olmuşdu məşariq.

Birdən gözümə dəydi müəlla bir imarət,
Şayani-tamaşa idi, həm calibi-heyret.

Bir ləm'ə parıldadı bu kaşanə önündən,
San kim, günəş olmuşdu nüməyan üfүqündən.

Gərdunə edib çərxini tə'til bu saət,
İştə burası mənzili-ərbabi-səyahət.

Gərdunəçi hörmətlə: – "Əfəndim, düşəcək yer,
Pakizə, gözəl, qonmalı bir beyti-müsafir.

Hörmətli əfəndim, eniniz, seyr ediniz, ya,
Rahət ediniz, xahişiniz cümlə mühəyya".

Gərdunəçisi böylə mülayim olan aləm, –
Əlbəttə, edər dilləri, vicdanları xürrəm.

Xidmətçi olursa bu qədər fikri ziyalı,
Orda nə məratibdə olur sair əhali?

Mən ücreti-cərdunəni verdim, dedim: – "Övlad!
Qıldın məni son rütbedə məsrur və dilşad.

Gərdunəçisi böylə olan şəhri-müsavat,
Etməzmi əhalisini sərşari-məsərrat?!"

Bir tərzi-nəzakətlə dedi: – "Zeyfi-mükərrəm,
Ol kəs ki, qəvaninə olub vaqifü məhrəm, –

Onlar biliyor bizlərə məmnudur ücret,
Mən də edərəm qaideyi-şəhrə riayət.

(Gərdunədə bir dəxli mənə qıldı işarə),
Hər kəs nə verirsə, atılır kassaya parə.

Ol parə məsarif edilir nəf'i-ümuma,
Bikəsləri tə'lim edəcək dari-üluma.

Həp bizləri tə'min edən övladi-vətəndir,
Ədl ilə, müsavat ilə abad vətəndir”.

Mühərrir əfəndi! Nisfini arabada, nisfini də mehmanxananın qabağında yazıb poçtası ilə göndərdim. Müşahidatımı gördükcə, yazıb göndərməyə qeyrət edərəm. İndi nömrədə istirahətə məşğul oluram. Xudahafiz, Ruhülquds.

Mədəniyyəti-həqiqiyə şəhərində seyrü səyahət edən Ruhülquds müxabiri-məhsusimizdən gələn “Cahani-müsavat məktubları” “Beyti-məsərrət” mehmanxanasında yazılmışdır.

İKİNCİ MƏKTUB

Düşdük bu gözəl, pak, lətafətli məqamə,
Mənzərləri ruhu gətirir rəqsə, qəramə.

Namı bu məqamın qoyulub “Beyti-məsərrət”,
Həqqa ki, məsərrət ki, məsərrət ki, məsərrət!

Ləzzati-həyatı bu məsərrət evi havi,
Derlərsə səzadır buna firdovsi-səmavi.

Səhhət yağıyor, feyz axıyor mənzərəsindən,
Bir buyi-məhəbbət duyulur məzhərəsindən.

Təb'im kimi səhnində çiçəklər gülüşürlər,
Fikrim kimi quşlar uçuşurlar, ötüşürlər...

Hər lanədə gülməklər uçar, gör necə şənlik!
Bu cənnətin arayışı-əndamı gözəllik.

Bir qəhqəhə, bir zülmümə, əlhani-xüruşan,
Əmvaci-məsərrat oluyor ruhda çuşan.

Küsmüşdü bu yerdən əcəba dideyi-nəmnak?
Üzlərdə səadət gülüyor, qəlb fərəhnaq.

Abad olasan, ay belə gülzari-müsavat,
Haqdır denilirsə sənə cənnati-hüzuzat!

Rahət edib ol leyli, erişdikdə səbahə,
Erdi şəbi-asayışımız sübhi-fələhə.

Xidmətçi gəlib söylədi: “- Səhhətlər, əfəndim!
Ömründə nəsibin ola ləzzətlər, əfəndim!”

Məs'ud olasan cismi-səlamətlə, əfəndim,
Mövcud olasan ruhi-həqiqətlə, əfəndim!”.

Xidmətçiləri əlbisəyi-pak içində,
Əncüm kimi səyyar idi əflak içində.

Səhbətləridir çöhrənüma huri-məhəbbət,
Simaları üzrə uçuyor nuri-məhəbbət.

Mən də buna qarşı dedim: - “Ey zadəyi-ürfan!
Bir böylə həyatı görünüz layiqi-şükran.

Bu aləmə gülmüş, deyirəm, ruyi-səadət,
Olmuş bu çəmənərə vəzan buyi-səadət.

Zatən bu gecə cənnət içində yaşayırdım,
Ağuşi-ümidə atılıb uyqurlayırdım”.

Bir də sözüme etdim əlavə şu kəlamı;
“- Anlat mənə, bilmək dilərəm işbu mərəmı:

Ey sevgili adəm! Bunu qıl bəndənə zahir:
Kimdir bu müsafir evinin üstünə nazir?

Saxlar belə pakizə, fərəhza bu sarayı,
Məmnun ediyor dideyi-ərbabi-səfayı”.

Xidmətçi təbəssüm edərək gəldi kəlamə,
Bir şiveyi-naziklə ifadəti-mərəmə:

“– İzzətli bəradər, sənə bu iş ola mə'lum:
Yox burda hökumət, nə də hakim, nə də məhkum.

Bu üç sözü məhz eyləmişiz cümlə lüğətdən,
Azadəsəriz indi bu üç danə sifətdən”.

Mühərrir əfəndi!

Xidmətçi bildiyim bu möhtərəm adamla müsahibəyə məşğul olduğumuz əsnada nömrəmizdəki zəng çaldı. Elektrik qüvvəsi ilə vücuda gətirilmiş calibi-diqqət bir qələmlə divara bu cümlənin yazıldığını tamaşa etdim:

“Möhtərəm müsafirlərimiz! Poçta qatarının hərəkət vaxtı yaxınlaşmışdır; vaxtı qaçırmamaq üçün məktub yazanlar yazsınlar”.

Bu vəzifəşünas adam məktub yazacağımı gözlərimdən mütaliə etmiş olmalıdır ki, “Şimdilik səadətə əmanət olunuz” cümləsi ilə dışarıya çıxdı. Mən də kitabətə məşğul oldum. Yarım saata yazımı bitirdim. Mehmanxana məktublarını poçtaya verməyə məxsus bir adam nömrələri gəzir, məktubları toplayırdı; mən də məktubu ona verdim.

Xidmətçi tanıdığım bu adamla edilən söhbətimizin məbədini irsalı-hüzur elərəm; əlinizi sıxıram, səlamət olunuz! Ruhülqüds.

Mədəniyyəti-həqiqiyyə şəhərində seyrü səyahət edən müxbiri-məxsusimiz Ruhülqüdsdən gələn 13 avqust tarixli “Cahani-müsavət məktubları” “Beyti-məsərrət” mehmanxanası ə'zasından bir zat ilə edilən söhbətin tətimməsidir.

Mən məktubumu ikmal etdikdən sonra ikinci dəfə olaraq bu zat nömrəmə gəldi, aşağıdakı söhbətləri, o ləzzətli söhbətləri, bir şiveyi-ədiбанə ilə nəql etməyə başladı:

ÜÇÜNCÜ MƏKTUB

Ehraz üçün övrəngi-müəllayi-həyatı
Məhv eylədik atidəki nifrətli lüğəti:

Biz bilmiyoruz hakimü məhkumü hökumət,
İlqa ediləlidir bu məmalikdə imarət.

Hürriyyəti-şəxsiyyəvü azadiyi-vicdan –
Çoxdan qılımbdır bu gözəl şəhrdə e'lan.

Hürriyyəti-cəm'iiyyəvü sərbəstiyi-əfkar –
Aşıqlərinə eylədi rüxsarını izhar.

İcra edilir qaideyi-ədlü müsavət,
Olmuş dilimiz dəftəri-ayati-müvaxat.

“İnsanə məhəbbət” sözü var məzhəbimizdə,
Həp sureyi-insan oxunur məktəbimizdə.

Təkfiri-üməm, büğzi-miləl, nifrəti-əqvam –
Əql eylədi bu sözlərin e'damını e'lam.

Ol dəm ki, təcəlla elədi fikrə həqiqət,
Mazisinə hər kəs baxaraq çəkdi xəcalet.

Həp anladı məxluq ki, övhamü xürafat –
Növ'i-bəşər üçün bu imiş ən böyük afat.

İnsanları yek-digərinə düşmən edən bu,
Gülşənləri, gülbənləri həp külxən edən bu!

Nərdən gəliyərmuş bu vəbəyi-bəşəriyyəvü?
Dinmə, sənə “Bir alim” edər qəztədə lə'nət*.

Əmmaməlilər yaxdı cəmənəzari-cahanı,
Əmmaməlilər zəhlədi fikri-cinani”.

.....

Bu zat əlavə edərək söylədi zahir:
“– Yox kimse ki, olsun bu evin üstünə nazir.

Bu ev dəxi əmlaki-cəmahiri-rəiyyəvü,
Cümhur adına eyləyoruz bizi dəxi xidmət.

Biz üzvləriz, işləriz əndami-vətəndə,
Təndir vətən, ə'sabü ürəquz o bədəndə.

Hər bir damarın cisimdə bir xidməti vardır,
İbqayı-həyat etməyə bir qeyrəti vardır.

Tə'tili-vəzaif edəcək olsa gər ə'za,
Ol cism, təbiidir, olur mövtə mühəyya.

Övladi-vətən eyləsə tə'tili-məşəğil,
Oldu, demək, artıq vətənin varlığı zail.

Həp işləyürüz, ruh alırıq cismi-vətəndən,
Zənbur nasıl şəhd alır əzhari-çəməndən.

Asayışı-xəlqə edirik can ilə xidmət,
Biz də sürürüz xəlq ilə ləzzətli məişət.

Ə'zayə nasıl cism ediyor qanını qismət,
Sərmayə də bizlərdə ələlvəchi-şərakət.

Bu mülkə deyorlar nəəmarayı-müsavat,
Övladi-vətən cümlə səfayabi-hüzuzat.

İştə gəziniz, seyr ediniz hali-biladı,
Məs'ud görər gözləriniz cümlə ibadı.

Səfər yorğunluğum zail olduğundan, sabahdan e'tibarən şəhərin
şayani-tamaşa olan təfərrücgahlarını ziyarət etmək xəyalındayam.
Ruhülqüds.

DÖRDÜNCÜ MƏKTUB

Bu zat ilə söhbət ediyorduk, danışırıdık,
Zövq ilə, səfa ilə gözəlcə qonuşurduk

Hər söhbətimiz tərcümeyi-şəhri-müsavat,
Bu söhbət edirdi dili sövqi-ülviyyat.

Bir süfrə dərinində həlavətli yeməklər,
Pakizə zürufə qonulub şirü şəkərlər.

Ehzar edilib bizlər üçün sübh təamı,
İtmam elədik ət'iməni, həm də kəlamı.

Mən söylədim: “- İstər ürəyim şəhri səyahət,
Həm də edəlim “Məclisi-şura”nı ziyarət”.

“- Pək xub! Bəradər, görünüz, görməyə ehza,
Əndami-dilaramı fərəhbəxş, tərəbza”.

Sıxdım əlini: “- Şimdi səlamət qal, əzizim,
Gülsün üzünə dilbəri-amal, əzizim!”.

Əlfazi-vidaiyyə ilə ayrılıb ondan,
Çıxdım ki, xəbərdar olayım şanlı cahandan.

Gərdunəçi amadə evin pişgəhində,
Bir xəndeyi-iffət uçuyordu nigəhində.

Gərdunəsüvar oldum o dem söylədim: “- Övlad!
Qıl “Məclisi-şura” yoluna zeyfini irşad”.

Gərdunələri qüvvəyi-bərç ilə şitaban,
Bir sür'əti-bərqiyyə kimi olmada puyan.

Tədvir elədi çərxini bu xareyi-dəvvar,
Gərduneyi-dəvvardə mən kövkəbi-səyyar.

Gərdunə gedir, mən dəxi tənzir ediyordum,
Bu lövhəyi-imranı görüb söyləniyordum:

Bunlar nə vəsaitlə erib övci-kəmalə,
Bu sərvətə, bu şövkətə, bu izzü cəlalə?

Hər xitvə başında gözə çarpardı məkatib,
Bildim ki, budur baisi-ehrazi-məratib.

Əlvah yazılmış qapıya xətti-cəlilə,
Sankim, yazılıb hər biri bir qüdrət əlilə.

Məktəbləri gör, seyr elə həmduşı-səhaib,
Bu məktəb edib bunları ülviyyəyə sahib.

Mə'bədləri, məscidləri* təxrib edərək həp,
Tə'mir edilib yerlərinə məktəb, məktəb*...

Mədəniyyəti-həqiqiyyə şəhərində seyrü səyahət edən müxbiri-məxsusimiz
Ruhülqüdsdən gələn 20 avqust tarixli "Cahani-müsavat məktubları" aləmi-müsavatın
"parlament"i – "Məclisi-məb'usan"na aiddir.

BEŞİNCİ MƏKTUB

Zənn etmiş idim varlığımı cənnət içində,
Seyr eylədim əfkarımı hürriyyət içində.

Bir ev ki, nə ev, taqi-müəllayi-zəfərdir,
Lahutnüma mənzəri cəzzabi-nəzərdir.

Bir ev ki, dərünunda həqiqətlər üşürlər,
Bir bağ ki, əzhari-maarif gülüşürlər.

Səf-səf düzülüb üzvlər övrəngi-kəmalə,
Valeh oluyordum bu şükuhə, bu cəlalə...

Bu bəzmi-mütəntən, fərəhəfzadı cinanə,
Hər kəs çəkilib kəndinə məxsus məkənə.

Bir dahiyyə ol dəmdə olub haizi-rüxsət,
Oldu bu zaman ziynəti-kürsiyyəi-xitabət.

Bir lövheyi-ilhamdı kürsi üzərində,
Parlardı düha şö'ləsi kəskin nəzərində.

Səyyal zəkalar tökülürdü nigəhindən,
Açdı fəmi-vəhyavərini xütbəgəhindən.

Qeyrət edərək vəcdle izahi-məramə,
Bir nitqi-bəliğanə ilə gəldi kəlamə:

"– Ey niyyəti-qüdsiyyə malik olan əhrar!
Bu cümlələri görməli işgayə səzavar:

Elm ilə vətən hər nə qədər olsa da ali,
Pərvazını tövfiq edəməz fikri-məali.

Bir yerdə dayanmaz, uçar ənqayi-xəyalət,
Seyrangəhi feyfayi-xəfayayi-təbiət.

Əfkari-bəşər seyrinə dardır bu fəzalər,
Daim arayır uçmaq üçün başqa səmalər.

Uçduqca uçar aşıqi-sirri-əzəliyyə, t
İstər bilə bilsin ki, nədir şiveyi-fitrət.

Əfkardə minlərcə cahan durmada, amma –
Sərpənceyi-himmətlə olur kəşfi-müəmma.

Himmətdir edən daxili-imkan məhalı,
Bazuyi-hüməm dəldi ciyərgəhi-cibalı.

Qəsvətli ürəklər dəlinir dəsti-hüməmlə,
Boş dəmlə deyil, iş görülür zuri-qədəmlə.

Əqlami-hüməm nəşr qılır fikri-cədidi,
Davudi-hüməm mum ediyor qəlbi-hədidi.

Tilsimgəhi-dəhrin açarı-dəsti-məsa'i,
Miftahi-məsa'ile olaq biz dəxi sa'i.

Minlərcə dəfain hələ ağuşi-xəfadə,
Bir xəndeyi-müzlüm saçıyor ruyi-ibadə.

Dəryayi-xüruşani-sərairdə nələr var,
Səhilrəs edər onları mövc ursa gər əfkar.

Pirayeyi-ərşi xitabət olan bu dahiyyəyi-ə'zəmin meydana qoyduğu
həqiqətlərin kəffəsini təhrirə vaxt müsaid olmadığından naşi məbə'dini
sonrakı məktubumla irsal edərəm. Ruhülqüds.

İRANLI QARDAŞLARIMA

İran! O bizim Şerqimizin məhdi-kəmalı,
Ərbabi-ədəb bəsləyən ağuşi-cəlalı.
Təl'ətəgəhi-ürfan idi afağı sərəsər,
Parlardı zəminində, səmasında səhərlər.
Denilsə söza ərzinə səhni-ədəbiyyat,
Bu səhndə rəqs eylər idi huri-kəmalat.
Bazəndeyi-nazəndələri tərbiyətamuz,
Vicdanə ziyabəxş idi bu səhni-diləfruz.
Sə'diləri, Hafizləri, Beyzavi*, Bəhası* –
Bunlardı o pakizə yerin əhli-dühası!
Firdovsi, cahanın o böyük şairi, hala –
Mir'ati-cahanda ediyor namı təcəlla.
Tabişgəhi-ənzar idi bu səhneyi-beyza,
Təsviri-qülub eylər idi əhli-tamaşa!
Hər pərdə açıldıqca ədiban görünürdü,
Fikri açacaq şö'leyi-ürfan görünürdü.
Qərb əhli belə bunları təqdir ediyorlar,
Asarların şövq ilə təşhir ediyorlar.

* * *

Ölmüşdü o mə'mureyi-ürfan olan İran,
Əshabi-sitəm könlü kimi laneyi-viran.
Başdan-başa bir məqbərə təşkil ediyordu,
Ruh əhli olan "fatihe" tərtil ediyordu.
Cövlanəgəhi-bidad idi, səhrayı-fəlakət,
Övladı bütün olmuş idi əhli-səfalet.
Əfvahi-məzalimlə qararmışdı ziyası,
Bir dudə bürünmüşdü onun ərzi səması.
Sönmüşdü, əvət, şe'sə'əsi, nuri-həyatı,
Zülmat idi başdan-başa parlaq səfəhatı.
Bir vadiyi-zifər' ikən ol xaki-səməndar,
Zülmün nəfəsi etmiş idi bağını bibar.
Həp məzrəəsi, məşçərəsi bisəmər idi,
Möhətac əhalisi dəxi dərbədəd idi.
Məzlumların göllərə çıxmaqda fəğanı,
Lərzan ediyordu o fəğanlar da cahanı.
Məhv eyləmiş idi gözəl İrani cəhalet,

Nə elmü ədəb vardı, nə asari-sənəət.
Məxrubeyi-zülm idi o mə'mureyi-ürfan,
Məzlumların gözləri giryan idi hər an.
Səyyad oxu qırmışdı pəru bali-həzarı,
Pamal ediyormuşdu da amali-həzarı.
Bayquşlara olmuşdu vətən nazlı çəmənlər,
Sərbəst uçuşurdu o çəmənlərdə zəğənlər.
Cövlanəgəhi-div idi yazıq cilvəgəhi-hur,
Rüxsareyi-şəmsi bürümüşdü şəbi-dicur.
Qat-qat yığılıb durmuş idi kütlei-zülmət,
Rubənd içərisində idi ruyi-ədəlet.
Rubənd dururkən ruxi-dildar görünməz,
Məsturi-səhaib olan ənvar görünməz.
Kəşf olmaz isə pərdə təşə'sö' edəmən nur,
Rubənd açılırsa, görünür çöhreyi-məstur.
Madam ki, var çöhreyi-mə'nədə hicabat.
Parlarmı o sən istədiyən sevgili? Heyhat!

* * *

Nagah əsərək badi-əməl sübhi-səfadən,
Həp qıldı pərişan gecəyi vəchi-fəzadən.
Afaq həqiqət kimi ərz etdi ziyasın,
Göstərdi baxan gözlərə nazəndə liqasın.
Azadəyi-zülmət olaraq vəchi-səməvat –
Eylər o qaranlıq yeri bir ərzi-füyuzat.
Hürriyyət edir cənnəti-İranda təcəssüm,
Bir-bir əməlin gülləri etməkdə təbəssüm.
Mürğani-xoşəlhan ediyor nəğmələr inşad,
Matəmzadəganı qılıyır xürrəmə dilşad.
Təbdili-məsərrat oluyor matəmi-İran,
Məxrubə könüllər kəsilir lövhəyi-imran.

* * *

Zülmati-cəhalet olacaq yerdə girizan –
Misbahı-maarif olar, əlbəttə, füzuzan.
Xurşid, hilal – ol iki fəvvarəyi-ənvar* –
Yek-digərinə eyləyəcək nurunu isar.
Xurşidə ziyalar verəcək qövmi-hilali,

Gündən-günə xurşid olacaq nurlu, ziyali.
 Gərduni-fünunda gəzəcək bu iki ayə.
 İştə Günəşə nur veriyor baxsana Ayə.
 Vardır bu səmanın iki fəyyazi-həyatı,
 Dilsiri-füyuz etmədə ərzi ləməti.
 Millət göyünə iştə gərəkdir iki əxtər,
 Bir danə Qəmər, bir dəxi Xurşidi-münəvvər.
 İstər bu iki ayəni gərduni-məali,
 Qəlbən sevirəm bunları: xurşidü hilali!

* * *

Ərz etmədədir kəndini hürriyyət, o canan,
 Naz eylə, sən ey səhneyi-ürfan olan İran.
 Mərkuz edilir səhninə mizani-ədələt,
 Bir-bir çıxıyor ortaya yarani-həqiqət.
 Qəsb etməyəcək əhli-sitəm həqqi-ibadi,
 Qüttai-təriqin kəsəməz rahi-vidadi.
 Hər kəs olacaq sahibi-heysiyyətü hörmət,
 Kimsə edəməz kimsəyə bir zərrə əziyyət.
 Əlbir olaraq xitəyi-İranda əhali,
 Ehraz edəcək cümləsi övrəngi-kəmalı.

* * *

Ey sinəsi gəncineyi-sərvət olan İran!
 Ey ərzi-dəfain olan, ey kənzi-firavan!
 Mənbə'd o sinəndəki məhsuli-təbiət,
 Ol layətnəhi bulunan dövlətü sərvət –
 Zənn eyləmə sinəndə o sərvət yatacaqdır,
 Bu milləti-bidar o künuzu tapacaqdır.
 Parlandıracaq simü zərin mülkü sərəsər,
 İran o zamanda olacaq kişvəri-ənvər.
 Şayistə deyildir qucağında yata altun,
 Biməğzlərin cisminə layiqdir o altun.
 Al bunları, ver saxladığın kənzi ibadə,
 Xidmət edəcək sərvətin e'mari-biladə.
 Ağuşi-zülamında yatan kənzi-münəvvər –
 Bir məmləkəti-nur edər İrani sərəsər.
 Parlaq qızılın, haizi-qiymət gühərin var,

Firuzə və almasların var, dürərin var.
 Bir məqbərəsən, məqbəreyi-cismi dəfain,
 Ə'maqi-dilində duruyor iştə xəzain.
 Ərbabi-xəsasət kimisən, vermə dilərsən,
 Sərpənceyi-kuşış alacaq, onda görərsən.
 Altunların ilə tikilir məktəbi-ürfan,
 Darüləcəzə, darüşəfa, darüyetiman.
 Çöhrən kimi parlar vətənin ruyi-zülamı,
 Gündüz kəsilər məmləkətin mənzəri-şamı,
 Məs'ud cahanlar kimi xəndan olur İran,
 Əmniyyət içində yaşar irannişinan.
 Mənbə'd olamaz, ey vətən, övladların xar,
 Gəhvareyi-izzətdə edər ömrünü imrar.
 Onlar da bilər mə'niyi-ayati-həyatı,
 İstəbrəqi-elm ilə bəzər zatü sifati.
 Nanparə qazanmaqlıq üçün dərbəder olmaz,
 Mənbə'd behiştin, çəməninin bisəməz olmaz.
 Vəqta ki, olur bəhrəvər əşcarü nihalin,
 Bağında təcəmmö' edər övladü əyalın.
 Danən bol olur, lanələrin cümləsi abad,
 Üzlər gülərək qəmzədə dillər olacaq şad.
 İqlimin olur ədlü müsəvat ilə imran,
 Övladi-biladın da olur haizi-rüchan.
 Saillər olur cümləsi əshabi-sənaye,
 Sən'ət edəcəkdir səni bir lövhi-bədaye.
 Bir məşhəri-sən'ət olacaqsan da, həqiqət,
 Sən'ət qılacaqdır səni firdovsi-səadət.

* * *

Ey məhdi-maarif, bu gün ərvaşi-ədiban –
 Səhrayi-əbəddən çeviribdir səne çeşman,
 Çünki əzəli şə'nini ibraz ediyorsan,
 Kürsiyi-fünunu bu gün ehraz ediyorsan.
 Dörd gözlə sənin şə'ninə millət nigəhendaz,
 Ehraz elə hürriyyəti, ehraz elə, ehraz!
 Minlər yaşa, minlər yaşa, ey məhdi-məali,
 Ey Şərqişinin cənnəti, ey bağı-kəmalı!

İNSANLARIN TARİXİ FACİƏLƏRİ, YAXUD ƏLVAHİ-İNTİBAH

1

Həyatın səsləri guşumda həp fəryad şəklində*,
Bu insanlar ki qardaşdır və lakin yad şəklində.
Bu torpaq qanlı ovlaqdır, bəşər səyyal şəklində,
Ədavət daima vardır, məhəbbət ad şəklində,
Bu dünya əskidəndir səhneyi-bidad şəklində,
Cahan başdan-başa meydanı-matəmzad şəklində,
Fərəhlər həbs olunmuş, hüznlər azad şəklində,
Müsbətlər, bələlər, qüssələr abad şəklində,
Ürəklər qəm odilə hər zaman bərabad şəklində,

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

2

Səadət bir əməl, amma şəqavətlər həqiqətdir,
Məsərrət ani bir şeydir, məlalətlər həqiqətdir,
Məhəbbətlər müvəqqətdir, ədavətlər həqiqətdir,
Ədalət nirdə, lakin zülmü vəhşətlər həqiqətdir,
Hanı hürriyyət ələmdə, əsarətlər həqiqətdir,
Qaçan bir kölgədir rahat, məşəqqətlər həqiqətdir,
Bələlər, dərdlər çoxdur, fəlakətlər həqiqətdir,
Bütün ə'sarımız qanlı, cinayətlər həqiqətdir!
Budur, tarix meydanda, hekayətlər həqiqətdir!
Bəniadəmdə hər gündə şərətlər həqiqətdir,
Cahan bir ərzi-matəmdir, müsibətlər həqiqətdir,
Cəhənnəm var bu dünyada, əziyyətlər həqiqətdir,
Məişət ələmində rəncü zəhmətlər həqiqətdir,
Bəşər şakidir ömründən, şikayətlər həqiqətdir,
Nə yapsın bəxtsiz insan ki, möhnətlər həqiqətdir?!
Kədərlər, qüssələr, qəmlər, səfalətlər həqiqətdir.
Bəniadəmdə hər gündə bu surətlər həqiqətdir:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

3

Gülüşlər həp binasızdır, fəqət, qəmlər təbiidir.
Fərəhlərdə təməl yoxdur, o matəmlər təbiidir,
Könüldə hüzn odu, gözlərdəki nəmlər təbiidir,
Həmişə qəlbi məhzun eyləyən dəmlər, təbiidir,
Yerin üstündə hər gündə axan dəmlər¹ təbiidir,
Demək, islahı müşkül qanlı adəmlər təbiidir,
Demək, pak olmayan bu kirli ələmlər təbiidir,
Demək, dünyadə məzlum ilə əzləmlər təbiidir,
Təbiət ələmində qəmli görkəmli təbiidir.

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

4

Bu adəm oğlu çoxdandır mübarizdir təbiətlə,
Çox əski bir mübarizdir tükənməz dərdü afətlə,
Mübarizdir mərəzlə, mikrob ilə, cümlə illətlə,
Mübarizdir yer ilə, vəhşi dəryalarla, zülmətlə,
Bütün dünyanı parlatmaq dilər ənvəri-hikmətlə,
Bütün torpağı abad etmək istər dəsti-sən'ətlə,
Yeri çox şənlik etmişdir çalışmaqlıqla, qeyrətlə,
Yolu üstündəki əngəlləri yıxmaqda hikmətlə,
Həmişə ömrü keçmişdir məşəqqətlərlə, zəhmətlə.
Neçə min il də keçdi keçməyir bir vaxtı rahatlə,
O hala müztəribdir ömri-bədbəxti fəlakətlə,
Bəşər dincəlməyir, bir gülməyir, ağlar müsibətlə.

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

5

Soyuqda titrər, işlər, isti günlərdə qararmaqda,
Sudan, oddan, dəmirdən, daşdan əkməklər çıxarmaqda,

Qovuşdurmaq üçün dəryaları torpağı yarmaqda,
Tunəllər etmək üçün ən böyük dağı qoparmaqda,
Tükənməz güc var imiş ol biləkdə, qolda, barmaqda,

Bütün əllər, ayaqlar h p  alıřmaqdan qabarmaqda,
Fəqət m crudur  mr , yazıq hər gün saralmaqda,
 z nd  bir bulut var, gözləri g lm z, yařarmaqda.

Baxıřlar kölgəli, üzlər bütün nařad řeklinde,
Bu matəmgahı kim g rm ř sürurabad řeklinde?

6

B niad m  alıřmıřdır h miř , sanma yatmıřdır,
Yeri elm ilə, sən' t ilə parlatmıř, donatmıřdır,
Əsir etmiř yeri, zəncirə  kmiřdir, qořatmıřdır,
D mird n yol qayırmıřdır, g z n evlər yaratmıřdır,
Dərin dəryaları bazi e etmiř, torlar atmıřdır,
Dađı, dařı qoparmıř, bir-birinə bəhri qatmıřdır,
Yerin altındakı m 'd nl r  əllər uzatmıřdır,
Bu z hm tl rl  böylə hər zamanda qan  batmıřdır,
Bu onu, o bunu hər gündə vurmıřdır, qanatmıřdır,
Həyatın aləmində ta əzəldən ađu dadmıřdır,
H miř  aldıđı qəmdir, süruru, suru satmıřdır.

Baxıřlar kölgəli, üzlər bütün nařad řeklinde,
Bu matəmgahı kim g rm ř sürurabad řeklinde?

7

G l n gündən bəri ərzi-v cudada Adəm övladı –
Əsir etməkdə tədricən yeri, suyu, odu, badı,
Bu gün də ildirim yer ođlunun bir əbdi-m nqadı,
G y  y ks lmiř Adəm ođlunun məhsulu-icadı,
N cumu bilmək  c n eyl miř icad mirsadı,
Demək ki, sahibi-dünyadır insanın böyük adı,
Nə varsa torpađın üstündə, olmuř iřt  s yyadı,
Bununla böylə qardař qardařın olmaqda cəlladı,
H miř  böylədir insanların simayi-nařadı:

Baxıřlar kölgəli, üzlər bütün nařad řeklinde,
Bu matəmgahı kim g rm ř sürurabad řeklinde?

8

T k nm zdir bu insanın künuzi- ql   rfanı,
B ř r bir canlı m 'd ndir, b ř r bir m 'rif t kanı,
Qul etmiřdir tamamilə bu s rv tgahi-ımkanı,
Dađın qəlbindəki  řya bütün m nqadi-fərmanı,
Yerin altında altunlar əsiri-dəsti-insani,
Göyün, d ryaların, torpaqların ciddən h k mranı,
Böyükdür, çox böyükdür, çox da yüksək adəmin řanı,
Bütün zülmətləri tənvir edərkən fikri-r řanı,
Deyildir müntəzəm hala da əhvali-p riřanı,
Ürəklər odlu, gözlər yař, g l řs z cümlə piřanı,

Baxıřlar kölgəli, üzlər bütün nařad řeklinde,
Bu matəmgahı kim g rm ř sürurabad řeklinde?

9

Yerin üstündə insan ođlu insan çox  alıřqandır,
 z l gündən bəri z hm tl r  p k çox alıřqandır,
Yeri çox ř nlik etmiřdir, fəqət,  z halı virandır,
Hələ zənn etmə insanlar iřıqdır,  hli- rfandır,
Böyük bir qismi əqvamın qaranlıqlarda puyandır,
Çox azdır anlayan, ad ml rin çox qismi nadandır,
O hala bilgisizdir, nursuzdur, beyni nöqsandır,
Bunun  c n də  oř gün görməyir, hər gündə giryandır.
Hanı  ořb xt cəm'ıyy t, bütün aləm p riřandır,

Baxıřlar kölgəli, üzlər bütün nařad řeklinde,
Bu matəmgahı kim g rm ř sürurabad řeklinde?

10

İřıqlı göylər altında qaranlıq canlı insanlar,
 i ekli yerlər üstündə xəzan vicdanlı insanlar,
Baharı parlaq aləmdə g z  baranlı insanlar,
Həyati-Nuh  bənzər  mr n z tufanlı insanlar,
Bu d ryayi-b lada bim d d,  fđanlı insanlar,
Ticar tgahi-d nyad  böyük x sranlı insanlar,

Göhi atəşli, toplu, göh qılınc-qalxanlı insanlar,
Müdam olsunmu torpağın qucağı qanlı, insanlar?

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəkliində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəkliində?

11

Boşer! Bədbəxtsən, giryan, pərişan bir həyatın var,
Müsiyətorpağından yoğrulan bədbəxt zətin var,
Əziyyətdən yapılmış bir həyatı-bisəbatın var,
Təvarixin içində qanlı-qanlı faciətin var,
Qaranlıq günlərin, matəmlə dolmuş kainatın var,
Həyatı-müzlümdən sonra barid bir məmatın var,
Yerin altında böylə keşməkeşlə irtibatın var:
Deyirlər, həsrü nəşrin var, deyirlər ki, siratın var,
Ölümlə qurtuluş yoxsa təriqi-nanicətin var?
Demək ki, keşməkeşlərlə təbii ixtilatın var,
Demək, yox olmayırsan, gərçi zahirdə vəfatın var,
Həyatın aləmində mən görün böylə sifətin var;

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəkliində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəkliində?

12

Həyatında sirati-müstəqimi görməyirsən sən,
Hidayət rəhbəri əqli-hökimi görməyirsən sən,
Yazıq insan! Neçin qəlbi-səlimi görməyirsən sən?
Ədavət narını gördün, nəimi görməyirsən sən,
Möhəbbət aləmindən bircə mimi görməyirsən sən.
Neçin fərmani-viddani-rəhimi görməyirsən sən?
Həyatın ağlayır, ruyi-bəsimi görməyirsən sən,

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəkliində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəkliində?

13

Gələndən bəri qandır işin həp aləmi-duna,
Tökərsən qan, bu xislətlə əgər çıxsan da gərduna,

Təvarixində şahid vəqəatın xaki-pürxuna,
Tükənməzmi, ey insan, səndəki amali-məcnuna?
Sitəmlər daima vardır, ədalət nerdə mədfuna?
Fərəhənak olmayır dünyadakı əqvami-məhzuna,

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəkliində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəkliində?

14

Gələndən bəri, ey Adəm oğlu, ərzi-imkanə,
Daş atmaq vacib ikən səndəki cəhl adlı şeytanə,
Tüppürmək forz ikən ol rəhbəri-zülmatü xüsrənə,
Fəqət sən daşlar atdın çöhreyi-ərbabi-viddanə,
Tüppürdün ruyi-həqqə, yə'ni ruyi-əhli-ürfanə,
Bu gün qoşmaqdasan atəşli, qanlı bir biyabanə,
Gözəl bax səndəki çirkinliyə, hali-pərişanə,
Bulaşmışsan bu gün başdan-ayağə qıpqırmızı qanə,
Yerin üstü dönübdür öz əlinlə qanlı meydanə,
Baxanda gözlərim ağlar bu insan oğlu insanə,
Baxın diqqətlə millətlərdəki simayi-giryano:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəkliində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəkliində?

15

Boşer! Dad gördüyün yox, yoxsa səmdənmi yapılmışsan?
Ədalətlə aran yoxdur, sitəmdənmi yapılmışsan?
Sükundar olmayırsan, mövci-yəmdənmi yapılmışsan,
Həyatın bir cəhənnəmdir, ələmdənmi yapılmışsan?
Günün, ayın, ilin matəmmi, qəmdənmi yapılmışsan?
Təvarixin təməmən qanlı, dəmdənmi yapılmışsan?
Həmişə ağlayırsan, dəm'i-nəmdənmi yapılmışsan?
Sonunda yoxluğun vardır, ədəmdənmi yapılmışsan?

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəkliində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəkliində?

16

Anandan doğduğun gündən işin feryadü əfğandır,
O gündən e'tibarən gözlərin hər gündə giryandır,
Çocuqkən əmdiyin süddür və ya inki bəyaz qandır,
Demək, xunxar vəhşisən, adın hərçənd insandır!
Nasıl, bədbəxtsən ki, aləmin bir beytuləhzandır?!
Əzəldən ağlayırsan, son həyatın çox pərişandır,
Əvət, sən canlı bir qəmsən, bu halın işte bürhandır:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

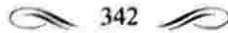
17

Qaranlıq əsrlər keçdi, fəqət yox nuri-tabəndə,
Məhəbət nuru parlarmı, buna heyrətdəyəm mən də,
Nasıl bir gündə ərzi-təl'ət eylər sübhi-rəxşəndə?
Neçə min il də getdi, gəlmədi bir ruzi-fərxəndə,
Yazıq, ey Adəmin oğlu, sənə hər gündə, hər dəmdə!
Həyatın giryədir, qəmdir, haram olmuş sənə xəndə,
Təbəssüm etsə də güllər, üzün gülməz bu gülşəndə,
Dodaqsız qaldığın gündə gülərsən, yə'ni mədfəndə,
Demək ki, çöhreyi-tale əbəd giryandır səndə.
O keçmiş qəmli halın bəlli, qəmsizmi bu ayəndə –
Və yaxud nəslə-ati də bütün giryənü giryəndə?
Bu gün könlün pərişandır, bir gün halın pərakəndə,

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

18

Bəşər! Alçaq həyatın var, əgərçi şahbalın var,
Tədəvinapəzira xəstə əqlin, xəstə balın var,
Təbii vəhşətin durmuş, ələzzahir kəmalın var,
Təkəllüm eyləsən də, ixtilali-nazəvalın var,
Əzəldəndir ki, müdhiş inqilabın, ixtilalın var,
Nasıl dəhhaş, atəşpaş cəngin var, cidalın var,

342

Əvət, çox günlərin vardır qara, məhzun ləyalın var,
Əvət, pək çox qəmin vardır, əvət, pək çox məlalın var,
Həyatı-maziyəni göz yaşlıdır, çox odlu halın var,
Bu atidən də səs yox, çünki istiqbali-lalın var,
Keçən keçmiş, yarın məchul, bir mə'lum halın var:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

19

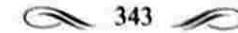
Göyə yüksəlmiş, ey insan, sənəin əsmari-əfkarın,
Sənə seyrəngəh olmuş altı, üstü cümlə əbharın,
Sənə təslimi-nəfs etmiş dibi dəryayı-zəxxarın.
Suyun altındakı əşya əsiri-dəsti-səhharın,
Yol açdın qəlbəğahından yədi-sən'ətlə kuhsarın,
Dəniz, yer, göy bütün məhkum dəsti-səltənətdarın,
Bu gün varkən əlində, ey bəşər, miftahı ənvarın,
Mübarizkən qaranlıqla həmişə əqli-nəvvarın,
Fəqət hala qaranlıqdır bütün əxlaqü mişvarın,
Fəcayə'dən ibarətdir bütün ə'sarü ədvarın,
Bu atilərdə də yoxmu sənəin hali-ziyadarın?
Bu hal ilə davam eylərmə yoxsa aləmi-tarın?

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

20

Ucalmışsan göyə, amma hələ süflitəbiətsən,
Gözəl yollar qayırmışsan və lakin bitəriqətsən,
İşıqlı şəhrlər yaptın, özün məğlubi-zülmətsən,
Deyirsən mə'rifət lazım, özün timsali-vəhşətsən,
Sədaqətdən vurursan dem, yalançı, bisədaqətsən,
Dilindən düşməyirkən həqq, pərəstişkari-qüvvətsən,
Bu xasiyyəti ki var səndə, inan ki, nasəadətsən.

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

343

21

Təsəvvür eylədikcə cəngi-atəşrəngü dəhhaşi,
Düşür kirpiklərimdən səfheyi-rüxsarə göz yaşi,
Bəşərdə qəlb var, derlər, görədim mən də ol daşi,
Yerin üstündə öldürməkdədir qardaş-qardaşi,
Dilim vird eyləmiş atidəki əş'ari-qardaşi,
Dilim vird eyləmiş atidəki əş'ari-qəmpaşi:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

22

Təfəkkür eylədikcə faciati-səfheyi-xaki,
Gözüm görməkdədir zülmət bütün xak ilə əflaki,
Üzümde bir bulut vardır, gözüm olmaqdadır baki,
Mənə kim verdi, vermiş olmayaydı məğzi-dərraki,
Bu idrakım ki vardır, olmuşam ondan böyük şaki.
Əgər xahanı varsa, bəxşiş alsın məndən idraki,
Bəşər şəklində gördüm heykəli-bəxti-siyəhnaki.

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

23

Günah etmiş, demək, dünyada evlənmişdir insanlar,
O toylardan da doğmuşdur yerin üstündə əfğanlar,
Əzəldən partlamış aləmdə qövğa adlı vulkanlar,
Əvət, çox əski canilər bu naməs'ud olan canlar,
Həmişə bir-birin kəsmiş bu əhvali pərişanlar,
Əsərbəxş olmayır insanlara ruhani dərmanlar,
Əsərsiz qalmış, işte, söylənən nurani fərmanlar,
Hanı adəmdə insanlıq, hanı adəmdə vicdanlar?
Nədir bir bunca vəhşətlər, nədir bir bunca xüsrənlər?
Nasıl bir yarədir bu, durmayır ondan axan qanlar?
Bəşər aləmini bildirməyə vardır ki, bürhanlar:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

24

Cinayət işləmişdir izdivac etməklə ilk insan,
Əvət, çox çəkmədi naqabil oğlu eylədi bir qan,
Əvət, öldürdü öz qardaşını, tariximiz bürhan,
O dəmdən çeşmlər olmuş təməmə çəşmeyi-giryan,
O matəmdən bəri canlar, cigərlər odlara suzan,
O gündən e'tibarən dildə¹ qəm var, dildə də əfğan,
Bu dünya məzbəhində Adəm oğlu hər zaman qurban –
Olub, olmaqdadır hala! Bu torpaq qanlı bir meydan,
Yazıq övladi-Adəm ta əzəldən olmamış xəndan,
Bəşər alnında vardır hər zamanda ayeyi-əhzan:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

25

Nasıl, gördünmü tarixi-bəşər qanlarla başlanmış,
Əvət, qanlarla, əfğanlarla, xüsrənlərlə başlanmış,
O qan tarixi də naqabil insanlarla başlanmış,
Həyatın ilk dövrü işte üsyanlarla başlanmış,
Əvət, qan tökmək ilə, həm də tüğyanlarla başlanmış,
Yerin də öz həyatı odla, vulkanlarla başlanmış,
Həyatı əhli-ərzin ahü əfğanlarla başlanmış.

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

26

Bəşər hər gündə matəmli, bəşər hər gündə giryandır,
Bəşər hər gündə məhzundur, cahan bir darüləhzandır,
Bəşər əhli-cəhənnəmdir, həyatı çünki niyrandır,
Dili abad olan yoxdur, könüllər həpsi virandır,
Əzəldən Adəmin oğlu bu torpaqda pərişandır,
Əzəldən qəm cahanında bu insan könlü suzandır,
Nədir bu aləmi-möhnət ki, odlu, qanlı meydandır?
Nə simadır bu sima, işte bu simayi-insandır:

¹ Ürəkdo

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

27

Bu torpaqda olan gündən bəri övladi-Adəm həm,
Əkiz qardaşdır Adəm oğlu ilə yövmi-matəm həm,
Gözü bir qəm bulağı, ayrı olmaz çeşmədən nəm həm*,
Əzəldən yarındır, ayrılmaz ondan nəmli görkəm həm,
Zavallı, bəxtsiz insan, həyatın cümlə bərhəm həm,
Yaran çox qorxulu, tə'sirsiz qalmaqda mərhəm həm,
Demək, a hərfi zairdir, adındır qaliba dəm həm*,
Və ya son hərflər ikən səhvi-qələm yazmışdır əqdəm həm,
Neçin səfki-dimadən çəkməyirsən dəst bir dəm həm,
O xuni-ictimai durmayır, olsan da ə'ləm həm,
Sənin haqqında söylənmiş düşün bir nəssi-"kərrəm" həm,
Səadət cənnətin yoxmu? Həyatındır cəhənnəm həm,
Gözümdə qanlı dünya səhni-matəmdir, ələm, qəm həm,
Güzərgəhi-siyahi-ömrde hər şəxsi görsem həm:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

28

Edildi nurdan qayırılma söz irsal insanə,
İşıqlı yol açılmış olmadı ənsali-insanə,
Qaranlıqlar görünmüş çöhreyi-iqbali-insanə,
Qalın şəblər çəkilməmiş sübhi-istiqbali-insanə,
Hələ süflidir insan, baxmayın şəhbali-insanə,
Hələ ülvi məhəbbət girməmişdir balı-insanə,
O nəfsi-atəşindir rəhnüma izlali-insanə,
Ədalət hökmfərmadır, yazıq əhvali-insanə!
Gözüm gahi baxar maziyə, gahi hali-insanə:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

29

Gözəl söz, canlı söz, parlaq söz ilə olmayır bidar,
Bu çirkinlikdən əl çəkməz neçin bu qan tökən qəddar?

Demək, kamil deyil beyni olurkən də təkamüldar,
Bir az bax kəndinə, insan, nədir ömründəki əkdar?
Nə rütbə olsan imrani*, sən ey xasiyyəti xunxar,
Bu əxlaqın ki virandır, gülərmi səndəki ənzar?
Bu vəhşət baqi qaldıqca, həyatın daima ağlar,
Müsiibətlərlə malidir təvarixindəki ə'sar,
Həmişə qəmli olmuş səndəki ənzar ilə əbsar,
Əvət, keçmişlərin, halın bunu etməkdədir izhar:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

30

Bu insan oğluna məqsəd nədir qəm intixabından?
Açılsa mehr babı, göz yumar vicdan kitabından,
Demək, nur içməmişdir beyni ürfan afitabından,
Dili donmuş, hərarət almayır nurun xitabından,
İşıq pək çox yağır, olmayır bidar xabından,
Yanar atəşlərə ənzarı, qurtarmaz qəm abından,
Həyatı sanki yoğrulmuş müsiibətlər türabından,
Pərişandır cinahın tündbadi-inqilabından,
Bir öylə səs gəlir, matəm səsi dəhrin rübabından,
Bəşər bədbəxtidir tarixə yovmi-intisabından,
Fəlakətlər ədədsizdir təvarixin hesabından,
Əzəldən sızlayır insan bu dünyanın əzabından,
Yetimə bənzəyir, insanə bax, hali-xərabından,
Kimi görsem də pirü yaxudərbabi-şəbabından:
Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

31

Bəşər tarixi xunin sərgüzəşti-adəmiyyətdir,
Bəşər tarixi matəmdir, bəşər tarixi möhnətdir,
Yazılmış qissələr başdan-ayağə həp müsiibətdir,
Bizə nəql etdiyi keçmiş zamanlar həp fəlakətdir,
Bü gün mazi xəyal olmuş, hekayətlər həqiqətdir,
Bu torpaq qanlıdır, vulkanlıdır, cayi-ədavətdir,
Bu bədbəxt ərzimiz ciddən də bir meydanı-vəhşətdir,

Nəsibi-əhli-dünya dərddir, qəmdir, mələlətdir,
Bəşər simasına hər gün qonan zilli-səfaletdir,
Bəniadəmdən ayrılmaz olan surət bu surətdir:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

32

Təvarixi-həyatı-maziyə qandır, fəğandır həp,
Bu Adəm oğlu qatildir, işi hər b ilə qandır həp,
Əzəl gündən bəri torpaq pərişan bir cahandır həp,
Cahan bir olsa da, bədbəxtliyi-adəm cavandır həp*,
Əvət, övladı-adəm qəmnişan, matəmnişandır həp,
Əzəldəndir ki, dünya bir cahani-imtahandır həp,
Sitəmlər, qəhrlər zahir, ədalətlər nihandır həp,
Ədavət, doğrudur, vardır, məhəbbətlər yalandır həp,
Qədimi vəhşəti-fitriyyə insanda əyandır həp,
Ölənələr, öldürənlər daş deyildir, həpsi candır həp,
Ürəklər odludur, hala bu gözlər əşkdandır həp.

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

33

Cahan tarixi xunin macərayı-əhli-ələmdir,
Mənim indimdə hər sətri birər şəhnameyi-qəmdir,
Bütün yarpaqları hakimi-bədbəxtliyi-adəmdir,
Yazılmış qissələr qəmdir, ələmdir, matəmi dəmdir,
Bəşər məzlumdur, amma ki, çox artıq da əzləmdir,
Əzəldəndir ki, mazisi həzindir, halı bərhəmdir,
Göy altında, yer üstündə bəşər bir canlı matəmdir,
Bu bədbəxt adəmin vəziyyəti pək qəmli görkəmdir:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

34

Dərin bir gözlə bax, tədqiq qıl tarixi-ədvari,
O tarix işte hakidir həyatı-ələmi-tari.
Hekayət eyləyir əfsaneyi-xunini-ə'sarı,

O mazi indi keçmişdir, fəqət vardır ki, asarı,
Bəşər tarixi əldə keçmişin mir ati-əxbarı,
Bizə göstərmədə tarixlər maziyi-qəmzarı,
Həmişə qanlıdır qanlarla torpağın bu rüxsarı,
Tamaşa qıl bu gündə də Adəmin oğlunda ənzarı:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

35

Əvət, tarixin övraqı təmamin hakiyi-xundur,
Zamanlar keçsə də, hali-bəşər tarixə mədfundur*,
Bu yer çox əski məqtəldir, o göy çox köhnə gərdundur,
Bəşər fənnən ucalmış, lakin insaniyyəti dunder,
Əzəl gündən bu bədbəxt Adəmin övladı məhzundur,
Qısa bir ömrü var, amma bəşər əlamı əfzundur,
Gözü hər gündə yağmurlu, fəqət siması solğundur,

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

36

Qüruni-maziyə ciddi müsibətlərlə keçmişdir,
Müsibətlərlə, möhnətlərlə, zillətlərlə keçmişdir,
Yalan olmaz desəm: hər gün fəlakətlərlə keçmişdir,
Məhəbbət görməmiş mazi, ədavətlərlə keçmişdir,
Bu əqvamın həyatı qanlı vəhşətlərlə keçmişdir,
Həyatı-əhli-dünya həp cərahətlərlə keçmişdir,
Bəşər ömrü tamamilə mələlətlərlə keçmişdir,
Keçən insanların halı bu halətlərlə keçmişdir:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

37

Gecəydi, qonşular yatmış, fəqət mən ol gecə bidar,
Odamda yalnız idim, yalnız olmaq mənə qiymətdar,
O tənha şəblərə ruhumda çox eşqü məhəbbət var,
O şəblərdir mənə bəxş eyləyirlər ən işiq əshar,
O şəblərdə pəriyi-şe'rü ilhamım açar rüxsar,

O şəblərdə tülu' eylər şu ulduzlar kimi oş'ar,
O şəblərdə xəyalatım olur balaləri səyyar,
O şəblərdir isalə eyləyirlər ruhuma ənvar,
O şəblərdə səmayi-şairiyyətdən doğar əqmar,
Əvət, bir böylə şəbdi, yalnız idim, ya üluləbsar!
Durardı pişgahımda həyatı anladan asar,
Yazı şəklinde durmuşdu hekayəti qalan ə'sar,
Böyük tarix idi qarşımdakı məcmueyi-əxbar,
Əhatə etmiş idi hər tərəfdən beynimi əfkar –
Və gahi canlanırdı məqbəri-mazidəki ədvar,
Görürdüm nəslə-mazini: bütün əşxas matəmkar,

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

38

Əvət, ənsali-mədfunə önümdə canlı durmuşdu,
Böyük bir qismi məcruh idi, cismi qanlı durmuşdu,
Demək, məqtul imiş onlar, qızıl bürhanlı durmuşdu,
Qadınlar ağlayırdı, dilləri əfğanlı durmuşdu,

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

39

Görürdü gözlərim: qanlar içində canlı mövtayı,
Çoxu mə'lul* idi, yə'ni: kəsilmiş dəst ilə payı,
Zamani-hərbə qeyb etmiş onlar bə'zi ə'zayı,
Bu mə'lulin də həp bədbəxt görmüşdür bu dünyayı –
Və görmüşlər həmişə torpağın üstündə qövğayı,
Tamaşa eylədim onlardakı ənzarü simayı:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

40

Geyimlər cümləsi xunin idi əndami-mövtədə,
Dururdu həp qızıl qanlar bütün gözlərlə simadə,
Şu naməs'udlar da yaralanmışlardı qövğadə,
Demək ki, ruyi-rahət görməm iş onlar da dünyadə,

Cərayihdardır insan o keçmişlərdə, haladə,
O mazi qanlı; hal iştə... səadət varmı fərdadə?
Və yaxud nəslə-ati də yaşar eynən bu mə'nadə:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

41

Xəyalım qarşısında firqə-firqə keçdi maziyyun,
Bütün gözlər, baxışlar, çöhrələr qayətdə naməmnun,
Əvət, bir qismi-ə'zəm yarəliydı üzleri məhzun,
Əzəldən bir müsibətghadır bu vadiyi-pürxun,
Bəşər ömrü çox az bir şey və lakin dərdlər əfzun,

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

42

Bu maziyyunə baxdım, həpsini matəmdə gördüm mən,
Bu haliyyuna baxdım, ağlayırlar, qəmdə gördüm mən,
Bu atıyyuna baxdım örtülü aləmdə gördüm mən –
Ki, yə'ni onları mübhəm olan görkəmdə gördüm mən,
Yenə əhvələ baxdım, halı da bərhəmdə gördüm mən,
Təməssül etdi matəm surəti-adəmdə gördüm mən:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?

43

O maziyyun son ev adlı bir dünyayə dalmışdır,
Bu haliyyun odlu, qanlı bir qövğayə dalmışdır,
Bu atıyyun dəxi bir örtülü fərdəyə dalmışdır,
Səadət də lüğət yarpağına bir sayə salmışdır,
Bu, ilk adəmdən öz övladına bir mayə qalmışdır:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklinde,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklinde?
Bu maziyyun sönmüşdür, fəqət qövqə dirəxşandır,
Bu haliyyun çox bədbəxtədir, pək çox pərişandır,

Bu atıyyunda səs yoxdur, onlar hƏp xƏmuşandır,
QƏmin dƏryası dÜnyamızda cuşandır, xÜruşandır,
Bu dƏryalar qƏdƏr qƏm var, acı yaşlar ki, bürhandır –
Və hala cƏngi-atƏşrƏng yer üstündə tƏnnandır,
NƏsibi-hƏstiyi-adƏm bu alƏmlərdə Əfğandır,
Bu namƏs'ud insanın hƏyati daima qandır,
Onun bƏdbƏxtliyinə gözləri bürhani-guyandır,

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şƏklində,
Bu matƏmgahı kim görmüş sürurabad şƏklində?

45

İ n t a q i - m a z i

Xəyalən seyr edirkən qəlbi-şəbdə hali-dünyayı,
Vücudi-mazini gördüm, o dəhşətli həyulayı.
Bir az tədqiq qıldım ondakı matəmli simayı,
"Mənə anlat, – dedim, – ey pir, bu dünyayı-ədnayı –
Ki, sən pək pirsən, çox gördün aləmlərdə qövqayı,
Yəqinən ki, sayılmaz gördüyün qövğaların sayı,
Əvət, çox gördün, iştə, göydəki aydın olan ayı,
Fəqət heç dinc gördünmü bu darülhərb zülmayı?
Gülən gördünsə söylə, çeşmi ruyi-əhli-qəbrayı?
Nasıl adəmdir anlat, iştə, bu əbnayı-həvvayı,
Biz isək daima gördük həyati-matəməfzayı:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şƏklində,
Bu matƏmgahı kim görmüş sürurabad şƏklində?

46

TəmƏssül eyləmiş mazi, fəqət Ətsizdir əndamı,
Mən ondan qorxmadım, tƏrd etmişəm iblisi-övhamı,
Dayandırdım önümdə, sordum ondan keçmiş əyyamı,
Çox aydın sözlər ilə sönmüş ə'sari-siyəhfamı,
Mənə kəşf eylədi, ağlar kimi ydi lakin ifhamı,
Dedi: "– Mən keçmiş ə'sarəm ki, böylə görmüşəm, hamı:
Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şƏklində,
Bu matƏmgahı kim görmüş sürurabad şƏklində?

352

47

Qarşımda tƏmƏssül etmiş olan mazi insanların tarixi faciələrini bu yolda hekayə etməyə başladı:

Əbül-insandan əvvəldi bəşər heyvan halında,
Təkamül etməmişdi, cümləsi nöqsan halında,
Bəhaim ilə insan adətən yeksan halında,
Bu adəm əsrində hƏp oldular şeytan halında,
Cahanı görmədim mən bir behiştistan halında,
Zəmini görmədim mən cənnəti-huran halında,
Bu xakı görmədim mən rövzeyi-rizvan halında,
Yeri gördüm həmişə qan ilə əlvan halında,
O Habil-Qabili* gördüm, fəqət, xəsman halında,
İki qardaşdılar daşqəbli insan halında,
Həyati-Adəmi bir görmədim şadan halında,
O Həvvanı görədim daima giryən halında,

Qarşımda tƏmƏssül edən mazinin sözünü kəsərək dedim ki:

O Həvva qızları hala da pürəhzan halında,
Zəmini-Şərqdə bədbəxtü bəddövrən halında,
Yaşar həm şərəfsiz, bəxtsiz, bişan halında,
Bu Məşriq aləmi nisvan üçün zindan halında.

Susdum, mazi mabə'di-macərəyə davam etdi:

O Nuhun vaxtı növhə, həm də bir tufan halında,
Onun da qövmü batdı, ne'mətə küfran halında.
Özü bir yaxşı adəm, oğlu da Kən'an* halında,
O Lutun* qövmi batdı, yerləri viran halında,
O Yə'qubləri gördüm bütün əmyan halında,
O Yusif vaxtı keçdi çah ilə zindan halında,
Həsədələr canlı əcsam oldular ixvan halında,
Ürəkdən Yusifə kinli, fəqət yaran halında,
Əvət, Yə'qubu gördüm çeşmsiz pıran halında,
Ağarmış saqqalilə gözləri hicran halında,
O Musa əsri Misri görmüş idim qan halında,
Çocuqlar hƏp quzuykən oldular qurban halında*.

353

O fir'oniləri gördüm bütün gürgan halında,
Mədədrəs olmadı bir kimsə də çoban halında.
Yəhudi milləti bədbəxtü məzluman halında –
Əsir idi təmamen bəndeyi-fərman halında.
O Fir'on, işte, ən zalım hökmdarın halında,
O Misri görmüşəm çox qanlı bir meydan halında,
O Fir'onun zamanı keçdi həp tüğyan halında,
O fir'onilər olmuşdu bütün haman halında,
Əvət, gördüm o dövrü dövreyi-xüsrən halında.
Bu İbrahimin əsri atəşi-suzan halında,
Oda atmışdılar biçərəni üryan halında,
Demişdi haq sözü haq söyləyən mərđan halında,
Deyirdi xalqa doğru sözləri şəc'an halında,
Deyirdi: "–Tapmayın əsnamə mə'budan halında".
Neron* yandırmış idi Rumu bir niyran halında,
Cəmaət ağlayırdı, kəndisi xəndan halında,
Acı tarix içində: möhriqül-büldan halında.
O Sokrat əsri: dillər xəstə, bidərman halında,
Həkimini dinləyən yox, xalq həp nadan halında,
Deyirdi: "Doğru yol bu!.." Xalq gümrahan halında,
Cəmaət aləmi-qəflətdə həp puyan halında,
O Məryəm oğlunun da əsri qəbristan halında,
Təmamen meyyit idi canlılar bican halında.
Məsihə zülm ediş guya ki, bir iman halında,
Onu öldürməyi zənn etdilər vicdan halında,
Gözəl bir zətə qarşı çıxdılar üdvan halında.
Cənabi-Əhməd əsri: xalq biürfan halında,
Cəhalet cislənmişdi əbucəhlan halında.
Həmişə qətlü qarət, adətən bir şan halında.
Əvət, gördüm o dövrü dövri-xunxaran halında.
İşıqlı yol da gəldi həzrəti-Qur'an halında.
O Zərdüş* əsri insanlar bütün sindan halında.
Əvət, Hind ilə İran oldu atəşdan halında,
Sitəm sahibləri hökm etmədə bəy, xan halında,
Bütün məsnədnişinan zülm edən şahən halında,
Bu İran torpağı cayi-sitəmkaran halında,
Zavallı əhli-İran cümləsi nalan halında,
Bütün zəhmətkeş idi tibqi hammalan halında.
Əvət, xanlardı ancaq müstəbid sultan halında,

Cəfapərvərlər, işte, dövlətə ərkan halında.
Əhali ağlayırdı kimsəsiz sibyan halında –
Və yaxud Şərqdə bədbəxt olan nisvan halında.
Xülasə, xaki-İran səhneyi-əfğan halında.
Xülasə, xaki-İran səhneyi-əfğan halında.
Dedim: hali, buyur. Susdu, Dedim vulkan halında:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

48

O mazi susdu, bir əfsus çəkdi, bir də vaveyla,
Dedim: "Neyçün bu əfsusun, bu vaveyla, bu vaheyfa?".
Dedi: "Ciddən də şayani-təəssüf sözü var ya –
Xilas etmişmi zillət günlərindən qövmünü Musa?
"Diri meyyitlər"i, aya, diriltmiş oldumu İsa?
Məhəbbət ruhu ilə etdimi ölmüşləri ehyat?".

M ə n:

Məhəmməd ümməti yatmış məzari-cəhldə hala,
Qaranlıq, çox qaranlıqdır, zavallı ümməti-taha.
Bütün atəşpərəstan ruhu donmuş bir sürü mövta,
Bəhaüllahın əfkarı çiçəkli, dadlı bir rə'ya,
Xəyalə bənzəməz, çox odludur, çox qanlıdır dünya.
Həmişə ağlayan gördüm bu Adəm oğlunu, zira –
Ədavətlərlə qardaşdır, məhəbbətlərlə çox ə'da.
Əvət, mən maziyəm, gördüm bütün ə'sarı matəmza.

M a z i l ə b i r a ğ ı z d a n:

Baxışlar kölgəli, üzler bütün naşad şəklində,
Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində?

49

M a z i:

Yədi-beyzayi-Musa açdımı bir yol ki, çox rəşan,
Məsihin fikri Adəm oğluna bəxş etdimi bir can?
Cənabi-Əhmədin peyrəvləri bielmü naürfan.
Pərəstişkari-narın nuru sönmüş, həpsi şəbgördan,
Bəhailər də xülyalar yolunda olmada puyan.

M ə n:

Həqiqət işte meydanda, bəşər məhzun, bəşər giryan!
Ziyabəxş olmadı insanlara Tövrət ilə Qur'an,
Ziyadar etmədi millətləri İncil ilə İyqan,
Ümumi bir məhəbbət olmayır ki, qabili-imkan,
Ədavət odlarında yanmada qardaş olan insan,
Cahan ərzi-ədavətdir əzəl gündən bəri hər an,
Yer üstü daima qanlı, bəşər qanlı, ürəklər qan.

B i r a ğ ı z d a n:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmğahı kim görmüş sürurabad şəklində?

50

M ə n:

Çobansızdır bu günde "raiyi-əqnam"ın əqvamı,
Məsihin ümməti yapmış dəmirdən duzəxəndamı,
Əvət, icad qılmış aləti-qətl ilə e'damı,
Məhəmməd ümməti tutmuş rəhi-zülmatü övhamı,
Sönüb atəşpərəstanın da pərtövgahi-ilhamı.
Bəha qardaşlığından bir əsər yox, var fəqət namı,
Bütün qalmışdır avərə cahanın püxtəsi, xamı,
Tamaşa eylə insanın üzündə zilli-alamı:

M a z i i l ə b i r a ğ ı z d a n:

Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmğahı kim görmüş sürurabad şəklində?

NİZAMİ GƏNCƏVİ

**ƏDL-ZÜLM, YAXUD BİR XƏRABƏZARIN
MƏNZƏRƏSİ**

Hər kişi İsa kimi bəxş etsə can,
Aləmə ədl ilə olur hökmran.
Zülm ilə qabilmi cahənbanlıq?..
Bulmaq olar ədl ilə sultanlıq.
Ədli-rəsul ilə dili şad qıl,
Ölkəni insaf ilə abad qıl.
Məmləkət ədl ilə olur paydar,
Hər əməl ədl ilə qalır bərqərar.
Ovlayaraq həzrəti-Nuşirəvan, –
Düşdü uzaq kövkəbəsindən haman.
Munisi-şahanəsi ancaq vəzir,
Başqası yox, xah cavan, xah pir.
Rast gəlib bunlara bir nahiyə,
Bənzər idi məzbəli-viranəyə.
Oldu musadif nəzəri-şəhriyar –
Nahiyədə qəryeyi-viranəzar.
Qəlbi-ədu misli pərişan idi,
Fikri-səfihan kimi viran idi.
Gördü iki bayquşu ol lanədə,
Ötüşürlər idi şü viranədə.
Gördü onu, söylədi Nuşirəvan:
“– Eylə bunu şərh, öya nüktədan.
Bu iki quşcuqda nədir nalələr?
Şərhü bəyan eylə, mənə ver xəbər...”

V ə z i r:

Zati-vəziraneyi-rövşənxəyal
Əmri-şəhənşahə edib imtisal, –
Söylədi düsturi-maarifşüar:
“– Müntəbeh ol, ey məliki-ruzgar,
Same’eyi-ibrətini aç, şəha!
Sanma ki, bihudə edirlər nəva!
Quşcuğazın biri tələbkardır,
Digəri bir madəri-dildardır.
Madəri-düxtər deyir: Ey xoşnəva!
Çənd xərabə olacaq südbəha?
Xahiş edirsən düri-yekdanəmi,
Şirbəha bircə bu viranəmi?
Talibi-düxtər deyir: Ey xeyrəsər!
Qəm yemə, zülmi-şəhə qıl bir nəzər.
Çox çəkəməz sayeyi-şahanədə –
Bəxş edərəm min belə viranə də!..”
Oldu bu sözdən mütəəssir məlik,
Ah çəkib, tökdü gözündən sirişk.
Vurdu əlin başına Nuşirəvan.
İştə budur meyveyi-zülm, ey cavan!..”
Dişlədi həsrətlə əlin padşah,
Bax sitəmə, quşlara çatmışdır, ah!
Bu işi gördükdə Ənuşirəvan –
Tərki-şikar etdi o rövşənəvan.
Şəhrə gəlib, başladı dad etməyə,
Qəlbi-rəayasını şad etməyə.
Bəst qılıb süfreyi-ədlü aman,
Məmləkəti eylədi bağı-cinan.
Məhv eləyib zülm binasın o zat,
Aləmə bəxş etdi gözəl bir həyat.
Vasili-rəhmət o şəhi-ərcumənd –
Oldu. Olarmı o ədalətpəsənd?
Ədlü müsəvatla sultandır,
“Adil” ünvanına şayandır.

[CÖVLƏNGƏHİ-FİKR OLURSA VASE’]

Cövləngəhi-fikr olursa vase’,
Keyfincə qoşar xəyali-səyyar.
Meydani-süxən geniş görəkdir,
Cövlan edə ta ki əsbi-əfkar.

CAVANMƏRDLİK

Əgər aqilsən, et kəsbi-həqiqət,
 Həqiqətdir qalan, ey əhli-fitnət!
 Çalış təhsil qıl elmü məani,
 Olur bu şəkli surət məhvü fani.
 Kimin olmazsa təqva, elm, cudu,
 Həqiqətdən onun boşdur vücudu.
 Məzarında yatar ol kimsə rahat –
 Ki, ondan yetməmişdir xəlqə zəhmət.
 Nə qədər sağsən, qıl cudü ehsan,
 Öləndə varisindən umma ehsan.
 Dilərsən olmaya könlün pərişan,
 Yıxılmış dilləri qıl şadü imran.
 Bu gün simü zəri et bezlü isar,
 Sabah ol dövlətə sahibdir əğyar.
 Apar kəndinlə qəbrə zadı-miad,
 Sənə əhlü əyalından yox imdad.
 Şu adəm etdi təhsili-səadət,
 Apardı tuşeyi-ruzi-qiyamət.
 Mənə məndən gözəl qəm-xar olurmu,
 Ölürsəm, yad edən bir yar olurmu?
 Bu gün göstər kərəm-karanə himmət,
 Sabah dişlərsən əngüştü-nədamət.
 Libası olmayan biçarəganə,
 Çırıl-çılpaq gəzən əfsürdəganə –
 Mürüvvətpərvər ol, bəxş eylə xəl'ət,
 Sənin də sirtin örtün rəbbi-izzət.
 Yola boş salma, gəlsə qapına ac,
 Gəlir bir gün olursa sən də möhtac.
 Həmiyyət-mənd edər şəfqət fəqirə –
 Ki, qorxar kim, ola möhtac qeyrə.
 İanət eylə görsən acü möhtac,
 Gəlir bir gün olursan qeyrə möhtac,
 Səfalətpərvəranın könlün et şad,

Məzəllət günlərin yad eylə, ustad!
 Deyilsən zillətü möhnət əsiri,
 Buna şükr eyləyib bəslə fəqiri.
 Yetimin üzrə sal zilli-himayət,
 Ona hər barədə göstər inayət.
 Görəndə başının çiyində qəmdən –
 O vəqt övladının öpmə üzündən.
 Çəkən yox nazını, eylərsə fəryad,
 Acıqlansa, kim eylər onu dilşad?
 Xəbərdar ol: yetimi etmə giryan,
 Əgər ağılarsa, titrər ərşi-rəhman.
 Gözündən sil yaşın, ey əhli-himmet,
 Üzündən torpağı saç, eylə şəfqət.
 Qalıbdır sayəsiz bivayə, bədbəxt,
 Sən öz sayəndə bəslə, qıl mürüvvət.
 Əzəl məs'ud idim mən, nazpərvər,
 Qoyardım valideyn ağışına sər,
 Çibinlər qonsa idi ruya ondan,
 Neçə kəslər olurdu dilpərişan.
 Olursam şimdi pabəndi-əsarət,
 Mənə əhbabdən yoxdur inayət!.

ŞAMDA QƏHƏTLİK

Böyük bir qəhətlik tutdu Dimeşqi,
 Unutdu yarlər özvaqi-eşqi.
 Paxıl oldu səmələr xakdanə,
 Bütün məhsul qaldı yanə-yanə.
 Səmadən düşmədi bir qətrə baran –
 Ki, məzruat ola diliri-ehsan.
 Bulaqlardan kəsildi mayi-cari,
 Susuz qaldı yənabiyü məcari.
 Vəli qanlı bulaqlar baqi qaldı –
 Ki, ye'ni didələrdən qan axardı.
 Yetimin gözləriydi əşkrizan,
 Qəvi qullar acından öldü ləzran.

Hərərət yaxdı bağü səbzəzari,
Səfillər kimi əşcar öldü ari.
Yaşılıqdan təcərrüd etdi səhra,
Çəməndə yox idi əşcari-xəzra.
Çəkirgə həp yedi rizqi-ibadi,
Acından xəlq əkl etdi cəradı.
Şu od kim, xanələrədən şö'ləzəndi,
Deyildi atəş, ahi bivəzəndi.
Hüzura gəldi şol əsnada bir dsst,
Kimin üstündə qalmışdı fəqət pust.
Rəfiqin vardı pək şanlı cəlali,
Böyük bir sərvəti, mali, mənali.

S ə' d i

Dedim: "Ey dusti-pakəxlaq, nolmuş?
Neçin gülbərgi-rüxsarın pozulmuş?
Nə fəqrü miskinət üz verdi, ey yar?
Mənə aç dərdi-pinhanın, qıl izhar".

R ə f i q

Mənə səsləndi: "Sə'di, yoxmu huşun?..
Eşitməzmi sədayi-qəhti guşun?
Bilib də söyləmək pək nabəcadır,
Sualın əfv olunmaz bir xəradır.
Səmadən düşməyir bir qətrə baran,
Nə də çıxmaz göyə ahi-fəqiran".

S ə' d i

Dedim: "Dostum, sənə bir bak yoxdur,
Zəhərdən qorx, əgər tiyrak yoxdur.
Müqərrərdirmi sakinin həlaki,
Qazın tufandan olmaz zərrə baki".
Acıqlı baxdı dostum mən fəqirə,
Nasıl arif baxar ruyi-şərirə.

R ə f i q

Dedi: "Ey Sə'di, çoxdur mülki malım:
Füzundur sərvətim, cahim, cəlalım,

Şu malın zərrəcə yoxdur lüzumi,
Əritdi cismimi hüznü-ümumi!
Qəmi-məxluqdan döndüm hilalə,
Vücudum bənzəyir indi xəyalə.
Əhalinin qəmindən ruyi-zərdəm.
Düçari-möhnətü alamü dərdəm.
Mərəzdən gərçi salimdir vücudim,
Görəndə xəstəni titrər vücudim.
Dilərimi hiç görsün əhli-şəfqət –
Vücudi-xəlqdə dərdü müsibət?

M ü t ə r c i m

Xoş ol insana kim, rahətəsandır,
Nə alçaqdır o kim, əhli-ziyandır.
Səadət olsun ol zata ki, daim –
Şu kəs sərdəftəri-rövşəndilandır,
Mənəfəbəxşi-əbnayi-zamandır,
Güşadə eyləyib həmyani-cudi –
Ki, bəslər qönçeyi-baği-vücudi.
Odur şəmsi-süpehri-adəmiyyət –
Ki, olmuş naşiri-əfkari-millət.
Edib təşvir saqi-ictihadi,
İbadə göstərir rahi-rəşadi.
Cərəsasa demadəm naləzəndir,
Təyəqqüzbəxşi-övladi-vətəndir.
Urar hər an bangi-intibahi,
Deyilmi bunlar islamın pənahı?

HEKAYEYİ-EŞQ

Eşitdim mən ki, Məcnuni-diləfkar –
Olunca mövti-Leyladən xəbər dar,
Qalıb mədhuş, oldu zarü giryan –
Civari-qəbri-Leylayə şitaban.
Göründü bir çocuq, durmuşdu hasir,

Nigahi-həsərətə ətrafə sair,
Dedi: "Ey tiftl, nerdə qəbri-Leyla?"
Çocuq güldü... dedi: "Ey piri-dana!
Cahani-eşqə sultanlıq qurarsan,
Nə qəflət, qəbri-Leylanı sorarsan?
Məzaristanə get, hər qədri yoxla –
Və hər bir qəbrdən xak al da, qoxla.
O yerdən ki, duyarsan buyi-sevda,
Şu yerdir istirahətgahi-Leyla".

[ƏGƏR İNSAF İLƏ SORSAN, HƏQİQƏT]

Əgər insaf ilə sorsan, həqiqət, –
Deyil bu hal şayani-ədalət.
Nasıl razı olur, bilməm ki, vicdan, –
Pişik kürk içrə, insan qalsın üryan?!

MÜTALİƏYƏ DAİR

Kəndində yar et, əfəndim, dəftəri-canpərvəri,
Ruhbəxşi-mürdəgandır elmü hikmət dəftəri,
Tərbiyətamuzi-candır, həm də tək qaldıqda sən –
Xoş müsahibdir ki, vəhşətdən səni eylər bəri.

MƏHƏMMƏDƏLİ MİRZƏNİN NƏZƏRİ-DİQQƏTİNƏ ƏDALƏTLİ BİR VƏSİYYƏT

Eşitdim ölen vəqt Nuşirəvan –
Öz övladına böylə qıldı bəyan:
Oğul, mən ölür, eylərəm irtihal,
Edər xətt, dövlət sənə intiqal.
Bu gün eylərəm mən məzarə xüram,
Mənə sənən, övlad, qaimməqam!

Oğul, olma işrətğüzari-həyat,
Əsiri-hüzuzat, keyfə nişat.
Oğul, olma dildadəyi-xahişin,
Fəqət istəmə bir az asayışin.
Sən asudəliklə yaşarsan əgər,
Əhali yanar zülmə, qan-yaş tökər.
Əgər məqsədin olsa zövqü səfa,
Rəaya olur mübtəlayi-cəfa.
Sən olduqda amali-nəfsə qərin,
Yaşarmı cəmaət vətəndə əmin?!
Bəyənmez bu tədbiri danişvəran:
Sürü içəri qurd varkən uysun çoban.
Sənə olmasın adət öz rahatın,
Müraat qıl könlümü millətin.
Sən övrəngi-ləzzətdə tutsan məqər.
Qalır bağizari-vətən bisəmər.
Qulaq as elin dadü fəryadına,
Yüyür zülm görmüşlər imdadına!
Xəbərdar ol, ey xadimi-məmləkət,
Qıl üç ulduzu zinəti-səltənət:
Müsavat hürriyyəti mə'dəlet.
Bu üç nurdur calibi-məs'ədət.
Bu aləmdə parlarsa, abad olur,
Bu əncüm sənən mülk bərbad olur.
Rəiyyəti kötükdür, hökumət şəcər,
Kötüklə olur bərk ağac, ey pəsər.
Cəfalarla sızlatma bir qəlbi sən,
Əgər sızlasa, bixini kəsmisən.
Sənə lazım isə əgər doğru yol,
Ögüdlərmi lazımdır etmək qəbul.
Kamal əhlinin var iki xisləti.
Bu əxlaq edər cəlb ülviiyyəti.
Nədir bu iki xülq? Xövfü əməl.
Əməl, xövf? Zətən gözəldir, gözəl –
Bulunsa bir insanda bu iki xu:
Biri xövfü vəhşət, biri arizu.
Bu qorxu nədir? Ehtiyatkarlıq,

Deyildir cəbunluqla biarlıq.
Mübariz olan düşməni qanmalı
Bu qorxu nədir? Şanlı davranmalı.
Bu qorxu nədir? Xülqi-namvəran,
Həmişə özün hifz edər qəhrəman.
Oğul, söylədim bu iki xisləti,
Bu əxlaq olur calib əmniyyəti.

* * *

Əgər istəsən olmağa kamiyab.
Fənalıqdan et daima ictinab.
Gözəl işlərə addım at dəmbədəm,
Edər yaxşılıq aləmi möhtərəm.
Hökumət ricalında vicdan gerek,
Mürüvvət gerek, əqlü ürfan gerek.
Hüquqi-cəmaati qəsb eyləmə,
Səri-karə əşrarı nəsb eyləmə.
“Təvəddür əmanət ilə əhliha”,
İş əhlinde olmaq gərəkdir düha.
Hökumət odur mə'dələtxah ola,
Vücudi-vətən içrə ərвах ola.
Səzadırmı məxluqun incinməyi,
Rəvadırmı zalimlərin gülməyi?
Sitəm qəhqəhə ursun da xəlq ağlasın?
Ədaət odur zülmü qaynaqlasın.
Vətən ədlü dad ilə abad olar,
Dodaqlar güler, qəlblər şad olar.
Dönər səhrlər saheyi-cənnətə,
Vətən bənzər ağışi-hürriyyəte.
Hökumət olursa ədalətşuar,
Əhali olar haizi-iqtidar.
Ricali-hökumət ki, qəddardır,
Səadət şu yerdən küsən yardır.
Cəmaət ki, incindi hükkamdən
Uç, ey mərdi-azad, ol dəmdən!
Genişlik umulmaz o zindandən,
Çıx, ey könlü mə'mur, o virandən!

* * *

Böyük pəhləvanlardan etmə həzər,
O kəsdən çəkin yox dilində xəzər.
Cəmaati bərbad edən səltənət –
Görər uyquda mülkün imran fəqət.
Xərabyyəti-mülkə bais nə ya?
Cəfadır, cəfadır, cəfadır, cəfa!
Cəmaəti öldürmə, ey səltənət –
Ki, bunlardır arayışi-məmləkət!
Cəfa etmə, incitmə dehqanları,
Xərab eyləmə, yıxma vicdanları.
Kərəm eylə dehqanə, ver töxmü xiş,
Ədalət görənlər, görər yaxşı iş.
Gər istərsə olmaqlığa nəf dar,
Oğul, mənfəət ver də, ol kamkar!
Bir insan sənə xeyir vermiş müdam,
Deyilmi o kəs layiqi-əhtiram?!
Ona zülm etmək mürüvvətmidir?
Yamanlıq da heç adəmiyyətmidir?!

XOSROVUN ŞİRUYƏYƏ NƏSİHƏTİ

Gözün yumduğu dəmdə Xosrov, şu zat –
Ki, yə'ni edən gündə tərki-həyat –
Dedi: Ey mənim qönçeyi-cənnətim.
Qulaq as, budur işte son söhbətim:
Nə bir əmrə iqdam qılsan əgər,
Səlahi-rəayanı qıl dərməzər.
Boyun bükmə ədlü müsəvatdən,
Cüda düşmə rahi-müvaxətdən.
Cəmaətə bəxş eylə hürriyyəti,
Əsir et bu əltaf ilə milləti.
Sitəmkərdən xəlq eylər fərar,
O zalim tapar zülm ilə iştihar.
Şu insan ki, qoydu binayi-sitəm,
Olur kəndisi tez zaman mühədnəm.

* * *

Açar yarələr cismdə tiğzən,
Nə ol zəxmi kim, şivəni-pirzən.
Çox olmuş ki, bir ahi-atəşvəri –
Yaxıb-yandırıb ən böyük kişvəri.
Eşit, varmı ol kimsədən bəxtiyar,
Cahanda olub ədl ilə dəmgüzar?!
Öləndən son ol zati-şəfqətnihad –
Edər rəhmət ilə onu xəlq yad.
Deyirlər: sənə rəhmət, ey niknam,
Sənin ruhuna bizdən olsun salam!

* * *

Dilər yaxşı, istərsə olsun yaman,
Keçər cümləsi, sən gözəl ad qazan!
Qazan yaxşılıq, layiqi-rəhmət ol,
Nə pislik ki, şayisteyi-lə'nət ol.
O zatın ki, könlündə var mərhəmət,
Həmişə işi rəhmdir, mə'dələt.

* * *

Cəmaətə xadim qıl öylə kəsi,
Ola şörlər, mülklər banisi.
Sənin düşmənindir o kəs, ey pəsər:
Sənə nəf' üçün xəlqə versin zərər!
Xətədir böyük etmək ol ərzəli.
Göyə qalxmış ondan cəmaət əli
Şu alçaq qılar xəlqə azarü rəng,
Cəmaət nasıl olsa dolsun da gənc.
Sitəmkar qalmaz, olar nabəkar,
Yamanlıqla adı qalar yadigar.

HAFİZ ŞİRAZİ

NƏSİMİ-SƏBAYƏ NİYAZ

Ey səba! Bir bu gətir xaki-rəhi dildərdən,
Məhv edib könlüm qəmin, bəxş et bəşarət yərdən.
Söylə ağzından nigarın ruhpərvər bir kəlam,
Bir məhəbbətnamə lütf et aləmi-əsrərdən.
Sevgili yarın yolundan, ey nəsimi-sübhi-mehr, –
Tutiya göndər, fəqət gizlin ola əğyardən.
Can məşamın eyləyim tə'tir lütfündən sənin,
Ən gözəl iylər gətir canə dəhani-yərdən.
Çox zamandır görməmiş dil çöhreyi-məqsudini,
Saqiya, son mey bizə ol cami-seyqəldərdən.
Bu dili-divanəmiz gəlmir geri zəncir ilə,
Lütf qıl bir həlqə ol geysuyi-ənərbərdən.
Rahət olmaqlıq üçün bu çeşmi-xunəşanımız –
Al gətir torpaq, səba, şol rəhgüzari-yərdən.
Ey səba, sən tutiya bəxş eylə, kor olsun rəqib,
Qorxamaz əhrar, Hadi, tə'neyi-əğyardən.
Sadədililik, xamlıq adət deyil aşıqlərə,
Ver xəbər sən, ey səba, dildari-əfsunkərdən.
Bağı-hürriyyətdə, ey quş, şükr kim, azadəsən,
Bu əsarətpərvəranə müjdə ver gülzərdən.
Yarsız ruhum dimağı səbrdəndir təlxkam,
Yarsız ruhum dimağı səbrdəndir təlxkam,
Bəxş qıl bir işvə ol ləbi-şəkkərbərdən.
Hafizin ol xirqeyi-kəmqədrin et rəngin bəmey,
Sən gətir məstü xərab işte onu bazərdən.

ZÜMZÜMEYİ-AŞIQANƏ

Lütf et, geri gəl, dar-dilimə munisə-can ol!
Bu yanmışa sən məhrəmi-əsrari-nihan ol!
Şol badeyi kim, məcməi-eşq içrə satarlar,
Sən bir neçə sağər bizə, söylə rəməzan ol!

Çün xirqəyə od vurdun, əya arifi-salik,
Qıl cəhd ki, sərhəlqeyi-rindani-cəhan ol.

Dildar demişdir: sənə qəlbim nigarandır,
Söylə: gəlirəm şimdi səlamət, nigaran ol.

Canbəxş ləbin həsrəti qıldı, ürəyim qan.
Ey dürci-məhəbbət, yenə sən möhrmişan ol.

Əyləşməmək üçün dilinə qüssə qübarı –
Sən də əqibi-namədən, ey əşk, rəvan ol.

Ol cami-cəhanbinə ki, Hafız həvəs eylər,
De: pişgəhi-Asəfū* Cəmşid*-məkan ol.

İstərsən açılısın sənə əsrari-xəfaya,
Hadi kimi xaki-dəri-əhrari-zəman ol.

DİNLƏ, GÖZƏLİM!

Alati-tərəb, dinlə, nə təqdir ediyorlar,
Gizlin içiniz badəni, təkfir ediyorlar.
Aşiqlərin, eşqin tökərək arini, eyvah!
Şəbani də, pirani də təkdir ediyorlar.
Qəlb oldu qara, ərzi-camal etmədi amal!
Hala bu xəyalətdə ki, iksir ediyorlar.
Derlər ki: "Demə, dinləmə eşqin nəğəmatın".
Bax, bax, nə çətin qissəni təfsir ediyorlar!
Təzyi' qılıb vəqtini meypərvəri-eşqin,
Saliklərə bax, pirinə tənfir ediyorlar!
Yüz kişvəri-dil nim baxışla alınırkən.
Bu işdə gözəllər niyə təqsir ediyorlar?
Bir fırqə deyir: "Sə'y ilədir visləti-ümmid",
Bir başqası vabəstəni təqdir ediyorlar.
Sabit duracaq zənn ediyorsanmı cahanı?

Bu kargəhi-fitrəti təgyir ediyorlar.
İç badəni kim, möhtəsibü sufiyü müfti –
Diqqətlə baxarsan, hamı təzvir ediyorlar.

Mütərcim

Bir milləti-islam qalib, cümlə təvaif –
Ürfan ilə vicdanları tənvir ediyorlar.
Meydani-rəqabər kəsilib məşhəri-aləm,
Bax, bax, nə gözəl əmtəə təşhir ediyorlar!
Biz yıxmadayız cəhl ilə bünyani-cahanı,
Sairləri viranəni tə'mir ediyorlar.
Biz yaxmadayız zülm ilə cənnati-həyati,
Ərbabi-xirəd gör necə dilsir ediyorlar.

ÜMİDİ-VİSALİ-CANAN, YAXUD QƏM YEMƏ

Mahi-Kən'anın gəlir, ey piri-Kən'an, qəm yemə,
Beyti-əhzanın olur bir gün gülüstan, qəm yemə.
Ey dili-möhnətzədə, ol şadü ləbrizi-məsar,
Kəsbi-cəm'ıyyət qılar dil, fikr, vicdan, qəm yemə.
Bir-iki gün dönmədisə çərx bərvəfqi-murad,
Daima qalmaz bərabər hali-dövran, qəm yemə.
Gər bahari-ömr ola, ey bülbüli-qüdsinəva,
Sahəzibi-feyz olur ya bülbülüstan, qəm yemə.
Olma hərgiz naümid agəh deyilsən qeybdən,
Pərdə içrə yox deyil əsrari-pünzan, qəm yemə.
Kə'be şövqilə gər olsan xətvəndazi-məram,
Sərzənişlər qılsa da xari-mügilan, qəm yemə.
Bir cəhətdən tə'ni-düşmən, bir tərəfdən hicri-dost,
Hali-qəmpərvərləri bilməzmi rəhman? Qəm yemə.
Titrədirse kainatı sərbəst seyli-fəna,
Nuhdur çün kim, sənə məllahi-tufan, qəm yemə.
Şahidi-mətlub napeyda və mənzil hövlnak,
Hansı yoldur olmasın ol rahə payan? Qəm yemə.

Nurbəxşayi-cahandır "Babi-elmi-Mustafa"*,
Ey könül, oldun mühibbi-şahi-mərdan*, qəm yemə.
Xaneyi-fəqrü şəbi-müzlimdə xəlvət, Hafıza,
Ta sənə virdi-zəbandır dərsi-Qur'an, qəm yemə.

* * *

Hadiya, şe'ri – "Lisanül-qeyb"* oldun tərcüman,
Ruhi-Hafizdir sənə hər dəm sənaxan, qəm yemə.

TƏRANEYİ-TÖVHİD

Əsarət bəndin aç, əhrarvəş bir qəsd-i-bala qıl,
Fəzayi-feyzi gör, kami-dilincə xoş tamaşa qıl.
Dilərsən Yusifasa məhbəsi-qəmdən xilas olmaq,
Maarifpərvər ol, elm ilə kəşfi-sirri-rö'ya qıl.
İtirmə rahi, məğbun olma meydanı-ticarətdən,
Çırağı-elmi tənvir eyləyib əfkari-sevda qıl.
Nə dəm pak olsa canın lövhi-meyliyyati-nəfsidən,
Rəhi-vəhdətdə hikmətdən nişanü rəsmi-beyza qıl.
Nə dəm kim, çeşmi-əqlin nuri-vəhdətlə ziyalandı,
Nüquşi-masəvadən qəlbü vicdanın müsəffa qıl.
Şəhadət kəlməsində hərfi "la"dan mə'na odur kim,
Dedikdə "laillah" ondan bə "illallah" məbdə qıl*.
Süleymanvar edib məhkum divi-nəfsini, ondan –
Otur təxti-siyasətdə nüfuzu hökmün icra qıl.
Əzəl səhraya sür Musa kimi sən də qoyunların,
Əsayi-qüdrət ilə sonra əzmi-Turi-Sina qıl.
Gər istərsən Məsihavəş kəlamın guşə alsınlar,
Həqiqi ruhi-qüds ol, sonra dəvayi-Məsiha qıl.
Nə dəm kim, pərdədə varsan, görünməz çöhreyi-idrak,
Əzəl bir pərdəbirun ol, nigahi-əqli-rə'na qıl.
Dilərsən misli-İsa baqi olsun namın aləmdə,
Məzari-cəhlde yatmışları feyzinlə əhya qıl.
Həmişə cavidan olmaq xəyalı varsa könlündə,
Küdurati-havadan qəlbi mir'atın mücəlla qıl.
Çalış kəsb eylə sərvət əzmü qəsd-i-əsl-i-mə'va qıl.
Həvayi-nəfsi mə'bud ittixaz etmişsən, ey bədbəxt!
Uzaq ol nəfsi-şeytandan, ümidi-vəsli-hura qıl.
Huquqi-xəlqi ver, sonra hüququn istə millətdən,
Sikəndər-şövkət ol, son qəsd-i-darülmülki-Dara* qıl.
Dilərsən Zöhrə tək zibi-sipehri-e'tila olmaq,
Ziyayi-mə'rifətlə cismü canın sən də nura qıl.
Əgər qurtarmaq istərsən bəhaim dəmgahından,
Bəhimi-xəlqi tərək et, sonra əzmi-çərxi-ə'la qıl.

Gər istərsən ki, ruhun bəzmi-vəhdət içrə şah olsun,
Sərayi-dini-islami ədavətdən mübərri qıl.
Xilafı sözlər ilə cismü canın xəstələnmişdir,
Burax bu ixtilafı, cana elm ilə müdava qıl.
Əgər canından ağəhsən, bu cismü canı pamal et –
Və gər “arif bənəfs” oldun, hədisi-nəfsi ziba qıl.
Əgər görməklik istərsən cəmali-paki-məhbubi,
Bu cismani gözü kor eylə, çeşmi-əqli bina qıl.
Həvayi-dilbər istərsən, şərabi-eşqini nuş et,
Vüsali-yari istərsən, təvafi-xani-bətha qıl.
Görərsən onda Qur’anı açıb rüxsareyi-pakın,
Üzün göstərdimi Qur’an, lisani-zikri guya qıl.
Açanda dideyi-batin görərsən gizlini zahir,
Lisani-zikri açsan, kəşfi-əsrari-xəfaya qıl.
Dili pür eylə Məcnun tək fəraqi-xari-Leyladən,
Dili Vamiq kimi ayineyi-didari-Əzra qıl*.
Həqiqi aşiq isən, bəzmi-əğyar içrə laf urma,
Fəraqi-Yusifə tabavər ol, fikri-Züleyxa qıl.
Qocaldın isə möhnətdən, nigarın şövqünü yad et,
O şövqi-yar ilə ruhun Züleyxa misli bürna qıl.
Olanda pakü saf alayışı-nəfsi-təbindən
Bu şe’ri-hikmətamizi xirədlə şərhi-mə’na qıl.
Görəndə böylə şe’ri, Hadiya, təb’i-Sənaidən –
Bilib mə’nasını canın maarif ilə dana qıl.

QULAMHÜSEYN HAMMAL

BİR İRANLININ LİSANINDAN

Bu yük altındakı bir insandır,
Milləti-dağidari-İrandır.

Gərçi heyvan deyil, cəfalərdən –
Haləti tibq hali-heyvandır.

Kəsəti-zülmədən xudaya yəmin,
Ömrədən sir, mərği cuyandır.

Uzun illər vətəndən ayrılmış,
Sərsəridir, həzinü nalandır.

Mərgdən başqa tərki-aləm edib,
Xaliqindən məməti xahandır.

Qəsəm olsun cahanda mən kimi həp –
Əhli-İran səd həzarandır.

Gecə-gündüz qərrib yerlərdə –
Bir quru əkməyə şitabandır.

Bəsləyir zəhmətilə molla, qazı,
Bəyə əkmək verir, səgi-xandır.

Bu iki misrə edib təzkar, –
Nə qədər canı varsa guyandır:

Eylərəm dad, ta alınsın dad,
Mülk ola çarəyabi-istibdad!

NİZAMİNİN ÖVLADINA NƏSİHƏTİ

Ey on dörd yaşa ermiş nuri-çəşman!
Oğul! Kəsb eylə elmi-dinü əbdan.
O gün ki, yeddi yaşındaydın, övlad,
Çəməndə gül kimi qönçəydin, övlad.
Yetişdi şimdi kim, on dördə yaşın,
Erişdi sərvəş balayə başın.
Deyildir vəqti-bazi, olma qafil,
Hünər övqatdır, kəsb et fəzail.
Üluma talib ol, öyrən maarif –
Ki, görsünlər səni gün-gündən arif.
Təfəyyüz göstər, ol amalə vasil,
Mənə övlad olmaqdan nə hasil?
Müzəffər ol, qıl ehrazi-bəsalət,
Xüluq ol, eylə ehrazi-səadət.
Dilərsən sərvət, əldə eylə alat,
İbadullaha qıl, oğlum, müraat!
Haçan dərpış qılsan bir xəyalı,
Xudanın qorxusundan olma xali.
İşində eylə fəvqəladə diqqət,
Sənə üz verməsin axır xəcalət.
Könül qoysan bu pəndi-sudməndə,
Olursan bəxtiyar, ey nuri-didə!”
Cəbinində füyuzi-qabiliyyət, –
Əyandır səndə ənvari-zəkavət.
Əvət, əş'ar ülvi mərtəbətdir,
Şu elmi kəsb qıl, pürmənfəətdir.
Buyurmuş “fəxri-aləm”: elm elman.
Biri əbdan, digər elm elmi-ədyan.
Edər bunlarla millət kəsb-i-qüvvət:
Fəqahətdir, sənəətdir, təbabət.
Əsasi-şə'rdir bunlarla qaim,
Səmayi-dindir bunlarla daim.
Fəqih ol, ittiqapərvər və dindar,
Fəqihi-pürdəsais olma zinhar.

Təbib ol, can bağıyla mürdəganə,
Nəinki mövt bəxş et zindəganə.
Əgər kəsb etsən elmi-dinü əbdan,
Olursan hörmətü təqdire şayan.
Ülumu eyləsən ehraz hərgah,
Olursan hər iki aləmdən agah.
Haçan bir elmü fənn etsən qiraət,
Mükəmməl bilməyə sərf eylə qeyrət.
Külahduzi-dəğəldən, ey diləfruz, –
Həqiqət, yaxşıdır qabil palanduz.
Əməl səndən, oğul, məndən nəsihət,
Edər bədbəxt insanı ətəlet.
Su misli gərçi söz də basəfadır,
Söz ol sözdür ki, azdır, bixətadır.
Nə rütbə olsa da su pakü safi,
Çox içmək səhhətə oldu mənafi.

ŞEYX BƏHAİ

ZAHİRPƏRƏST ALİMLƏRƏ

Sərf qıldıq ömrü əndər qilü qal,
Olmadı hasil bizə ondan kamal.

Ey olan pəbəndi-künci-mədrəsə!
Hər nə təhsil etdinizsə, vəsvəsə!..

TƏRANEYİ-ZƏFƏR

Milləti-Təbriz, xuda yarınız,
Həqq ola imdadrəsi-karınız!

Namınız, ey milləti-namuskar –
Oldu igidlikdə rəşadətşüar,
Lövhəyi-zərrində qalır yadigar –
Şöhretiniz, şanınız, asarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Zülm kökün eylədiniz tar-mar,
Baği-vətən olmalıdır xüldzar,
Qaldı o şanlı adınız payidar,
Fəxri-cahan oldu nigəhdarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Əhli-həsəd rəğminə ol ərcümənd –
Eylədi iranlıları sərbülənd*,
Pəşşə hücumu olamaz sudmənd,
Badi-zəfər oldu inandarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Ey vətən, olsun sənə bizdən salam,
Ərzi-qəməfza, sənə olsun salam,
Qəbri-şəhidan, sənə olsun salam,
Şirfikəndir o ələmdarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Şirpəsəndənə hünər etdiniz,
Sə'ylə ehrazi-zəfər etdiniz,
Xəl'əti-hürriyyəti xoş geydiniz,
Pəh... nə gözəl kisveyi-zərtarınız!
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Sizsiniz İranda şəci'an bu gün,
Millət üçün olmada qurban bu gün,
Ədl sizinlə tapacaq can bu gün,
Min yaşasın Bağırü Səttarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Bayrağınız lövhəyi-fəthü zəfər,
Rəhbəri-hürriyyətinizdir hünər,
Baği-həqiqətdə uçan ruhlər –
Nüsreti-fəyyaz mədədkarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Rəşt nasıldır sizə olsun əyan:
Rəşt ayıq, qanlar atəşfəşan,
Oldu Süpəhdar bizə pasiban,
Bəli, o da yarü həvadarınız*,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Rəşt behişt oldu o Salar ilə*,
Gözlərimiz aydın o rüxsar ilə,
Toəm ola hifz bu didar ilə,
Şad ediyor könlümü əxbarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Eşq ilə can verməyə gilaniyan,
Durmada, durmada pirü cavan,
Cümlə müsəlləh durur, ey qəhrəman,
Gözləri cuyəndeyi-didarınız!
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Cünbüşə amadə sifahaniyan,
Şurişə hazır həmə gilaniyan,
Bunlar ilə fəxr edir iraniyan,
Aydın ola çeşmi-əməlbarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

Vəqti-səfa, mövsimi-işrət deyil,

Hifz-vətəndən nə gözəldir? Deyil,
Əşrəfə vardırımı süxəndə ədil,
Gözləyirəm ta gələ əş'arınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!

BİR SƏRGÜZƏŞTİ-XUNİN

Həmin sərlövhə ilə "Şurayi-ümmət"* qəzetində layiqi-mütaliə bir roman təfriqə surətində nəşr olunmaqdadır. Qəzetin haşiyəsində böyük hərflərlə: "Təfriqəsinə başladığımız "Bir sərgüzəşti-xunin" romanını qarelərimizə bilxassə tövsiyə eyləriz" cümləsi yazılmışdır.

Romanın müəllifi Katyul Mendes* namında bir ədib olub, mütərcimi osmanlıərbabi-qələmindən Əli Nüsret əfəndidir.

Ədibi-müşarileyhin qələmə aldığı bu lövhəyi-xunin zahirən bir rus zabiti ilə dilbər, cavan və həsəna bir rusiyalı qızın müəşiqəsini təsvir edir. Batinən zülmü istibdadın vətəndə icra etdiyi təxribatı, üsulikəyfi-mayəşanı qanlı və atəşli bir tərzdə göstərməyə çalışır. Müəllifin əsl muradı da bu olsa gerek.

İstibdad qılıncının sineyi-vətənə açdığı yaraların qanlı mənərəsini canlandırır meydana qoyan bu ədibin qələmindən fəvran edən alovlar o qədər acı, o qədər yandırıcıdır ki, oxurkən insanın ə'maqi-ruhiyyəsinə belə yaxır, yandırır.

İstər Rusiya, istər Rusiya əhalisinin tərcümanı-səfaləti olan bu qara yazıları oxurkən ağlamışdım, pək də çox ağlamışdım. Gözlərimdən damlayan atəşin qətrələrin, qanlı yaşların hər qətrəsi bir şe'ri-atəşin oldu. İstəyənlər oxusun da ağlasın:

Bir sərgüzəşti-xunin,
Bir lövhəyi-səfalət
Çəşmim önündə durmuş
Dilsuz bir hekayət.
Hər sətri hüzbəxşa
Bir dəftəri-bələdir,
Hər ləfzi-xunnüması
Bir məktəbi-fəlakət.

Bəxti-bəşərmidir ya –
Bu dastani-xüsrən
Girmiş libasi-ləfzə
Bu sərgüzəşti-möhnət?
Qəlbi-cərihədarım
Atəşfəşani-qəmdir,
Didəmdə qanlı yaşlar
Suzişnüməyi-həsret.

Cavan rus qızı deyir ki, zabit Boris daima qəmli görünürdü. Heç gülməz, oyun oynamaz, rəqs etməzdi. Borisin nə üçün böylə mükəddər olduğunu ziyadəsələ anlamağı arzu edərdim. Bir axşam səbəbi-kədərini özündən sualə cəsaret etdim (bir cavan qız nə qədər şəci' və bahadır, bax, görəcəksən). Böyük ziyafətdə idim. Bütün ömrümdə o qədər gözəl olmamışdım. Miralay R. gəlib məni rəqs etməyə də'vət etdi. Bu miralay pək şıq və dilpəsənd bir süvari olduğu kimi, bir rəqsi-həsəni idarə etmək xüsusunda rus əsakirinin birinci zabitidir. Fəqət mən də'vətini qəbul etmədim. Çünki Borisin hər zamankından daha qəmnək bir çöhrə ilə ziyafət salonundan çıxıb bağçaya doğru getdiyini görmüşdüm.

Mən salondan çıxaraq bağçaya gəldim. Boris şəkəllərin birinə söykənib qaranlıqda yalnızbaşına idi. Uzaqlarda gecənin ağuşı-tənhasındakı gizli bir xəyalı-nihana rəkzi-nəzər etmiş kimi dururdu. Yanına yaxınlaşdım. O ağlayırdı. Mən titrədim.

Guya ki, qız Borisə demək istəyir, mə'suqə aşiqindən pürsan olur, deyir ki:

Aya nədir gözündən
Cari şu əşki-həsret,
Olmuş üzündə, eyvah,
Əhzan sayəəfkən?
Söylə, yaxıldı könlüm,
Ey şö'leyi-məhəbbət,
Qəlbindəki nədir ya –
Ol fikri-lətənahi?
Varmı xəyalın içrə
Gizlin qalan həqiqət?

Hansı əməldir ol kim,
İzhar qılmayırsan?
Kitmani-raz qılma,
Qıl, qıl mənə inayət!
Agah qıl qəmindən
Dildadəni, a qəlbim!
Məftunəni gör olmuş –
Şayisteyi-mürüvvət!

Zabit qıza xitabən:

Bilməkmi istəyirsən
Aya nədir mələlim?
Qız: Bıcamdır sualım?
Zabit: Anlarsan, öyrənərsən,
Ətf eylə guşi-diqqət.

Qız deyir ki, zabit mənə nəmnaq bir nəzər fırlatdı.

Əndişənək, giryan
Çəşmani-atəşini
Nəşr etdi çöhrəm üzrə
Ləzzətli bir hərarət.
Qaynar, məhic səslə
Yarım təkəllüm etdi.
Sanki duyurdu ruhum
Ol ləhcədən həlavət.
Zənn eylədim ki, şimdi
Ərzi-məhəbbət eylər,
Bir "sevgilim" deyərsə,
Məs'ud olur bu bədbəxt.
E'lanı-eşq edərsə –
Yarım bu şəb, parıldar –
Ümmidimin kökündən
Səyyareyi-səadət.
İzhari-mehr edərsə,
Gülməzmi bəxti-giryan?
Bir "dərbərim" deyərsə –

Etməzmiyəm fəxarət?
Bənzər dili-həzinim
Bivayə bir yetimə,
Möhtaci-mərhəmətdir,
Al könlüm, et səxavət!
Könlüm sınıq qanadlı
Bilanə quşcuğazdır,
İstər sığınmaq üçün
Bir aşiyani-şəfqət.
Sevməzmisən, əfəndim,
Nazəndə bir güləm mən?
Sən gül, təbəssüm etsin –
Gülqönçeyi-səbahət.

Cavan zabitin halü etvarından ələimi-məhəbbət nümayan olmadığından qız mə'yus olur, özü-özünə:

Aldanmışam, təəssüf,
Batil bir e'tiqada,
Mən bildiyim həqiqət
Övham imiş, xəyalət!
Yox, yox, bu zabitin var, –
Bişübhə, özgə yarı,
Dildari-şivəkari,
Artıq mənə nə hacət?
Ol şəb ki, ağlayırdı
Ol sevgili cavanım,
Neydi o hali-pürqəm,
Ya ol şəbi-mələlət?
Dərxtatir eylədikcə
Artar təhəssüratım,
Eylər məni müəzzəb –
Könlümdəki məhəbbət.

Zabit ehtişamnümün bir vəziyyət alaraq cavan və gözəl bir Məsih kimi, gözlərini səmaya qaldırmış, atəşin bir səda ilə natiqəpərdaz oldu. Qız bütün mövcudluğu ilə guş və huşunu o nitqi-atəşnaka vəqf etmiş durmuşdu. Zabit sevgilisinə xitabən:

Anla, göyərçinim bil –
Əsbabi-iztirabım:
Vardır dilimdə mühlik,
Dəhşətli bir cərahet.
Qəlbi-cərihedarın
Xunabıdır sirişkim,
Könlüm zəmini-qəmdir,
Beynim səmayi-möhnət.
Fikrim cahani-alam,
Zikrim vətən nəvası,
Başında şö'ləzəndir –
İzharı güc həqiqət.
Dərdim, qəmim, mələlim
Məzlumeyi-vətəndir,
Azadədir məzalim,
Məhbusdur ədalət!
Hürriyyət istəyənlər
Pirayəbəxşi-zindan,
Alçaq, rəzil olanlar –
Olmuş vəliyyəne'mət.
Milyonlar ilə xəlqi
Pamal edir ərəzil.
Bunlarda yoxmu vicdan?
Bunlarda yoxmu nisfət?
Ey madəri-vətən, bax,
Əsmari-bağzarın
Sərsərzədi-xəzandır,
Üftadəyi-səfalet!
Yoxdur məməndə süd kim,
Əmsin onu çocuqlar,
Yandı, yaxıldı güllər,
Soldu behişt-i-millət.
Acdıqları zamanda –
Acılıqların yeyirlər,
İçdikləri şərabi
Xunabeyi-həqarət
Mən eylərəm səninçün, –

Ey rus mülkü, şivən!
Məxrubədir biladin,
Mə'murə zülmü vəhşət!
Gülməkdədir məzalim,
Ərbabi-ədl giryan,
Hürriyyəti müsavat –
Mənfəişini-zülmət!
Parlar zülami-bidad,
Ədlin ziyası sönmüş,
Ey mətə'i-vətən, gül,
Çıx, ey səbahi-rəhmət!

Eşit, göyərçinim, müəzzəz ruhum, şirin dilbərim!

Bax, bax şu əğniyəyə,
Rövnəqfüruzi-iqbal.
İçmiş şərabi-zövqi,
Sərməsti-cami-sərvət!
Biar görməyir ki,
Zillətdədir xəlaiq,
Olmaqda öz kefində,
İşrətüzari-ləzzət.
İstərsə varsın, ölsün,
Lazımmı əğniyəyə?!
Yansın, yaxılsın aləm,
Batsın dilər cəməət!
Yanmaqdadır ürəklər
Tənviri-zillət içrə,
Könlündə yoxmu insaf,
Ey heykəli-qəsavət?!
Bilməm nasıl yeyir heç –
Əhli-qına o nanı,
Can vermədə yanında
Əshabi-fəqrü zillət!..
Eşit göyərçinim, eşit!
Tək bir ilin içində
Gördüm Petersburqda
Acılıqdan öldü beşyüz –

Əsvaqlə rəiyyət.
Ta key bu qəhti-vicdan?
Bu dərdə yoxmu payan,
Aləmə yoxmu qayət?
Kanuni-sinəm içrə
Paqqıldayır ələmlər,
Ta key bu dərdü qəmlər,
Görməzmiyiz məsərrət?

Zabit göy üzündən pərvaz edib keçən bir quşcuğazı pişgahi-xita-
bətində təmsil etdirərək deyir:

Ey səyyahi-biqərar, ey fəzapeyma, ey azadə məxluq!

Uç, get şu keştizərə,
Bax, var orda bir adəm,
İştə əkinçidir o,
Zahirdə hürrü sərbəst*.
Mə'nənmi? Ləfzən azad –
Bir mərdi-keştirandır.
Rusiyyədən deyirlər
Mətrud olub "əsərrət".
Aydın görürmüsənmi,
Ey mürği-pərgüşadə?
Əymiş belin ki, guya –
Eylər yeri ziraət.
Ya töxm əkir sanırsan?
Heyhat, aldanırsan!
Diqqətli bax, gözəl bax,
Anla nədir hekayət!
Zər' etməyir türabı,
Torpaq yeyir acından;
Ot kökləri taparsa,
Məs'ud olur bu bədbəxt.
Bu xak kəndinindir,
Torpağı neylesin bu?
Nə əldə danə vardır,
Nə aləti-ziraət.

Yer sürməyə vəsait
Lazım deyilmi, ey mürğ?
Xış yox, at yox, öküz yox,
Netsin zavallı? Heyhat, –
Yox iqtidarı alsın,
Məhrumi-simü zərdir,
Amma özü bəşərdir.
Ərbabi-zülmə lə'nət!
Sövqi-zərurət ilə –
Gəlmiş bu boş zəminə,
Ot kökləri yeyər kim,
Dəf' eylesin vəca'ət.
Bir parə kök bulursa,
Saxlar, yeməz zavallı,
Əhli-əyalı vardır,
Həsərrəkeşani-ne'mət,
Bu mərdi-qüssədarı
Həsərrətlə gözleyirlər.
Yarəb, hanı o səndə –
Övsəfi-raziyyəyət?!

Eşit, ruhum, eşit!
Rusiyyə mülkü, ruhum,
Bir növhəzari-matəm,
Başdan-başa kəsilmiş –
Bir səhneyi-müsibət.
Bir kütlei-fəqirə –
Möhtac nanü şamə,
Bir firqeyi-səfilə –
Aludeyi-səfahət.
Ey dilfirib vicdan,
Bu mənzəri-fəci'in
Atəşzəni-dilimdir,
Ruhum çəkir əziyyəyət.
Afaqi-giryəbarın
Ruhum kimi qəməndud,
Könlüm kimi pərişan –

Əhlin əsiri-üsret,
 Ayaqyalın, başaçıq –
 Övladi-namuradın,
 Səhranəvərdi-qəmdir,
 Sərbərzəmini-xiclət.
 Bax, ey göyərçinim, bax,
 Zövcəti-aliyatə,
 Batmış mücövhəratə,
 Ləbrizi-kibrü nəxvət.
 Əngüşlərində parlar
 Qıpqırmızı yəvaqıt,
 Xuni-əhalidir o –
 Barmaqlarında zinət.
 Xuni-dili-əhali –
 Donmuş, təhəccüm etmiş,
 Görməzmişənmi ruhum,
 Pərtövfürüzi-hümret.
 Almasparələr kim, –
 Vardır üzük qaşında,
 Hərdəm təlalə' eylər,
 Lərzişnüməyi-səfvət.
 Onlar nə olduğun bil:
 Məzlumi-əşkrizin –
 Göz yaşlarıdır axmış,
 Ey lövheyi-mələhət.
 Yaqutü dürrü almas –
 Ruhum, a ruhi-həssas, –
 Əmvalıdır fəqirin,
 Qəsb eyləmiş hökumət*.
 Zövcəti-aliyatə
 Məqsəd nədir bəzəkədən?
 Getsin teatrə, etsin –
 Cəlbi-nigahi-diqqət.
 Gərdunələrle sair –
 Hər dəmdə bir məqamı,
 Amadə bunlar üçün –
 Hər gündə bir ziyafət.

Fikri, xəyalı işrət,
 Dildadəy-ləzaiz,
 Övrəngi-bəxti haiz –
 Məftuni-keyfü ləzzət.
 Zövcəti-aliyatın
 Pək alidir həyatı,
 Pərvədeyi-hüzuzat,
 Dəmsazi-nazü ne'mət.
 Ey kimsəsiz vətən, uf,
 Bu qəhrlər çəkilməz,
 Bu zəhrlər içilməz,
 Uf, yandı qəlbi-fikrət!
 Bu dərdi çəkmək üçün
 Artıq təhəmmülüm yox,
 Gündən-günə ələmlər –
 Rə'yətgüşayi-sətvət.
 Qəm bir deyil, əzizim,
 Alam həddən aşmış,
 Dərdin əlində şaşmış
 Əşdişövü xəyalət.
 Mehmani-qəm ziyadə,
 Mehmanxanə kuçik,
 Mehmannəvaz netsin,
 Yox mənzilində vüs'ət...

Zabit sevgilisinin qabağında durub deyir:

Bədbəxtliyi-vətənçin –
 Ruhaniyan, yə'ni
 Bunlar böyük bələdir –
 Xüddami-cəhlü zülmət.
 Ruhani adlananlar
 Zətən iki bölükdür:
 Qismi-siyahpuşan.
 Qismi səfidkisvət.
 İştə siyahpuşan
 Məhrumdur həyadən,

Ağ əlbisə geyənlər
Şayani-lə'nü nifrət.
Bunlar nə qism məxluq?
Nərdən təvəllüd etmiş?
Aya nasıl bəşərdir –
Bu firqeyi-dənaət?..*
Eşit, ey pəriyi-ilham!
Ruhanilik, papaslıq
Misri naxoşluq olmuş,
Övlədə valideyndən
Etməkdədir sirayət
Ruhani bir mərəzdir
Ruhi-vətəndə sari,
Olmuş bu gün xələldar
Cismi-vətəndə "səhhət".
Bu öylə xəstəlikdir –
Mabə'di var, kəsilməz,
Ölsə ata, yetişdi –
Övlədə bilvərəsət.
Bu yadigari-irsi
Ariz olur bu yolla,
Aç guşü huşu, dinlə,
Ey hurzadi-cənnət!
Ən canlı bir zamanda,
Yə'ni cavanlığında,
Mə'bədnişin olur, bax,
Növrəsteyi-şəbəbət.
Bu fikri-pərdədarın
Var kəşfə ehtiyacı,
Aydınlıq olsun əfkar,
Kəsb eylesin bədaət.
Övladını cəmaət
Təhsili mövsümündə
Xüddami-mə'bəd eylər
Qəflətüzini-üzlet.
Ol gənclər ki, oldu –
Arayışi-kəlisə,

Onlardan ummaq olmaz
Parlaq xəyalü fikrət.
İnsanə mənfeətli
Tə'limi çıx, nə qalsa, –
Şəbanə eyləyirlər
Ruhaniyan dirasət.
Batil əqidələrlə
Əfkarı zəhrlərlər,
Olmazmı böylə övlad
Pərvərdeyi-zələlət?
Övhəmi-zülmətəngiz –
Parlar xəyal içində,
Zülmətli göydə çıxmaz, –
Bil, nəyyiri-həqiqət.
Parlaq xəyal içində
Pərvaz edər ziyalar,
Zərrin qanadlı pərtöv –
Sərper dilə təravət.
Əfsus kim, papaslar –
Ə'dasıdır ziyanın,
Ənvərə qarşı bəslər
Bunlar böyük ədavət.
Şəbanə kim, verirlər
Bunlar dürusi-övham,
Olmaqda bu təalim
Bax, mucibi-bəlahət.
Nabud olur həqaiq.
Peyda olur xürafat,
Məğlub olur şüaat,
Zülmətdə qalibiyyət.
Şayani-diqqət işte
Bir nöqtə var, nəzər qıl,
Nə işlərə edirlər –
Ruhaniyan cəsəret.
Şagirdin, əchəl, adın –
Təbdil edir yerindən –
Ruhaniyan rəisi,

Əhsən sənə iyasət.
Der ki, adın gərəkdir –
Olsun Boqoslavski¹ –
Ya ki, Boqolyubov² olsun.
İşmi bu? Eylə diqqət!
Mə'bədnişin cavanlar
Azadəsər yaşarlar,
Hər sübhü şam içərlər
Ta kim, olunca sərməst.
Hər pisliyi edərlər,
Föhşayə meyl edərlər,
Murdar yerə gedərlər
Azadü hürrü sərbəst.
Bunlarmı pişvayan,
Bunlarmı rəhnüməyan?
Ruhanidirmi bunlar,
Bunlarmı sədri-millət?!

TÖVBƏ-İSTİĞFAR

Məzhəkəli şe'rlər

Nədir bu qövğa dünyədə, eyvah?!
Məşrutə verdi yoxsa şəhənşah?!
Biz piri-mərdik, nadanü gümrah,
Bir səmtimiz qəbr, bir səmtimiz çah,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Xəlq oldu azad, getdi əsarət,
Övladi-millət tapdı şərəfət,
Tiflanda vardır meyli-sənaət,

¹ Boqoslavski – yə'ni elmi-kəlam.

² Boqolyubov – hübbi-Allah deməkdir.

Parlar müsəvat, doğmuş ədalət,
Hardan doğuldu bu bid'ət, eyvah!
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Zülmətpəsəndin yoxdur ziyası,
Dərki, kəmalı, əqli, zəkası,
Elmü ədəbdən boşdur qafası,
Alçaqdır, alçaq, yox e'tilası,
Axsaq eşşəkdir, heç getməyir rah,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Yaran, nədir bu qövğayi-ətfal,
Olmuş gavurlar mollayi-ətfal,
Şapka qoyubdur, eyvay, ətfal,
Çəkmə-qaloşdur dərpəyi-ətfal,
Getdi şəriət, vallah, billah,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Biz ki, qocaldıq, dəndanımız yox,
Dişlərimiz olsa, yox nanımız, yox,
Şayəd verilse nan, canımız yox,
Səqqal hənəli bir şanıımız yox,
Gördükdə eylər ətfal qah-qah,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Bir-bir gedirlər cindarü rəmmal,
Səxriyyə oldu əfsungərü fal,
Düşdü kəsədə bazari-naqqal,
İş görmür artıq əmmamövü şal,
Avərə – dərviş, bədbəxt – molla,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Olmuş çocuqlar babi-sərasər,
Kafər lisanın eyrlər əzbər,
Sevdikləri şey çernil və dəftər,
Elmi-hesabə dildadədirlər,
Hər dəm müəllim der: barəkallah!
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Mollanümələr məğmum olublar,
Şanü şərəfdən məhrum olublar,
Dünya gözündə pək şum olublar,
Ləzzətli günlər mə'dum olublar,
Əldən çıxıbdır əmvalü tənax,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Səf-səf düzölmüş tıflanı-novxan –
Məktəblər içrə gül misli xəndan,
Canbəxş dildar, gülzari-irfan,
Mövhumlərdən qurtardı sibyan,
Biz də oxuyaq, gəl, "qülhüvəllah",
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Asari-piri bizdə əyandır,
Tövbə, inabə virdi-lisandır,
Bu tazə sözlər dinə ziyandır,
Bir firqə "əhmət" (!) məşrutiyandır.
Olmuş cavanlar mürtədü gümrah,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

Açmış çiçəklər, ey kərbəlayı,
Saqqal, ot istər rəngi-hənayı,

Qayət gözəldir növkədxudayı,
Tutma nəzərdə fəqri, bəlayı,
Al bir gözəl qız, əlhökmülillah,
Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!

İstər ədalət ərbabi-vicdan,
Məşrutədir həp ən şanlı canan,
Bu yolda xidmət-əhrrar üçün şan,
İştə Süpəhdar – bir mərđi-meydan,
Azadə oldu əqvami-İran,
Əlhəmdülillah, əlhəmdülillah!

21 may

HƏR GÜLŞƏNDƏN BİR ÇİÇƏK

Nuhun nübüvvətin edər inkar əhli-cəhl,
Gavə sitayiş etməyi ürfan hesab edər.

Həkim Sənai Qəznəvi

Həqin xalis ibadı cərcəsindəndir ulum əhli,
Cahanda küfrpərvər, şübhəsiz, əhli-cəhalətdir.

Həkim Xaqani Şirvani

Bir tükənməz bəhrdir əqli-bəşər,
Buna bir üzgüçü lazım, ey pəsər!

Mövlana Cəlaləddin Rumi

Xatəmi-mülki-Süleyman elmdir,
Bu cahan surət, ona can elmdir.

Mövlana Cəlaləddin Rumi

Hər kəsin kim, olmadı ayineyi-viddanı pak,
Qabil olmaz hikmətin etsin üzün zibi-nigah.

Hafiz Şirazi

Qaldı dilagah olanlar cilvəgahi-yardə,
Etməyən kəsbi-həqiqət qaldı ol inkardə.
Laf ilə əyləşmək olmaz məsnədi-ülviyyəyə,
Hazır etməklik görəksin alətü-ülviyyəyə.

Hafiz Şirazi

Ləngdir hümmət ayağı, mənzil isə pək diraz,
Dəstimiz qayət gödək, xurma budağı sərfəraz.

Sə'di Şirazi

Bir könül asudə etmək ne'metü ehsan ilə –
Yaxşıdır hər dəmdə min rük'ət namazından sənin.

Sə'di Şirazi

Varinsa ger hünər göstər, nə gövhər,
Tikandandır gülün əsli, bəradər!
Cənab İbrahimin qıl halın əzbər:*
Atası bütperəst, oğlu pəyəmbər.
Hünərdən ari idi təb'i-Kən'an,
Pəyəmbər oğlu ikən oldu nadan.

Sə'di Şirazi

Nə qabil palçıq ilə örtə bilmək çöhreyi-huri,
Dəmadəm ən ziyadə parlayır rüxsari-pürmuri.

Namə'lum

İxtilafa üz qoyan millətləri mə'zur tut,
Görməyib həqqi, bütün uğraşdılar övham ilə.

Hafiz Şirazi

Saleh eylər söhbəti-kamil səni,
Fasiq eylər söhbəti-cahil səni.
Könlünü ehya qılarərbabi-hal,
Mürdə eylər qəlbini əhli-zəlal.

Mövlana Cəlaləddin Rumi

Xasslərdir vaqifi-sirri-xəfa,
Tazə bir xilqətdədir əhli-bəqa.
Var yağış bəslər gülü, gülşənləri,
Var yağış kim, soldurur gülbünləri.

Bəsləyir bağı təqazayi-bahar,
Əsdimi bari-xəzan, güllər solar.
Böyləcə qış fəsli, yay, əvvəl bahar,
Bax, təcəddüdbəxşdir həp ruzgar.

Mövlana Cəlaləddin Rumi

İLHAMİ-XƏYYAM

Ömər Xəyyam ki, mədəni və dühaşüna olan millətlərin tarixində, tarixi-ədəbiyyatında xeyməzəni-əzəmət və ehtişam olmuşdur, Xəyyam zindənamdır, əbədhəyatdır, cavidani bir diriliyə malikdir...

Şirvanın, o şəhri-viranın, o xaki-xüsranışanın laqeyd və laübalı şairi, şairi-əzimuşşə'ni deyir ki:

Mövti-cismanım ilə sanma mənim ölməyimi,
Seyyida, ölməyəm, aləmdə səsim var mənim.

Şirazın da şairi-fəyyaz və mümtazı bu şe'r ilə tərənnümsazi-həqiqət olmuşdur:

Hərgiz nəmired on ki, diləş zində şüid bəeşq,
Səbt əst bərcərideyi-ələm dəvam ma.

Şərq bunları və bunlar kimi pək az vücuda gələn dühati-əbədhəyatı görmədi. Çünki görmək üçün göz lazımdır!.. Fəqət kor olmayan Avropa, mərifətin o cahani-büləndi Sə'diləri, Hafizləri, Xəyyamları ədəbiyyatın ən yüksək və ən parlaq tarix yarpaqları ilə qucaqladı. Odur ki, Qərb denilən Avropa aləminə də səadəti-möhtəşəmə fəmgüşayi-ibtisam oldu. Qərbin dodaqlarını güldürdü və güldürür... Güldürəcək!.. Mühitindəki insanların "canlı cənazə" olduğunu pək gözəl anlayan o böyük və layəmut Hafiz deyirdi:

Qədəm driğ mēdar əz cənazeyi-Hafiz
Əgərçi qərqi-günahəst mirəvəd bəbehişt.

Mən də Şirazın ədibi-fəyyazının bu günahsız şairi hüzurunda kəmalihörmətlə əyilərək və diz çökərək deyirəm ki:

Sənin kim olduğunu bilmədi mühitin o gün,
Bu gün adın yaşayır asimani-ürfanda.
Nerdə?

Biladi-Qərb adı almış şu ərzi-rəxşanda,
O nami-möhtəşəmin parlayır o yerdə bu gün!..

Əgərçi Şərqdədir xabigahi-fəyyazın,
Günəşli qəlblər işte sənin məzarındır,

Çiçəkli Qərb sənin parlayan diyarıdır,
Durub da görsən, əya əndəlibi Şirazın!

Təbiətin əli ilə susan dəhanından
Çıxan tərənələrin payəmutdur, Hafiz!

Bu daş üreklərə olmazsa olmasın nəfiz,
Gəlib də Məğribə sor şe'ri-dürfəşanından!

İşte səltənəti-hürriyyətin hökmdari-ziiqtidarı olan həzrəti-Xəyyamın eş'arı, eş'ari-hərdəmbaharı elmən, fikrən və ürfanən yüksəlmiş miləl və əqvamın dillərinə tərcümə edilmiş və ciddən də layiq olduğu məqami-büləndi ehraz eyləmişdir. Xəyyam Şərqdə binam olsa da, Qərbdə bənamdır. Xəyyam Şərqi-qafildə üful etsə də, Qərbi-Şərqdə parıl-parıl parlayır və yaşayır. Mən nami-Xəyyamı yaşadan cahani-mədəniyyətə pərəstiş eyləyəm...

Bu günlərdən e'tibərəm o şairi-həkimin əzhari-əş'arını, eş'ari-hər an baharını tərcümə edirəm və bu gün pək xəzanzədə bir mənərə göstərən gülşəni-ədəbiyyatımızı xəndədari-rövnəq və təravət etmək istəyirəm...

Xəyyam laqeyid və laübalıdır. O cahanbaha şe'rləri tərcümə edəcək bir cür'əti-küstaxanə göstərdiyimdən dolayı məni əfv edəcək də əminəm:

Sən içməsən, içənlərə də tə'n sēndədir,
Mümkün olursa mən oluram sonra tövbəkar.
Ey içməməklə fəxr qılan şəxsi-huşyar (!)
Quldur şərab o işləmə nisbət ki, sēndədir!

Alüftəyə demişdi ki, bir şeyx: məstsən,
Hər vaxt "başqa bir tor"un olursan əsiri sən!
Alüftə söylədi: nə desən mən o!... Ya ki sən?
Qəlbən də zahirin kimi təqvapərəstmisən?

Mərifət əhli olan kimsəyə canım qurban,
Qoyaram payına baş, gər ola bilsə imkan.
İstəyirsən biləsən ciddən əzab aləmini,
Cahilin söhbətidir işte cahanda niran.

Keçmiş gününü heç düşünüb yad etmə,
Əndişeyi-fərda ilə fəryad etmə.
Nə maziyi xatırla, nə istiqbalı,
Halında xoş ol, ömrünü bərbad etmə.

Səndən biz, əya müfti ki, çox pərkarız,
Sərməstləriz, səndən, əvət, huşyarız.
Biz badeyi-nab içmədə, sən xuni-bəşər,
İnsaf ilə söylə: hankımız xunxarız?

Müşəf duruyor bir əldə, bir əldə də cam,
Gəh mərdi-hələliz, gəhi mərdi-həram,
İştə şu göy altında biz ol kimsələriz:
Nə başqa yol əhliyiz, nə də müslimi-tam.

Dövründən, ey asiman ki, şadan deyiləm,
Hür-rəm ki, əsir olmağa şayan deyiləm.
Bieql ilə naəhləsə şayəd meylim,
Mən də o qədər ağıllı insan deyiləm.

Ən yaxşısı, könlü mey ilə şad edəlim,
Mazi ilə atiyi də az yad edəlim.
Bu ariyət aləmində bir məhbusu –
Zənciri-xirəddən bir az azad edəlim.

Xəllaq kimi əlim irişsəydi əgər,
Bu qübbəni ortadan edərdim zail.
Bir başqa fələk bina edərdim yenidən,
İstəklərinə qolay olardı nail.

Olduqca əsirin, necə pərvaz edəyim,
Eşqinlə nasıl nəgməyə ağaz edəyim?
Bir ləhzə gözüm yaşları qoymaz gözümü –
Bir başqa üzü görmək üçün baz edəyim.

İZAHLAR VƏ QEYDLƏR

Bu izah və qeydlərdə mətbu mətnlərin qəzet və jurnal variantı ilə kitab ("Firdovsi-ilhamat", "Eşqi-möhtəşəm"*, "Şükufeyi-hikmət", "İnsanların tarixi faciələri...", habelə "Seçilmiş əsərlər") variantının müqayisəsi zamanı meydana çıxan ideya-estetik cəhətdən ciddi fərqlər haqqında məlumat verilir.

Dövri mətbuat orqanlarında çap etdirdiyi şeirləri 1908-ci ildə özünün "Firdovsi-ilhamat" kitabına saldıqı zaman Hadi onların bəzi söz və ifadələrini başqası ilə əvəz etmişdir. Bir tərəfdən "Firdovsi-ilhamat" bilavasitə şairin nəzarəti altında buraxıldığı, digər tərəfdən də şeirlərdən çoxunun oradakı redaksiyası daha yaxşı, daha kamil olduğu üçün bu nəşrdə mətnlər ona əsaslanır.

İzah və qeydlərdə əsərlərin adının qabağında onun hansı məxəzədən götürüldüyü qeyd edilir; əsərin iki ya daha artıq yerdə çap olunduğu müəyyən edilmişsə, bu nəşrlərin hamısı göstərilir. Şeirlərin yazılış tarixçəsi haqqında qəzet və jurnal səhifələrində ya hicri, ya da miladi tarixlə verilmiş bəzi əlavə məlumatlar, habelə tərcüməçi, Hadinin bu ya başqa mülahizəyə görə, mətnə daxil edilməyən qeydləri, izahları da vacib ədəbi-tarixi fakt kimi oxucunun nəzərinə çatdırılır.

Şeir məcmuələrinin, Hadinin nisbətən çox əsər çap etdirdiyi qəzetlərin və "Füyuzat" jurnalının adı bu şərti işarələrlə qeyd edilir:

"Firdovsi-ilhamat", Bakı, 1908, – "Fİ"

"Eşqi-möhtəşəm", Bakı, 1914, – "EM"

"Şükufeyi-hikmət", Bakı, 1914, – "ŞH"

"Seçilmiş əsərləri", Bakı, 1936, – "SƏ"

"Həyat" – "H"

"Füyuzat" – "F"

"Təzə həyat" – "TH"

"İqbal" – "İ"

Səh. 19. Nəğməyi-əhraranə – "Fİ", 14-15.

1905-ci ilin dekabrındakı inqilabın təsiri ilə yazılmışdır.

Ənalhaq – Mənəm Allah. Məşhur Azərbaycan mütəfəkkirləri Fəzlullah Nəimi (1340-1394) və İmadəddin Nəsiminin (1370-1417) başçılıq etdikləri hürufilik ədəbi-fəlsəfi və siyasi cərəyanının (XIII-XIV əsrlər) əsas devizi.

* "Eşqi-möhtəşəm" (1914) kitabının axırında Hadi yeni çapdan çıxmış şeir məcmuələrinin ("Şükufeyi-hikmət" və "Eşqi-möhtəşəm") Bakıda, Nikolayevski küçəsində Mirabbas Mirbağirovun kitab mağazasında satıldığını elan edəndən sonra "əlavə" qeydi ilə belə bir məlumat da verir: "Həyat-mətbuat səhifəsinə çıxan bu məcmuəyi-əşərə əvvəlcə "Ana qucağı" ismini vermiş idik. Eyni əsərin namını dəyişərək "Eşqi-möhtəşəm" ismi ilə təvəsim və nəşr etdiyimiz də əlavə ixtar olunur".

Səh. 20. *Namiq Kamal* (1840-1888) – türk ədəbiyyatı klassiki, Türkiyədə Sultan Əbdülhəmidin istibdadı əleyhinə mübarizə hərəkatının görkəmli xadimi, şair, dramaturq, publisist. “Vətən”, “Röya” əsərləri, vətənpərvər ruhda lirik şeirləri XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda çox yayılmışdır.

Səh. 20. **Məktəb** – “H”, 11 yanvar 1906, №9; “Fİ”, səh.132-133. “H”da sərlövə: “*Məktəb nə demək? Məktəb – əxlaqü ədəbdir*”.

“H”da bu şeir iki bənd çoxdur. Birinci bənddən sonra:

*Məktəb nə demək? Qafileyi-elmə cərəsdir,
Musalar üçün Turi-kəmalata “qəbəs”dir,
Fikr eyləmə avazi-həqi bir quru səsdür,
Aç samieyi-ruhunu, gülbangi-“ələst”dir,
Övladi-vətən, etmək üçün biz də təali –
Məktəblər açıb, kəsb edəlim elmü kəmalı.*

Dördüncü bənddən sonra:

*Məktəb nə demək? Hadiyi-şahrahi-hidayət,
Məktəb nə demək? Cahidi-meydani-dayanət,
Məktəb nə demək? Harisi-eyvani-şəriət,
Məktəbdür açan ümmətə bir babi-şəfaət.
Övladi-vətən, etmək üçün biz də təali –
Məktəblər açıb, kəsb edəlim elmü kəmalı.*

Şərin axırında qəzetin redaksiyası “İdarədən” yarımşərlövəsi ilə belə bir qeyd vermişdir:

“Əfəndim! Bə'zi qit'ələrinizi təmtəraq və şəşə'eyi-əlfaziyyə, qafiyə xatirəsi üçün söylənmiş olduğu üçün qəzetəyə dərc etməkdən sərfi-nəzər etdik. Eyni səbəbə mədnidir ki, axırncı qit'ənizi külliyyə təbdil etdik və “Fikr eyləmə avazi-həqi bir quru səsdür” yerinə: “İsalar üçün meyyiti əhyayə nəfəsdür” – deməyi daha münasib gördük”.

Səh. 21. **Məktəb şərqisi** – “Dəbistan”, 17 avqust 1906, №9; “Fİ”, səh.10-12. “Dəbistan”da sərlövə: “*Məktəb darül-ədəbdür*”.

“Dəbistan” (1906-1908) – Bakıda iki həftədən bir çıxan şəkili uşaq jurnalı. Naşir və redaktorları müəllimlər Məhəmməd həsən Əfəndizadə və Əlisgöndər Cəfərzadə olmuşdur. Səhifələrində M.Ə.Sabir, A.Səhhət, H.Zərdabi, M.Hadi, F.Köçərli və başqa müəllimlərin əsərlərinə geniş yer vermişdir.

Səh. 22. **Birinci [Qosudarstvennaya] Dumanın in'iqadı münasibətilə söylənmişdir** – “Fİ”, səh.119-121.

I Dövlət Duması 1906-cı il aprelin 27-də açıldığı üçün yazılış və ilk nəşr tarixi dəqiq məlum olmayan bu şeir 1906-cı il əsərləri daxil edildi.

Səh. 23. **İnsan nə ilə mükərrəm olur?** – “H”, 30 avqust 1906, №91; “Fİ”, səh.57.

“SƏ”də son beyt yoxdur.

“*Kərrəmna bəni-Adəm...*”. Ayədən parça. Tərcüməsi: Adəm övladım kəramətli etdik.

Səh. 24. **Biz nə haldayıq?** – “H”, 1 sentyabr 1906, №93; “Fİ”, səh.56-57

Səh. 25. **Lövheyi-təsviri-maarif** – “Dəbistan”, 2 avqust 1906, №8. Jurnalda qeyd: “*Bürhani-tərəqqidən*”.

Bəşikdən qəbrədək təhsil edək adabü irfani – Quran ayəsinin sərbəst tərcüməsidir (Ütlübül elmü minəl-məhdi iləl-ləhdi). Hadidə bu ayəyə bir neçə dəfə müraciət edilir.

Əgər Çin ölkəsində olsa cüyəndə olaq elmi – Quran ayəsinin mənzum tərcüməsidir (Ütlübül elmə vəlov bis-Sin).

Fəxri-ələm – Məhəmməd. Şeirdə ona isnad verilən sözlər Qurandandır.

“*Əlfəqrü səvadül vəh*” – ərəb məsəli. Tərcüməsi: kasıblıq – üzqaralıqdır.

“*İqrə bismi rəbbik*” – ayədən bir parça. Tərcüməsi: Allahın adı ilə oxu.

Qövmi-nəsrani – İsa dininə mənsub olan, xaçpərəst, isəvi, xristian.

Bu yolda ittixaz et kəndinə rəhbər “Dəbistan”i. “Dəbistan” sözü iki mənada işlənmişdir: a) məktəb; b) “Dəbistan” jurnalı.

Səh. 27. **Maarifə dair** – “Dəbistan”, 16 oktyabr 1906, №13; “Fİ”, səh.194-195.

“Fİ”də şərin son iki misrası yoxdur.

Səh. 28. **Qələmə** – “F”, 1 noyabr 1906, №1; “Fİ”, səh.42-43.

“*Füyuzat*” (1906-1907) – Bakıda ayda iki dəfə şəkili nəşr olunan mətbuat orqanı. Jurnalın redaktoru Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940), naşiri milliyonçu H.Z.Tağıyev idi. Fəal əməkdaşlarından biri də M.Hadi idi.

Səh. 29. **Amali-tərəqqi** – “F”, 1 noyabr 1906, №1; “Fİ”, səh.44-46.

Səh. 30. **Qızlar bağçası** – “F”, 1 noyabr 1906, №1; “Fİ”, səh.68-69.

“F”da sərlövə: “*Şükufəzari-bənat, yaxud qızlar bağçası*”.

Müəllif “F”dakı mətn üzərində üslub cəhətdən xeyli işləyib, şərin ahəngdarlığını artırmışdır.

Nə gözəl söyləyib ol “məzhəri-elm”: Tərbiyətbəxşi-maarif “dəri-elm” Bu bərədə “F”da müəllifin qeydi: “*İnna mədinətül-elm və ila babha...*” məfədına məzhər olan cənab Heydər Kərimullah vəh həzrətləridir.

Səh. 31. **Amali-istiqlal** – “F”, 13 noyabr 1906, №2; “Fİ”, səh.76-77. “F”da sərlövə: “*Amali-istiqlal, yaxud Ümid və əməllər*”.

Bu misra “Fİ”də yoxdur.

Amali-təfəyyüzlə... sözü ilə başlanan bu misra “Fİ”də yoxdur.

Ümmidlə yazdım sizə atidəki “bənd”i misrasından sonrakı şeir parçasının yerinə “F”da nəsrə bu sonluq verilmişdir:

“*Ümid insan üçün pək böyük və pək müqəddəs olan bir istinad-gahi-mətin-dir. İnsan bir teyri-ülvipərvaz təqdir olunsa, ümid onun fəzay-i-ülviyyətidir. insaniyyət o fəzadə teyran edir.*”

Cəmiyyəti-bəşəriyyə bir seyli-xüruşan hesab olunsa, əməl, ümid onun məcrasıdır, seylibi-bəşəriyyət onda cərəyan edir.

Əhli-ələm bir küreyi-zatüləcəzə fərz olunsa, ümid onun xətti-hərəkətidir, insaniyyət küreyi-məfruzəsi onda dövrən edir.

Fəzayi-layətanahi-ələmdə icrayi-dövrü hərəkət edən kürələrdən, əcrəmdən hansı olursa olsun, dairəsindən çıxacaq olursa, məhv olacağı nə qədər həqiqi, nə qədər təbii isə, bəşəriyyət də mərkəzi-əməl, məhvəri-ümiddən xaric olursa, məhv və bərhad olacağı o qədər təbii bir həqiqətdir.

Demək ki, ümid həyati-noi-bəşərdir. Mövcudiyət fəqət ümidlə tə'min olunur. Ümid nədir?

Fransa üdəbəyi-məşhürəsindən Viktor Hüqonun atidəki kəlamını nəzəri-diqqətdən keçiriniz. İştə ədəb deyir:

"Həyat həqiqətlə, mövcudiyət də xəyal və ümidlə qaimdir. Həyatla mövcudiyət arasındakı fərqi soruşursunuz?

Bəli, heyvanlar yaşar, insanlar isbatı-vücut eylər.

Mövcud olmaq anlamaqdır, mövcudiyət zəmani-halə təbəssüm etmək, gələsiyə (oxu: gələcəyə – Ə.M.) ümid və intizarda bulunmaqdır. Mövcud olmaq pis və yaxşıyı müvazinə etmək, çəkmək üçün bir mizani-müstəqimə malik olmaqdır. Mövcud olmaq ədalət, həqiqət, əql və hikmət, əmniyyət, doğruluq, istiqamət, xülusi-qəlb, gözəl hissiyyət, hüquqərvəri, vəzifşünasi kimi xəsaisi-insaniyyəyi bir mərkəzə, yə'ni qəlbə cəm edərək müləmməkdir. Mövcud olmaq insan öz qiymətini, dəyərini bilmək, iqtidarını tanımaq, vəzifəsində qüsurlu etməkdir. Mövcudiyət vicdandır, vicdan isə ümidlə, əməllə qaimdir...".

İşdə ədəbi-müşarileyhin sözündən anlaşılan budur ki, mövcudiyət ümidlə bəqapəzir olur. Nə müqəddəs kəlam, nə ali fikir!"

Bu sözlərdən sonra "Fİ"dəki dörd misralıq sonluq, daha sonra isə yuxarıdakı bəhsin davamı gəlir.

"Düşünəlim! Meydani-mübarizəyi-həyatda insanları yek-digərinə rəqəbat edəcəsinə son dərəcə çalışmaya məcbur edən əməli-tərəqqi-cuyana deyilmidir, əcəba?

Bir fərdi, bir millət, bütün ələmi-bəşəriyyəti ülvyyətin ən bala, ən vüs'ətli fəzasına fəshətcəhi-cəbərutun nəmütənəhi nöqtələrinə is'ad edən əməldən, ümiddən başqa bir şeymidir? Ümid bir vəsitəyi-təali, bir rəhbəri-təkamüldür ki, noi-bəşər ondan heç bir zaman müstəğni olmuyub və hala olmayır və bundan sonra olamaz.

Mədəniyyət ələmində zibi-ənzari-hürriyyət olan bunca maarif, bədaye, sənaye, bütün asari-imranpərvəranə bəriyyəyi-ümidin şəşə'ələri, şəcəreyi-əməlin, meyveyi-hələvətbəxşası deyilmidir?

Sineyi-ərzədə mədfun sərətə-təbiiyyəyi meydana çıxaran, təbiətin ən dəqiq və müzlim əsrəri-xəfayasını açan ənvəri-ümiddən başqa nədir?

Üzərində yaşadığımız dünyanın əraziyi-məchuləsini kəşfə müvəffəq olan nuri-əməl, şövqi-arzu, sayiqeyi-ümid deyilmidir?

"Kəşf" sözü gələndə Amerika qit'əsinin kaşifi-həqiqisi bulunan Kristof Kolumbu dərxatir etməmək əldən gəlmir. Ümid və əməlin timsali-müəcəssəmi olan şu dahi ürəyində bəslədiyi bir ümidi-cəhan-pəsəndənə ilə milyon sənələrdən bəri pərdəyi-xəfada qalmış bir qit'əyi kəşfə müvəffəq olaraq əski dünyamıza təzə bir dünya – "yeni dünya" bəxş və əlavə eylədi".

Amerikanın kəşfi və Xristofor Kolumb haqqında bu sözlər o zamankı konsepsiya olub, artıq köhnəlmişdir. Ətraflı məlumat üçün bax: *Большая Советская Энциклопедия*, т. 24, кн. 1, Москва, 1976, "США" sözü.

Səh. 32. **Təraneyi-qəmpərvəranə** – "F", 13 noyabr 1906, №2; "Fİ", səh.34-35. "F"da sərlovhədən qabaq: "Abdulla Cövdət həzrətlərinə peyrov ola bilermiyəm?". İmza: Şirvanzadə.

Abdulla Cövdət (1869-1932) – Türkiyə ictimai xadimi, həkim, yazıçı və jurnalisti. "İttihad və tərəqqi" firqəsinin təşkilatçılarından biri, İsveçrə, Qahirə və İstanbulda çıxan "İctihad" jurnalının redaktoru.

Olurmu ədl ilə sözləri ilə başlanan misradan sonrakı bu beyti "Fİ"df yoxdur. Çox güman ki, çar senzurası "sitəmpərvərlər"ə, yəni istismarçılara nifrət, məzmlərə rəğbət hissi ilə yazılmış bu beytin nəşrinə icazə verməmişdir.

Səh. 34. **Mənaziri-təbiət** – "F", 26 noyabr 1906, №3; "Fİ", səh.22-23. "F"da sərlovhə: "Bədaye".

Şərin "F"dəki mətnində olan *rəbbani, vəhdəti, mövladır, vəhdət, vəchullah, ilahi* kimi sırf dini məfhumların "Fİ"da müvafiq olaraq *ya Musa, xilqəti, mə'nadır, hikmət, hürriyyət, həqiqət* kimi əsasən fəlsəfi və siyasi məzmunlu sözlər və bədii surətlərlə əvəz edilməsi müəllifin dünyagörüşünün inkişaf istiqaməti, bəzi yeni, mütərəqqi cəhətləri haqqında təsəvvür yaradır. Şairin müəyyən dərəcədə dini dünyagörüşündən uzaqlaşmaq cəhdi diqqəti cəlb edir.

Səh. 34. **Kitabi-həyat** – "F", 26 noyabr 1906, №3; "Fİ", səh.23-26.

"Fİ"da şərin beş, səkkiz və onuncu bəndlərinin son misrasında müəllif qafiyə sistemində dəyişiklik yaratmışdır.

"Məntiqüt-teyr" – XIII əsr fars-tacik sufi şairi Şeyx Fəridəddin Əttarın məşhur əsəri.

Səh. 36. **Bədayeyi-təbiət** – "Dəbistan", 7 dekabr 1906, №16, səh.5; "Fİ", səh.193-194.

Səh. 37. **Hissiyati-mədəranə** – "F", 8 dekabr 1906, №4; "Fİ", səh.85-86. "F"da sərlovhə: "Hissiyati-mədəranə və yaxud Övlad bəsləmək hissləri".

Səh. 39. **El fəryadı** – "Təkamül", 16 dekabr 1906, №1; "Fİ", səh.85-86. "Təkamül"də imza: *həqiqətpərvər*.

Səh. 40. **İsmət, yaxud Əfif olan zatların xəsaili** – "F", 18 dekabr 1906, №5; "Fİ", səh.38-39.

Nəmrud – qədim Babilistanın əfsanəvi hökmdarı. Üzügülməz, çox sert, daşürəkli adam rəmzi kimi yad edilir.

Ziya paşa (1825–1880) – türk klassik şerində mütərəqqi ideyaların qüvvətlənməsində mühüm iş gören lirik şair.

Səh. 42. Tövsiyyəyi-mürğ – “F”, 29 dekabr 1906, №6; “Fİ”, səh.105–106. “F”da sərlövhədən qabaq: “*Dəli şairə, dəlilər mühübbü olan bir quşun köməyi*”. İmza: *Dəlilər mühübbü*.

Bakıda çıxan “Təzə xəbər” qəzetinin 6 iyun 1912-ci il tarixli 17-ci nömrəsində bu şeir eyni adla “S.Nağizadə (Naseh)” imzası ilə dərc edilmişdir. Şer in altında redaksiya istehza ilə belə bir qeyd verib: “*İdarə* – Nağizadə (Naseh) cənablarının “Əş’ar”ını dərc elədik. Fəqət bu əş’arın eyni Qafqasiya şüerayihazirəsindən olan Məhəmməd Hadi Səlimzadənin “Firdovsi-ilhamat” nam əsərinin 105–106-cı səhifələrində bundan beş sənə əqdəm dərc edilmişdir. Fəqət biz bilməyürüz, əcəba, bu cənabların hankısı biri digərindən intihal etmiş və bunlardan hankısı “Sirqəti-şe’r edənə qət’i-zəbandır fətavayi-süxən” məzmunilə məhkumdurlar? Burasını qar’ələrin mühakiməsinə tərki ediyürüz”.

Sirqəti-şe’r edənə qət’i zəban vacibdir (Şeir oğurlayanın dilini kəsmək vacibdir) misrası məşhur türk şairi Nəfinindir.

... *nəssi* – “*təhkumu bilədl*” – ayədən parça tərcüməsi: [gərək] ədalətlə hökm edəsiniz.

Səh. 43. Təbriki-eydi-əzha – “F”, 12 yanvar 1907, №7; “Fİ”, səh.123–126. “Fİ”da sərlövhə: “*Eydi-əzhanın hülulu münasibətilə söylənmişdir*”.

Seyyidül-kövneyn (hər iki dünyanın başçısı) – islam peyğəmbəri Məhəmməd peyğəmbərə (570–633) işarədir.

Bu Əli – məşhur tacik-İran alimi Əbu Əli Sina (980–1037). Fəlsəfə, təbəbət, riyaziyyat, fizika və s. elmlərə dair klassik əsərlər (“*Danışname*”, “*Qanuni-tibb*” və s.) müəllifi.

Fəxr Razi (h. 544–606) – orta əsrlərin bir çox başlıca elmlərinə (fiqh, kəlam, ədəbiyyat, tibb, riyaziyyat və s.) aid 85 cild əsər yazmış Fəxrəddin Razi.

Mövlana Qəzali (1530–1572) – Hindistanda yaşamış məşhur farsdilli şairlərdən biri. “*Məshədi-ənvər*”, “*Nəqşi-bədi*”, “*Qüdrəti-əsar*” kimi poemaların və bir neçə divanın müəllifi.

Cəlaləddin Rumi (1197–1273) – məşhur türk mütəfəkkir şairi. Yaxın və Orta Şərqdə geniş yayılmış sufi təriqəti “*Movləvi*”liyin banisi, Şərqi panteizminin görkəmli nümayəndəsi.

Sənai Əbülmcədid Məcdud ibn Adəm Qəznəvi (təxm. 1080/81 – 1140/41) – orta əsr fars-tacik poeziyasının klassiki, “*Hədiqətül-həqaiq*”, “*Eşqname*”, “*Əqlname*” və s. məşhur əsərlərin müəllifi.

Sə’di Şirazi (1184–1291) – fars-tacik ədəbiyyatının klassiki, məşhur “*Gülüstən*” və “*Bustan*” əsərlərinin müəllifi.

Bəhai – XIX əsrin ikinci yarısında İranda bəhailik təriqətini əsaslandırın Mirzə Hüseynəlinin (1817–1894) ləqəbi. Bu təriqətin əsasları Bəhəullanın “*Kitabi-əqdəs*” əsərində şərh olunmuşdur.

Səh. 45. Təraneyi-milli – “F”, 12 yanvar 1907, №7; “Fİ”, səh.49–51.

Ricalın himməti-mərdanəsi qəl’i-cibal eylər – məşhur atalar sözlərindən biridir. Mənası: kişilər öl-ələ versələr, dağı yerindən qopardarlar.

Bu atalar sözündən M.Ə.Sabir də istifadə etmişdir:

Kişilər himməti dağı qopar,

Kişi ol, dağ qopar həmiyyət ilə!

M.Ə.Sabir. “*Hophopname*”. *Üç cildə. 3-cü cild, Bakı, 1965, səh. 103.*

...*zəllə sə’yühüm*. Ayədən bir parça. Tərcüməsi: səyləri onları zəlalətə saldı.

Şer in yeddinci bəndindəki *Olur infaq...* misrası haqqında Hadinin qeydi: “*Ən sevgili, ən məhəbbətli mal-mülkünüzdən bəxş və infaq qılmayınca ne’məti-ilahiyyə kəsb-i-nailiyyət edəməzsiz*” ayəsinə işarətdir”.

Səh. 45. Bülbül – “F”, 25 yanvar 1907, №8; “Fİ”, səh.83–84.

Səh. 48. Vətənin nidası – “*Dəbistan*”, 26 yanvar 1907, №1; “Fİ”, səh.62. Jurnalda sərlövhə: “*Ricayi-vətən*”.

Səh. 49. Fəzaili-İnsaniyyə – “F”, 7 fevral 1907, №9; “Fİ”, səh.78–79. “F”da sərlövhədən qabaq: “*Bir müqəddimə*”.

“Fİ”da müəllifin qeydi: “*Dövlət dumasında* (II Duma – Ə.M.) cəm olan millət məb’uslarına xitabdır”.

Hadinin dimalara həsr olunmuş şeirləri onun hissə qapılıb bu siyasi təsisatə həddindən artıq ümid bağladığını göstərir.

Səh. 50. Saqiyyə bir niyazi-ricaməndənə – “F”, 5 fevral 1907, №9; “Fİ”, səh.35–36. “F”da sərlövhə: “*Saqiyə bir ricayi-niyazməndənə*”.

Səh. 50. Pəriyi-viddan – “F”, 20 fevral 1907, №10.

“F”dakı başqa şeirlərdən fərqli olaraq, bu şeir “Fİ”a daxil edilməmişdir. Buradakı azadlıq həsrəti, azadlıqsevənlərin dara çəkilməsi (*Zinəti-dar oldu eşqin ilə əhrarın səri*), istibdad oxlarının ürekləri qəmlə yaralaması (*Zəxmdari-hüzdür dil tiri-istibdaddən*) kimi motivləri nəzərə alaraq bu işdə senzuranın əli olduğunu güman etmək mümkündür.

Səh. 51. Arzuyi-dil – “*Dəbistan*”, 21 fevral 1907, №3; “Fİ”, səh.79–81.

İkinci Dövlət Duması deputatlarına müraciət şəklində yazılmış bu şeir bir gün əvvəl (20 fevral 1907) “F”ın 10-cu nömrəsində “*Fəzaili-İnsaniyyə*”. “*Məb’uslarımıza bir xitab*” sərlövhəsi ilə çap olunmuşdur. Lakin orada şer in ilk səkkiz misrası və axırıncı beyti yoxdur.

Yuh – şair “F”da bu sözü belə izah edir: *Günəş isimlərindən bir isimdir.*

Sanma şəxsiyyət-pərəstən sözləri ilə başlanan beyt “F”da belədir:

*Zibi-ədlü dad ilə pirayədar olsun vətən,
Haizi-şə'nü şərəfbar, xüldzar olsun vətən.*

Səh. 52. Sevgili şagirdlərimizə ərməğan – “Dəbistan”, 6 mart 1907, №4; “Fİ”, səh.10. “Fİ”da sərlövə: “Şagirdanə ərməğan”.

Səh. 53. Bir əməlim – “F”, 15 mart 1907, №12; “Fİ”, səh.73-76. “F”da sərlövənin altında: *Məni mükəddər edən var könüldə bir əməlim.*

Riyazi-fikrimi yandırdı badi-istibdad – misrasındakı badi-istibdad əvəzinə “Fİ”da: sərsəri-bidad.

Səh. 55. Lövheyi-bahar – “F”, 24 mart 1907, №13; “Fİ”, 111-113.

M.Ə.Sabir “Çığırma, yat!” satirasını bu şerə parodiya şəklində yazmışdır. “Hophopnamə”, 1-ci cild, Bakı, 1962, səh. 89.

Səh. 57. Şirvan xətirati. Rövşəneyi-leyldə bir xərabəzarın mənzərəsi – “F”, 7 aprel 1907, №14; “Fİ”, səh.94-96.

Xaqani Əfzələddin (1120-1199) – klassik Azərbaycan şairi, Nizami Gəncəvinin müasiri, məşhur “Mədain xərabələri”, “Təhfətül-İraqeyn” (“İki İraqın təhfəsi”) və “Həbsiyyə” poemalarının, fəlsəfi-ictimai motivlərlə zəngin olan qəsidə, qəzəl və s. əsərlərin müəllifi.

Seyyid – XIX əsr görkəmli Azərbaycan maarifçi şairi və satiriki, M.Ə.Sabirin müəllimi Seyid Əzim Şirvani (1844-1888).

Bixud Mollağa (1830-1892) – Azərbaycan şairi, S.Ə.Şirvaninin başçılıq etdiyi “Beytüs-Səfa” ədəbi məclisinin fəal iştirakçısı.

Bahar Şirvani (1835-1883) – ərəb, fars, türk, fransız dillərini öyrənmiş azad məsləkli Azərbaycan şairi Mirzə Nəsrullah Bahar Şirvani. İranda “Şairlər şahı” olmuşdur.

Səh. 59. Faciəyi-həyatımızdan bir pərdə – “F”, 29 aprel 1907, №16; “Fİ”, səh.52-55.

Namiq Kamalın *Görüb ehkəmi-əsri münhərif sidqü salamətdən, Çəkildik izzətü iqbal ilə bəbi-hökumətdən*, – mətləli məşhur “Qəsideyi-qərra”sına nəzirədir.

Sədayi-“Ərrəhil” iyqaz qıldı cümlə əqvamı. Ərrəhil – köçmək mənası daşıyan rehlət sözündəndir. Keçmişdə karvanın yola düşməsinə xəbər verən nida.

Misranın mənası: Köçmək nidası bütün qövmələri (camaatı) oyandırdı.

Musa – Yəhudilərin peyğəmbəri (Bibliyada: Moisey). Bibliya (Tövrat və İncil) əfsanəsinə görə, Misir hökmdarı Fironla uzun mübarizədən sonra öz “möcüzələri” sayəsində peyğəmbərliyə yetişmişdir. Həmin “möcüzə”lər bunlar imiş: əlini qoltuğuna salıb çıxartdıqda işıq verərmiş, əsasını yerə atdıqda ilan (ya əjdaha) olarmış və s. Guya Allah Sina dağında güclü işıq halında görünüb Musa ilə söhbət etmiş və ona möcüzələr yaratmağı öyrətmişdir.

Diraxti-əlmədən qıl iqtibasi-feyzi-hürriyyət misrasının axırındakı *hürriyyət* sözünün “F”da *qüdsiyyət*, *Gəlib azad qıl əqvamı Fir'oni-əsaratdən* misra-

sının axırındakı *əsaratdən* sözünün isə *zülmətdən* olduğunu nəzərə alaraq müəllifin “Fİ”ni çapa hazırlarkən bu şerində siyasi məzmunu, azadlıq motivini qüvvətləndirməyə çalışdığı anlaşılır.

Rəbb işrəh li sədri – ayədir. Tərcüməsi: Pərvərdigara, mənim sinəmi (fəzilətlə) doldur.

Açıb gəşi-dərüni... misrası ilə əlaqədar müəllif qeydi: “Bu fədakar islam fəthlərindən məşhur Musa ibn Tariq həzrətləridir. Bir vaxt mücahidəsi əsnasında sahili-bəhrə yetişərək demişdir ki, “ilahi, bu ümmani-bigiranın pişgahi-əzimetimə mane olmasaydı, ismi-cəlalını o biri tərəflərə qədər irsal edərdim”.

Səh. 61. Amali-viddan – “F”, 16 may 1907, №17; “Fİ”, səh.106-108.

Səh. 62. Təxəttüri-mazi – “F”, 25 may 1907, №18; “Fİ”, səh.102-103.

Məşhur fars-tacik klassik şairi Hafiz Şirazinin (1300-1389) şerinə nəzirədir.

Səh. 63. Ulduzlara – “F”, 25 may 1907, №18; “Fİ”, səh.103-104. “F”da sərlövəsidir. “Təxəttüri-mazi” şerinin ardınca verilmişdir.

Səh. 65. Molla Nəsrəddinə – “İrşad”, 7 iyun 1907, №106.

Nisviyyəti insanlığa şayanını sanırsan? – misrası ilə başlanan səkkizinci bənd vəzn və üslubca M.Ə.Sabirin bir az əvvəl (26 may 1907) “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdirmiş olduğu məşhur “Fəhlə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?” (“Hophopnamə”, 1-ci cild, Bakı, 1962, səh. 97) satirasının təsiri ilə yazılmışdır.

Birinci rus inqilabı dövründə ortaya çıxan mühüm ictimai problemlərdən biri qadının cəmiyyətdə mövqeyi və rolu idi. Azərbaycan mətbuatı səhifələrində qadın hüququ, çadra örtmək (“hicab”, “təxəttüri-nisvan”), qız təhsili və s. bu kimi məsələlər ətrafında gedən qızğın mübahisələrdə bir-birinə zidd iki cəbhə əmələ gəlmişdi: a) qadının kişi ilə hüquq bərabərliyi, çadranı atması, təhsil alması tərəfdarı olan tərəqqipərvər ictimai-ədəbi qüvvələr; b) qadın ləyaqətini inkar və təhqir edən, “hicab”ı müdafiə və tərif edən dini-feodal səciyyəli ictimai-ədəbi təmayül.

Birincilər cərgəsində olan M.Hadi bu mövzuda döndə-döndə məqalə və şeirlər yazmışdır. Onun “Eşqi-möhtəşəm” adlı şeirlər məcmuəsi isə tamamilə bu mövzuya həsr olunmuşdur.

Səh. 67. Bükəyi-təbiət – “F”, 12 iyun 1907, №19; “Fİ”, səh.47-49.

Şerinin ikinci bəndinin dördüncü, üçüncü bəndinin isə birinci misralarının yerinə həm “F”, həm “Fİ”da nöqtələr düzülməsi belə bir ehtimal yaradır ki, yəqin senzura həmin misraları siyasi məzmununa görə qadağan etmişdir. *Qabili-əfsa deyilkən nuri islamiiyyətin* misrası ilə başlanan altıncı bəndin “F”da olmaması da bu ehtimalı qüvvətləndirir.

Müslihəddin – Sədi Şirazi.

“Dər təriqət dəm nəmibayəd qədəm bayəd qədəm”. Tərcüməsi: təriqətdə söz yox, əməl (iş) lazımdır.

Zülfıqar – Şiərlərin birinci imamı Əlinin ləqəbi.

Səh. 68. Nəvayi-rindanə – “F”, 2 iyul 1907, №21; “Fİ”, səh.43-44.

Əgər mə'mulun isə... sözləri ilə başlayan beyt “F”da yoxdur.

Səh. 69. Axşam tənəzzühləri – “F”, 23 iyun 1907, №20; “Fİ”, səh.113-118.

Çocuqlar olmada... sözləri ilə başlayan və sonrakı bir neçə beytdə Hadi Azərbaycanda “ruznameyi-şam” (axşam qəzeti) çap olunmamasına təəssüf edir.

Səh. 72. Dad istibaddan! – “Yoldaş” qəz., 2 avqust 1907, №1; “Fİ”, səh.86-87. “Yoldaş”da sərlövhə: “*Camaata ithaf*”.

Müəllif sərlövhə və mətnə əsərin ideya məzmununu xeyli kəskinləşdirən redaktə işi aparmışdır. Fərqlərdən ən əhəmiyyətliəri aşağıda göstərilir:

İkinci beytin ikinci misrasındakı *yoxdur* sözü “Yoldaş”da: *yoxmu*.

“*Layəs 'əl*” – ayədən söz. Tərcüməsi: sual olunmaz.

Keyfi idarə – o zaman çar bürokratik üsuli-idarəsinə deyilirdi.

Əshabi-fəqr olmada qurbanı zillətin misrasındakı fərq “Yoldaş”da: *elm*.

Səh. 73. Həsbhal, yaxud bizim Hadinin iztirabı – “F”, 15 avqust 1907, №25. İmza: Füyuzatı.

Hələ 1905-1906-cı illərdən Azərbaycan oxucuları Hadinin öz əsərlərini çox ağır dildə yazmasından şikayətlənməyə başlamışdılar. Onlar bu barədə şairin özünə məktublar yazır, qəzetdə tənqidi qeydlər çap etdirirdilər. Bu şerin başlanğıcında Hadi həmin məsələdən danışır.

Qaani – XIX əsr fars şairi Mirzə Həbib Şirazi (Qaani) əsərlərini çox vaxt təmtəraqlı bir üslubda yazmışdır. M.F.Axundov onun yaradıcılığında formalizm təzahürlərini kəskin tənqid etmişdir.

...*Şuşada bir sərsəmin xurafatı, Səhifələr ilə məşğul edər “Füyuzat”i!* – Şuşalı şair, vaxtilə X.Natəvanın başçılıq etdiyi “Məclisi-üns” şairlər məclisinin üzvü İbrahim Tahirin (1862-1943) “Füyuzat” səhifələrində çıxmış şeirlərinə işarədir. Hadinin bu ifrat subyektiv münasibəti eyni zamanda İ.Tahirin Azərbaycan ədəbi dilinin saflığı mövzusunda yazdığı məqalələrdən irəli gəlmişdi.

“Füyuzat”, xüsusilə onun əməkdaşı, Bakıya Türkiyənin “İttihad və tərəqqi” firqəsi tərəfindən göndərilmiş Əhməd Kamal İ.Tahirin əleyhinə hücum kampaniyası açmışdı. Bax: “F”, 12 iyun 1907, №19; 3 iyul 1907, №21.

Bu yanda bir “dekadan” zülməti-xəyalilə... – XX əsrin əvvəllərində Rusiya və Qərbi Avropa ədəbiyyatında çox yayılmışdır. Azərbaycanda da bəzi şairlərin yaradıcılığında özünü göstərən dekadentçilik tənqid olunmuşdur. Dekadentçilik realist ədəbiyyata, sənətdə xəlqiliyə zidd idi.

O yanda bir dəli doktor vücudi-islami, mərizə bənzədir!.. – Əli bəy Hüseynzadənin “Füyuzat” jurnalının 1907-ci il 17, 18 və 20-ci nömrələrində çap olunmuş “Məcnun və Leylayi-islam” adlı bədii-publisist əsəri nəzərdə tutulur. Bu əsərdə müsəlman aləmi xəstə bir qıza bənzədilmişdir.

Səh. 75. Gözlərin – “F”, 8 sentyabr 1907, №26; “Fİ” səh.99-101.

“Vəscüd, vəqtərib – ayə. Tərcüməsi: səcdə elə və (Allaha) yaxın ol.

Səh. 76. Bir aşiqi-hürriyyətin ehtisasati-ruhiyyəsini təsvir və irəə edən bir lövhədir – “F”, 8 sentyabr 1907, №26; “Fİ”, səh.101-102. “Fİ”da sərlövhə: “Bir aşiqi-nazənini-vətənin ehtisasati-ruhiyyəsini təsvir və irəə edən bir lövhəyi-ğiram”. Deməli, ilk sərlövhənin şeirdəki azadlıq ideyasına müvafiq olan “aşiqi-hürriyyət” surətini “Fİ”dakı sərlövhədə ancaq lirik-vətən-pərvərlik səciyyəsi daşıyan “aşiqi-nazənini-vətən” surəti əvəz etmişdir.

Səh. 77. Əlvida, yaxud acı bir iqrar – “F”, 1 oktyabr 1907, №32; “Bürhani-tərəqqi” qəz., 18 noyabr 1907, №1.

Şeir “Füyuzat” jurnalının bağlanması münasibətilə yazılmışdır.

Səh. 78. Nəyimiz var? – “İrsad”, 17 noyabr 1907, №114.

Səh. 79. Mücahidi-millət Həsənbəyin ruhuna ithaf – “TH”, 17 dekabr 1907, №197; “Fİ”, səh.17-20.

Şeir məşhur Azərbaycan maarifçisi, alimi və ictimai xadimi Həsən bəy Zərdəbinin (1844-1907) ölümü münasibətilə yazılmışdır.

“*Əkinçi*” – ilk Azərbaycan qəzeti. 1875-1877-ci illərdə Həsən bəy Zərdəbinin redaktorluğu ilə nəşr olunmuşdur. Azərbaycan ictimai-fəlsəfi, elmi və bədii fikrinin inkişafında böyük rol oynamışdır.

Səh. 81. Dünya saheyi-qəmdir – “Dəbistan”, 1907, №4; “Fİ”, səh.33.

Yusif – kənanlı Yəqub peyğəmbərin oğlu. Atasını çox istədiyi üçün qardaşları paxıllıq edib onu quyuya atmışlar. Başı çox bəlalər çəkəndən sonra Misirin hakimi olmuş və vaxtilə onu həbs etdirən Züleyxa ilə evlənmişdir. Şərq ədəbiyyatında gözəllik və başibəlalı aşiq rəmzi kimi işlənir.

Yə'qub – yəhudi peyğəmbərlərindən İbrahimin nəvəsi. İshaqın oğlu. Şərq ədəbiyyatında oğul fərağı görmüş dərddli ata rəmzi kimi işlənir.

İbrahim (İbrahim Xəlil) – dini əsatirə görə, yəhudi peyğəmbərlərindən biri. Büt-pərəstlik əleyhinə təbliğat apardığı, büt-xanalardakı bütleri vurub dağıtdığı və ədalət tərəfdarı olduğu üçün Babil hökmdarı I Nəmrud tərəfindən oda atılmış, lakin nəinki od onu yandırmış, əksinə, od qalağı çiçəkli bir bağa dönmüşdür.

Yəhya – İsadən qabaqkı peyğəmbər. Əsatirə görə, ədalətli və xeyirli sözlər dediyi üçün bəni-İsrail (yəhudi) padşahı tərəfindən öldürülmüşdür.

Musa – səh. 59-a aid izaha baxmalı.

Fir'on – qədim Misir hökmdarlarının adı.

İsa – din tarixinə görə, xristianlığın əsasını qoymuş peyğəmbər. Guya miladi tarixin ilk ilində Fələstində doğulmuş, yəhudilər tərəfindən “Musanın qanunlarını təhrif etməkdə” təqsirləndirilib dara çəkilmişdir. Xristian və islam dininə görə, İsa ölməmiş, göyün dərinliklərinə qalmışdır. Onun bir sıra möcüzələr göstərdiyi rəvayət olunur (məsələn, o, nəfəsi ilə ölmü dirildirmiş, anadangəlmə korların gözünü açmış).

Əhməd – islam peyğəmbəri Məhəmmədin ləqəblərindən biri.

Sokrat (e.ə. 469–399) – cahanşümul yunan filosofu, dövlət tərəfindən qəbul edilmiş dini inkar etməkdə təqsirləndirilib, bir kasa zəhər içməyə məhkum edilmiş və öldürülmüşdür.

Mənsur Həllac (?–918) – Məşhur sufilərdən biri. Şəriət əleyhinə çıxdığı üçün Bağdadda edam edilmişdir. Dara çəkildə “Ənəlhəqq!” (Mən Allaham!) demişdir. Şərq ədəbiyyatında fədakarlıq rəmzi kimi işlənir.

Fərhad, Şirin – Şərq ədəbiyyatında, Leyli və Məcnun, Vamiq və Əzra kimi məşhur aşiq və məşuqə surətləri.

Səh. 83. Kimdən kimə şikayət edəlim? – “TH”, 9 yanvar 1908, №7; “Fİ”, səh.27–28. “Fİ”da sərlövhədəki şikayət əvəzinə: şikva.

Səh. 84. Ədibi-şəhir Həsən bəyin ruhuna ithaf – “TH”, 10 yanvar 1908, №8; “Fİ”, səh.27.

Səh. 85. Rəhgüzari-mətbuatda bir şükufeyi-məarif – “TH”, 10, 11 fevral 1908, №32, 33; “Fİ”, səh.64–67.

M.Ə.Sabirin “Rəhgüzari-məxluqatda bir möhtaci-məsarif” adlı satirik şeri Hadinin bu şerinə parodiyadır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 9 mart 1908-ci il tarixli 10-cu nömrəsində çap olunmuş həmin satiranın ilk bəndi belədir:

*Ey dərbədar gəzib ürəyi qan olan çocuq!
Bir ləqmə nan üçün gözü gıryan olan çocuq!
Əşkilə abrusu da rızan olan çocuq!
Mətlubi nan, qazandığı hirman olan çocuq! və i. a.*

M.Ə.Sabir. “Hophopnamə”. 3-cü cild, Bakı, 1965, səh. 39–40.

Səh. 87. Təsviri-bədəye – “TH”, 27 aprel 1908, №94; “Fİ”, səh.152–154.

Səh. 89. Nəvəhati-həyat – “TH”, 30 aprel 1908, №97; “Fİ”, səh.157–158.

Bu şerin bəzi motivlərini Hadi sonralar, 1918–1919-cu illərdə yazdığı əsərlərdə, xüsusilə “Əlvahi-intibah” poemasında yenidən işləyib, geniş surətdə inkişaf etdirmiş, dərinləşdirmişdir.

Səh. 90. Şərəreyi-ruh – “TH”, 17, 23 mart, 5 may 1908, №61, 65, 100; “Fİ”, səh.141–146.

Qəzetdə şerin sərlövhəsindən əvvəl qeyd: “*Əş'ar. Vətəncida bir dağdari-həsərin ə'maqi-ruhundan fəvəran edən ataşın tərəneyi cigərsuzanələrinə nəzirə*”.

İmam Cümə (Hacı Mirzə Həsən) – 1906–1911-ci illər İran inqilabı zamanı Təbrizin tanınmış ruhanilərindən biri. Əvvəlcə inqilabçılara yaxınlaşmış, sonra onlara xəyanət edib, irtica cəbhəsinə keçdiyinə görə xalqın tələbi ilə şəhərdən qovulmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalında kəskin satira atəşinə tutulmuşdur.

Şeyx Fəzlullah – XX əsrin əvvəlində İranda məşrute hərəkatı əleyhinə mübarizə aparən qaragürühu müctəhidlərdən biri. Məşrutəni “xilafi-şəriət”, inqilabçıları “kafir” adlandırır.

Səh. 94. Mələkim, nədir o? – “TH”, 8 may, 1908, №103; “Fİ”, səh.139–141.

Birinci misra haqqında “Fİ”da müəllif qeydi: “*Birinci şe'r ustad Əkrəmin “Feyzi-bahardır dəhənindən uçan ziya, bəklər çiçək açılmaq üçün ibtisamını” şe'ri-ilhampərvəranəsindən iqtibas edilmişdir.*

“TH”da son dörd misra yoxdur.

Səh. 95. Təraneyi-vətənpərəstanə – “TH”, 13 may 1908, №107. İmza: *Vətənpərvər.*

Şeir İran inqilabına həsr olunmuşdur.

Mirhəşim – İran inqilabı zamanı xalqa xəyanət edən din xadimi. 1908-ci ildə inqilabçılar tərəfindən edam edilmişdir.

Haman – rəvayətə görə, Misirdə Musa peyğəmbərin vaxtında Fironun vəziri olmuşdur. Şərq ədəbiyyatında qaniçən, zalım rəmzi kimi işlənir.

Gavə, Zöhhak – əsatirə görə, Zöhhak qədim İranın zalım padşahlarından biri, Firdovsinin “Şahnamə”sində mənfi surətdir. Belə bir mif var ki, Zöhhakın hər çiyinə bir ilan yapışmış imiş; öz qanını sormasınlar deyər o, ilanlara gündə iki uşağın beynini yedizdirərmiş. Dəmirçi Gavənin başçılığı ilə üsyançılar onu taxtdan salıb Firdunu hökmdar seçmişlər.

Firdovsi (təxm. 940–1020, yaxud 1030) – klassik fars-tacik şairi. Məşhur “Şahnamə” epopeyasının müəllifi.

Səh. 97. Ah, kimsəsiz vətən! – “TH”, 15 iyul 1908, №161; “Fİ”, səh.146–148. “TH”da sərlövhədən sonra:

“Şamaxıya daxil olduğum gündən bəri özümü şəhər deyil, adətən bir məzari-nisyanada hiss eləyirəm. Fikrim hərəkətdən, cismim fəaliyyətdən, təb'im güdrətdən – əl hasil bütün məlakati-mənəviyyəmə ifayi-vəzaifdən qalmışdır. Şükufəzari-təranəsini solmuş, vərəqrixi-xəzan olmuş, görün bülbül necə dağdari-əsər olursa, tairi-xəyalım da vətənimə əhalisinin əskarı kimi qarantlıq və xərabə vətənimə pərvazə namüsaid gördüyündən şiddətli yağışa tutulub, qanadları qırılmış zavallı quşcuğaz kimi pərşikəstə olaraq xaki-səfalətə yıxılıb qalmışdır. Hansı tərəfə baxılırsa, insanı bir yas, bir məlal istiqbal eləyir, ruha şatərat, fikrə ilqayi-hikmət, təbiətə lətafət verəcək gözəlliklər sanki bu şəhərdən nifrət etmişdir.

Etməsinmi? Zətan dirilər qəbristan deyilməyə bəhəqq kasbi-ləyaqət etmiş olan bu şəhri-fələkətmədar tə'sisat və tə'mirati-mədəniyyətdən məhrum olduğu misilli vicdanları da asari-mədəniyyəyi-mə'nəviyyədən büsbütün ayırılıbdır. Caddə və bazarları ziyayi-bərqəyyə (elektrik)dən varəstə qaldığı kimi, bazari-əskarları da bəriqeyi-elmü ürfandan azad qalmışdır.

Evləri zəlzəleyi-müdhışədən xərab olduğu kimi, qəbləri də zəlzəleyi-xanimansuzi-cəhalətdən xərab və bərhad olmuşdur. Asari-mədəniyyətin naqili-yeganəsi olan dəmiryol, o zənciri-mədəniyyət, o silsileyi-hürriyyətdən azad qalmış bu zavallı, məmləkətin çərxi-tərəqqisi tə'tili-hərəkat edib dayanıbdır.

Yədi-qüdrətin insanlara ehsan etdiyi nuri-aqlu idrakları saiqeyi-cəhl və qəflətlə elə paslanmışdır ki, o ayineyi-səadətnüma istiqbali göstərmək iste'dadından məhrum qalmışdır. Ümumən şirvanlılar fikri-təcəddüdan azad olub, tərzi-qədim üzrə yaşayır. Səbəb? Çünki iyirminci əsrin ruhu hala buraya nəfş edilməmişdir. Elə bir yuxuya gediblər ki, topdan məvadiriri-ədiyyədən daha şiddətli olan xəvəbirbai-mədəniyyətdən zərrə qədər olsun ayıl-mamışlardır.

Şamaxı xüsusunda verəcəyim mə'lumatı başqa bir vaxta həvalə eləyərək, indi bu sahibsiz, daha doğrusu məmləkəti bir az oxşayıb ağlayaq".

İlk dəfə "TH"da çıxmış bu şerini Hadi "Fİ"ə daxil etdiyi zaman onun mətnində məzmun və üslub cəhətindən redaktə işi aparmış, iki misrəni ixtisara salmış, iki bəndin yerini dəyişirmişdir. Bu dəyişikliklərdən ancaq atılmış misraları göstərmək məqsəduyğun görüldü:

"TH"da *Baxdıqca əhlinə ürəyi qan olan vətən misrasından sonra: Gül-qönçeyi-ümidi pərişan olan vətən!*

"TH"da *Ey məzhəri-vəqayeyü meydanı-Kərbəla!* misrasından sonra: *Əndaminə biçildimi aləmdən qəba?*

Səh. 99. Ey mütribeyi-dövri-təməddün – "TH", 25 iyun, 21 iyul, 1908, №166, 169; "Fİ", səh.159-161.

Şeir 1908-ci il Türkiyə inqilabına həsr olunmuşdur.

Yeddinci bənddəki tarixi adlar haqqında "Fİ"da müəllif qeydi: *"Hürriyyət və həqiqət fədakarları olan Məhdət paşa, ədibi-ə'zəm Namiq Kamal, piri-canfədayi-hürriyyət Əli Süavi həzrətinə işarətdir".*

Məhdət paşa (1822-1883) – XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Türkiyədə məşrutə hərəkatına rəhbərlik edən tərəqqipərvər ictimai xadim. Sultan istibdadına qarşı mübarizəsinə görə təqib edilmiş, ağır cəzalara məhkum olunmuş və nəhayət, sultanın fitvası ilə qətl edilmişdir. Bax: *H.E.Фадеева. Мидхатпаша. Жизнь и деятельность. М., 1977.*

Əli Süavi (1838-1878) – Türkiyədə sultan istibdadı əleyhinə, məşrutə uğrunda mübarizə hərəkatının fəal xadimlərindən biri, yazıçı və publisist. "Müxbir" qəzetinin redaktoru. İstanbul üsyanında həlak olmuşdur. M.F.Axundov onun əlifba haqqında fikirlərini dəfələrlə kəskin tənqid etmişdir. Bax: *M.F.Axundov. Əsərləri. Üç cildə, III cild, Bakı, 1962, səh. 151, 153, 158 və s.*

Səh. 101. Şikvayi-aşıqanə, yaxud əlhani-pərişan – "TH", 29, 30 iyul 1908, №173, 174; "Fİ", səh.162-165.

Həllac "ənəlhaq" dedi, həq, həq dedi, əlhəq – səh. 19-a aid izaha baxmalı.

Nəfəx olmadadır, dinləsəniz Suri-Sirafil – dini rəvayətə görə, İsrafil Allaha ən yaxın olan mələkdir. Guya qiyamət günü o, ölümləri oyadıb haqq-hesab ayağına çağırmaq üçün tütək – sur çalacaqdır.

"İdxülü finnar" – ayədir. Tərcüməsi: od içinə girəcəksiniz.

Burada mövhumi cəhənnəmə və günahkarların guya orada od içində yanacağına işarə edilir.

Səh. 104. İstiqbalımız parlaqdır – "TH", 4 avqust 1908, №178; "Fİ", səh.165-169.

M.Ə.Sabirin "İstiqbalımız lağlağdır" satirası Hadinin bu şerinə parodiya-dır. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 25 avqust 1908-ci il tarixli 34-cü nömrəsində çap olunmuş həmin satira belə başlanır:

*İnanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm,
Yağar imkanı-rəhmət, bağı-ədlü dad olur aləm,
Doğar xurşidi-hürriyyət, bütün azad olur aləm,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm və i.a.*

M.Ə.Sabir. "Hophopnamə", 1-ci cild, Bakı, 1962, səh. 177-178.

Dönər bir "bəzmi-feyzafeyzi-şura"yə bütün yerlər – İstibdad üsulunun yıxılması və demokratik quruluşun yaranması haqqında obrazlı bir arzudur. Bəndin son iki misrasında bu arzu açıq ifadə olunur.

Səh. 107. Həqiqi bir xəyal, yaxud bir lövhəyi-cəmal – "TH", 7 avqust 1908, №181.

Səh. 108. Biz həqiqətə gülürük, həqiqət bizə ağlayır – "TH", 11 avqust 1908, №184; "Fİ", səh.149-150.

"Yəqulü qalə və qulə və fihi qövlənə" – ərəb dilində "demək" mənasında işlənən "qalə" sözünün təsrifindən ibarət olan bu ifadə keçmişdə mollaxanalarda hökm sürən sxolastik təlim metoduna istehza məqsədilə işlənmişdir.

Əngərül-əsvat – ayədir. Tərcüməsi: səslərin ən pisi (uzunulaq səsi nəzərdə tutulur – Ə.M.).

Səh. 110. Ləyali-vüsəl, yaxud keçən gecə – "TH", 2 sentyabr 1908, №201; "Fİ", səh.190.

Səh. 110. Ey pəriyi-istiğna! – "TH", 2 sentyabr 1908, №201; "Fİ", səh.191-192.

Səh. 112. İrənin hürriyyət qəhrəmanlarına – "TH", 4 sentyabr 1908, №203; "Fİ", səh.217-219.

"Fİ"da bəndlərin axırındakı *Arş, irəli...* nəqəratı haqqında müəllifin qeydi: *"Axıruncu şe'r şairi-atəşzəban Namiq Kamal həzrətlərinindir".*

Abbas ağa – İran inqilabının fəal iştirakçısı, "Mücahid" təşkilatının üzvü Abbas ağadan bəhs olunur. 1907-ci il avqustun 31-də İranın baş naziri, irticaçı Mirzə Ələsgər xan Atabəy Əzəmi öldürdüyünə görə şahın fərmanı ilə edam edilmişdir. XX əsr qabaqcıl Azərbaycan yazıçıları onun şücaəti haqqında mətbuatda bir neçə yazı çap etdirmişlər.

Səh. 113. Təsviri-məhəbbət, yaxud vərəqi-eşqü məvəddət – "TH", 5 sentyabr 1908, №204; "Fİ", səh.188-190.

Bir aşiqəm, nəşidələrim aşiqənədir – Böyük Azərbaycan şairi Məhəməd Füzulinin (1494-1556) “Mən aşiqəm, həmişə sözüm aşiqənədir” misrasının təsiri ilə yazılmışdır.

Ruhumdə eşq güllərin oxşar tərənədir – misrası “TH” və “Fİ”da hər iki-sində bu cür ləngdir: *Ruhumdə eşq güllərin açar, oxşar tərənədir*.

Məhdi-vücudə düşdüymə nadim olmuşam, Bu səhvə söylərəm: qələti-alihanədir. Buradakı *alihanədir* “Fİ”da *fatiranədir* getmişdir. Deməli, “Fİ” çapa hazırlanarkən naməlum bir şəxs (bəlkə də müəllif özü) Allaha üsyankar münasibəti pərdələyib, ona mücərrəd səciyyə vermək məqsədilə müstəqim *Allah* sözünü yaradan, xəlv edən mənası daşıyan *fatirlə* əvəz etmişdir. Hadinin öz dostu H.Məmmədbəyova (səh. 168-ə aid izaha baxmalı) nağıl etdiyinə görə, o, “Təzə həyat” redaktoru H.Vəzirovu müvəqqəti əvəz etdiyi zaman çapa verdiyi bu şerindəki həmin beytin mömin oxucuların kəskin etirazına səbəb olacağından qorxmuş. Lakin qəzet çıxandan sonra heç bir narazılıq görməyən şair bu qənaətə gəlmişdir ki, oxuyanların bir qismi buradakı dini asiliyi başa düşməmiş, bir qismi də şairin fikrinə şərik olduqlarından buna etiraz eləməmişlər.

Səh. 115. Mən bir kitabəm – “TH”, 7 sentyabr 1908, №205; “Fİ”, səh.182-184.

“İqrə kitabəkə” – ayədən parça. Tərcüməsi: oxu öz kitabını.

Səh. 117. Əsr’ari-pərişan, yaxud solğun çiçəklər – “TH”, 18 sentyabr 1908, №215; “Fİ”, səh.184-187.

“Fİ”da birinci bəndin altıncı misrasındakı şairi-mürğən sözü haqqında müəllifin qeydi: *Şairi-mürğən bülbüli-xoşəhandır*.

Səh. 119. Milli nəğmələr – “TH”, 23 sentyabr 1908, №219; “Fİ”, səh.195-199.

“Fİ”da şerin yazılış tarixçəsi haqqında müəllif qeydi: *Bakıda təsis edilən “Nur” məktəbi münasibətilə qələmə alınmışdır*.

“TH”da sərlövhədən əvvəl: *“Ədəbiyyat. Bakıda Hacı Zərbəli məhəlləsində həmiyyətli Kərbəlayı Abdulla Zərbəliyevin təşəbbüsü-kaarifpərvəranəsi ilə “Nur” məktəbi-feyzi-mənsəbi təmir edilməkdə olduğu məlumdur*.

Bu münasibətlə şagirdani-ürfanın pirayeyi-lisani-şükranı olmaq üçün bə’zi rüfəqayı-möhtərəmə tərəfindən, bir nəğməyi-milliyənin inşadı acizlərinə təklif edildi.

“Varın verən utanmaz” məsəli-məşhurunca, acizləri də məhsul-qələmiqtidarı olan atidəki millət mahnılarını kəmalü iczə inkisarla təqdimə cəsarət eylərəm”.

Səh. 122. Rəhgüzari-mətbuatda lövheyi-şəfqət, yaxud üç zavallı – “TH”, 25 sentyabr 1908, №221; “Fİ”, səh.192-193.

Səh. 122. Ədvəri-təcəddüd, əsr’ari-inqilab – “TH”, 6 oktyabr 1908, №229; “Fİ”, səh.181-182.

Bolğar elində yüksəlir azani-inqilab – bolqar xalqının Sultan Türkiyəsinə qarşı o zamankı milli-azadlıq hərəkatına işarədir.

Səh. 124. Həqiqət acımı, dadlımı? – “Səda” qəz., 12-14 oktyabr 1908, №1, 3.

Qladston Uilyam Yuart (1809-1898) – məşhur ingilis siyasi xadimi, liberalların lideri.

Səh. 128. Zümməti-təhəssürat, yaxud qarışıq xəyallar – “İttifaq” qəz., 1 dekabr 1908, №1; “Fİ”, səh.169-172.

“Qumu...” – ehtimal ki, ayədən sözdür. Tərcüməsi: qalxın.

“Fİ”da *Sən şadmısan bir belə hüblalar içində* misrasındakı hübla sözü haqqında müəllif izahı: *hübla – hamilə qadındır*.

Səh. 133. Əksi-ənini-vətən. – “İttifaq” qəz., 2 dekabr 1908, №2.

“Biri” demişdi ki, “Lağlağ ümidi-istiqlal” misrası M.Ə.Sabirin “İstiqlalımız lağlağdır” satirasına işarədir. Bax: *M.Ə.Sabir. “Hophopnamə”, 1-ci cild, səh. 177*.

Sabirin həmin əsəri Hadinin “İstiqlalımız parlaqdır” şerinə (bax: bu kitabın 104-107-ci səhifələri) parodiyadır. Hadi bu münasibətlə aldığı bir məktubda olan aşağıdakı mənzum parçanı “Köhnə dostum Hadi əfəndiyə” sərlövhəsi və “Rüfəqadan A.H. əfəndidən aldığım bir məhəbbətnamədən alınaraq buraya dərci münasib görüldü” qeydi ilə “Fİ”a daxil etmişdi:

*Ey şüəralar üzünü ağ edən,
Vistətinə cümləyi müştəq edən,
Dilbəri-hürriyyət üçün nəfsini –
Aşiqi-sadiq deyə müsdəq edən,
Bariqeyi-natiqeyi-şe’r ilə –
Dilləri, vicdanları bərrəq edən,
Millətinin ruzi-novayəndəsin –
Pərtövi-əfkar ilə parlaq edən,
Zənnimcə bircə Şamaxı olar –
Kəndinə müştəqbəli lağlağ edən.
Əfv elə təqsirim əgər var isə,
Ey məni öz vəslinə müştəq edən. (Bax: “Fİ”, 97)*

Səh. 133. Mizani-əqvam – “TH”, 21 dekabr 1908, №301; “Fİ”, səh.16-17. Bu şeridəki bəzi sözlərə (terminlərə) “TH”da aşağıdakı şəkildə izahat verilmişdir:

Qüvvəyi-bərqi – qüvvəyi-elektrikdən ibarətdir.

Xaneyi-səyyar – vaqonlardan ibarətdir.

Hafizi-əsvat – fonografdan ibarətdir.

Durnəvis – teleqrafdan ibarətdir.

Səh. 134. Fədakarlıq-mərdənəlik – “Fİ”, səh.37.

Səh. 135. **Yazıq millət!** – “Fİ”, səh.58-59.

Səh. 136. **Duşizeyi-hürriyyətə** – “Fİ”, səh.81-82.

Səh. 136. **Bir mütəəllim rəfiqimin fotoqrafına qarşı söylənmişdir** – “Fİ”, səh.96-98.

On birinci beytdəki *Rəşadın* sözünü nəzərə alaraq, güman etmək olar ki, şeir XX əsrin əvvəllərində gənc Azərbaycan ziyalılarından biri, sonralar görkəmli müəllim, coğrafiya alimi və yazıçı olan Qafur Rəşad Mirzəzadəyə həsr edilmişdir.

Səh. 138. **Qələm** – “Fİ”, səh.127-128.

Huri-məqsurat – ayədən parça. Tərcüməsi: pərdə dalında oturan hurilər.

Səh. 139. **Qələm nə söyləyir?** – “Fİ”, səh.128-132.

Eşit, millət, qələmdən bir hekayət, – Cidalıqdan qılır çox-çox şikayət beyti Cəlaləddin Ruminin *Başno əznəy ki hekayət mikönəd, – Vəz cidaiha şikayət mikönəd* beytindən istifadə yolu ilə yazılmışdır.

“İnna qərəzna” – ayədən parça. Tərcüməsi: həqiqətdən biz vacib etdik.

Səh. 143. **Gülbərgi-pərişan** – “Fİ”, səh.133.

Səh. 143. **Mə’suqəmə** – “Fİ”, səh.133-134.

Səh. 143. **Təavün** – “Fİ”, səh.134.

Bu və “Gülbərgi-pərişan”, “Mə’suqəmə”, “Halımız”, “Mütaliyə dair”, “Əql”. “Şüür” kimi bir neçə başqa kiçik əsər 1908-ci ildə “Fİ”də çap olunduğu halda, “SƏ”də bunların yazılmış tarixi səhvən “1914” göstərilmişdir.

Səh. 144. **Cəhalətimdən şikayət** – “Fİ”, səh.134-135.

Səh. 144. **Bu da bir həqiqət** – “Fİ”, səh.135.

Səh. 144. **Şeyxlərə-işanlara** – “Fİ”, səh.135.

Avtobiografik işarələrə malik olan bu şeirdə “filusuf”i-zifünun və s. motivlərlə müsəlman üləmasının sxolastik təlim-tərbiyə verməsi tənqid edilir. Belə motivlər şairin bir sıra başqa əsərlərində də vardır.

“Layə’qilun” – ayədən parça. Tərcüməsi: ağılları kəsməz. Zümreyi-layəqülun başa düşməyənlər zümresi.

“Layüflihun” – ayədən parça. Tərcüməsi: nicat tapmazlar.

“Vahüm layəş’ürun” – ayədən parça. Tərcüməsi: onlar bilmirlər.

“Məta ma tərqudüun” – ayədən parça. Tərcüməsi: nə vaxta qədər yatacaqsınız?

Səh. 145. **Səfiyə-zahidə** – “Fİ”, səh.136.

“Fİ”də səkkizinci misradakı büzdan (yolkəsənlər) sözü haqqında müəllif izahı: *Mütəşeyyixlər, işanlardan kinayətdir.*

Səh. 145. **Gül, sevdicliyim, gül!** – “Fİ”, səh.155-157.

Səh. 148. **Məhəmmədəli şahın qulağına azanı-intibah** – “Fİ”, səh.180-181.

Şerin ilk və son beytindəki “şahim!” xitabını istehza ilə işlətdiyini bildirmək üçün müəllif bu sözün qabağında (?) işarəsi qoymuşdur.

Dəqyanus – dini rəvayətə görə, eramızdan əvvəl Misirdə zalım bir padşah, zülm etdiyi adamlardan biri guya ədalətli və xeyirli sözlər deyən Yəhya adlı peyğəmbər olmuşdur.

Aləti-atəşfəşanla məclisi qıldın xərab – ehtimal ki, Məhəmmədəli şahın 1908-ci il iyunun 23-də etdiyi əksinqilabi çevriliş, Milli məclisin dağıdılması nəzərdə tutulur.

Səh. 148. **Hübbi-vətən** – “Fİ”, səh.202.

Səh. 149. **Rüfəqadan birinin məktubuna yazılan məhəbbətnamədir** – “Fİ”, səh.200-201.

1908-ci ildə “Fİ”də çıxmış bu şerin tarixi “SƏ”də səhvən “1914” göstərilmişdir.

Səh. 149. **Halımız** – “Fİ”, səh.202.

Səh. 149. **Əql** – “Fİ”, səh.201.

Səh. 150. **Şüür** – “Fİ”, səh.202.

Səh. 150. **Zavallı könlüm** – “Fİ”, səh.203-204.

Səh. 152. **Təraneyi-əhraranə** – “İttifaq” qəz., 11, 18 yanvar 1909, №9, 15. İmza: *Bir nəfər vətənpərəst.*

Səh. 154. **Əfkəri-pərişan, ya ki təraneyi-təhəyyürənə** – “İttifaq” qəz., 7, 9 fevral 1909, №28, 32. İmza: *Vətənpərəst.*

Təhdid ilə etmək haqqı təhdid misrasında birinci *təhdid* – “qorxutmaq”, ikinci *təhdid* – “məhdud etmək” mənasındadır.

Səh. 158. **Məşriqdən bir səda** – “İttifaq” qəz., 11 fevral 1909, №34.

Səh. 159. **Eydiyanə** – “İttifaq” qəz., 8 mart 1909, №54.

Səh. 160. **Bariqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir** – “İttifaq” qəz., 4, 6, 8, 13, 16 mart 1909, №51, 53, 54, 57, 59.

İranda 1909-cu ilin əvvəlindəki inqilabi yüksəlişi tərənnüm edib alqışlayan bu şeirdə, eyni zamanda, mücahidlərlə fitnəkarasına rəftar edən, yalan vədlər verib, inqilabı qan içində boğmağa çalışan müstəbid Məhəmmədəli şah ifşa olunur. Buradakı “şahim”, “şəha” kimi xitablarda acı bir kinayə vardır. Türkiyə inqilabına və onun başçalarına aid misralarda isə şair aşkar mübaliğəyə yol verir, müvəffəqiyyətsiz müqayisə və təşbehlərə müraciət edir.

Düçari-yə’sdir ləşkərkeşi-Şəddadı Tehranın. Şəddad – əsatirə görə, Yəmənin ölkəsində (Ərəbistanda) yaşamış çox zalım bir hökmdar olmuşdur.

Bu misrada İran hökmdarı Məhəmmədəli şah Şəddada bənzədilir və inqilabçıların öz qəhrəmanlıqları ilə onu yasa batırdıqlarından danışılır.

“Xurşidi-şirənə” – İran dövlətinin gerbinə, oradakı “Şirü xurşid”ə (“Şir və güneş”) işarə.

Həvariyyun – dini əsatirə görə, İsanın şagirdləri və köməkçiləri.

“Yıldız köşkü” – sultan Əbdülhəmid II-nin sarayı.

Səh. 166. **İşıq və təzə aləm** – “Tərəqqi” qəz., 24 may 1909, №112. Qəzetdə sərlövhədən qabaq:

ƏDƏBİYYAT

Tər güllər gülür. Təcəddüd bülbülləri ötür. Kuskün dodaqlar yek-digərini öpür. Məhəbbəti qanmış, anlamış olan insanlar bir-birini sevir, ümid pərisini dərağuş edir. İşlər gözəl gedir. Qardaşlıq işığı parlayır, ayrılıq odu sönür.

Bunların səbəbi, səbəbi-yeganəsi ancaq hürriyyət, müsəvat, ədalətdir.

Türkiyə inqilabının əsil mahiyyətini bilməyib, onu xalqa azadlıq verən, "təzə aləm" yaradan bir hadisə, Şövkət paşa, Ənvər paşa kimi başçıları isə bir xilaskar kimi tərifiyləyib göyə qaldıran Hadi az sonra ciddi səhv etdiyini görüb, dərin peşmançılıq çəkmişdi.

Qəzetdə aşağıdakı sözlərin mənası izah edilmişdir:

17-ci misradakı *əfvaci-zülam*: *Qara dəstələr, zülmətli firqələrdir.*

38-ci misradakı *ilhab*: *"İlahib" in cəmidir; atəşli, alovlu deməkdir.*

43-cü misradakı *məşhər*: *sərgidir. Dilimizdə "göstəriş yeri" deyə bilər. Naqis dilədi söndürə müşkati-Kəmalı – Namiq Kamal nəzərdə tutulur.*

Niyazi – millətə alban olub, kiçik Resna şəhərinin komendantı sifətilə 1908-ci il Türkiyə inqilabında və Makedoniyadakı milli-azadlıq hərəkatında şücaət göstərən leytenant Əhməd Niyazi bəy.

Səh. 168. Əziz dostum! – Bu şeirin belə bir tarixçəsi vardır: 1946-cı il avqustun 3-də Bakıda Azərbaycan ziyalılarından, jurnalist və tərcüməçi Hüseynağa Məmmədbəyovun (1887-1957) dilindən Məhəmməd Hadi haqqında yazdığımız xatirələrdən məlum olur ki, o, şairlə 1908-ci ilin ikinci yarısında "İrşad" qəzeti redaksiyasında tanış olmuşdur. Dostlarının məsləhəti və milyonçu H.Z. Tağıyevin maddi köməyi ilə həmin il özünün "Firdovsi-İlhamat" adlı şeirlər kitabçasını çap etdirən Hadi onun bir nüsxəsini də avtoqrafra H.Məmmədbəyova bağışlamışdır. "*Dostum Hüseyn Rza Hacı Məhəmməd mədusazadə əfəndiyə yadigarım olsun*" qeydi və "*Əbdüssəlimzadə Məhəmməd Hadi qardaşın*" imzası ilə yazılmış "29 mayıs 1909" tarixli həmin mənzum avtoqrafı "Fİ" in bu nüsxəsinin titul səhifəsindən götürmüşük.

Səh. 168. Dilənçi – "Tərəqqi" qəz., 27 may 1909, №115.

Səh. 170. Əməli-müxəyyəl – "Tərəqqi" qəz., 22 iyun 1909, №137.

Səh. 171. Aliheyi-hürriyyətə! – "Tərəqqi" qəz., 16 avqust 1909, №183.

Şeir İran və Türkiyə inqilablarına həsr olunmuşdur. Bu mövzuda yazdığı bir çox başqa əsərlərində olduğu kimi, burada da şair həmin inqilablar haqqında birtərəfli, mübaligəli fikirlər irəli sürür.

Səh. 173. Məhbubeyi-ruh – mənfüreyi-ruh və mükəlimələri – "Tərəqqi" qəz., 6 sentyabr 1909, №201.

Səh. 175. Səhneyi-mübarizəyi-həyatda şanlı insanlar – "Tərəqqi" qəz., 9 sentyabr 1909, №204.

Səh. 177. Qanuni-təkamül – "Tərəqqi" qəz., 14 sentyabr 1909, №208.

Pillə-pillə rəftə bayəd suyi-dam, Həst cəbr budən inca təb'i-xam – Tərcüməsi: Dama (yüksekliyə) pillə-pillə qalxarlar. Nadan adam bunu qana bilməz.

Mollayi-Rumi (1207-1272) – Şərqi ən böyük şairlərindən biri. 30 min beytlik divanın, 47 min beytlik "Məsnəvi"nin və s. bədii-fəlsəfi əsərlərin müəllifi. Türkçə bir neçə şəri istisna olmaqla əsərlərini fars dilində yazmışdır. M.Hadinin ən çox sevdiyi və əsərlərində ehtiramla yad etdiyi klassiklərdəndir.

Səh. 179. Ya leyli! – "SƏ", səh.141.

Şeirdə *qəmər* sözü çox vaxt iki mənada işlənmişdir: a) ulduz; b) qız adı.

Bəzi avtobiografik motivlər ifadə edən bu şeirdən belə məlum olur ki, Qəmər şairin cavanlıqda sevdiyi qızlardan biri olmuşdur.

Onlar erişib cənnətə, biz Veyldə qaldıq, Sübhi-mədəniyyətdə də "vəlleyl" də qaldıq. Veyl – dini əsətlərə görə, cəhənnəmdə olub, "Vadiyi-veyl" adlanan bir dərə. "Vəlleyl" – Quranın ilk surələrindən birinin adı.

Bu misrada müsəlman Şərqi'nin mədəni geriliyi obrazlı şəkildə ifadə edilmişdir.

Şiller Fridrix (1759-1805) – məşhur alman şairi, dramaturqu, incəsənət nəzəriyyəçisi, tarixçisi; "Qaçaqarlar", "Məkr və məhəbbət" kimi klassik əsərlərin müəllifi.

Gete İohann Volfhanq (1749-1832) – dahi alman yazıçısı, filosofu və təbiətşünas alimi, "Gənc Verterin iztirabları", "Faust", "Qərb-Şərq divanı" kimi cəhanşümul əsərlərin müəllifi.

Volter Fransua Mari Arue (1694-1778) – klassik fransız nasiri, dramaturqu, filosofu, tarixçisi; Fransa maarifçilik hərəkatının rəhbərlərindən biri; "Fəlsəfi məktublar", "Kandid yaxud optimizm", "Metafizika haqqında traktat" və s. klassik əsərlərin müəllifi.

Russo Jan-Jak (1712-1778) – məşhur fransız yazıçısı, sosioloqu, filosofu, pedaqogika nəzəriyyəçisi, Fransa maarifçiliyinin rəhbərlərindən biri, "İctimai müqavilə", "Emil, yaxud Tərbiyə haqqında", "İnsanlar arasındakı bərabərsizliyin mənşəyi və kökləri haqqında mühakimələr" kimi məşhur əsərlərin müəllifi. Hadi əsərlərində Russonu və onun "İctimai müqavilə" əsərini bir neçə dəfə böyük rəğbətlə yad etmişdir.

Spenser Herbert (1820-1903) – ingilis sosioloqu və psixoloqu, pozitivizm fəlsəfi təliminin banilərindən biri, "Sintetik fəlsəfə sistemi" əsərinin müəllifi.

Büxner – çox güman ki, alman təbiətşünası və filosofu, vulqar materialist Lüdvig Büxner (1824-1899) nəzərdə tutulur.

Sülli Prüdom (1839-1907) – fransız mütəfəkkir şairi, Fransa akademiya-sının üzvü, Nobel mükafatı laureatı.

Lamartin Alfons Mari Lüi de (1790-1869) – fransız romantik şairi, publisisti, siyasi xadimi; "Poetik düşüncələr", "Poetik və dini harmoniya", "Poe-

tik seyr” və s. şeir məcmuələrinin müəllifi. 1848-ci il Fransa inqilabından sonra irtica cəbhəsinə keçmişdir.

Müsse Alfred (1810-1857) – fransız romantik yazıçısı A.S.Puşkinin yüksək qiymətləndirdiyi “İspan və italyan povestləri” adlı şeir məcmuəsi məşhurdur.

Molyer Jan Batist (1622-1673) – fransız ədəbiyyatının klassiki, böyük komediyanəvis; “Tartüf”, “Don Juan”, “Xəsis”, “Zorən təbib”, “Mizantrop” və s. əsərləri məşhurdur.

Edison Tomas Alva (1847-1931) – məşhur Amerika elektrotexniki, ixtiracı, böyük elektrotexnik müəssisə və kompaniyaların banisi.

Səh. 182. Bir zöhreyi-həyatın üfulu – “Səda” qəz., 16 oktyabr 1909, №5.

Səh. 184. Bir işsiz qış düşüncələri – “Səda” qəz., 19, 21 oktyabr 1909, №7, 9.

Epiqrafından da görüldüyü kimi, Hadi bu şəri dilinin çətin anlaşıldığını tənqid edib, onu sadə, aydın yazmağa çağıranlara cavab olaraq yazmışdır. Odur ki, şeirdə nəinki Hadinin dili üçün səciyyəvi olan ərəb-fars tərkibləri, təmtəraqlı söz və ifadələr işlənməmiş, hətta Azərbaycan dilinin “özünkü” hesab edilən “insan”, “sual”, “cavab”, “şey”, “xəbər”, “hekayə” və s. sadə, anlaşılıqlı sözlərin də başqa dillərdən alındığını göstərmək üçün onlar dırnaq işarəsi içərisində verilmişdir. Əhəmiyyətli məsələlərdən biri romantik Hadinin bu şerini realist üslubda yazmasıdır.

Səh. 189. Əndişeyi-həyat – “Səda” qəz., 27 dekabr 1909, №65.

Səh. 190. Aşiyani-viran – “Səda” qəz., 29 dekabr 1909, №67.

Bu şerin məzmun, kompozisiya, vəzn və s. cəhətdən üzvi tərkib hissəsi olan və “Yavrulara!” kitabı ilə başlanan ikinci hissəsi “SƏ”də müstəqil şeir kimi verilmişdir (səh. 194).

Səh. 192. Təkamüli-mə'kus və ümmidi-pərişan – “Səda” qəz., 31 dekabr 1909, №69.

Səh. 196. Oxu, bil, öyrən! – “Səda” qəz., 14 yanvar 1910, №11.

Qəzetdə 14-cü misradakı *novmi-alim* ifadəsi haqqında qeyd: “*Cahilin ibadətindən əhli-elmin yatmağı əfzəldir*” kəlamına işarədir.

Səh. 197. Fəxamətli əfəndim, pardon! – “Səda” qəz., 17 yanvar 1910, №13.

And olsun o Molla Babaya... – öz yekəbaşlığı, mühafizəkarlığı ilə ad çıxarıb, “Molla Nəsrəddin” jurnalında dəfələrlə tənqid olunmuş qubalı Molla Babaya kinayədir.

Olsun qəsəm ol “Şeyxi-Qobustani”yə... Qobustanda tüfeyli həyat keçirən mülkədar-ruhani Şeyx Babaya işarədir. O, Hadinin “Füyuzat”da çap etdirdiyi “Qafqaza aid” (“F”, 7 sentyabr 1907, №26) məqaləsində və “Molla Nəsrəddin” jurnalında da kəskin tənqid olunmuşdur. C.Məmmədquluzadənin “Cəfəngiyat” felyetonunda deyilirdi: “Füyuzat”da möhtərəm şairimiz M.Hadi

cənabları yazır ki, Şirvanda Qobustan “Şıx Babası” kimi lotular (yainki hamısı birdir, Həmid paşalar) allahlıq iddiası edirlər” (“Molla Nəsrəddin”, 24 sentyabr 1907, №36). Deməli, bu mövzuya iki dəfə müraciət etməsi və “Qobustan lotusu”na münasibətdə C. Məmmədquluzadə ilə həmrəy olması Hadi şerinin “Molla Nəsrəddin”lə səsleşməsinə göstərən faktlardan biridir.

Səh. 199. Gərəkməz! – “Səda” qəz., 22 yanvar 1910, №18.

Səh. 200. Şair, hücreyi-iştigalı və düşüncələri – “Səda” qəz., 5 fevral, 1910, №30.

Səh. 202. Bir iştikayi-möhriq... çəşmi – ədəb bu gün ədəbiyyata ağlayır – “Səda” qəz., 18 mart 1911, №60. İmza: “*Tənin*” qəzetəsi mühərrirlərindən Ə.M.Hadi.

Şeir böyük türk şairi, “Sis”, “Rübabi-şikəstə”, “Tarixi-qədim”, “95-ə doğru” kimi klassik əsərlər müəllifi Tofiq Fikrətə (1867-1915) həsr olunmuşdur.

Şerin altında: “Osmanlı aləmi-ədəbiyyatına bir səmayi-nəvin-etilə açan və şəbabi-hazirəyə nəvvar və nəzənin bir mənzumeyi-təfəkkür ehzar edən böyük şair Tofiq Fikrətə ithaf etdiyim şerin bir surətini də “Səda” qarelərinə təqdim ediyorum. İstanbul, 5 mart. M.Hadi”.

Səh. 204. Sabirin yadigarına ithaf – “Yeni irşad” qəz., 28 avqust 1911, №1.

Səh. 204. Təbrik – “İşıq” jurn., 1911, №2. Şeirdən qabaq:

“Bu yanvar ayının 22-ci günü bə'd əz-zöhr hava qaranlıqlaşana yavıq Bakı şəhərində nisvani-müslimə tərəfindən yeni tə'sis və intişara başlamış “İşıq” jurnalının birinci nömrəsini poçtdan aldım. Gözəl tərtibli, sadəcə, Azərbaycan şivəsində gözəl təb' olunmuş bir məcmuədir. Baxusus qarelərə tərbiyyə-i-əfəli layiqilə tanımaq üçün müslimə övrətinin çocuğun əlindən yapışib işığı göstərməyini gözdən keçirdim. Xeyirli olsun. Deyir ki:”

“İşıq” – 1911-1912-ci illərdə Bakıda çıxan həftəlik qadın jurnalı. Redaktoru Xədicə xanım Əlibəyova, nəşiri isə onun əri hüquqşünas Mustafa bəy Əlibəyov idi. Jurnalda qadın müəlliflərlə yanaşı M.Hadi, H.Cavid, Ə.Müznib, R.Əfəndiyev kimi şair və yazıçılar da iştirak etmişlər. Jurnal molla-nəsrəddinçilər tərəfindən kəskin tənqid olunmuşdur.

Səh. 205. Cinsi-lətifə – “İ”, 18 dekabr 1913, №532.

Səh. 205. Tofiq Fikrətə – “Rübab” jurn., 26 kanunisani 1330, №1.

Səh. 206. Ağlayan şe'rlər – “İ”, 18 fevral 1914, №580.

Görkəmli türk şairi, nasiri və pedaqoqu Mahmud Əkrəm Rəcəzadənin (1846-1914) ölümü münasibətilə yazılmışdır.

Nijad (1884-1900) – Mahmud Əkrəmin oğlu. Şair məşhur şeir kitabı “Nijad Əkrəm”i onun ölümünə həsr etmişdir.

Fuad – Mahmud Əkrəmin Nijaddan əvvəl ölmüş oğlu.

Şerin bəzi misraları qəzetdə də vəznə əğırdır.

Səh. 207. Nisviyyət təranələri – "İ", 17 fevral 1914, №586.

Səh. 208. Əzhari-əfkar – "İ", 24 fevral 1914, №586.

Şekspir Vilyam (1564–1616) – cahanşümül ingilis yazıçısı, dünya ədəbiyyatını "Hamlet", "Otello", "Romeo və Cülyetta", "Maqbet" kimi onlarca klassik faciə və komediya, poema və sonetlə zənginləşdirən humanist sənətkar.

Səh. 210. Pəyami-dilaram – "İ", 25 fevral 1914, №587.

Səh. 210. Bahari-əfkar – "İ", 28 fevral 1914, №590.

"Hər ruzü şəb əz-fikri-to də-ahü fəğanəm". Tərcümesi: gecə-gündüz sənin fikrini çəkib ah-fəğan ələyirəm.

Səh. 212. Dün axşamın ilhami-yetimanəsi – "İ", 1 aprel 1914, №615

Səh. 213. Asi şe'rlər – orada.

Səh. 214. Qüvvət, həyat, ümid (Yaşamağı sevirəm) – "İ", 7 iyun 1914, №671.

Mirzə Hadi Manafzadə "Sabit" – XX əsrin əvvəllərində yaşamış Azərbaycan şairi; M.Hadinin yoldaşı.

Donmaq da ölüm, hər hərəkət bir dirilikdir misrası haqqında müəllif qeydi: "Həzrəti Fikrət deyir ki, həqq qəvinin, demək, şairindir. Ən cəli hikmət: əzməyən azilir".

Səh. 215. Müəmmayi-kainat – "Sədayi-həqq" qəz., 1914, №163.

Səh. 216. Zamanın məzhəkələrindən – "Sədayi-həqq" qəz., 1914, №191.

Şeirdə bəzi vəzn uyğunsuzluğu vardır.

Səh. 216. Xəluqun pədəri – "İqbal" qəz., 20 iyul 1914, №691. Sərlöv-hədən qabaq: "Ədəbi ziyafət". Xəluq sözü haqqında müəllif qeydi: "Fikrət bəyin oğlu və zadəyi-əslisidir".

Yeni dövr türk ədəbiyyatı və ictimai-fəlsəfi fikrinin inkişafında mühüm xidmətləri olan mütəfəkkir-şair Tofiq Fikrətin mütərəqqi ideyaları 1908-ci il Türkiyə inqilabından sonra istər vətəninə, istərsə Azərbaycanda irticaçıların ona hücumları etməsinə səbəb olmuşdu. Şairin əleyhdarları əsasən Türkiyədəki "İttihad və tərəqqi" partiyasının üzvləri, "Türk ocağı" dərnişini və başqa siyasi və ədəbi təmayüllər idi. Azərbaycan mətbuatında Fikrət və onun həmməsləkləri əleyhinə çıxışlara səs verən müəlliflərdən biri milliyətçə tatar olan publisist S.İbrahimov idi (bax: "İqbal" qəz., 1912, №28).

Türkiyənin qabaqcıl, demokrat ziyalı kimi, M.Hadi də yüksək ideyali sənətkar hesab etdiyi Fikrətin ən yaxşı yaradıcılıq ənənələrini öyrənir və təbliğ edirdi. Onun Fikrətə bir neçə səmimi şeir həsr etməsi də göstərilən səbəblərlə əlaqədar idi. Bax: M.Cəfər. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Bakı, 1963, səh. 54–57; Л.О.Алькаева. Очерки по истории турецкой литературы. М., 1959, с. 89.

Əlipaşa Hüseynzadə "Səbur" (1885–1934) – Azərbaycan romantik şairi, "Yeni füyuzat" jurnalının redaktoru.

Ey bakirə aş'ar doğan şe'r Məsihi, Ey türklərin şairi-fəyyazü fəsihi. Məsih – İsa. Dini əfsanəyə görə, Məryəm onu bakirəlikdə doğmuşdur. Şorq poeziyasında "İsanın nəfəsi" obrazlı ifadəsi insana yeni ruh gətirən söz rəmzi kimi işlənir. T.Fikrətə müraciətlə yazılmış beytin mənası: Ey bakirə əsərlər yaradan şe'r İsanı, ey gözəl, şirin danışığı ilə nur saçan türk şairi.

"Tarixi-qədim" haqqında müəllif qeydi: "Fikrət bəyin cahandəyər bir əsəridir".

Səh. 217. Xəndeyi-zəfər – "İ", 25 iyul 1914, №696.

Şeir I Dünya müharibəsinin başlanması münasibətilə yazılmışdır.

Səh. 218. Timsali-mələl, hüsni-məhzun – "İ", 29 iyul 1914, №700.

Səh. 219. Qanlı sətirlər və qaileyi-həyat – "Bəsirət" qəz., 1 avqust 1914, №14.

Şeir I Dünya müharibəsinə həsr olunmuşdur.

Hüseyn Rza – Hadinin dostlarından Hüseynağa Məmmədbəyov (səh. 168-ə aid izaha baxmal).
"Mey sun bana, ey saqiye-gülçöhrə, səmadən, – Səkran oluyor gavi-zəmin səfki-dimadən". Görkəmli türk şairi Əbdülhəqq Hamid Tarxanın (1852–1937) "Elxan" əsərindən bir beytdir. Mənası: Gavizəmin – yer öküzü. Mifologiyaya görə, Yer kürəsi öküzün, öküz balığın, balıq isə böyük bir deryanın üstündə dayanmışdır. Şair demək istəyir ki, səmadan tökülən qanlardan yer öküzü (yəni bütün kainat) məst olur, ey gülüzlü saqi, mənə də şərab süz.

"Ey vah! Başar..." sözləri ilə başlanan beyt haqqında müəllif qeydi: "Tofiq Fikrət. "Xəluqun dəftəri".
Səh. 220. Hərbi-müsəlləs, yaxud cəngi-seahəng – "Bəsirət" qəz., 30 iyul 1914, №14.
Liman gələb – ayədən parça. Tərcümesi: qalib olan üçün.
Səh. 221. Fəzilət sahibləri – "İ", 20 iyun 1914, №691.
Sərlöv-hədən qabaq: "Ədəbi ziyafət" (Türkiyənin ən məşhur şairlərindən Şünasinin bir şerini təsdis).

Mustafa Sübhi (1883–1926) – Türkiyə sosialist partiyasının xadimlərindən, Türkiyə kommunist partiyasının banilərindən biri. Trabzonda 16 türk kommunisti ilə birlikdə qətlə yetirilmişdir. Bax: А.Ф.Миллер. Краткая история Турции. М., 1948, с. 138, 188.

Birinci və son bəndlərdəki bu sözlər haqqında müəllifin izahı:

Budala – şüursuz, ağılsız.

Şəbgüzəran – gecə quşları kimi qaranlıqda yaşayanlar ki, cahildir.

Səh. 223. Şərəreyi-əfkar – "İ", 18 avqust 1914, №714.

Səh. 223. Xabgahi-mövta, ilhamati-əmvat – "İ", 28 avqust 1914, №723.

Sənətulla İbrahimov (Eynullayev) – "İqbal" qəzeti redaksiyasında işləyən və bu qəzetdə məqalələr çap etdirən tatar publisisti.

Səh. 224. **Şeytani-rəcimin cənab Rəhimə xitabələri** – avtoqraf əsasında çap olunur. B a x: RƏF M–221, 8822.

Səh. 225. **Aşiqi-giryan, canani-xəndan** – “Bəsirət” qəz., 5 sentyabr 1914, №19.

Abbas Səhhət (1874–1918) – görkəmli Azərbaycan şairi, mütərcimi və pedaqoqu, “Sınıq saz” kitabının, “Məğrib günəşləri” adlı tərcümə məcmuəsi və s. əsərlərin müəllifi; M.Ə.Sabir və M.Hadinin dostu.

Səh. 227. **Açıq və aydın düşüncələr** – “İ”, 7 sentyabr 1914, №731.

Səh. 228. **Tamaşayi-riqqətəngiz** – “Bəsirət” qəz., 26 sentyabr 1914, №22. Sərlövhədən qabaq: “*Həyat səhifələrindən*”.

Səh. 230. **Livayi-zəfərin tamaşası** – “İ”, 1914, №784.

Səh. 231. **Ümid səhneyi-tamaşayi-həyatın ruhudur** – “İ”, 25 sentyabr 1914, №747.

Səh. 233. **Parlaq günəş altında işıqsız gözlər** – “Bəsirət” qəz., 27 sentyabr 1914, №23. Sərlövhədən qabaq: “*Həyat səhifələrindən*”.

Səh. 234. **[Nisvanı sanma yalnız sərdari-zihəşəmdir]** – “EM”, səh.2. Şeir “EM”-in başlanğıcında, sərlövhəsiz verilmişdir.

Səh. 234. **Ümməhati-həyat, yaxud cinsi-lətifə bir baxış** – “EM”, səh.2–11.

On yeddinci bənddəki *hüquqsikən* sözü haqqında müəllif izahı: *Qədrnaşunas erkəklərə xitab və itabdır*.

Tofiq Fikrətin təsiri ilə yazılmış bu şerin 24-cü bəndində türk şairinin “*Əlbət səfil olursa qadın, alçalır bəşər!*” misrası sitat götürülmüş və mətndə onun müəllifinin adı da göstərilmişdir.

“*Tal’atüştəms min məğaribiha*”. Tərcüməsi: günəş öz məğriblərindən tülu etmişdir.

Bu misra haqqında müəllif qeydi: “*Mədəniyyət cahanlarından*”.

Otuz dördüncü bəndin ikinci misrasındakı *hüma* sözü haqqında müəllif izahı: “*Qızdırma xəstəliyi*”.

Səh. 242. **Əlvahi-nəfasət** – “EM”, səh.14–23.

Bu şeir Hüseyn Cavidin “Pənbə çarşaf” şerinə cavab olaraq yazılmışdır.

Hüseyn Cavid (1882–1941) – məşhur Azərbaycan romantik şairi və dramaturqu, “Şeyx Sənan”, “Şeyda”, “Səyavuş”, “Xəyyam”, “Knyaz” kimi səhnə əsərlərinin və lirik şeirlərin müəllifi. Cavidin istedadına yüksək qiymət verən Hadi, eyni zamanda, onun “Bahar şəbnəmləri” kitabındakı bəzi fikirlərlə razılaşmamışdır.

Şerin *Məşriqdəki oğlun deyir: örtün və bürün sən*, habelə “Örtün” deyir-sən və s. misralarında bilavasitə Cavid nəzərdə tutulur və onun çadranı müqəddəs bir örtü kimi təənnüm etməsi tənqid olunur.

Əfkarımıza hakimə Əhriməni-övham. Əhrimən – qədim Zərdüştdən dini-fəlsəfi təliminə görə, dünyada bir-birinə zidd olub mübarizə aparən iki qüvvə vardır: a) xeyir, işıq allahı – Hörmüzd; b) şər, zülmət allahı – Əhrimən.

M.Hadi müsəlman Şərqi Əhrimənlə əlaqədar mövhumatın hökm sürdüyünü iddia edir.

Şerin üçüncü hissəsinin on ikinci misrasındakı *aftablər* sözü haqqında müəllif izahı: “*Aftab günəşdir. Günəş də qadındır*”.

Höküm isə qüvvətin misrası haqqında müəllif izahı: *Əl hökmü limən gələbə: söz qalib olanındır. Məğlub olanlar nə yapmalı?*

Səh. 246. **Mülhimeyi-əş’ar** – “EM”, səh.23–33.

“*Ma təkəllümü şe’rən... əntə tühaki...*” Tərcüməsi: sən şeir demədin, bəlkə də nağıl etdin.

Yazaraq doğruyu, qovulduq biz. Hadi İstanbulda qadın azadlığı mövzusunda çap etdirdiyi şeirlərinə görə Türkiyədən qovulmasına işarə edir.

Səh. 254. **Layəmut şe’rlər** – “EM”, səh.35–36.

Səh. 255. **Bariqeyi-inqilab** – “M”, səh.36–37.

Səh. 256. **Alihati-ilhamat və həyat pərəstidələri** – “EM”, səh.38–39.

Səh. 257. **Növxəndə çiçəklər** – “İ”, 9 iyun 1914, №673; “EM”, səh.40–41.

Səh. 258. **Yadı-vətən** – “EM”, səh.43–45.

“*Nicat*” – 1906-cı ildə Bakıda təşkil edilmiş xeyriyyə cəmiyyəti. Azərbaycanın bəzi başqa şəhərlərində də şöbələri vardı. Hadinin bu şeri “*Nicat*”ın Şamaxı şöbəsinin işə başlaması münasibətilə yazılmışdır.

Hacı İbrahim Qasimov (1886–1936) – tanınmış Azərbaycan publisistlərindən biri “*Bəsirət*” və s. mətbuat orqanlarının redaktoru; M. Hadinin dostu.

Əfzələddin Xaqani – səh. 57-yə aid izaha baxmalı.

Fələki Şirvani – XII əsr görkəmli Azərbaycan şairi.

Bahar Şirvani – səh. 57-yə aid izaha baxmalı.

Baği-İrəm – Klassik ədəbiyyatda behişt mənasında işlədilən məcazi ifadə. Əsatirə görə, guya Babil hökmdarlarından Şəddad saldırdığı bu gözəl baği cənnətə oxşatmaq istəmiş, lakin baği gözməyə gələrkən özü də, baği də yoxa çıxmışdır. Ədəbiyyatda “*Gülüstani-İrəm*” şəklində də işlənir.

Mollağa Bixud – səh. 57-yə aid izaha baxmalı.

İbrahim Zülali – XIX əsr Azərbaycan lirik şairi, 80-ci illərdə Bakıda təşkil olunmuş “*Məcməüşşüəra*” ədəbi məclisinin üzvü.

Səh. 260. **Hüsni-qalib və hüzni-cazib** – “EM”, səh.20–23.

Abdulla Şaiq (1881–1959) – görkəmli Azərbaycan yazıçısı, pedaqoqu və ictimai xadimi; Hadinin dostu. Onların şəxsi və yaradıcılıq əlaqələri haqqında (bax: *A.Şaiq. “Məhəmməd Hadinin faciəsi”. Xatirələr, Bakı, 1973, səh. 246–254*).

Səh. 262. **Ulduzlara doğru** – “SƏ”də bu şerin yazılış tarixi 1914-cü il göstərilir. Lakin onun həmin ildə harada nəşr edildiyini müəyyənləşdirmək mümkün olmadı. 1923-cü ildə isə Bakıda “*Maarif və mədəniyyət*” jurnalının 3-cü nömrəsində dərc edilmişdir.

Bəşəriyyətin gələcəkdə ulduzlara, başqa planetlərə uçub, "ən qaranlıq sirri açacağı", habelə şimal qütbünü fəth edəcəyi barədə uzaqgörənliklə yazılmış bu şeir təkcə Hadi yaradıcılığı üçün deyil, bütün o zamankı Azərbaycan bədii və elmi-fəlsəfi fikri üçün diqqətəlayiq bir yenilik idi.

Səh. 262. **Nasıl yüksəlməli?** – "ŞH", səh.3-5.

Kitabçada qeyd: "*Böyük Tofiq Fikrətə kiçik töhfə*".

Şerin bəzi misralarından vəzn uyğunsuzluğu var.

"Eh"də bu şeirdən qabaq "İctimai, həyatı və həkəmi şe'rlər. Bəqayiyə" sərlovhəsi ilə belə bir giriş var:

"Qırx illik sərmayeyi-həyatını heyvanları tətəbbö və tədqiq etməklə keçirən məşhur və hörmətə layiq bir simayi-hikmətin, ingilis filosofu Darvinin kəşfə müvəffəq olduğu bir həqiqət kitabı-həyatın hər yarpağında oxunur. Bu mə'ruf filosof meydana qoyduğu nəzəriyyəsində xülasəyi-əfkarını şöylə bəyan edir: "Tabiatın əzəli və layətgəyyər qanunu mövcubincə bu həyat mübarizəsində acizlər, zəiflər özlərindən daha qüvvətli olanlar tərəfindən yeyilərək, əzilərək məhv və nabud olacaqlardır. Ta ki iste'fayi-təbii hasil ola bilsin!". Aşağıdakı dəyərsiz şe'rlərim o təbiətşünas həkimin bu nəzəriyyəsinin ilham-kərdəsidir. Görülən qüsurları cəhlimdədir. Binaən əleyh əfvə şayandır".

Bu sözlərdən də göründüyü kimi, 1910-cu illərdə, xüsusilə Birinci Dünya müharibəsi zamanı Hadi sosial-darvinizm təsiri altında olub, bir sıra əsərlərində yaşamaq uğrunda mübarizə və təbii seçmə haqqında təlimi cəmiyyət hadisələrinə tətbiq edir və "həyat mübarizə meydanıdır" ideyasını yayırdı. İdeya-fəlsəfi məhdudluğuna baxmayaraq, şairin bu əsərlərində kapital dünyasının, imperialist müharibəsinin törətmiş işğalçıların ifşası çox qüvvətli idi. Bax: *M.Cəfər. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm, Bakı, 1963, səh. 148-167.*

Səh. 264. **Cəhalət zənciri və kor gözlü rəhbər** – "ŞH", səh.5.

Səh. 265. **Fikrət!** – "ŞH", səh.5-7.

Ey inqilab şairi, tari-rübabinin, Tə'siri olmadı nəğəmi-inqilabının... Şerin bu və ya başqa misralarında Tofiq Fikrətin məşhur "Rübabi-şikəstə" adlı şeirlər məcmuəsi nəzərdə tutulur. Bu kitab o zaman Azərbaycanda çox oxunurdu. Abbas Səhhət "Sınıq saz" adlı şeirlər məcmuəsinin adını "Rübabi-şikəstə"yə oxşatmışdır. Kitabının müqəddiməsində Səhhət bunu belə etiraf edir: "Əsərlərim sınıq ürəkdən çıxan sızılıtlar olduğu üçün fransızların şairi-öziminin "Zərfi-şikəstə" adlı əsərinə və türklərin böyük şairi Tofiq Fikrət bəyin "Rübabi-şikəstə"sinə təqlidən "Sınıq saz" – deyə adlandırdım". *Abbas Səhhət. Əsərləri. İki cildə. 2-ci cild, Bakı, 1976, səh. 36.*

Yüksəlməyən düşər... misrası haqqında müəllif qeydi: "*Tofiq Fikrət. Xəluqun dəftəri. Bu münəvvər əsəri oxumalı*".

Səh. 266. **[Şərqi ilə Qərbi müqayisə]** – bu şerini Hadi "Əlvahi-intibah" adı ilə xüsusi vərəqə halında çap etdirərək, Bakının küçələrində satmış və bir neçəsini də dostlarına vermişdir. "23 dekabr 1914" tarixli bu vərəqələrdən

biri Abdulla Şaiqde qalmışdı. Şeir həmin nüsxə əsasında "Azərbaycan SSR EA Xəbərləri"ndə (1946, II hissə, №5) çap olunmuşdur (çapa hazırlayan və girişi yazan: Əziz Mirəhmədov).

Hadinin bir az yuxarıda təsvirini verdiyimiz "Əlvahi-intibah" adlı daha irihəcmli başqa bir əsəri – poeması da olduğu üçün bu şeri "Xəbərlər"də və indiki nəşrdə "Şərqi ilə Qərbi müqayisə" sərlovhəsi ilə çap etmək məqsədə-uyğun görüldü.

"Əlvahi-intibah" ilə bu şeir arasında bəzi müştərək motivlərin olmasına baxmayaraq, "Şərqi ilə Qərbi müqayisəsi"ni həmin poemanın bir hissəsi hesab etmək doğru olmazdı; çünki bu iki əsər arasında ciddi ideya-məzmun və kompozisiya fərqləri vardır. Başlıca fərqlərdən biri bu əsərlərin hərəsinin özünəməxsus bəndlər sisteminin və nəqəratının olmasıdır.

"Şərqi ilə Qərbi müqayisə" əsərində bəndlərin axırındakı *Məsciddə xəliq yatmış...* sözləri ilə başlanan beyt XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəlində yaşayıb-yaratmış bakılı şair Mirzə Əbdülxalıq Yusifin (1853-1924) şerindəndir.

Balanışini-Məşriq, yainki canlı sayə, Gahi deyir öküzdən, gahi qoşar əsayə – Balanışin – minbərde oturan. Canlı sayə – canlı kölgə; hər iki təşbihdə minbər-dən vəz söyləyən müsəlman ruhaniləri nəzərdə tutulur. Beytin ikinci misrası yerin guya ölkünün buynuzu üstə dayanması və Musanın əsası haqqındakı əsatirə işarədir.

"Həl'ətə" – Quranda surə adı.

"Vəzzüha" – Ayədən söz. Misranın mənası: vaiz o qədər savadsızdır ki, "Vəzzüha" ayəsini də təfsir edə bilmir.

Məşriqdə rəhnümanız əzbərləmiş siratı – Müsəlman ruhanilərinin öz moizələrində cəhənnəm üzərində guya qıl körpü ("sirət") olduğunu iddia etmələrinə işarədir.

...Yek ləhzə didə begüşə! Bəngər beçəşmi-insaf, kon Qərbə tamaşa! Tərcüməsi: bir an gözünü aç! İnsaf gözü ilə bax, Qərbə tamaşa elə!

Qəd aşraqət minəl-Qərb, aşşəmsü vəzzühaha, Ey rəhnümayi-Məşriq! Ma dər layali-zülma! Tərcüməsi: günəş Qərbdən çıxıb, işıq yayır. Ey Şərqi yol göstərən, biz zülmət gecədəyik.

Səh. 271. **Meydani-hərb xatirələrimdən** – "Övraqi-nəfisə", 27 aprel 1919, №2.

Səh. 272. **Ulduzlu bir gecədə müharibə tamaşası və "Şahnamə" şairi-zilqitdərini xatırlamaq** – "İqdam" qəz., 1915, №10.

Şeir Firdovsinin "Şahnamə"si kimi ərəzün təqarüb böhrində yazılmışdır. Əfrasiyab – əfsanəyə görə, qədim Turan və İran hökmdarları sülaləsinə daxildir. Dövələbliyi və işğalçı müharibələri ilə məşhurdur.

"Həl min məzid" – ayədən parça. Tərcüməsi: yenə əlavə varmı?

Səh. 275. **Dilək ölməz** – “Doğru söz” qəz., 23 iyul 1916, №20. Sərlöv-hənin altında: “Əməl” nam əsərindən bir yarpaq.

Bu qeyddə adı çəkilən “Əməl” və ümumiyyətlə, o dövrün bəzi başqa iri-həcmli əsərləri haqqında:

Hadi şair dostu Balaqardaş Səttar oğlu Mürşüdə 9 avqust 1916-cı il tarixli məktubunda özünün o zamankı yaradıcılıq fəaliyyəti haqqında məlumat verərək yazmışdır: “Dörd kitab vücuda gətirmişəm: 1. “Əlvahi-intibah”, 2. “Əməl”, 3. “Şərq ilə Qərbi müqayisə”, 4. “Hənz ad bulamayıram” (Bu məktubun avtoqrafı 1950-ci ilədək Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Respublika Əlyazmaları fondunda idi: inv. №3620. İtmiş hesab olunur). Bu göstərilənlərdən əlavə, şair öz “sərgüzeştlərini” də qələmə almış və onun yazdığına görə, hələ 1915-ci ilin martında həmin əsərdən 80-90 səhifəlik böyük bir hissə artıq hazır olmuşdur. Hadi sərgüzeştinin “şayani-mütaliə bir kitab olacağını” da qeyd etmişdir.

“Əlvahi-intibah” (intibah lövhələri) – şairin çox xoşladığı məcazi ifadələrdəndir. Odur ki, o, “Sovqat”, “Bəsirət” və “Açıq söz” qəzetlərində çap etdirdiyi bir neçə müxtəlif əsərini bu adla adlandırmışdır. Bunların heç biri şairin məktubunda adı çəkilən “Əlvahi-intibah” olmayıb, tərəqqiyə, mədəniyyətə çağıran, cəhalətə, şər əməllərə qarşı üsyankar şeirlərdir. Həmin adla Hadi 1914-cü ildə bir vərəqə də çap etdirmişdir.

Məktubda adı çəkilən əsil “Əlvahi-intibah” – “İnsanların tarixi faciələri, yaxud əlvahi-intibah”¹ adı ilə tanınan fəlsəfi liro-epik poemadır. Əsər 1918-1919-cu illərdə Bakıda üç kitabça şəklində çap olunmuşdur (bu barədə “Bəsirət” və “Azərbaycan” qəzetlərində təmtəraqlı elanlar verilmişdir).

“Əlvahi-intibah” Hadinin həm həcmcə, həm ideya-fəlsəfi məzmun, həm də sənətkarlıq cəhətdən ən diqqətəlayiq əsərlərindəndir. Lakin bu əsərin həcmi haqqında elmi ədəbiyyatda müxtəlif fikirlər vardır. Mir Cəlal onun 18 qitədən (“XX əsr yazıçılarımız Vətən uğrunda”, “Azərbaycan Dövlət Universitetinin əsərləri”, 1945, V cild), Cəfər Xəndan isə 800 misradan (“Ədəbiyyat” dərsliyi, Bakı, 1938, səh. 126) ibarət olduğunu qeyd edir; poemanın bir parçasının nəşr edildiyi “Açıq söz”də (21 yanvar 1916, №91) bu əsərin 1500 beytdən ibarət olduğu göstərilir. Lazımi elmi tədqiqata əsaslanmayan ilk iki rəqəmin həqiqətə uyğun olmadığını söyləmək olar. “Açıq söz”ün məlumatının Hadi hələ cəbhədə olduğu zaman, yəni naməlum bir mənbəyə əsasən yazılması ona da şübhə oyadır. Əldə olan üç kitabçada 50 qitə, 656 misra vardır.

Üslub sadəliyi, ifadə aydınlığı ilə seçilən “Əməl” əsəri bütünlüklə çap olunmamış və avtoqrafı, yaxud əlyazma surəti qalmamışdır. Bu əsərin “Dilək ölməz!” sərlöv-həsi və “Əməl” nam əsərimdən bir yarpaq” qeydi ilə çap

¹ Aşağıda “Əlvahi-intibah” şəklində yazılacaq.

olunmuş iki parçasına Bakıda çıxan “Doğru söz” qəzetində (23, 30 iyul 1916), yenə “Dilək ölməz!” sərlöv-həsi ilə çap olunmuş üçüncü böyük parçasına “Sovqat” qəzeti səhifələrində (31 mart, 1, 2 aprel 1917) rast gəlirik. Hər üç parça bu nəşrdə verilir.

“Şərq ilə Qərbi müqayisə” əsərinə gəldikdə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, onun bir parçası 1914-cü ildə “Əlvahi-intibah” adı ilə, vərəqə halında çap olunmuşdur. Həmin əsərin ikinci parçası yenə “Əlvahi-intibah” sərlöv-həsi ilə “Doğru söz”də çıxmışdır. Lakin bu parçanın yuxarıda təsvirini verdiyimiz “İnsanların tarixi faciələri, yaxud əlvahi-intibah”dan olmadığını həm onun məzmunundan, həm də forma xüsusiyyətlərindən görmək mümkündür. Düzdür, “Şərq ilə Qərbi müqayisə” poeması da qitələrdən ibarətdir; lakin bu qitələr “İnsanların tarixi faciələri...” əsərindəki *Baxışlar kölgəli, üzlər bütün nəşad şəklində, Bu matəmgahı kim görmüş sürurabad şəklində beyti ilə deyil, Məsciddə xalq yatmış, vaiz nəsihət eylər, Əfsurdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə* beyti ilə bitir.

Nəhayət, məktubda qeyd olunan adsız əsər haqqında heç bir məlumat əldə edilməmişdir.

Səh. 277. **Qış günlərində odlu fəğanlar** – “Bəsirət” qəz., yanvar 1917, №137.

Səh. 278. **Acı həqiqətlər qarşısında dadlı xatirələr** – “Sovqat” qəz., 17 fevral 1917, №139.

Şeirdəki *çox bağırdıq ki* təkriri ilə Hadi 1905-ci il inqilabından sonra Azərbaycanda qadınların hüquq bərabərliyi, ictimai həyata cəlb olunmaları, çadranı atmaları və s. mövzuda yazılmış müterəqqi məzmunlu əsərlərə və ümumiyyətlə, bu sahədəki qabaqcıl təşəbbüslərə işarə edir.

Səh. 280. **Əməl** – “Sovqat” qəz., 31 mart, 2, 3 aprel, 23 iyul 1917, №172, 173, 174, 175.

Bu kitabın 300-301-ci səhifələrindəki şeir kimi bu şeir də qəzetdə “Dilək ölməz” sərlöv-həsi ilə çap olunmuşdur. Aralarındakı mövzu, məzmun, ideya yaxınlığına baxmayaraq, kompozisiya, üslub və vəzn cəhətdən birbirindən xeyli fərqlənməsi bu iki şeri eyni əsərin hissələri kimi birləşdirməyə yol vermir. Odur ki, bu kitabda onlar ayrı-ayrı əsərlər kimi çap olunur və birbirindən fərqləndirilmək üçün ikinci əsər məzmununa müvafiq olaraq şərti “Əməl” adlandırılır.

Səh. 284. **Bəşər** – “Sovqat” qəz., 10 fevral 1917, №133.

Səh. 285. **Vaxtın səsi və həyatın sözü** – “Bəsirət” qəz., 11 yanvar 1919, №205.

“*Həlyəstəvi*” e’lan ediyor həzrati-Fürqan. *Fürqan* – Qurana verilmiş adlardan biri. *Həzrati-Fürqan* – Məhəmməd. “*Həlyəstəvi*” – Quran ayəsi. Mənası: *bərabərdirmi?*

Səh. 286. **Ayrılıq dəqiqələri. Əsgərlər hərbə gedərkən** – “Bəsirət” qəz., 16 dekabr 1918, №200.

Səh. 287. **Bədbəxt kor çocuq** – orada.

Səh. 288. **Qürbət ellərdə yadı-vətən** – “Azərbaycan” qəz., 1918, №55; 1919, №167.

Üç hissədən ibarət olan bu şerin sərlovhəsi altındakı “Karpət xatirələrindən” qeydi ilə nəşr edilməsi belə bir fikir yarada bilər ki, Hadi bu əsərini dünya müharibəsindən Bakıya qayıdandan sonra, “xatirələri” əsasında yazmışdır. Bu fikri şerin ikinci hissəsinin məzmunu da xeyli qüvvətləndirir. Lakin üçüncü hissənin altındakı “Şəhri-Ensteri 1916” qeydi belə bir qənaət üçün əsas verir ki, əsər 1918-1919-cu illərdə çap olunsada, onun hər üç hissəsi 1916-cı ildən gec olmayaraq cəbhədə, Karpət dağlarında qələmə alınmış, amma mətbuatda yalnız şair Bakıya qayıdandan sonra çıxmışdır. Şerin birinci və üçüncü hissələrində bir neçə dəfə, təkrar şəklində işlənən “Karpət üstündəyəm”, “Karpətin dağları nigahımda”, “Çox uzaq olsa da bu tən səndən” (şair öz vətənini nəzərdə tutur – Ə.M.) kimi ifadə və misralar bu son qənaəti daha da qüvvətləndirir.

Mə'dənin, mənbəyin... sözləri ilə başlanan beyt haqqında müəllif qeydi: “Ustad Əkrəm Rəcəzadə mərhum “qəfiyə basirəyə deyil, sameyə aiddir” – demişdir. Binaənileyh füyuz ilə künuz qəfiyə ola bilər”.

Səh. 293. **Aydınlıq bir gecədə təfəkkür dəqiqələri** – “Azərbaycan” qəz., 9, 11 oktyabr 1918, №10, 11.

Səh. 294. **Həyatı-hazirəmizin ilhamları** – “Azərbaycan” qəz., 19 noyabr 1918, №44.

Səh. 295. **Şe'r inciləri** – “Bəsirət” qəz., 26 aprel 1919, №225.

Qəzetdə şerin altındakı “Qaliça”. Şəhri-Lemberg. 24 noyabr 1918” qeydində texniki səhv var: 1918 əvəzinə 1917 olmalıdır. Çünki 18 noyabr 1918-ci ildə “Azərbaycan” qəzetində A.Səhhətin vəfatı münasibətilə yazmış olduğu “A.Səhhətin üfuli-əbədisi” məqaləsinin altındakı “Bakı” qeydindən məlum olur ki, o zaman Hadi Bakıda imiş.

Səh. 296. **Baharın ilhamları və ictimai rəmzlər** – “Azərbaycan” qəz., 1919, №152, 155.

Şerin ikinci misrasındakı həzarın sözü haqqında müəllif qeydi: “həzar”, “həzaran”, “həzar dastan” əndəlibi-xoşalhanın əsamisidir”.

Səh. 298. **Kor soqqur** – “Azərbaycan” qəz., 2 aprel 1919, №170.

Bu şeir 314-cü səhifədəki “Bədbəxt kor çocuq”un yenidən işlənib məzmunca genişləndirilmiş variantıdır.

Səh. 299. **Qəmərə** – “Bəsirət” qəz., 3 may 1919, №227.

Səh. 301. **Ey zavallı bəşər** – “Hərərətli şe'rlər” adlı vərəqədə çap olunmuşdur. Tarixi: 18 fevral 1337.

Səh. 302. **Hərərətli şe'r və yaxud qızdırmalı halımda saçmalarım** – Vərəqə halında çap olunmuşdur. Tarixi: 18 fevral 1837.

Səməd Mənsur (1880-1927) – Azərbaycan şairi və jurnalisti, M.Hadinin dostlarından biri.

POEMALAR

Səh. 307. **Bəşikdən məzara qədər bəşərin əhvalı** – “İttifaq” qəz., 13, 15, 16, 17 aprel 1908, №81, 83, 84, 85. Sərlövhdən qabaq: “Kiçik felyeton”.

Bir xaneyi-pürzəlzələdə ifadəsi haqqında müəllif qeydi: “Şu aləti-mütəhərrikədir ki, damın dirəklərinə bağlanıb, çocuğu onda yerlləndiriyorlar (yelləncək). Əksərən müsəlmanlarda bulunur”.

Ustaddə gər tərbiyə yoxsa, söyülür də misrası “SƏ”də: Üstası döğər, tərbiyə yoxsa, söyülür də.

Acı, yaxıcı məsxərə... sözləri ilə başlanan beyt “SƏ”də yoxdur.

Fəqir və biçərə şagirdin... sözləri ilə başlanan remarka səciyyəli qeyd “SƏ”də yoxdur.

Sərvətli iki müsəkirəpərvər... sözləri ilə başlanan beyt “SƏ”də yoxdur.

Səh. 320. **Aləmi-müsavətdən** – “TH”, 12, 13, 18, 19, 22, 24 avqust 1908, №185, 186, 189, 190, 193, 194; “Fİ”, səh.204-217.

Qəzetdə və “Fİ”da bu əsər “Ruhülqüds (dini etiqada görə: 1. müqəddəs ruh; 2. Allahın sözlərini peyğəmbərlərə yetirən Cəbrayılın ləqəblərindən biri – Ə.M.) təbiətimə” sərlovhəli 19 beytlik bir girişlə başlanır. Burada şair dünya poeziyasında çox təsadüf olunan öz “təb”inə müraciətdən ibarət bədii ifadə üsulundan istifadə edərək, təbini bütün kainatı gəzib dolaşmağa və gördüklərini yazıb mətbuata göndərməyə çağırır.

“Aləmi-müsavətdən” əsərinin bütün əvvəlki nəşrlərində bu giriş nəinki poemadan əvvəl, hətta müstəqil bir şeir şəklində (başqa sərlovhələr kimi iri şriftli sərlovhə ilə və şerin altında “1908” yazılış tarixini göstərmək şərti ilə) verilmişdir.

Bu nəşrdə həmin girişi onun əsil mahiyyətinə müvafiq olaraq poemanın üzvü tərkib hissəsi kimi, “Aləmi-müsavət”dan ümumi sərlovhəsi və “Ruhülqüds təbiətimə” qeydi ilə vermək məqsəduyğun görüldü.

Qəzetdə müəllif süjetin inkişafı haqqında bir neçə qısa izahat vermişdir; bu bir tərəfdən poemanın yaxşı qavranılmasına kömək etmək məqsədi, digər tərəfdən isə onun qəzetdə təfriqə halında nəşri ilə əlaqədardır. “Fİ”da əsər bütöv halda dərc olunduğundan bu izahların bəzilərinə ehtiyac qalmamış və onlar ixtisar edilmişdir. Çox ola bilsin ki, nəşrlə yazılmış bu izahların ixtisarı şairin öz əsərini janr baxımından “saflaşdırmaq” niyyəti ilə də bağlı olmuşdur.

Poemanın hissələrinin bir-birinə bağlanmasına kömək edən, üslub və ifadəsinə görə onsuz da indi çətin anlaşılacaq məzmunun müasir oxucuya çatmasını nisbətən asanlaşdıran həmin izahlar, bəziləri istisna olmaqla, bu nəşrdə bərpa edilir.

Qəzetdə "Ruhülquds təbiətimə" adlı girişin axırında: "*Mabə'di müxbirimizin "Cahani-müsavat məktubları" sərəlvhəsi ilə yazdığı əş'ar olacaqdır. Əbdüssəlimzadə M.Hadi*".

Birinci məktubun *Parları haqiqət kimi mişkati-bəvariq* misrasındakı *bəvariq* sözü haqqında müəllif qeydi: "*Elektrik çıraqlarıdır*".

Üçüncü məktubdakı *Dinmə, sənə "Bir alim" edər qəzetədə lə'nət* misrası o zaman mətbuatda dini-mühafizəkar məzmununda məqalələr çap etdirən bir "əmmaməli" müəllifə kinayəli işarədir.

Dördüncü məktubun son beytindəki *məscidləri* sözünün yerinə "Fİ" da nöqtələr qoyulmuşdur.

"TH" da həmin məktubun axırında: "*Mühərrir əfəndi! Bu məktubu "Darülsura" otaqlarından birində yazdım. Beşinci məktubum "Parlamento"ya aid olacaqdır. Ruhülquds*".

Beşinci məktubdan sonra əsərin ardı olacağına vəd edilməsinə ("*...mabə'dini sonrakı məktubumla irsal edərəm*") baxmayaraq, qəzetin sonrakı nömrələrində bu əsərin ardı deyil, şairin başqa, yeni şeirləri dərc edilmişdir.

Səh. 332. **İranlı qardaşlarıma** – "Tərəqqi" qəz., 17, 27, 28 iyul 1909, №159, 167, 168.

Beyzavi (Qaziyi-Beyzavi) – XIII əsrdə yaşamış məşhur Şərq üləmalarından biri. "Təfsiri-Beyzavi" əsərinin müəllifi. Qurana ərəbcə şərh yazmışdır.

Bəhani (?-1630) – İran alimi, filosofu, şairi və şiə ruhanisi, "Nanü həlvə" ("Çörək və halva") əsərinin, "Kəşkül" məcmuəsinin, poetik divanın, habelə "Camei-Abbas", "Hədəsi-ərbəin" kimi dini-sxolastik risalələrin müəllifi.

Xurşid, hilal – *ol iki fəvvarəyi-ənvər*. Xurşid timsalında şair İranı, hilal timsalında isə Türkiyəni nəzərdə tuturdu.

Səh. 336. **İnsanların tarixi faciələri, yaxud əlvahi-intibah** – bu əsər Bakıda 1918-1919-cu illərdə üç kitabça ("cüz") halında çap olunmuşdur. Ətraflı məlumat üçün səh. 275-ə aid izaha baxmalı.

Poemanın birinci misrasına müəllif qeydi: "*Stanislaw şəhərində məcruhlərin fəryad və əfğanını dinlərkən*".

İyirmi yeddinci bəndin üçüncü misrası haqqında müəllif qeydi: "*Belə də oxuna bilər: Gözü qəm çeşməsi, su əskik olmaz çeşməsindən, nəm həm*".

Demək, a hərfi zaidir, adındır qalibə dəm həm. "Adəm" (adam) sözündəki "a" hərfinin artıq olduğunu söyləyən şair, insana əslində "dəm" (qan) adı vermək lazım gəldiyini iddia edir.

Həmin fikir bundan sonrakı misrada başqa şəkildə təkrar olunur.

İyirmi doqquzuncu bəndin beşinci misrasındakı *imrani* sözü haqqında müəllif izahı: "*Kulturni deməkdir*".

Otuz beşinci bəndin ikinci misrası haqqında müəllif qeydi: "*Belə də oxuna bilər: Cahən çox pirdir, lakin müsibətlər cavandır həp*".

Otuz beşinci bəndin ikinci misrası haqqında müəllif qeydi: "*Belə də oxuna bilər: Zamanlar ölsə də, hali-bəşər tarixə mədfundur*".

Otuz doqquzuncu bəndin ikinci misrasındakı məlul sözü haqqında müəllif izahı: "*Bədənə ə'zasından bə'zisi əskik şəxsə "mə'lul" deyilir. "Mə'lulin" (Mə'lullar) – ə'zayi-bədəniyyəsindən bə'zi və yaxud bə'ziləri əskik olan şəxslər. Mühəribə əsnasında ə'zasından bə'zisini qeyb etmiş olanlara "mə'lulin" deyilir; əsakiri-mə'lulə*".

Habil, Qabil – dini əsatirə görə, bəşəriyyətin atası, dünyada ilk insan və ilk peyğəmbər hesab olunan Adəmin oğulları. Qabil guya paxıllıq və qısqancılıq nəticəsində öz qardaşı Habili öldürmüş, sonra peşman olmuşdur. Ədəbiyyatda Habilin bu hərəkəti adətən dünyada insanın ilk cinayəti sayılır.

Kən'an – Qədim Finikiya ölkəsi. Fələstin və Suriyanın bir hissəsindən ibarət idi. Guya Nuh peyğəmbərin nəvəsi Kənanın adı ilə adlandırılmışdır. Əsatirə görə, Yəqub və Yusif peyğəmbərlərin vətəni hesab olunur.

O Lutun qövmü batdı, yerləri viran halında. Lut – əsatirə görə, peyğəmbərlərdən biri; onun başçılıq etdiyi qövm məhv olmuşdur.

Çocuqlar həp quzuykən oldular qurban halında misrası haqqında müəllif qeydi: "*Belə də oxuna bilər: Çocuqlar körpə ikən oldular qurban halında*".

Neron Klavdi Sezar (37-68) – öz siyasi əleyhdarları ilə son dərəcə amansız rəftar edən və ümumiyyətlə, qəddarlıqda ad çıxarmış Roma imperatoru.

Zərdüşt – Orta Asiya, Qafqaz və İranda atəşpərəstlərin peyğəmbəri və atəşpərəstlik məzhəbinin banisi; böyük alim, "Avesta" adlı məşhur əsərin müəllifi sayılır. Azərbaycanda doğulduğu və azərbaycanlı olduğu barədə rəvayət də var.

TƏRCÜMƏLƏR

Məhəmməd Hədinin ərəb və farsdilli ədəbiyyatdan etdiyi tərcümələr müxtəlif vaxtlarda "Füyuzat" jurnalında, qəzetlərdə və "Firdovsi-ilhamat" kitabında çap olunmuşdur. "Seçilmiş əsərlər"ə onların ancaq az bir hissəsi düşmüşdür. Bu tərcümələr indiki nəşrdə nisbətən geniş əhatə olunur.

Əsərlərin bir qismi sərbəst, yaradıcı surətdə tərcümə olunduğuna, mötədə ixtisar və əlavələr edildiyinə görə onların orijinalını müəyyənləşdirmək çətinidir (bəzi şeirlərin müəllifi Hədinin özünə də məlum olmamışdır; bax:

"Fİ", səh. 110, 138 və s.). Bu çətinliyin bir səbəbi də odur ki, Ə.Səidzadənin ("Из истории изучения Низами и азербайджанской литературы", сб. "Низами", Баку, 1947) və Ə.Mirəhmədovun ("Məhəmməd Hadinin Nizamidən tərcümələri", "Ədəbiyyat qəzeti", 30 iyun 1947, №18) məqalələri istisna olmaqla Hadinin tərcüməçilik fəaliyyəti, demək olar, öyrənilməmişdir.

Səh. 359. **Ədl-zülm, yaxud bir xərabəzarın mənzərəsi** – "Fİ", səh.88–90. Tərcüməçinin qeydi: *Gəncəvi həzrət Nizaminin "Xəmsə"indən tərcümə*.

Bu şeir Nizaminin "Sirlər xəzinəsi" əsərindəndir.

Səh. 361. **[Cövləngəhi-fikr olursa vase]** – "Fİ", səh.202.

Səh. 362. **Cavanmərddlik** – "F", 13 aprel 1907, №15; "Fİ", səh.40–42. "F"da sərlövhə: *"Cavanmərddlik və yaxud Fəzaili-aliyyə"* və tərcüməçinin qeydi: *"Bustan"-i-Sə'didən tərcümə*.

Səh. 363. **Şamda qəhətlik** – "F", 15 avqust 1907, №25; "Fİ", səh.90–93. Sərlövhə: *"Mə'rəzi-ibrət, yaxud Şamda qəhətlik"*. Tərcüməçinin qeydi: *"Bustani-Sə'didən tərcümə"*.

"F"da şeirin axırında əlavə beyt:

*İlahi! Bizləri ibni-təriq et,
Biza tövfiqini yar et, rəfiq et!*

Səh. 365. **Hekayeyi-eşq** – "F", 19 oktyabr 1907, №30; "Fİ", səh.110–111. "F"da mütərcim qeydi: *"Qailini məəttəəssüf bilmədiyimiz şu hekayeyi-mənzumeyi-lətifəyi tərcümə etmədən keçmədik"*. Jurnalda şeirin farscası da verilmişdir. "Fİ"da qeyd: *"Əş'ari-farsiyyədən tərcümə"*.

Səh. 366. **Məhəmmədəli mirzənin nəzəri-diqqətinə ədalətli bir vəsiyyə** – "İttifaq" qəz., 25, 30 mart, 3 may 1909, №66, 69, 98.

İki hissədən ibarət olan bu şeirin "Ədalətli bir vəsiyyə" sərlövhəli birinci parçası Sədi Şirazidən iqtibasdır. Bu bərdə qəzetdə belə bir qeyd var: *Ədibi-kamil Sə'dinin "Bustan"ından dərilmiş və bəzi fikirlər dəxi əlavə edilmişdir* ("İttifaq", 25 mart 1909, №66).

"Xosrovun Şiruyəyə nəsihəti", qəzetdəki qeyddən də məlum olduğu kimi, *"Sə'didən tərcümədir"* ("İttifaq", 30 may 1909, №98).

Səh. 366. **[Əgər insaf ilə sorsan, həqiqət]** – "Fİ", səh.203.

Səh. 366. **Mütaliyə dair** – "Fİ", səh.203. "Ərəbcədən" qeydi ilə çap olunmuş bu tərcümənin müəllifi məlum deyil.

Səh. 371. **Nəsimi-səbayə niyaz** – "H", 4 aprel 1906, №73; "Fİ", səh.117–118. "X"da sərlövhə: *"Nəsimi-səbayə"*. Qəzetdə və "Fİ"də qeyd: *"Hafizdən tərcümə"*.

Səh. 371. **Zümməyi-aşıqanə** – "F", 23 iyun 1907, №20; "Fİ", səh.36–37.

Asaf – əsatirə görə, Süleyman peyğəmbərin çox ağıllı və tədbirli vəziri olmuşdur. Şərq poeziyasında ağıllı adam timsalı kimi yad edilir.

Cəmşid – İran əsətirində kef və şadlıq timsalı kimi yad edilən mövhum hökmdar. Poeziyada müxtəsər şəkildə Cəm adlanır. Şərqdə *Cami-Cəmşid* (Cəmşidin qədəhi) ifadəsinə də çox təsadüf olunur.

Səh. 372. **Dinlə, gözəlīm!** – "TH", 7 may 1908, №102; "Fİ", səh.150–151. Qəzetdə və "Fİ"da qeyd: *"Hafizdən tərcümə"*.

Səh. 373. **Ümidi-visali-canan, yaxud qəm yemə** – "Fİ", səh.118–118. Tərcüməçinin qeydi: *"Hafizdən tərcümə"*.

M.Ə.Sabirin "Mahi-Kənanın batıb, ey piri-Kənan, qəm yemə!" şeiri bu tərcüməyə parodiyadır. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 2 iyun 1906-cı il tarixli 9-cu nömrəsində çap olunmuş həmin şeirin ilk bəndi Hafizin qəzəlinə nəinki məzmunca yaxındır, hətta Sabir bu bənddə Hadinin tərcüməsindəki bir sıra söz və ifadələri eynilə işlətməşdir.

*Mahi-Kən'anın batıb, ey piri-Kən'an, qəm yemə!
Ta gülüstanın olubdur beyti-əhzan, qəm yemə!
Ey dili-möhnəzadə, ol şad, ləbrizi-sürür,
Kəsb-i-namərdi qılar əfkarü vicdan, qəm yemə!*

M.Ə.Sabir. "Hophopnamə". 1-ci cild, səh. 40.

Əsərin sonrakı bəndlərində Sabir Hafizin aşığı səbr etməyə çağıran dini-aşıqanə qəzəlinə fərqli olaraq, "rəiyyə"nin, "fəqirü fəhlə"nin, "dehqan"ın istismar olunduğunu göstərərək, əksmənalı xitablarla onların sinfi şüurunu və azadlıq meyllərini qüvvələndirməyə çalışır. Əsərin son bəndində inqilabçı satirik yenə Hadinin tərcüməsindəki bəzi söz və ifadələrə müraciət edir.

Mustafa – Məhəmmədə verilmiş ləqəblərdən biri.

Şahi-mərdan – şələrin imamı Əliyə verilmiş ləqəblərdən biri.

"Lisanül-qeyb" – lüğəti mənası: qeybdən xəbər verən. Məşhur Şərq klassiki Əbdürrəhman Caminin Hafiz Şiraziyə verdiyi ad.

Səh. 375. **Təraneyi-tövhid** – "F", 16 iyul 1907, №22; "Fİ", səh.108–110. "F"da sərlövhə: *"Tövhid"*, "Fİ"da Hadinin qeydi: *"Ədib-həkim Sənai Qəznəvidən tərcümə"*.

Şəhadət kəlməsində hərfi "la"dan mə'na oldur kim, – dedikdə "lailah" ondan bə "illəllah" məbda qıl. Burada "lailahə illəllah..." ifadəsi ilə başlanan kəlməyi-şəhadətdən (Allahın birliyi haqqında mömin müsəlmanın şəhadəti, iqrarı) bəhs olunur. Şair demək istəyir ki, "lailah" (Allah yoxdur) söylərkən bə "iləllah" (Allahdan başqa) müddəasını birinci, baş mətləb hesab et.

Dara (birinci) – e.ə. 522–486-cı illərdə İran hökmdarı olmuşdur. İran quldarlıq dövlətini möhkəmlətmək məqsədilə bir sıra islahatlar aparmışdır.

Dilin Vamiq kimi ayineyi-didari-Əzra qıl. Orta əsrlər Yaxın və Orta Şərq poeziyasında "Vamiq və Əzra" süjeti çox yayılmışdır. "Leyli və Məcnun",

"Xosrov və Şirin" kimi, bu süjetin də əsasını gənc sevgililərin məhəbbət macərələri təşkil edir. Misra Vamiqin öz məşuqəsi Əzraya sonsuz məhəbbətəinə işarədir.

Səh. 377. **Bir iranlının lisanından** – "TH", 7 sentyabr 1908, №205; "Fİ", səh.179–180.

"TH"da şeirdən qabaq: *"İran ədəbiyyatı. Qulamhüseyn Hammal İrani arxasında böyük bir sandıq, sandığın üstündə dolu bir məfrəş hammal ipi ilə şalələnilib, beli ikiqat əyilib, şələsini şələ sahibi xahiş edən yerə apara-apara belə tərənnüm eləyir"*. Bu qeyddən sonra şerin farsca mətni və Hadinin tərcüməsi verilir.

Səh. 378. **Nizaminin övladına nəsihəti** – "F", 18 sentyabr 1907, №27; "Fİ", səh.62–64. Tərcüməçinin qeydi: *Gəncəvi həkim Nizaminin "Xəmsə"sindən tərcümə edilmişdir"*.

Səh. 379. **Zahirpərəst alimlərə** – "Fİ", səh.139.

Səh. 380. **Təraneyi-zəfər** – "İttifaq" qəz., 26 fevral 1909, №47; Qəzetdə qeyd: *"Nəsimi-şimal" cəridəyi-farsiyyadən tərcümə"*.

"Nəsimi-şimal" – 1907–1912-ci illərdə tərəqqipərvər şair və jurnalist Seyid Əşrəf Gilaninin (1872–1934) redaktorluğu ilə çıxan qəzet; İran inqilabı ideyalarını yayır, irticanı ifşa edirdi. S.Ə.Gilani M.Ə.Sabirin təsiri ilə şeirlər yazmış, onun bir çox əsərini tərcümə edib *"Nəsimi-şimal"*da buraxmışdır. Bax: *Əziz Mirəhmədov. Sabir. Bakı, 1958, səh. 392–398.*

Əhli-həsəd rəğminə ol ərcümənd, – Eylədi iranlıları sərbülənd – Səttarxanın rəşadətine işarədir.

Oldu Süpəhdar bizə pasiban, Bəli, o da yarü həvadarınız. İranın iri feodallarından Süpəhdar inqilabın ilk mərhələsində Məhəmmədəlişaha düşmən olub, fədailərə kömək edirdi, lakin sonra irtica cəbhəsinə keçmişdi. Bax: *История Ирана, М., 1977, с. 284–285.*

Rəşt behişt oldu o Salar ilə. "Salar" (yaxud "Salar-milli") – Səttarxanla birlikdə İran inqilabına rəhbərlik edən Bağır xana verilən ləqəbdir. 1909-cu ilin əvvəlində onun bilavasitə başçılığı ilə Rəştdə inqilabi çevriliş edilmişdi.

Səh. 382. **Bir sərgüzəşti-xunun** – "İttifaq" qəz., 13, 20 fevral, 2, 3, 8 mart 1909, №36, 42, 49, 50, 61.

"Şurayi-ümmət" (Milli məclis) – 1908-ci il Türkiyə inqilabına başçılıq edən "İttihad və tərəqqi" firqəsi rəhbərlərindən Əhməd Rzanın (1850–1930) Parisdə türk dilində nəşr etdirdiyi qəzet.

Katyul Mendes (1841–1909) – fransız yazıçısı, məşhur "Parnas" ədəbi qrupunun üzvü, "Revyü Fantasist" jurnalının banisi, novellalar, romanlar, mifoloji süjetli "Medeya" faciəsinin müəllifi.

İştə əkinçidir o, Zahirdə hürrü sərbəst... – Bu və bundan sonrakı bir neçə misrada çar Rusiyasında 1861-ci il kəndli islahatının yoxsul, təhkimli kənd-

liləri ancaq sözdə azad etdiyi, əslində isə, onların, əvvəlki kimi, yenə ehtiyac və məhrumiyyət içində yaşadıkları, "acıdan torpaq yedikləri" göstərilir.

...Əmvalıdır fəqirin, Qəsb eylənmiş hökumət misrasındakı *hökumət* sözü qəzetdə *...mət* şəklində getmişdir. Bu sözün kökünü kimin (mütərcim, redaksiya, yaxud çar senzurası?) atdığı barədə hələlik heç bir məlumat yoxdur.

Aya nasıl başərdir – Bu firqeyi-dənaət?.. beyti ilə əlaqədar mütərcim qeydi: *"Bir sərgüzəşti-xunun" in bu yerlərində şayani-əhəmiyyət, bə'zi haqiqətlər vardı. Mühitimiz, millətimiz bu haqiqətləri həzmə qadir ola bilməyəcəyindən sərfi-nəzar edildi"*.

Səh. 394. **Tövbə-istiğfar** (məzhəkəli şeirlər) – "İttifaq" qəz., 21, 22 may 1909, №114, 115. Tərcüməçinin qeydi: *"Nəsimi-şimal" dan tərcümə.*

Şerin ideya məzmunu və üslub xüsusiyyətləri onun Seyid Əşrəf Gilaninin əsəri olduğunu güman etməyə əsas verir.

Səh. 398. **Hər gülşəndən bir çiçək** – "Fİ", səh.136–139. Sərlövhe: *"Farscadan tərcümələr, yaxud hər gülşəndən bir çiçək"*. Hadi fars dilindən bir sıra başqa tərcümələr də etdiyinə görə bu silsiləyə daxil olan şeirlər yalnız "Hər gülşəndən bir çiçək" kimi orijinal sərlövhe ilə verilir.

Səh. 400. **İlhami-Xəyyam** – "İqbal" qəz., 24 mart, 3, 7, 12, 25 avqust 1914, №608, 703, 706, 709, 715, 720. Sərlövhdən qabaq: *"Həzrət Xəyyamın şe'rlərini tərcüməyə cür'ət edirəm"*.

RƏF-də Hadinin "Pəyami-Xəyyam" sərlövheləli naqis bir avtoqrafı vardır (M-210, 8822): başlanğıcda iki səhifə və ortada səkkizinci səhifə düşüb. Avtoqraf üzərində şair bir neçə düzəliş etmişdir. "İ"dakı birinci, ikinci və axırıncı rübailər avtoqrafda yoxdur.

Ömər Xəyyam ədəbi irsinin atribusiyası ətrafında uzun zamandan bəri gedən elmi mübahisə hələ də davam etdiyinə görə Hadinin 1914-cü ildə tərcümə etdiyi 11 rübaidən hamısının ya bir qisminin cahansümul filosof-şairin qələmindən çıxdığını söyləmək imkan xaricindədir. Bu barədə bax: *Краткая Литературная Энциклопедия, cild 5, М., 1968.*

Qəzetdə rübailərin tərcüməsinə yazılmış müxtəsər girişdəki ilk şeir bəndi (*Mövti-cismani ilə...*) Seyid Əzim Şirvaninindir.

"İ"da ikinci rübainin altında tərcüməçinin qeydi: *Bakı, 23 mart 1914.*

Üçüncü və dördüncü rübailər qəzetdə *"Pəyami-Xəyyam. Layəmut şairin ölməz sözləri (tənqidəyünə ithaf)"*, sonrakı rübailər isə qoşa-qoşa, sadəcə, *"Pəyami-Xəyyam"* sərlövhesi ilə çap olunmuşdur.

LÜĞƏT

A

Abid – ibadət edən, dindar
Adab – adətlər, ənənələr; qaydalar
Afaq – üfüqlər; mənzərə, görünüş
Aftab – günəş
Ağaz – başlama, başlanğıc
Ağuş – qucaq
Ahən – dəmir
Ahəngi-lahud – ilahi səs; ilahi niyyət
Ahənvücut – dəmir gövdəli
Ahuvəş – ceyrana bənzər, ceyran kimi
Axirüləmr – işin axırında; nəticədə
Alam – ələmlər, qəmlər
Aləmi-imkan – varlıq aləmi, bütün dünya
Aləmi-nasut – insanlar aləmi, zahiri aləm
Aləmpərvər – insanları sevən, humanist
Aləmtab – aləmə, dünyaya işıq verən
Alihimmət – çox şey göstərən, uca himmətli
Alimənə – alim kimi, alimə layiqlik bir tərzdə
Alimənsəb – yüksək vəzifə, ixtiyar sahibi
Alimnüma – özünü alim kimi göstərən
Alimpəsənd – bəyənilmiş, seçilmiş alimlər; ziyalılar
Alül'alə – ən yüksək dərəcə, ən ali
Amac – nişanə, hədəf
Amadə – hazır
Ani-cahan – dünyanın gözəlliyi

Arayış – bəzək, zinət
Arzumənd – arzusu olan, arzulayan
Aşiyən – məskən, sığınacaq
Aşüftə – həyəcanlı, qarmaqarışlıq, qarışmış
Aşüftəhal – həyəcanlı; halı pozğun, bikiş
Atəşbar – od yağdıran, hərarətli
Atəşfişən – od yağdıran
Ati – gələcək, gələcək zaman
Atiyun – gələcək zamanın adamları
Avər – götürən, götürücü
Avilə – tavandan aşılış lampası, çılçıraq
Ayat – ayələr
Ayəndə – gələn və gedən; gələcək zaman
Ayınəvəş – güzgüyə bənzər; gözəl
Azadədil – qəlbi, könlü azad, sərbəst
Azim – qəti qərar verən; bir yerə hərəkət edən
Azürdə – əziyyət görmüş, qəmli

B

Bab – qapı; məsələ, mövzu
Bad – külək
Baqi – daimi, əbədi
Bala – üst, yuxarı
Baliğ – yetkin; mənalı
Balü pər – qol-qanad
Barid – soyuq, buz qatı
Bariqə – işıqlı, parlaq; od-alov; ildırım
Başitab – tələsik, tez
Bavər – inam, etibar
Bazəndə – oynaq

Baziçə – oyuncaq
Baziçəgah – oyuncaq yeri, oynanılan yer
Behcətabad – sevinc və şadlıqla dolu olan yer
Beyt – ev
Beytüləhzən – matəmlər evi, qəmlər məhəlləsi
Bədatvar – hərəkətləri, xasiyyəti kobud olan
Bədiə – heyrət doğuran yenilik, ixtira
Bəhanəhayət – sonsuz, tükenməz
Bəhayi – bəhayilik məzhəbinə mənsub olanlar
Bəhayim – heyvanlar
Bəhimənə – heyvancasına
Bəqa – əbədi olan
Bəladidə – bədbəxtliyə düçar olmuş; bəla görmüş
Bəlahət – əbləhlik, axmaqlıq
Bələdə – kiçik şəhər, qəsəbə
Bənan – barmaq, barmağın ucu
Bərdar – xeyir verən
Bərg – yarpaq, varaq
Bərq – parıltı, parlama; ildırım, şimşək; işıq
Bərraq – çox parlaq, parıltılı
Bəsa – çox, xeyli
Bəşarət – igidlik, qəhrəmanlıq, qoçaqlıq
Bəyyin – aşkar, aydın
Bəz'əks – tərsinə, əksinə olaraq
Bəzl – bağışlama, səxavət
Bəzm – məclis, yığıncaq
Bibasər – anlamaz; qəflətdə olan
Bid'ət – köhnə fikirlə adamların bəyənmədiyi yenilik
Bidar – ayıq, xəbərdar
Bimaal – mənasız, məqsədsiz

Bimar – xəstə, naxoş
Bişumar – çox, sayı bilinməyən
Büğz – ədavət, nifrət
Büka – ağlama
Bül'acəb – qərribə, təəccüblü
Bünyan – bina, özül, təməl
Bürhan – dəlil, sübut

C

Caddə – geniş yol
Cah – məqam, rütbə; hörmət
Cahantab – dünyaya işıq salan, aləmi işıqlandıran
Cahilanə – anlamazcasına
Caiz – mümkün ola bilən; icrasına icazə verilmiş
Cakgiribən – yaxası yırtıq, yaxası açılmış
Calib – cəlb edən, cəzb edən
Canbəxş – canlandıran, can verən
Cangüdaz – kədər törədən, can yandıran
Canpərvər – həyatverici; canlandırıcı
Cansuz – can odlayan, ürək yandıran
Carihədar – yaralı
Cavidanə – əbədilik, daimilik
Cayı-təəssüb – heyrət, təəccüb yeri
Cazib – cazibəli, cəlbedici
Ceyş – qoşun, ordu
Cəbəl – dağ
Cəbinsa – təzim edən, alını torpağa sürtən
Cədəl – qalmaqal, qovğa
Cədəlgah – döyüş meydanı, döyüş yeri
Cədid – yeni, təzə
Cəfəfişə – zülmkar, zalım

Cəhim – cəhənnəm
Cəhlərvər – cəhələt tərəfdarı; elm və mədəniyyət düşməni
Calladi-səfağüştər – əzab verən, incidən cəllad
Cərahət – yaralar
Cərayid – qəzetlər
Cəridə – qəzet
Cərihə – yara
Cərihəzən – yaralayan
Cəzzab – cəzəb edən, özünə tərəf çəkən
Cilvəpira – cilvələnmə, nazlanma
Cinan – behiştler, cənnətlər
Cövdət – üstünlük, qabiliyyət
Cuşan – qaynayan, coşan, dalğalanan
Cuyan – axtaran, araşdırın
Cühələ – cahillər, nadanlar
Cümbüş – zövq, əyləncə
Cürm – günah, cinayət, təqsir

Ç

Çah – quyu
Çak – yarıq, yırtıq
Çarəsaz – çarə görə, tədbir tökən
Çarəyab – çarə tapan; nicat tapma
Çəşm – göz
Çəmənzar – cəmənlilik, yaşıllıq
Çəmənari-fəna – yoxluq
Çəmənliyi; *pislik çəmənliyi*
Çəragah – otlaq
Çöhrənüma – çöhrəni göstərən; güzgü; aydınlaşan, zahir, aşkar

D

Dad – ədalət, bəxşiş; dad-fəryad
Dam – tələ, tor

Damən – ətək
Dana – bilici, alim
Daniş – bilik, elm
Dar – böyük ev, məskən
Daraf – dəbdəbə, cəlal
Darül'elm – elm evi, elm mərkəzi
Darül'ədab – ədəb evi
Darülqərar-i-hürriyyət – hürriyyət məkanı, azadlıq qərar tutan yer
Darülmələl – qəm-qüssə evi
Darülrəzalət – alçaqlıq, rəzalət evi
Davvar – dövr edən, daima dolanan
Dəbistan – məktəb
Dəhhaş – dəhşətli
Dəlail – dəlillər, sübutlar
Dənaət – alçaqlıq, zəlillik
Dənaətgüştəran – alçaq, xəbis, murdarlar
Dəni – alçaq, rəzil
Dərağuş – qucaqlama, qucağına alma
Dərdəst – ələ keçirmə, tutub saxlama
Dəsturüləməl – təlimat
Dildadəyi-sərvət – sərvətə, var-dövlətə könül vermiş; sərvət aşığı
Diləfruz – ürək işıqlandıran, könül açan
Dilfəkar – ürəyi yaralı
Dilfirib – könül aldadan, cazibədar
Dilsəyyad – könül ovlayan, gözəl
Dirəxşan – parlaq, işıq saçan
Dirəxti-xüskü biber – qurumuş biber ağacı
Dirəxti-sayədar – kölgəli ağac
Dud – tüstü
Dun – alçaq, zəvil; aşağıda olan
Duşizə – cavan qız; bakirə
Duzax – cəhənnəm

Duzaxəndam – cəhənnəm gövdəli
Düxtər – qız
Dürç – daş-qaş qutusu, mücrü
Dürri-yekta – nadir, misilsiz inci
Düşvar – çətin

E

E'cab – təəccüblənmə, heyran olma
E'mar – abad etmək
E'tila – yüksək dərəcəyə nail olma
Ehraq – yandırma
Ehraz – qazanma, əldə etmə, nail olma
Ehsas – hiss etmə, sezmə
Ehtizaz – əsmə, vibrasiya, titrəmə
Ehya – bərpa etmə
Ehzar – hüzurə gətirmə, çağırma
Elmi-əbdan – təbiət elmləri
Elmüləbdan – fiziologiya
Eyd – bayram
Eydi-zişan – şanlı bayram
Eyn – göz; gözə görünən varlıq
Eyni-həqbin – doğru görə, düz adam
Ezaz – əzizlər; əzizləmə

Ə

Ə'da – düşmənlər
Ə'ma – kor, nadan
Əbdan – bədən
Əbkəm – dilsiz, lal
Əbna – oğullar
Əbsar – gözlər
Əbyat – beytlər
Əcanib – əcnəbilər, xaricilər
Əcsam – cisimlər
Ədalətpərvər – ədalətli, insafı

Ədlsənc – ədalət ölçən; ədalət icra edən
Ədu – düşməni
Ədvar – dövrlər
Ədyan – dinlər
Əffif – namuslu, iffətli; saf, təmiz
Əfkar – fikirlər
Əfrad – fərdlər
Əfsürdə – solmuş, saralmış
Əğniya – dövlətlilər
Əhbab – dostlar
Əhrar – azad adamlar
Əhvahi-intibah – intibah lövhələri
Əhzan – hüznələr, kədərlər
Əxgər – kül qarışıq qor, köz
Əksəndaz – əks etmə; şəkil salma
Əqran – tay-tuşlar; yoldaşlar
Əqvam – qövmlər, millətlər, tayfalar
Əlehirrəhmə – ona rəhmət olsun
Ələddəvam – daimi surətdə, ara kəsmədən
Ələftəkrar – təkrar olaraq
Əlhan – gözəl səslər, gözəl mahnılar
Əlməktəbi – məktəbə, məktəbə...
Əlvah – lövhə
Əlvah – lövhələr
Əmvat – meyidlər
Əncüm – ulduzlar
Əncümən – məslis, toplanış; məktəb
Əndəlib – bülbül
Ənvar – işıqlar, nurlar
Ənzar – nəzərlər, baxışlar
Ərsə – boş yer, meydan
Ərvah – ruhlar
Əsəfbəxş – qüssə, kədər gətirən
Əshab – sahiblər, tərəfdarlar
Əshar – səhər
Əsqam – bədbəxtliklər

Əsmar – səmərələr, xeyir nəticələr
Əsrar – sirlər
Əşcar – ağaclar
Əşxas – şəxslər, adamlar
Əşkbar – göz yaşı axıdan
Əşkvar – göz yaşı axıdan
Ətf – dönmə, çevrilmə
Əvail – əvvəllər, bağlanğıclar
Əvalim – aləmlər
Əvalim – aləmlər, dünyalar
Əyyuhəl-ixvan – ey insan
Əzha – qurban
Əzhar – güllər, çiçəklər
Əzhər – aydın, aşkar, belli
Əzzan – ucuz

F

Faciəza – faciəli
Faidəbəxş – fayda verən, faydalı
Fariq – ayıran, ayırıcı, fərqləndirən
Fariqülbal – ürəyi asudə, dinc, qayğısız
Fasid – qarışıq, pozğun; fəzad törədən
Fatir – yaradan, xəlq edən
Feyzabad – feyz yurdu, bərəkət ölkəsi
Feyzbəxş – müvəffəqiyyətə səbəb olan
Feyzrəsan – həzz gətirən, sevinc artıran
Feyzrəsən – feyz yetirən
Fədakaranə – can-başla, fədakarcasına
Fəhham – anlayışlar
Fəqahət – fiqh elmindən əsaslı xəbərdarlıq
Fəqih – fiqh alimi
Fəqiranə – yazıqcasına

Fələh – nicat, qurtuluş
Fələkzadə – bəxtsiz, dalesiz
Fəmkuşa – ağız açan, danışan
Fəna – pis
Fəramuş – unutma, xatirdən çıxma, yaddan çıxarma
Fərdə – gələcək; ertəsi gün
Fərəhabad – fərəh yeri, sadlıq yeri
Fərəhavər – fərəh gətirən
Fərəhbəxş – fərəh verən
Fərəhəfza – fərəh ardıran
Fərəxəndəxisal – gözəl xasiyyətli
Fərmayış – buyruq, əmr
Fərsudə – köhnəlmiş, solmuş
Fəsahtət – asan və səlis danışma və ya yazma
Fəttan – fitnə və fəsad salan; məftun edən
Fəvaid – faydalar
Fəzail – fəzilətlər
Fəzxəndəxisal – uğurlu, xoşbəxt xasiyyət
Fikrət – düşünmə, fikirləşmə
Firdövs – bağça, sənnət, behişt
Fitnəngiz – fitnə törədən
Fitrət – yaradılmış, xəlq olunmuş
Fövc – dəstə; camaat
Fövqəttürab – torpağın üstü, yuxarı
Fünun – fənlər, elmlər
Fürüğ – işıq, nur, ziya
Füsəha – gözəl danışanlar
Füyuz – bolluq, bərəkət
Füyuzat – feyzlər
Füzəla – ağıllı adamlar

G

Gəhvarə – beşik
Gənc – xəzinə
Gərdun – dönən, dövr edən

Giran – ağır, baha
Giranbəha – baha qiymətli
Giriban – yaxa
Girizan – qaçan, qaçmağa üz qoyan
Giryən – ağlayan, gözü yaşlı
Giryə – ağlama, zarıma
Giryəfəşən – göz yaş tökən, ağlayan
Giysu – saç
Gunagun – cürbəcür, növbənöv
Guşdar – qulaq asan, dinləyən
Gülbəng – bulbul nəğməsi, bülbül cəhcəhi
Gülşənəzar – çiçəklik
Gümrah – yolunu azmış, doğru yoldan çıxmış
Gürg – canavar
Güruh – camaat, böyük dəstə
Güşad – açıq, aydın
Güvəh – şahid
Güyanı – raz – söylənən sirr
Güzərgah – keçiləcək yer, keçid

H

Hacət – ehtiyac, lüzum
Hadi – doğru yol göstərən, bələdçi
Haliyun – indiki zamanda yaşayanlar
Haruf – sehr yaradan mələk
Hasid – paxıllıq edən, qısqanan
Hatif – qeybdən gələn səs
Havi – əhatə, ehtiva edən
Hayiz – malik olan, sahib
Heyrətbəxş – heyrətə salan
Heyrətəfza – heyrət artıran
Həbib – sevgili, dost
Həbl – bənd, rabitə
Həblülmatin – möhkəm, davamlı ip, kəndir

Hədid – hiddətli; dəmir
Hədiqə – bağca, bağ
Həqayiq – həqiqətlər
Həqiranə – alçaqcasına, həqircəsinə
Həqqaniyyət – ədalət, insaf
Həqqülyə 'qin – inkaredilməz həqiqət
Həqnaşünas – haqq-say itirən
Hələvat – dadlılıq, şirinlik
Həmağuş – bir-birini qucaqlama
Həmidəxisal – gözəl xasiyyətli
Həmvar – uyğun, münasib
Həngam – zaman, vaxt
Həp – bütün
Hərbəcü – davakar, müharibə qızıdırən
Hərəsan – qorxaq, hürkək
Həşr – qiyamətdə ölümlərin dirilib toplaşması
Həvadis – hadisələr
Həyula – eybəcər; qeyri-adi şəkildə olan bir şey
Həyula – xəyal, vahimə, xəyalət; qeyri-adi
Həyy – diri
Həzizi-məskənət – ən aşağı yer
Həzryan – mənasız sayıqlama
Həzzyab – həzz alan
Hidayət – yol göstərən, rəhbərlik
Hikmətmümun – hikmət yolu göstərən
Hikmətpərvər – hikmət sahibi
Himan – uzunqulaq
Hirman – məhrum olma; xaric olma
Huşyar – ayıq, ağıllı
Hübb – məhəbbət, sevgi
Hübbülbaşər – bəşər məhəbbəti
Hübbülvətən – vətən sevgisi
Hücumavər – hücum edən
Hüda – doğru yol, rəhbərlik

Hümra – qırmızı
Hür – azad, azad adam
Hüznavər – hüzn gətirən
Hüzni-ümumi – ümumi kəder
Hüzuz – həzlər, ləzzətlər

X

Xabalud – yuxulu, yuxu basmış
Xabgah – yataq, yatacaq, yatmaq yeri
Xah – istəyən, arzu edən
Xahan – istəyənlər, arzulayanlar
Xakdan – zibillik, küllük; dünya, aləm
Xakistər – kül
Xaliqülbəşər – insanları yaradan Allah
Xameyi-möhnətnəvis – möhnətləri yazan qələm
Xamə – qələm; üslub
Xari-şəqavət – zəlillik, bədbəxtlik, yaramazlıq
Xarü xəs – çör-çöp
Xeyrübəşər – insanların ən yaxşısı
Xədəng – ox
Xəfa – gizli, məxfi
Xəlayiq – məxluqat, insanlar
Xələcan – təşviş, həyəcan
Xəmidə – öyilmiş, beli bükülmüş
Xəndə – gülmə, gülüş
Xəndəfişan – güldürən
Xəndəriz – güləyən
Xərmöhrə – dəyərsiz, qiymətsiz
Xəsail – xasiyyətlər
Xəsm – düşmən
Xətm – bitirmə, son
Xətvəəndəz – addım atan, addımlayan
Xəvariq – xariqələr

Xisal – xasiyyətlər
Xizab – tünd-qırmızı rəngli boyaq
Xoşəlhan – gözəl səsle oxuyan
Xudabın – Allahı tanıyan
Xunalud – qana boyanmış, qanlı
Xunxar – qaniçən, zülm edən
Xunin – qanlı; qana boyanmış
Xunriz – qan tökən
Xup – parlaq, işıqlı günəş
Xüld – daimi, əbədi
Xülgzar – bağ-bağçalı yer
Xülq – xasiyyət
Xülusanə – səmimiliklə
Xünbar – qanlı göz yaş axıdan
Xürəm – şadlıq, sevinc
Xüsran – ziyan, zərər; səhv
Xüsuf – ayın tutulması
Xüşk – quru
Xüşunət – sərtlik, kobudluq
Xüttə (xittə) – ölkə, qitə, yer, ərazi

İ

İanət – kömək, köməklik
İba – razi olmama, rədd etmə
İbadullah – Allah bəndələri
İbda' – ixtira, kəşf
İbham – şübhə, güman
İbraz – zahirə, aşkara çıxarma
İbtihal – istəmə, diləmə
İbtisam – gülümsəmə, təbəssüm
İclal – böyüklük, özəmət, cəlal
İctima – bir yere toplaşma
İctinab – çəkinmək
İdamə – davam
İdrak – anlayış, zəhm, dərk
İxfa – qizlətmə
İxtilal – qarışıqlıq
İxtilat – yaxın əlaqə

İxvan – qardaşlar
İkmal – kamala çatdırma
İktifa – kifayətlənmə
İktisab – qazanma, kəsb etmə; qazanc
İqaz – oyatma, ayıltma
İqdam – təşəbbüs etmə, başlama
İqlal – bəxt, tale
İqtisab – istifadə etmə, mənimsəmə
İlfica – sığınma, himayə istəmə
İmfisal – təqlid etmə; itaət etmə
İmran – mədəni
İn'iqad – bağlanma, qurulma
İnbisat – sevirmə; yayılma
İngıraç – ayırma, fərqlənmə
İnkisar – sınıma, tabe olma
İnqiraz – sonu kəşilmə, məhv olma
İnqisam – bolünmə, hissələrə ayrılma
İntaq – dilləndirmə, söylətmə
İntiba' – nəşr etmə; təəssürat
İntibah – oyanma, renesans
İntixab – seçmə, ən yaxşını ayırma
İntiqad – tənqid; məzəmmət
İntisab – birləşdirmə
İrfan – bilmə, xəbərdar olma
İrsal – göndərmə, yola salma
İrşad – doğru yol göstərmə
İrtibat – münasibət, bağlılıq
İrtifa – yüksəklik
İrtiqa – yuxarı çıxma, ucalma
İs'ad – xoşbəxt, bəxtiyar etmə
İsar – bəxşiş, bağışlama
İste'cab – təəccüblənmək
İstehqaç – haqqı olma, zəhmət haqqı
İstehzar – hazır olmaq
İstifaət – bacarıq, iqtidar
İstifham – sorğu, sual

İstiğniya – qane olan; əlindəki ilə kifayətlənən; ehtiyacı olmayan
İstikmal – bitirmə, tamamlama
İstinfax – çoxaltma, yayma
İstiva – tarazlaşmaq
İşkal – müşküllük, çətinlik
İştə – budur, bax budur
İştibah – səhv; şəkk etmə
İştियाq – qızgın zövq, şiddətli həvəs
İtmam – tamamlama, sona çatdırma
İtminan – arxayınçılıq, inam, etiqad
İttixaz – qəbul etmə, dərk etmə
İzam – böyüklər
İzlal – yolundan azdırma

K

Kabus – qarabasma, qorxulu yuxu
Kafi – kifayət edən; əlverişli
Kahil – tənbel; key
Kamil – nöqsansız
Kamkar – kama çatan, xoşbəxt
Kamran – arzusuna çatan
Kaşif – kəşf edən
Keyhan – dünya, aləm, kainat
Kəbir – böyük, ulu
Kəbutər – göyərçin
Kəm – az, əskik
Kəmbəha – dəyəri az olan
Kəminə – kiçik, əhəmiyyətsiz
Kəmsüuran – şüuru, idrakı az olanlar
Kəmtər – lap az, azacıq; etibarsız
Kəndi – özü
Kənz – xəzinə, dəfinə
Kərəz – dəfə
Kəsələt – yorğunluq, süstlük
Kəşşaf – kəşf edən
Kəşt – gömi

Kəvakib – ulduzlar
Kəzzab – yalançı
Kibriya – böyüklük, cəlal
Kifaf – kifayət edən
Kilk – qamış qələm
Kinəvər – gizli ədavəti olan
Kizb – yalan
Köhl – sürmə; göz dərmanı
Kövkəb – ulduz
Kudək – uşaq, tifil
Küdəkmənişan – uşaq təbiətlilər
Küffar – kafirlər
Küfran – yaxşılığı unutma;
nankorluq
Kühənsal – qocalmış; köhnəlmiş
Külbə – koma, daxma
Künuz – xəzinə; yataq
Küstax – arsız, sırtıq
Küsuf – günəşin tutulması
Kütah – qısa, gödək
Kütub – kitablar

Q

Qadir – qüdrət və qüvvət sahibi
Qafil – qəflətdə olan, xəbərsiz
Qaib – hazır olmayan; hazırda
məlum olmayan
Qail – inam, etiqad edən; deyən,
söyləyən
Qaim – dayanan, ayaq üstə duran;
mövcud olan
Qamus – lüğət kitabı
Qate' – kəsən
Qayət – son, nəhayət; hədd, dərəcə
Qeyrətmənd – qeyrətli, qeyrət çəkən
Qəbail – qəbilələr
Qəbih – çirkin, yaraşıqsız; pis,
yaramaz
Qədəhnus – qədəhdən şərab içən

Qədəməndaz – qədəm atan, ayaq
basan
Qədrşünas – qədir-qiymət bilən
Qəhhar – qüdrətli, güclü
Qəlbşikən – ürək sındıran, könül
qıran
Qəlbzən – yalançı, saxtakar
Qələyan – qaynama, coşma
Qəməbad – qəmli yer; qəm
məhəlləsi
Qəməvər – qəm gətirən, cansıxıcı
Qəmdidə – qəm görmüş, qəm
çəkmiş
Qəməngiz – qəm gətirən, qüssə
doğuran
Qəmküsar – qəm dağıdan, qəmli
zamanda təselli verən
Qənayim – qənimətlər
Qəriq – qərç olmuş, batmış
Qərin – yaxın, bir şayə nail olan
Qərra – parlaq, işıqlı, şöləli
Qəsaid – qəsidələr
Qəsvət (qəsavət) – sərtlik,
rəhmsizlik
Qət'a – qətiyyən
Qətlgah – adam öldürülən yer
Qəvi – qüvvətli; varlı
Qəviəndam – bədəni qüvvətli,
sağlam
Qina – kifayətlənmə; zənginlik
Qina – sevimə, sadlanma
Qital – qanlı müharibə, döyüş
Qönçəzar – güllük, çiçəklik
Qövl – söz, danışq
Qövm – tayfa, nəsil
Qövmi – bir nəsle aid olan şey
Qüddus – çox əziz, müqəddəs
Qüfran – bağışlama, mərhəmət
Qülub – qəlb, ürək
Qüyudat – bağlama, bəndə vurma

L

Lahut – ilahiyyat
Lahuti – ilahiyyat elminə aid
Laqeydanə – laqeydcəsinə
Laləgun – lələ kimi qırmızı, al
Lame' – parlaq, parıldayan
Lamianə – parlayaraq, parlaq halda
Lanə – yuva
Lareyb – şübhəsiz, yəqin
Laşərik – ortağı olmayan, şəriksiz
Latəhani – bitməz, tükənmez,
sonsuz lövhələr
Laübalı – özünə zəhmət vermək
istəməyən; səhlənkər
Layəzəl – həmişəlik, əbədi
Leyl – gecə
Leyli-zülmətnak – zülmət kimi gecə
qaranlığı
Leylü nəhar – gecə-gündüz
Lə'n – nifrin, qarğış
Ləal – dürlər, incilər
Ləbxəndə – gülümsemə
Ləbriz – kənarlarından töküləcək
qəder dolu
Ləhn – gözəl, axıcı səs
Ləin – məlun, lənətlənmiş
Ləm'a – parıltı
Ləm'əpaş – parıltı saçan, parlayan
Ləmyəzəl – həmişəlik, əbədi
Lərzən – titrəyən
Ləvame' – parlayan şeylər
Ləyamut – ölməz, əbədi
Lisanulqeyb – qeybdən xəbər verən
Livayi-nüsrət – zəfər, qələbə
bayrağı
Lövhi-məhfuz – əzbərlənən,
hafizədən saxlanılan
Lüccə – dəniz, suyun çox dərin yeri

M

Ma' – saf, duru su
Madər – ana
Madəranə – anaya yaraşan tərzdə
Mahvəş – ay kimi, ay üzlü
Malamal – lap dolu, dopdolu
Manənd – bənzər, oxşar
Məsiva – başqa, qeyri, müstəsna
olaraq
Matəmzədə – matəmə batmış
Mazi – keçən, keçmiş zaman
Mazipərəst – mühafizəkar, köhnəlik
tərəfdarı
Mə'mur – əmr alan
Mə'va – mənzil, yurd
Mə'yub – nöqsanlı, şikəst
Mə'zur – üzürlü
Məal – məfhum
Məal – mənə, məfhum
Məan – mənalar
Məbhut – mat, heyran, döyükmüş
Mədaris – mədrəsələr
Mədfən – gor, qəbir
Mədhuş – qorxmüş; bihuş
Məğfərat – günahların bağışlanması
Məğmun – qəmli, qüssəli
Məğzub – qəzəbə tutulmuş
Məhasin – hüsnlər
Məhfuz – mühafizə edilmiş
Məhqur – təhqir, təhqir olunmuş
Məkarim – nəsihət əməllər
Məqal – söyləmə, söz; mövzu
Məqbər – məzar, qəbir
Məqtul – öldürülmüş, qətl edilmiş
Mələkut – ruh aləmi
Məmat – ölüm
Mənəi-ümmid – ümidin başlanğıcı
Məs'ədətəfza – xoşbəxtlik, səadət
artıran

Masa – axşam, gecə
Masaibgahi – döhr – müsibətlər dövrü, zamanı
Məsərraf – şadlıqlar
Məşhur – yazılı, yazılmış
Məsruf – sərf olunmuş
Məstur – örtulu, gizli
Məşru' – qanuni, şəriətə uyğun
Məvane' – maneələr
Məvəddət – sevgi, məhəbbət
Məzhər – təzahür, nail olma
Məzkur – adı çəkilmiş, qeyd edilmiş
Miftah – açar
Mirat – güzgü, ayna
Möfad – adət edilmiş, vədiş edilmiş
Möhnətəfza – dərd artıran
Mövc – dalğa, ləpə
Mövfi – ölüm
Mövzun – yaraşlıq
Mucib – lazım, zərurət
Mur – qarışqa
Murğ – quş
Mübəddəl – dəyişdirilmiş, əvəz edilmiş
Müçəllə – parlaq
Müçəssəm – xəyalən cism halına girmiş, canlanmış bir şey
Müdəvat – müalicə, dərman vermə
Müəzzəz – əziz, şərəf göstərilən adam
Mühübb – dost
Müin – köməkçi, yardım edən
Mükərrəm – möhtərəm, hörmətli
Müqərrər – iqrar olunmuş, hazır
Müqim – daimi, həmişəlik; yaşayan, sakin
Müləmmə' – rəngbərəng, parlaq
Mümtəz – seçilən, imtiyazlı
Münqad – itaət edən
Müntəha – son, nəhayət, axır

Mürdədilən – qəlbi ölü, ruhsuz
Mürəssə – cavahirət ilə bəzənmiş
Müsəvat – bərabərlik
Müsəffa – saf hala gətirilmiş
Müsəxxər – zəbt, işğal olunmuş
Müsəvvir – rəssam, təsvir edən
Müstəfid – faydalanan, istifadə edən
Müstəhəqq – layiq olan
Müzəyyən – zینətlənmiş, bəzənmiş

N

Nabına – kor, gözü görməyən
Naəhl – yaramaz, tərbiyəsiz
Nafilə – boş yerə, hədəf
Nagah – birdən, qəflətən
Nahəmvar – düz olmayan; kobud
Naqəbil – qabiliyyətsiz, ləyaqəti olmayan
Naləzən – ağlayan, nalə edən
Namdar – adlı-sanlı
Namuskar – namuslu, təmiz adam
Napəzir – qəbul edilməyən
Nar – od
Nari-cəhalət – cəhalət odu
Nasut – insanlıq, insaniyyət
Navək – ox
Nəcat – qurtulma, xilas olma
Nəfasət – zəriflik, incəlik
Nəshəbəxş – mənəfəət verən, faydalı
Nəğməpərdaz – nəğmə yazan
Nəğmərizi – nəğmə kimi ürəyə yatan
Nəvahət – növhələr
Nəyyir – nurlu, işıqlı
Nəzərgah – baxılan, nəzər salınan yer
Niran – odlar; cəhənnəm
Nisar – səpmə, dağıtma; qurban
Nisvan – qadınlar

Novhasaz – oxşayıb ağlayan
Novxəndə – yeni açılmış (çiçək)
Novzad – yeni meydana gəlmiş, təzə doğulmuş
Növxiz – yeni cücərib qalxan, təzə cücərən toxum
Növi-bəzər – insan nəsli
Növnihal – cavan ağac, fidan
Nüçəba – nəcib adamlar
Nüktədan – dərin mənalı sözlər bilən
Nümadar – görünən, zahir olan
Nümayan – görkəmli, görünən
Nüsrət – yardım; zəfər

O

Ovham – vahimələr, vəhmlər
Ovraq – vərəqələr
Ovsaf – vəsflər, keyfiyyət
Ovza – vəziyyətlər

Ö

Övraq – darmadağın edilmiş, sökülmüş
Övrəng – taxt

P

Pa (pay) – ayaq, addım
Pabənd – ayağıbağlı; əsir, dustaq
Pasıban – keşik çəkən, qoruyan
Paydar – daimi, həmişəlik, ədəbi
Peydərpey – bir-birinin ardınca, dalbada
Peyğam – sifariş, xəbər
Peykər – surət, çöhrə, üz
Pədidar – aşkar, zahir
Pədidə – görünüş
Pənd – öyüd, nəsihət

Pər – qanad
Pərdədar – pərdəli, pərdəsi olan
Pərəst – sifariş edən; istəyən
Pərəstar – pərəstləş edən; aşıq
Pərran – uçan, uçucu
Pərtovbar – işıq saçan, parlayan
Pərva – rəğbət, meyl
Pərvanəvar – pərvanə kimi
Pərvəriş – tərbiyə; böyütmə
Pəsənd – bəyənmə, tərifləmə
Pəsəndidə – bəyənilmiş, xoşa gələn
Pir – qoca
Pirahən – köynək
Pirayə – zینət, bəzək
Pirəzal – qoca, yaşlı
Puşidə – örtülü, gizli
Puyan (puyəndə) – sürətlə gedən, yerişən
Pür – dolu
Pürəşub – fəsədlə dolu, qarmaqarışıq
Püratəş – odlu, odla dolu; kədərli, qəmli
Püravaz – qurultayan, qurultulu
Pürəzar – əziyyətlə dolu
Pürbəla – çox bəlalı
Pürxətər – çox təhlükəli, xatalı
Pürsürür – sevinclə dolu

R

Rağib – rəğbət göstərən; istəyən
Rah – yol
Rahətəfza – rahatlıq artıran, dinclik gətirən
Rahiyədar – gözəl qoxulu
Rahnüma – yol göstərən
Rahyab – yol tapan, fürsətdən istifadə edən
Rai – çoban; bir tayfanın roisi

Rə'd – göy gurultusu
Rə's – baş, təpə
Rəbb – sahib, yiyə; Allah
Rəbbani – ilahi, Allaha mənsub
Rəbi' – ilk bahar
Rəfaqət – yoldaşlıq, şəriqlik
Rəha – qurtuluş, xilas olma
Rəhzən – yol kəsən
Rəxşan – parlaq, işıqlı, şəfəqli
Rəzk – yerə sancma, uzun bir şeyi
 dikinə yerə başdırma; yüksəltmə
Rəqsən – rəqs edən, oynaya-oynaya
Rənc – zəhmət, narahatlıq
Rəncidə – incik, incimiş
Rəsən – ip, kəndir
Rəzmgah – döyüş meydanı
Rəzzaq – ruzi verən, bəsləyən
Ricali-dövlət – dövlət adamları
Rizq – azuqə; ruzi
Rubah – tülkü; ikiüzlü; qorxaq
Ruhbəxş – ruh verən, ruhlandırın
Ruhülqüds – müqəddəs ruh; İsa
 peyğəmbərin və Cəbrailin
 ləqəblərindən biri
Rüfəqa – rəfiqlər, yoldaşlar
Rüku – sütun, istinadgah
Rümu – rəmlər
Rürbəha – çox qiymətli

S

Sadir – zahir olan, çıxan
Sağər – şərab piyaləsi, qədəh
Sahibnəzər – fərasətli, zəkali,
 düşüncəli
Saqıb – dələn, deşən; çox parlaq
Salim – sağ, sağlam; eybsiz,
 nöqsansız
Sayəzar – kölgəlik
Seyf – qılınc
Seyqal – sıqal; cilalayıcı alət

Səbt – qeyd etmə, yazma
Səbükəğzan – yelbeyin,
 yüngülxasiyyətli
Sədhəzaran – yüzminlər
Səfabəxş – səfəli, əyləndirən
Səfahət – səhifələr, səhifənin cəmi
Səfahət – səfehlik, ağılsızlıq, giclik
Səffak – qantökən, qanıçən
Səfki-dəma – göz yaşı axıdan
Səhaibparə – bulud parçası
Səhba – şərab, badə
Səhhar – sehrçi, sehirbaz; fəvqələdə
 bir qüvvə ilə cəzb edən
Səhl – asan, yüngül
Səhli-mümtənə' – asan olmayan,
 çox çətin
Səhmnak – qorxunc, dəhşətli
Səxtdil – daşürəkli
Səlatin – sultanlar
Səm' – eşitmə, qulaq asma
Səmənrüxsar – yasəmən üzli; gözəl
Səngi-xarə – çaxmaqdaşı
Sərməsti-istiğna – etinasız, hər şeyə
 biganə; sərxoş
Səyyad – ovçu
Səza – layiq, münasib
Sibyan – oğlanlar, yeniyetmələr
Sirri-xəfa – gizli şey; məxfi sirr
Suzan – yandıran, yaxan
Sübhan – tərif, alqış; eşq olsun
Süflanı – həqarətli
Süluk – rəftar, hərəkət tərzii
Sürud – nəğmə, avaz
Sürurabad – şadlıq evi
Syuf – qılınclar

Ş

Şadan – sevinən, şadlanan
Şahbal – uzun qanad; lələk

Şahrahi-fünun – elmin, mərifətin
 baş yolu, baş küçəsi
Şaki – şikayət edən, şikayətçi
Şayistə – yaraşan, layiq
Şeyda – dəlicəsinə vurğun
Şə'səat – dəbdəbə, təmtəraq
Şə'səadar – parıldayan, parıltısı olan
Şə'səfza – dəbdəbə, parlaqlıq artırın
Şəbab – gənclik, cavanlıq
Şəcər – ağac
Şəhamət – nəciblik
Şəkərbar – çox şirin, ləzzətli
Şəqavət – bədbəxtlik, uğursuzluq
Şərarə – qırgılcım, qor; müsibət,
 fəlakət
Şərarət – yamanlıq, pislik
Şərir – şər işlər görən; yaramaz
 adam
Şihab – şölə, od parçası
Şihabi-saqıb – axan ulduz, meteor
Şikaf – yaran, parçalayan
Şikənc – qıvrım, bükük
Şirinməqal – danışığı xoş olan
Şita – qış
Şitab – çeviklik
Şitaban – tələsən, yüyürən
Şö'lədar – alovlu, alovlanmış
Şuridə – qarışıq, dağınıq
Şükufə – gül, çiçək
Şükufəzar – çiçəklik, güllük

T

Taban – parlaq, işıqlı
Tabdari-mə'dalət – ədalət, insaf
 işığı; parlaq ədalət
Təəbd – həmişəlik, sonsuz olaraq
Təət – itaət, boyun əymə
Taha – Məhəmməd peyğəmbərin
 adlarından biri
Teyr – quş

Teyy – sarıma, bükmə; keçib başa
 çatdırma
Təali – yüksəlmə, ucalma
Təavun – bir-birinə yardım etmə,
 köməklik
Təbah – məhv olmuş, puç olmuş
Təbəssümüriz – güləyən, gülümseyən
Təbiyyun – təbiət elmləri ilə
 məşğul olan, təbiyyat alimi
Təcəddüd – yeniləşmə, təzələnmə
Təcəlla – əyan olma, görünmə
Təcəllabəxş – təzahür edən, görünüş
 bəxş edən
Tədavi – müalicə etmə, müalicə
Təfəyyüz – feyz alma, feyzlənmə
Təhəccür – daşlaşma, daşa dönmə
Təhərrüz – qorunma
Təhəyyür – heyran olma, heyrətə
 düşmə
Təhzir – yavaşca əşmə, titrəmə
Təxsis – həsr etmə, ayırma, məxsus
 etmə
Təkəllüm – danışma, söyləmə
Təqatür – damcı-damcı axma
Təqdis – hörmət etmək, sitayiş
Təqrir – söyləyib anlatma; izhar etmə
Təmaddün – mədəni olma, tərəqqi,
 mədəniyyət
Təməllüq – yaltaqlanma, yaltaqlıq
Təməyyür – fərqlənmə, seçilmə
Təmyiz – ayırma, seçmə,
 fərqləndirmə
Tənəffür – nifrət etmə, çəkinmə
Tənəvvüz – ziyalılaşma, bilik sahibi
 olma
Tənnuri-qəm – qəm ocağı, möhnət
 təndiri
Tənvir – aydınlaşdırma, işıqlandırma
Tənzir – bənzətmə; bir sərə nəzirə
 yazma

Tərcih – daha artıq bəyənmə
Tərəhhüm – rəhm etmə, acıma
Tərənnümsaz – tərənnüm edən
Tərgib – həvəsləndirmə, rəğbətə artırma
Təriq – yol, məslək
Təsfiyə – saflaşdırma, durulaşdırma
Təsxir – zəbt etmə, ələ keçirmə
Təşxis – fərqləndirmə; tanıma
Təvaif – tayfalar
Təvarix – tarixlər
Təvəcəh – rəğbət, meyl
Təvəddüd – sevmək, eşq yetirmək
Tirəbəxt – qaragün, qarabəxt
Tiri-möhənatbar – möhnət oxları
Tühəf – misli-bərabəri olmayan; əyləncəli
Tünbadi-cəhl – bədbəxtlik çölü, fəlakət səhrası

Ü

Übudiyyət – qulluq, köləlik; itaət, asılılıq
Üdəbə – yazıçılar, ədiblər
Üdvan – düşmənçilik; zülm, haqsızlıq
Üxüvvət – qardaşlıq
Üqba – axirət, o biri dünya
Üqubət – əzab, əziyyət
Üləma – alimlər
Üluləbsar – bəsirət sahibləri, uzaqgörənlər
Ünas – qadınlar, qızlar
Ürafə – ariflər, arif adamlar
Ürvətülvusqa – möhtərəm əlaqə, rabitə
Üsrət – çətinlik, sıxıntı
Üssi-əsasi – sirlərin təməli, bünövrəsi

Üşşaq – aşıqlar
Üzma – çox böyük, ən böyük

V

Vabəstə – bağlı, asılı
Vaəsfə – təəssüf! ey vah!
Vaqif – xəbərdar, bilikli
Validə – ana
Valiyi-ne'mət – nemət sahibi
Vase' – geniş, enli
Vazeh – açıq, aşkar
Və'z – öyüd, nəsihət
Vəcaət – ağır, sızıltı, sancı
Vəcahət – gözəllik; şən, şərəf
Vəhdaniyyət – birlik
Vəhşətəngiz – qorxu törədən
Vəhşətəgah – qoxunc yer
Vəxim (vəximə) – ağır, xəterli
Vəlleyl – burada: gecədə
Vəsail – vəsilələr, vasitələr
Vifaq – uyğunluq; həmfikir olma
Vird – eyni sözü təkrar etmək
Virdi-zəban – dildə daim təkrarlanan
Vükəla – vəkillər, nümayəndələr
Vüslət – aşığın məşuquna qovuşması, birləşmə

Y

Yeksan – düz, bərabər
Yekta – tayı-bərabəri olmayan; nadir
Yekzəban – dilbir, sözbir
Yə's – yas, matəm; məyusluq
Yəd – əl-qol; güc, zor
Yəmin – and, əhd-peyman
Yəsavəranə – ümitsizlik yaradan
Yəzdan – Allah
Yövm – gün

Z

Zadə – doğulmuş; hasilə gəlmiş
Zaid – artıq, əlavə, artırılan
Zaiq – zövq alan
Zail – müvəqqəti; fani
Zalimanə – zalımcasına
Zehi – nə gözəl, əcəb, nə yaxşı
Zeyl – aşağıda göstərilən
Zəban – dil
Zəbanə – alovun şöləsi, dili
Zəbun – qüvvətsiz, gücsüz
Zəğən – dolaşa
Zəxmdar – yaralı
Zərq – riya, ikiüzlülük
Zib – bəzək, zinet
Zibi-zindani-səfalət – səfalet zindanının bəzəyi

Ziqtidar – qüdrətli, qüvvətli, qadir
Zill – kölgə, sayə
Zində – diri
Ziruh – canlı
Zivəri-ənzar – gözəl nəzərlər
Ziyabəxş – işıq saçan
Ziyadar – işıqlı, nurlu
Zövqavəri-fikr – zövqverici fikir
Zülam – zülmət, qaranlıq
Zülcəlal – cəlal sahibi
Zülmabad – zülm, haqsızlıq evi
Zülmətgədəyi-yə's – məyusluq evi
Zülmətkədə – zülmət bürümüş
Zülmətpəsəndan – tərəqqi və yenilik düşmənləri; qaranlıq sevinlər

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
--------------	---

LİRİKA

1906

Nəğmeyi-əhrarənə	19
Məktəb	20
Məktəb şərqişi	21
Birinci [Qosudarstvennaya] Dumanın in'iqadı münasibətilə söylənmişdir	22
İnsan nə ilə mükərrəm olur?	23
Biz nə haldayıq?	24
Lövheyi-təsviri-maarif	25
Maarifə dair	27
Qələmə	28
Amali-tərəqqi	29
Qızlar bağçası	30
Amali-istiqlal	31
Təraneyi-qəmpərvərənə	32
Mənaziri-təbiət	34
Kitabi-həyat	34
Bədayeyi-təbiət	36
Hissiyati-madərənə	37
El fəryadı	39
İsmət, yaxud əfif olan zatlın xəsaili	40
Tövsiyeyi-mürğ	42

1907

Təbriki-eydi-əzha	43
Təraneyi-milli	45
Bülbül	47
Vətənin nidası	48
Fəzaili-insaniyyə	49
Saqiyə bir niyazi-ricaməndənə	50
Pəriyi-vicdan	50
Arzuyi-dil	51
Sevgili şagirdlərimizə erməğan	52
Bir əməlim	53
Lövheyi-bahar	55
Şirvan xatirəti Rövşənayi-Leylədə bir xərabazarın mənzərəsi	57

Facieyi-həyatımızdan bir pərdə	59
Amali-vicdan	61
Təxəttüri-mazi	62
Ulduzlara	63
Molla Nəsreddinə	65
Bükayi-təbiət	67
Nəvayi-rindənə	68
Axşam tənəzzöhləri	69
Dad istibdaddan!	72
Həsbhal, yaxud bizim Hadinin iztirabı	73
Gözlərin	75
Bir aşiqi-hürriyyətin ehtisasati-ruhiyyəsini təsvir və iradə edən bir lövhədir	76
Əlvida, yaxud acı bir iqrar	77
Nəyimiz var?	78
Mücahidi-millət Həsənbəyin ruhuna ithaf	79
Dünya saheyi-qəmdir	81

1908

Kimdən kimə şikayət edəlim	83
Ədibi-şəhir Həsən bəyin ruhuna ithaf	84
Rəhgüzari-mətbuatda bir şükufeyi-məarif	85
Təsviri-bədaye	87
Nəvəhati-həyat	89
Şərəyeyi-ruh	90
Mələkim, nədir o?	94
Təraneyi-vətənpərəstənə	95
Ah, kimsəsiz vətən!	97
Ey mütribeyi-dövri-təməddün	99
Şikvayi-aşiqənə, yaxud əlhani-pərişan	101
İstiqlalımız parlaqdır	104
Həqiqi bir xəyal, yaxud bir lövheyi-cəmal	107
Biz həqiqətə gülürük, həqiqət bizə ağlayır	108
Ləyali-vüsal, yaxud keçən gecə	110
Ey pəriyi-istiğna!	110
İrənin hürriyyət qəhrəmanlarına	112
Təsviri-məhəbbət, yaxud vərəqi-eşqü məvəddət	113
Mən bir kitabəm	115
Əş'ari-pərişan, yaxud solğun çiçəklər	117
Milli nəğmələr	119
Rəhgüzari-mətbuatda lövheyi-şəfqət, yaxud üç zavallı	122
Ədvari-təcəddüd, əs'ari-inqilab	122
Həqiqət acımı, dadlımı?	124

Zümzümati-təhəssürat, yaxud qarışıq xəyallar	128
Əksi-ənini-vətən	131
Mizani-əqvam	133
Fədakarlıq-mərdanəlik	134
Yazıq millət!	135
Duşizeyi-hürriyyətə	136
Bir mütəəllim rəfiqimin fotoqrafına qarşı söylənmişdir	136
Qələm	138
Qələm nə söyləyir?	139
Gürbərgi-pərişan	143
Mə'suqəmə	143
Təavün	143
Cəhalətimdən şikayət	144
Bu da bir həqiqət	144
Şeyxlərə-işanlara	144
Sofiyə-zahidə	145
Gül, sevdiciyim, gül!	145
Məhəmmədəli şahın qulağına azani-intibah	148
Hübbi-vətən	148
Rüfəqadan birinin məktubuna yazılan məhəbbətnamədir	149
Halımız	149
Əql	149
Şüur	150
Zavallı könlüm	150

1909

Təraneyi-əhrarənə	152
Əfkari-pərişan, ya ki təraneyi-təhəyyürənə	154
Məşriqdən bir səda	158
Eydiyənə	159
Bəriqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir	160
İşıq və təzə aləm	166
Əziz dostum!	168
Dilənçi	168
Əməli-müxəyyəl	170
Aliheyi-hürriyyətə!	171
Məhbubeyi-ruh – mənfureyi-ruh və mükəlimələri	173
Səhneyi-mübarizeyi-həyatda şanlı insanlar	175
Qanuni-təkamül	177
Ya ley!	179
Bir zöhreyi-həyatın üfulu	182
Bir işsiz qış düşüncələri	184
Əndişeyi-həyat	189

Aşiyani-viran!	190
Təkamüli-mə'kus və ümmidi-pərişan	197

1910

Oxu, bil, öyrən!	196
Fəxamətli əfəndim, pardon!	197
Gərəkmez!	199
Şair, hücreyi-istiğali və düşüncələri	200

1911

Bir iştikayi-möhriq... Çeşmi-ədəb bu gün ədəbiyyata ağlayır	202
Sabirin yadigarına ithaf	204
Təbrik	204

1913

Cinsi-lətifə	205
Tofiq Fikrətə	205

1914

Ağlayan şe'rlər	206
Nisviyyət təranələri	207
Əzhari-əfkar	208
Pəyami-dilaram	210
Bahari-əfkar	210
Dün axşamın ilhami-yetimanəsi	212
Asi şe'rlər	213
Qüvvət, həyat, ümid	214
Müəmmayi-kainat	215
Zamanın məzhəkələrindən	216
Xəluqun pəderi	216
Xəndeyi-zəfər	217
Timsali-mələl, hüsni-məhzun	218
Qanlı sətirlər və qaileyi-həyat	219
Herbi-müsəlləs, yaxud cəngi-seahəng	220
Fəzilet sahibləri	221
Şərəreyi-əfkar	223
Xəbgahi-mövta, ilhamati-əmvat	223
Şeytani-rəcimin cənab Rəhimə xitabələri	224
Aşiqi-giryən, canani-xəndan	225
Açıq və aydın düşüncələr	227
Tamaşayi-riqqətəngiz	228
Livayi-zəfərin tamaşası	230

Ümid səhneyi-tamaşayı-həyatın ruhudur	231
Parlaq günəş altında işıqsız gözlər	233
[Nisvanı sanma yalnız, sərdari-zihəşəmdir]	234
Ümməhati-həyat, yaxud cinsi-lətifə bir baxış	234
Əlvahi-nəfasət	242
Çöhreyi-fərda bu gün açsın	243
"Örtün" deyirsən?..	244
Mülhiməyi-əş'ar	246
Layəmut şe'rlər	254
Bariqeyi-inqilab	255
Alihati-ilhamat və həyat pərəstidələri	256
Növxəndə çiçəklər	257
Yadı-vətən... (Şirvanda "Nicat")	258
Hüsni-qalib və hüznü-cazib	260
Ulduzlara doğru	262
Nasıl yüksəlməli?	262
Cəhalet zənciri və kor gözlü rəhbər	264
Fikrət?	265
[Şərq ilə Qərbin müqayisəsi]	266

1915

Meydani-hərb xatirələrimdən	271
Ulduzlu bir gecədə müharibə tamaşası və "Şahname"	272
şairi-ziiqtidarını xatırlamaq	272

1916

Dilək ölməz	275
-------------	-----

1917

Qış günlərində odlu fəğanlar	277
Acı həqiqətlər qarşısında dadlı xatirələr	278
Əməl	280
Bəşər	284

1918

Vaxtın səsi və həyatın sözü	285
Ayrılıq dəqiqələri	286
Bədbəxt kor çocuq	287
Qürbət ellərdə yadı-vətən (Karpatta ikən)	288
Aydınlıq bir gecədə təfəkkür dəqiqələri	293
Həyatı-hazirəmizin ilhamları	294
Şe'r inciləri	295

1919

Baharın ilhamları və ictimai rəmzlər	296
Kor soqquq	298
Qəmərə	299
Ey zavallı bəşər!	301
Hərətli şe'r və yaxud qızdırmalı halımda saçmalarım	302

POEMALAR

1908

Beşikdən məzara qədər bəşərin əhvalı	307
Aləmi-müsavətdən	320
İranlı qardaşlarıma	332
İnsanların tarixi faciələri, yaxud əlvahi-intibah	336

İQTİBAS VƏ TƏRCÜMƏLƏR

Ədl-zülm, yaxud bir xərəbəzarın mənzərəsi	359
[Cövlanəhi-fikr olursa vase']	361
Cavanmərdlik	362
Şamda qəhətlik	363
Hekayeyi-eşq	365
[Əgər insaf ilə sorsan, həqiqət]	366
Mütaliyə dair	366
Məhəmmədəli Mirzənin nəzəri-diqqətinə ədalətli bir vəsiyyət	366
Nəsimi-səbəyə niyaz	371
Zümrüneyi-aşıqanə	371
Dinlə, gözəlim!	372
Ümidi-visali-canan, yaxud qəm yemə	373
Təraneyi-tövhid	375
Bir iranlının lisanından	377
Nizaminin övladına nəsihəti	378
Zahirpərəst alimlərə	379
Təraneyi-zəfər	380
Bir sərgüzəşti-xunun	382
Tövbə-istiğfar	394
Hər gülşəndən bir çiçək	398
İlhami-Xəyyam	400
İzahlar və qeydlər	403
Lügət	442

- Buraxılışa məsul:** *Əziz Güləliyev*
- Texniki redaktor:** *Rövşən Ağayev*
- Tərtibatçı-rəssam:** *Nərgiz Əliyeva*
- Kompyuter səhifələyicisi:** *Alianna Duxanina*
- Korrektor:** *Ceyran Abbasova*

Yığılmağa verilmişdir 04.11.2004. Çapa imzalanmışdır 05.05.2005.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 29. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 111.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

